كليله و دمنه

ابوالمعالي نصرالله منشي

وعلي الله توكلي

سپاس و ستايش مرخداي را جل جلاله كه آثار قدرت او بر
چهره روز روشن تابان است و انوار حكمت او در دل شب
تار درفشان، بخشاينده اي كه تار عنكبوت را سد عصمت
دوستان كرد، جباري كه نيش پشه را تيغ قهر دشمنان
گردانيد، در فطرت كاينات به وزير و مشير و معونت و
مظاهرت محتاج نگشت، و بدايع ابداع در عالم كون و فساد
پديد آورد، و آدميان را بفضيلت نطق و مزيت عقل از ديگر
حيوانات مميز گردانيد، و از براي هدايت و ارشاد رسولان
فرستاد تا خلق را از ظلمت و ضلالت برهانيدند، و صحن
گيتي را بنور علم و معرفت آذين بستند، و آخر ايشان در
نوبت و اول در رتبت، آسمان حق و آفتاب صدق، سيد
المرسلين و خاتم النبيين و قائدالغر المحجلين ابوالقاسم محمد
بن عبدالله بن هاشم بن عبد مناف العربي را، صلي الله عليه
و علي عترته الطاهرين، براي عز نبوت و ختم رسالت
برگزيد، و به معجزات ظاهر و دلايل واضح مخصوص
گردانيد، و از جهت الزام حجت و اقامت بينت به رفق و
مدارا دعوت فرمود، و به اظهار آيات مثال داد، تا معاندت و
تمرد كفار ظاهر گشت، و خردمندان دنيا را معلوم گشت كه
به دلالات عقلي و معجزات حسي التفات نمي نمايند، آنگاه
آيات جهاد بيامد و فرضيت مجاهدت، هم از وجه شرع و هم
از طريق خرد، ثابت شد. و تاييد آسماني و ثبات عزم
صاحبت شريعت بدان پيوست، و انصار حق را سعادت
هدايت راه راست نمود، و مدد توفيق جمال حال ايشان را
بياراست، تا روي بقمع كافران آوردند، و پشت زمين را از

خبث شرك ايشان پاك گردانيدند، و ملت حنيفي را به اقطار و آفاق جهان برسانديدند و حق را در مركز خود قرار دادند.

فحمدا ثم حمدا ثم حمدا
لمن يعطي اذا شكر المزايا
و تبلطغا تحياتي الي من
بيثرب في الغدايا و العشايا
سلام مشوق يهدي اليه
من المدح الكرائم و الصفايا

درود و سلام و تحيت وصلوات ايزدي بر ذات معظم و روح مقدس مصطفي و اصحاب و اتباع و ياران و اشياع او باد، درودي كه امداد آن به امتداد روزگار متصل باشد، نسيم آن خاك از كلبه برآرد، ان الله و ملائكته يصلون علي النبي يا ايها الذين آمنوا صلوا عليه و سلموا تسليما.
و چون ميبايست كه اين ملت مخلد ماند و، ملك اين امت بهمه آفاق و اقطار زمين برسد، و صدق اين حديث كه يكي از معجزات باقي است جهانيان را معلوم گردد: قال النبي صلي الله عليه و آله «زويت لي الارض فاريت مشارقها و مغاربها و سيبلغ ملك امتي مازوي لي منها. » خلفاي مصطفي را صلي الله علي و رضي عنهم در امر و نهي و حل و عقد دست برگشاد، و فرمان مطلق ارزاني داشت، و مطاوعت ايشان را بطاعت خود و رسول ملحق گردانيد، حيث قال عز و جل:يا ايها الذين آمنوا اطيعوا الله و اطيعوا الرسول و اولي الامر منكم. كه تنفيذ شرايع دين و اظهار شعاير حق بي سياست ملوك دين دار بر روي روزگار مخلد نماند، و مدت آن مقرون به انتهاي عمر عالم

صورت نبندد، و اشارت حضرت نبوت بدين وارد است كه: الملك و الدين توامان. و بحقيقت ببايد شناخت كه ملوك اسلام سايه آفريدگارند، عز اسمه، كه روي زمين بنور عدل ايشان جمال گيرد، و بهيبت و شكوه ايشان آباداني جهان و تالف اهواء متعلق باشد، كه بهيچ تاويل حلاوت عبادت را آن اثر نتواند بود كه مهابت شمشير را، و اگر اين مصلحت بر اين سياقت رعايت نيافتي نظام كارها گسسته گشتي، و اختلاف كلمه از ميان امت پيدا آمدي، و چنانكه در طباع مركب است هر كسي به راي خويش در مهمات اسلام مداخلت كردي، و اصول شرعي و قوانين ديني مختل و مهمل گشتي، و عمربن الخطاب مي‌گويد: مايزع السلطان اكثر مما يزع القرآن، و اقتباس اين معني از قرآن عظيم است: لانتم اشد رهبه في صدورهم من الله ذلك بانهم قوم لايفقهون زيرا كه نادان جز بعاجل عذاب از معاصي باز نباشد، و كمال عظمت و كبارياي باري، جل جلاله، نشناسد.

نزد آن كش خرد نه همخوابه ست
شير بيشه چو شير گرمابه ست

و آن كس كه در سايه رايت علما آرام گيرد تا بآفتاب كشف نزديك افتد بمجرد معرفت آن شكوه و مهابت در ضمير او پيدا آيد كه اوهام نهايت آن را در نتواند يافت و خواطر به كنه آن نتواند رسيد. قوله تعالي: انما يخشي الله من عباده العلماء. بحكم اين مقدمات روشن مي‌گردد كه دين بي ملك ضايع است و ملك بي دين باطل، و خداي مي‌گويد، تقدست اسماوه و عمت نعماوه: لقد ارسلنا رسلنا بالبينات و انزلنا معهم الكتاب و الميزان ليقوم الناس بالقسط و انزلنا الحديد فيه باس شديد و منافع للناس. نظم اين آيت پيش از استنباط و

رويت چون متباعدي مي‌نمايد، كه كتاب و ترازو و آهن به يكديگر تناسب بيشتري ندارند، اما پس از تامل غبار شبهت و حجاب ريبت برخيزد و معلوم گجردد كه اين الفاظ به يكديگر هرچه متناسب تر است و هر كلمتي رااعجازي هر چه ظاهر تر، چه بيان شرايع بكتاب تواند بود و، تقديم ابواب عدل و انصاف بترازو و حساب و، تنفيذ اين معاني بشمشير.
و چون مقرر گشت كه مصالح دين بي شكوه پادشاهان اسلام نامرعي است، و نشاندن آتش فتنه بي مهابت شمشير آبدار متعذر، فرضيت طاعت ملوك را، كه فوايد دين و دنيا بدان باز بسته است، هم شناخته شود، و روشن گردد كه هر كه دين او پاكتر و عقيدت او صافي تر در بزرگ داشت جانب ملوك و تعظيم فرمانهاي پادشاهان مبالغت زيادت واجب شمرد، و هوا و طاعت و اخلاص و مناصحت ايشان را از اركان دين پندارد، و ظاهر و باطن در خدمت ايشان برابر دارد؛ و بي تردد ببايد دانست كه اگر كسي امام اعظم را خلافي انديشد و اندك و بسيار خيانتي روا دارد كه خلل آن به اطراف ولايت و نواحي مملكت او بازگردد در دنيا مذموم باشد و بآخرت ماخوذ، چه مضرت آن هم به احكام شريعت پيوندد و هم خواص و عوام امت در رنج و مشقت افتند.
اين قدر از فضايل ملك كه تالي دين است تقرير افتاد، اكنون شمتي از محاسن عدل كه پادشاهان را ثمين تر حليتي و نفيس تر موهبتي است ياد كرده شود، و دران هم جانب ايجاز و اختصار را برعايت رسانيده آيد بعون الله و تيسيره.
قال تعالي: ياد داود انا جعلناك خليفة في الارض فاحكم بين الناس بالحق. داوود را، صلي الله عليه، با منقبت نبوت بدين ارشاد و هدايت مخصوص گردانيد، نه به رآنكه در سيرت

انبيا جز نيكوكاري صورت بندد، اما طراوت خلافت بجمال انصاف و معدلت متعلق است. و در قصص خوانده آمده است كه يكي از منكران نبوت صاحب شريعت اين آيت بشنود كه: ان الله يامر بالعدل و الاحسان و ايتاء ذي القربي و ينهي عن الفحشاء و المنكر و البغي، يعظكم لعلكم تذكرون، متحير گشت و گفت: تمامي آنچه در دنيا براي آباداني عالم بكار شود و اوساط مردمان را در سياست ذات و خانه و تبع خويش بدان احتياج افتد، مثلا نفاذ كار دهقان هم بي ارزان ممكن نگردد، در اين آيت بيامده است، و كدام اعجاز ازين فراتر، كه اگر مخلوق خواستي كه اين معاني در عبارت آرد بسي كاغذ مستغرق گشتي و حق سخن بر اين جمله گزارده نشدي؛ در حال ايمان آورد و در دين منزلت شريف يافت. و واضح فرمان كه بر ملازمت سه خصلت پسنديده مقصور است و نهي كه بر مجانبت از سه فعل نكوهيده مشتمل پوشيده نماند و بتقرير و ايضاح آن حاجت نباشد. و در ترجمه سخنان اردشير بابك، خفف الله عنه آورده‌اند كه: لاملك بالرجال، و لارجال الا بالمال، و لامال الا بالعماره، و لا عماره الا بالعدل والسياسة، معني چنان باشد كه: ملك بي مرد مضبوط نماند، و مرد بي مال قائم نگردد، و مال بدست نيايد، و عمارت بي عدل سياست ممكن نشود. و بر حسب اين سخن مي‌توان شناخت كه آلت جهان گيري مالست و كيمياي مال عدل و سياست است. و فايأه در تخصيص عدل و سياست، و ترجيح آن بر ديگر اخلاق ملوك، آنست كه ابواب مكارم و انواع عواطق را بي شك نهايتي است، و رسيدن آن بخاص و عام تعذر ظاهر دارد، ولكن منافع اين دو خصلت كافه مردمان را شامل گردد، و دور و نزديك

جهان را ازان نصيب باشد، چه عمارت نواحي، و مزيد ارتفاعات و تواتر دخلها، و احياي موات، و ترفيه درويشان، و تمهيد اسباب معيشت و كسب ارباب حرفت، و امثال و اخوات آن، بعدل متعلق است، و امن راهها، و قمع مفسدان. و ضبط مسالك، و حفظ ممالك، و زجر متعديان، بسياست منوط، و هيچيز بقاي عالم را از اين دو باب قوي تر نيست. و نيز كدام نكوكاري را اين منزلت تواند بود كه مصلحان آسوده باشند و مفسدان ماليده؟ و هر گاه كه اين دو طرف بواجبي رعايت كرده آيد كمال كامگاري حاصل آيد، و دلهاي خاص و عام و لشكري و رعيت برقاعده هوا ولاقرار گيرد، و دوست و دشمن در ربقه طاعت و خدمت جمع شوند و نه در ضمير ضعيفان آزاري صورت بندد، و نه گردن كشان را مجال تمرد ماند، و ذكر آن در آفاق ساير شود، و كسوت پادشاهي مطرز گردد، و رهينه دوام در ضمن اين بدست آيد. اين كلمتي چند موجز از خصايص ملك و دولت، و محاسن عدل و سياست، تقرير افتد، اكنون روي بدگر اغراض آورده شود، والله الموفق لاتمامه، بمنه وسعة جوده. و سپاس و حمد و ثنا و شكر مر خداي را، عز اسمه، كه خطه اسلام را و واسطه عالم را بجمال عدل و رحمت وكمال و هيبت و سياست خداود عالم سلطان اعظم مالك رقاب الامم ملك الاسلام ظهير الامام مجيرالانام بمين الدوله وامين الملة و شرف الامة ملك بلاد الله سلطان عبادالله مديل اولياءالله مذيل اعداءالله مولي ملوك العرب و العجم فخرالسلاطين في العالم علاءالدنيا و الدين قاهرالملوك و السلاطين الصادع بامرالله القائم بحجة الله معز الاسلام و المسلمين قامع الكفره و الملحدين كهف الثقلين ظل الله في

الخافقين الموید علي الاعداء المنصور من السماء شهاب سماءالخلافة نصاب العدل و الرافة باسط الامن في الارضين.
. . ابي منصور سبكتكين عضدالله امیرالمومنین اعزالله انصاره و ضاعف اقتداره آراسته گردانیده است و جناح احسان و انعام او بر عالم و عالمیان گسترده و نوبت جهانداري بحکم استحقاق، هم از وجه ارث و هم از طریق اکتساب، بدو رسانیده و خلایق اقالیم را در کنف حمایت و رعایت او آورده و ضعفاي امت و ملت را در سایه عدل و سامه رافت و آرام داده و عنان کامگاري، و زمان شهریاري به ایالت و سیاست او تفویض کرده و عزایم پادشاهانه را به امداد فتح مبین و تواتر نصر عزیز موید گردانیده، تا بهر طرف که حرکتي فرماید ظفر و نصرت لو او رایت او را استقبال و تلقي واجب بینند و ماثر ملکانه که در عنفوان جواني و مطلع عمر از جهت کسب ممالك بجاي آورده ست امروز قدوه ملوك دنیا و دستور پادشاهان گیتي شده است.
اي ببیك حمله گرفته ملك عالم در کنار
آفتاب خسرواني سایه پروردگار
و براثر اگر دیو فتنه در سر آل بوحلیم جاي گرفت تا پاي از حد بندگي بیرون نهادند در تدارك کار ایشان رسوم لشکرکشي و آداب سپاه آرائي از نوعي تقدیم فرمود که روزنامه سعادت باسم و صیت آن مورخ گشت، و کارنامه دولت بذکر محاسن آن جمال گرفت
و بدین دو فتح با نام که بفضل ایزد تعالي و فر دولت قاهره، لازالت ثابتة الاوتاد. راسیة الاطواد، تیسیر پذیرفت، نظام کارهاي حضرت و ناحیت بقرار معهود و رسم مالوف باز رفت، و برقاعده درست و سنن راست اطراد و استمرار

يافت و تمامي مفسدان اطراف دم دركشيدند و سر بخط آوردند، و دلهاي خواص و عوام و لكشري و رعيت برطاعت و عبوديت بيارامید، و نفاذ اوامر پادشاهانه از همه وجوه حاصل آمد، و حشمت ملك و هيبت پادشاهي در ضماير دوستان و دشمنان قرار گرفت، و ذكر آن در آفاق و اقطار عالم شايع و مبسوط گشت. و اگر در تقرير محاسن نوبت اين پادشاه دين دار و شهريار كامگار -كه در ملك مخلد باد و بر دشمن مظفر-خوضي وشرعي رود، و فضايل ذات بزرگ و مناقب خاندان مبارك شاهنشاهي را شرحي و بسطي داده شود، غرض از ترجمه اين كتاب فايت گردد، و من بنده را خود اين محل از كجا تواند بود كه ثناي دولت قاهره گويم؟ كه

اگر مملكت را زبان باشدي

ثناگوي شاه جهان باشدي

ملك بوالمظفر كه خواهد فلك

كه مانند او كامران باشدي

زصد داستان كان ثناي تراست

همانا كه يك داستان باشدي

و اقتدا و تقيل اين پادشاه بنده پرور-كه هميشه پادشاه و بنده پرور باد- در جهانداري بمكارم خاندان مبارك بوده است، و معالي خصال ملوك اسلاف را انارالله براهينهم قبله عزايم ميمون دانستست.

الفي اباه بذاك الكسب يكتسب

آن چند آثار حميد مرضي كه در تقديم ابواب عدل وسياست خداوند. سلطان ماضي، يمين الدولة و امين الملة نظام الدين كهف المسلمين ابوالقاسم محمود راست، انار الله برهانه و

ثقل بالخيرات ميزانه، و بر آن جمله كه در احياي سوابق امير عادل ناصرالدين و الدولة، نورالله حفرته و بيض غرته، سعي نمود تا آن را بلواحق خويش بياراست، و رسوم ستوده او را تازه و زنده گردانيد، و سنتهاي مذموم كه ظلمه و متهوران نهاده بودند بيكبار محو كرد تا خلايق روي زمين آسوده و مرفه پشت بديوار امن و فراغت آوردند، و دوست و دشمن بعلو همت و كمال سياست آن خسرو دين دار، رداه الله رداء غفرانه، اعتراف نمودند، و مثالهاي او در ممالك بر اطلاق نفاذ يافت، و جباران روزگار در امان حريم او پناه طلبيدند و شرف و سعادت خويش در طاعت و متابعت او شناختند، و تمامي ممالك غزنين و زابلستان و نيمروز و خراسان و خوارزم و چغانيان و گرگان و طبرستان و قومس و دامغان و ري و اصفاهان و بلاد هندوسند و مولتان در ضبط فرمانبرداري آن شاهنشاه محتشم تغمده الله برحمته آمد چنانكه گاه گاه بر لفظ مبارك راندي كه: يك حد ملك ما سپاهانست و ديگر ترمذ و سه ديگر خوارزم و چهارم گذاره اب گنگ. و هر كه كتاب ممالك و مسالك خوانده است و طول و عرض اين ديار بشناخته بروي پوشيده نماند كه بسطت ملك وي تا چه حد بوده است؛ وانگاه همت ملكانه بر اعلاي كلمه حق مقصور گردانيده وذات بي همال خويش را بر نصرت دين اسلام و مراعات مصالح خلق وقف كرده و از در كابل تا كناره آب قنوج و حدود كالنجرو بانوسي، و از جانب مولتان تا نهر واله و منصوره و سومنات و سرنديب و سواحل درياي محيط و حوالي مصر، و از جانب قصدار تمامي نواحي يمن و سبپوره و سند و سيوستان و سله عمر و يذيه و اطراف كرمان و سواحل مكران، در تكسير دوهزار

فرسنگ در خطه اسلام افزود، و آفتاب ملت احمدي بر آن
ديار از عكس ماه رايت محمودي بتافت، و شعاع سپهر
اسلام در سايه چتر آل ناصر الدين بر آن نواحي گسترده شد
و بجاي بتكدها مساجد بنا افتاد، و در آن مواضع كه
بروزگار پادشاهان گذشته ملك الملوك را جلت اسماوه ناسزا
ميگفتند امروز همواره عبادت ميكنند و قرآن عظيم
ميخوانند، و زيادت هزار منبر نهاده شده است ه در جمعات
و اعياد بران ثناءباري عز اسمه ميگويند و فرض ايزدي
ميگزارند، و در مدت صد و هفتاد سال كه ايام دولت اين
خاندان مباركست -ايزد تعالي آن را به هزار و هفتصد
برساناد - در سالي پنجاه هزار كم و بيش از برده كافره از
ديار حرب بديار اسلام ميآرند، و ايشان ايمان قبول ميكنند،
و تادامن قيامت از توالد و تناسل ايشان مومن و مومنه
ميزايد، و همه بوحدانيت خالق و رازق خويش معترف
ميباشند، و بركات و مثوبات و حسنات آن شاهانشاه غازي
محمود و تمامي ملوك اين خاندان را مدخر ميگردد. و ديگر
سلاطين دولت ميمون را -كه خداوند عالم پادشاه عصر
خسرو گيتي شاهنشاه غازي بهرام شاه وازث ملك و عمر
ايشان باد - فضايل و مناقب بسيار است، كه هريك از ايشان
در ايالت و سياست و عدل و رافت علي حده امتي بودهاند
اما شرح و تفصيل آن ممكن نيست، كه بي اشباعي سخن در
تقرير آن معيوب نمايد، و اگر بسطي داده شود غرض از
ترجمه اين كتاب محجوب گردد. لاجرم به ميامن آن نيتهاي
نيكو و عقيدتهاي صافي ضعار پادشاهي و خلال جهانداري
در اين خاندانهاي بزرگ موبد و مخلد و دايم و جاويد گشته
است، و سيرت پادشاهان اين دولت، ثبتها الله، طراز محاسن

عالم و جمال مفاخر بني آدم شده، و زمانه عز وشرف را انقياد نموده، و ذكر آن بقلم عطارد بر پيكر خورشيد نبشته.
و حمدالله تعالي كه مخايل مزيد مقدرت و دلايل مزيت بسطت هرچه ظاهرتر است، و اميدهاي بندگان مخلص در آنچه ديگر اقاليم عالم در خطه ملك ميمون خواهد افزود و موروث و مكتسب اندران بهم پيوست هرچه مستحكمتر؛ و اين بنده و بنده زاده را در مدح مجلس اعلي قاهري ضاعف الله اشراقه قصيده ايست كه از زبان مبارك شاهنشاهي گفته شده است، دو بيت ازان كه لايق اين سياقت بود اثبات افتاد:
ايزد تعالي و تقدس هميشه روي زمطن را بجمال عدل و رحمت خداوند عالم شاهنشاه عادل اعظم ولي النعم آراسته داراد، و در دين و دنيا بغايت همت و قصاراي امنيت برساناد، و منابر اسلام را شرقا و غربا بفر و بهاي القاب ميمون و زينت نام مبارك شاهنشاهي مزين گرداناد، و خاك بارگاه همايون را سجده گاه شاهان دنيا كناد،
و يرحم الله عبدا قال آمينا.
همي گويد بنده وبنده زاده نصرالله محمد عبدالحميد بوالمعالي، تولاه الله الكريم بفضله، چون بفر اصطناع و يمن اقبال مجلس قاهري شاهنشاهي ادام الله اشراقه خانه خواجه من بنده اطال الله بقاءه و ادام ايامه و انعامه و رزقه الله سعادة الدارين قبله احرار و افاضل و كعبه علما و امائل اين حضرت بزرگ لازالت ممحروسة الاطراف محمية و الاكناف بود، و جملگي ملاذ و پناه جانب او را شناختندي، و او در ابواب تفقد و تعهد ايشان انواع تكلف و تنوق واجب داشتي، و التماسات هر يك را بر آن جمله باهتزاز و استبشار تلقي كردي كه مانند آن بر خاطر اهل روزگار نتواند گذشت

-و ذكر اين معني ازان شايعتر است كه در آن بزيادت اطنابي حاجت افتد
لاجرم همه را بجانب او سكون و استنامت حاصل آمده بود، و در عرصه و لا و هوا و طايفه اي از مشاهير ايشان كه هر يك فضلي وافر و ذكري ساير داشتند بمنزلت ساكنان خانه وبطانه مجلس بودند، چون قاضي محمد عبدالحميد اسحق، و برهان الدين عبدالرشيد نصر، و امامان: علي خياط، صاعد ميهني، عبدالرحمن بستي، و محمد سيفي، محمد نسابوري و محمد عثمان بستي، مبشر رضوي اديب، عبدالرحيم اسكافي، عبدالحميد زاهدي، محمود سگزي، فاخر ناصر، سعيد باخرزي، در بعضي اوقات: محمد خبازي، محمود نشابوري، رحم الله الماضين منهم و اطال بقاءالغابرين؛ و من بنده را بر مجالست و ديدار و مذاكرات و گفتار ايشان چنان الفي تازه گشته بود و بمطالبت و مواظبت بر كسب هنر آن ميل افتاده كه از مباشرت اشغال و ملابست اعمال اعراض كلي مي‌بود. و غايت نهمت بران مقصور داشتمي كه يكي را از ايشان دريافتمي و ساعتي او موانست جستمي، و آن را سرمايه سعادت و اقبال و دولت شناختمي؛ و ممكنست كه اين سخن در لباس تصلف بر خواطر گذرد، و در معرض تسوق پيش ضماير آيد، اما چون ضرورت انصاف نقاب حسد از جمال خويش بگشايد، و در آيات براعت و معجزات صناعت كه اين كتاب بر ذكر و اظهار بعضي ازان مشتمل است تاملي بسزا رود؛ شناخته گردد تا در تحصيل همتي بلند نباشد، و رنج تعلم هرچه تمامتر تحمل نيفتد، در سخن، كه شرف آدمي بر ديگر جانوران بدان است، اين منزلت نتوان يافت

بقدر الكد تنقسم المعالي
و چون روزگار برقضيت عادت خويش در بازخواستن مواهب آن جمع را بپراگند و نظام اين حال گسسته شد خويشتن را جز بمطالعت كتب متهدي ندانستم،
و خير جليس في الزمان كتاب
و در امثال است كه نعم المحدث الدفتر. و بحكم آنكه گفته‌اند
جد همه ساله جان مردم بخورد
گاه از گاه احماضي رفي و بتواريخ و اسمار التفاتي بودي، و در اثناي اين حال فقيه عالم علي ابراهيم اسماعيل ادام الله توقيفه كه از احداث فقهاي حضرت جلت بمزيت هنرو خرد مستثني است -و در اين وقت توفيق حسن عهدي يافت و مزاج او بتقلب احوال تفاوت كم پذيرفت -نسختي از كليله ودمنه تحفه آورد. اگرچه ازان چند نسخت ديگر در ميان كتب بود بدان تبرك نموده آمد، و حقوق او را باخلاص دوسي برعايت رسانيده شد، و ذكر حق گزاري و حريت او بدان مخلد گردانيده آمد، جزاه الله خيرالجزاء و لقاه مناه في اولاه و اخراه. در جمله بدان نسخت الفي افتاد، و بتامل و تفكر محاسن اين كتاب بهتر جمال داد، و رغبت در مطالعت آن زيادت گشت، كه پس از كتب شرعي در مدت عمر عالم ازان پرفايده تر كتابي نكرده اند: بناي ابواب آن برحكمت و موعظت؛ وانگه آن را در صورت هزل فرانموده تا چنانكه خواص مردمان براي شناختن تجارب بدان مايل باشند عوام بسبب هزل هم بخوانند و بتدريج آن حكمتها در مزاج ايشان متمكن گردد.
و بحقيقت كان خرد و حصافت و گنج تجربت و ممارست است، هم سياست ملوك را در ضبط ملك بشنودن آن مدد

تواند بود و هم اوساط مردمان را در حفظ ملك از خواندن آن فايده حاصل تواند شد. و يكي از براهمه هند را پرسيدند كه «مي گويند بجانب هندوستان كوههاست و دروي داروها رويد كه مرده بدان زنده شود، طريق بدست آوردن آن چه باشد؟ » جواب داد كه «حفظت شيئا و غابت عنك اشياء، اين سخن از شارت و رمز متقدمان است، و از كوهها علما را خواسته‌اند و از داروها سخن ايشان را و از مردگان جاهلان را كه بسماع زنده گردند و بسمت علم حيات ابد يابند، و اين سخنان را مجموعي است كه آن را كليله دمنه خوانند ودر خزاين ملوك هند باشد، اگر بدست تواني آوردن اين غرض بحصول پيوندد».

و محاسن اين كتاب را نهايت نيست، و كدام فضيلت ازين فراتر كه از امت به امت و ملت به ملت رسيد و مردود نگشت؟ و چون پادشاهي به كسري نوشروان خففف الله عنه رسيد -كه صيت عدل و رافت او بر وجه روزگار باقي است و ذكر ياس و سياست او در صدور تواريخ مثبت، تا بدان حد كه سلاطين اسلام را در نيكوكاري بدو تشبيه كنند، و كدام سعادت ازين بزرگتر كه پيغامبر او را اين شرف ارزاني داشته است كه ولدت في زمن الملك العادل؟-
انوشيروان مثال داد تا آن را بحيلتها از ديار هند بمملكت پارس آوردند و بزبان پهلوي ترجمه كرد. و بناي كارهاي ملك خويش بر مقتضي آن نهاد و اشارات و مواعظ آن را فهرست مصالح دين و دنيا و نمودار سياست خواص و عوام شناخت،و آن را در خزاين خويش موهبتي عزيز و ذخيرتي نفيس شمرد، و تا آخر ايام يزدجرد شهريار كه آخر ملوك عجم بود بر اين قرار بماند.

و چون بلاد عراق و پارس بر دست لشكرهاي اسلام فتح شد و صبح ملت حق بر آن نواحي طلوع كرد ذكر اين كتاب بر اسماع خلفا مي‌گذشت و ايشان را بدان ميلي و شعفي مي‌بود تا در نوبت اميرالمومنين ابوجعفر منصوربن علي بن عبدالله بن العباس رضي الله عنهم، كه دوم خليفت بوده است از خاندان عم مصطفي صلي الله عليه و رضي عن عمه، ابن المقفع آن را از زبان پهلوي بلغت تازي ترجمه كرد، و آن پادشاه را بران اقبالي تمام افتاد و ديگر اكابر امت بدان اقتدا كردند.
و حال علو همت و بسطت ملك او ازان شايع تر است كه در شرح آن باشباعي حاجت افتد. و يكي از آثار باقي آن پادشاه محتشم حضرت بغداد است كه امروز مركز خلافت و مستقر امامت و منبع ملك و مدينه السلام علاالاطلاق آنست. نه در بلاد اسلام چنان شهري نشان مي‌دهند و نه در ديار كفر. و يكي از خصايص آن حضرت مدالله ظلالها آنست كه وفات خلفا آنجا اتفاق نيفتد: اميرالمومنين ابوجعفر منصور رضي الله عنه به بئر ميمون يكمنزلي مكه حرسها الله از ملك دنيا بملك آخرت رفت، و امير المومنين ابوعبدالله محمدبن منصور الملقب بالمهدي رضي الله عنه بمرحله ماسبذان در راه گرگان، و اميرالمومنين ابومحمد موسي بن المهدي الملقب بالهادي بعيسي آباد، و اميرالمومنين ابوجعفر هرون بن المهدي الملقب بالرشيد به طوس و اميرالمومنين ابوالعباس عبدالله بن هرون الملقب به طرسوس، و محمد امين ببغداد كشته شد اما در آن حال خليفت نبود واغلب امت بر خلع او اجماع كرده بودند، و در اين عهد نزديك اميرالمومنين ابومنصور الفضل الملقب بالمسترشد بالله در

حدود عراق شهيد شد و ميان آن موضع و حضرت بغداد مسافت تمام نشان ميدهند. و محاسن اين شهر بسيار است و هركس از اصحاب تواريخ دران خوضي نموده اند، و شرح و تفصيل آن مستوفي بياورده.

و اكنون نكته اي چند از سخنان اميرالمومنين منصور ايراد كرده آمد هر چند كه جاي آن نيست اما ممكن است كه خوانندگان را ازان فايده اي باشد: روي با هم نشينان خود ميگفت كه: ما احوجني الي ان يكون علي بابي اربعة كما اريد! قالوا و من هم؟ قال: من لايقوم ملكي الا بهم كما ان السرير لايقوم الا بقو ائمه الاربع. اما احدهم فقاض لاياخذه في الله لومة لائم؛ و اما الثاني فصاحب شرطه ينصف الضعفاء من الاقوياء. . . معني چنين باشد كه: چگونه محتاجم بچهار مرد كه بر درگاه من قائم گردند ! حاضران گفتند: تفصيل اسامي ايشان چگونه است؟ گفت: كساني كه بي ايشان كار ملك راست نتواند بود چنانكه تخت بي چهارپايه راست نيستد: يكي از ايشان حاكمي كه در امضاي احكام شرع از طريق ديانت و قضيت امانت نگذرد و نكوهش مردمان او را از راه حق باز ندارد؛ و دوم خليفتي كه انصاف مظلومان ضعيف از ظالمان قوي بستاند؛ و سوم كافي ناصح كه خراجها و حقوق بيت المال بروجه استقصا طلب كند و بر رعيت حملي روا ندارد كه من از ظلم او بيزارم. وانگه انگشت بگزيد و گفت: آه آه ! گفتند: چهارم كيست يا اميرالمومنين؟ گفت: صاحب بريدي كه اخبار درست و راست انها كند و از حد صدق نگذرد.

و در اثناي مثالها ميفرمود كه حبب الي عدوك الفرار بترك الجد في طلبه اذا انهزم و اعلم ان كل من في عسكرك عين

عليك. معني چنين باشد كه: گريختن را در دل دشمن خود دوست گردان بآنكه چون بگريزد در طلب او نروي و بدان كه هر كه در لشكر توند بر تو جاسوسند.
و عاملي را بحضرت استدعا كرد، عذري نهاد و گرد تخلف برآمد و تقاعد نمود، مثال او را بر اين جمله توقيع فرمود كه: اگر گران مي‌آيد بروي آمدن سوي حضرت ما با تمامي جثه ما ببعضي از وي براي تخفيف موونت قناعت كرديم، بايد كه سر او بي تن بدرگاه آرند.
و در اثناي وصابت پسر خويش اميرالمومنين مهدي را رضي الله عنهما مي‌گفت: اي پسر، نعمت بر لشكر فراخ مكن كه از تو بي نياز شوند، و كار هم تنگ مگير كه برمند، عطايي برسم مي‌ده در حد اقتصاد و منعي نيكو بي تنگ خويي مي‌فرماي؛ عرصه اميد بريشان فراخ مي‌دار و عنان عطا تنگ مي‌گير.
و هميشه مي‌گفتي كه: ترس و بيم كاري است كه هيچ كس را ساتقامتي نتواند بود بي او: يا دين داري بود كه از عذاب بترسد. يا كريمي كه از عار باك دارد، يا عاقلي كه از عواقب غفلت پرهيز كند. روزي ربيع را گفت: من مي‌بينم مردمان را ه مرا ببخل منسوب مي‌كنند. من بخيل نيستم، لكن همگنان را بنده درم و دينار مي‌بينم آن را از ايشان باز مي‌دارم تا مرا از براي آن خدمت كنند، و راست گفته است آن حكيم كه «سگ را گرسنه دار تا از پي تو دود. »
روزي او را گفتند: فلان مقدم فرمان يافت و از او ضياع بسيار مانده است و فرزندان او بدرجه استقلال نرسيده اند، اگر مثال باشد تا عمال بعضي در تصرف گيرند و در قبض آرند ديوان را توفيري تمام باشد. جواب داد كه: هركرا

خلافت روي زمين سير نگرداند از ضياع يتيمان هم سير نگردد.
و مناقب اين پادشاه را نهايت نيست و تواريخ متقدمان بذكر آن ناطق است علي الخصوص غرر سير ثعالبي رحمه الله بر تفصيل آن مشتمل است و آنچه از جهت وي در تاسيس خلافت و تاكيد ملك و دولت تقديم افتاد، اركان و حدود را بثبات حزم و نفاذ عزم چنان استوار و مستحكم گردانيد كه چهارصد سال بگذشت و گردش چرخ و حوادث دهر قواعد آن را واهي نتوانست كرد و خللي به اوساط و اذناب آن راه نتوانست داد. و هربنا كه برقاعده عدل و احسان قرار گيرد و اطراف و حواشي آن بنصرت دين حق و رعايت مناظم خلق موكد شود اگر تقلب احوال را در وي اثري ظاهر نگردد و دست زمانه از ساحت سعادت آن قاصر باشد بديع ننمايد. اين قدر از فضايل اين پادشاه رضي الله عنه تقرير افتاد واكنون روي بغرض نهاده آيد.
و در جمله مراد از مساق اين حديث آن بود كه چنين پادشاهي بدين كتاب رغبت نمود. و چون ملك خراسان به امير سديد ابوالحسن نصربن احمد الساماني تغمده الله برحمته رسيد رودكي شاعر را مثال داد تا آن را د رنظم آرد، كه ميل طبعها بسخن منظوم بيش باشد. و آن پادشاه رضوان الله عليه از ملوك آل سامان بمزيد بسطت مخصوص بود و در نوبت او كرمان و گرگان و طبرستان تا حدود روي وسپاهان در خطه ملك سامانيان افزود و سي سال مدت يافت و انواع تمتع و برخورداري بدان پيوست. و اگر شمتي ا زاحوال او ادراج كرده شود دراز گردد. و اين كتاب را نيك عزيز شمردي و بر مطالعت آن مواظبت نمود.

و دابشليم راي هند كه اين جمع بفرمان او كرده اند، و بيدپاي برهمن كه مصنف اصل است از جمله او بوده است، سمت پادشاهي داشته است، و بدين كتاب كمال خر دو حصافت او مي‌توان شناخت و آن جادويها كه بيدپاي برهمن كرده ست در فراهم آوردن اين مجموع و تلفيقات نغز عجيب و وضعهاي نادر غريب كه او را اتفاق افتاده ست ازان ظاهرتر است كه هيچ تكلف را در تركيب آن مجال وضعي تواند بود. چه هر كه از خرد بهره اي دارد فضيلت آن بر وي پوشيده نگردد و آنكه از جمال عقل محجوبست خود بنزديك اهل بصيرت معذور باشد.

نور موسي چگونه بيند كور؟ !

نطق عيسي چگونه داند كر؟ !

و اگر در تقرير محاسن اين كتاب مجلدات پرداخته شود هنوز حق آن بواجبي گزارده بيايد، لكن ابرام از همه حد بگذشت و از آن موضع كه بذكر نوشروان رسيده آمده ست تا اينجا سراسر حشو است و با سياقت كتاب البته مناسبتي ندارد؛ اما غرض آن بود تا شناخته گردد كه حكمت هميشه عزيز بوده است، خاصه بنزديك ملوك و اعيان، و الحق اگر دران سعيي پيوسته آيد و موونيي تحمل كرده شود ضايع و بي ثمرت نمانده ست، زيرا كه معرفت قوانين سياست در جهان داري اصل معتبر است و بقاي ذكر بر امتداد روزگار ذخيرتي نفيس، و بهربها كه خريده شود رايگان نمايد.

و اين كتاب را پس از ترجمه ابن المقفع و نطم رودكي ترجمها كرده‌اند و هركس در ميدان بيان براندازه مجال خود قدمي گزارده اند، لكن مي‌نمايد كه مراد ايشان تقرير سمر و

تحرير حكايت بوده است نه تفهيم حكمت و موعظت، چه سخن مبتر رانده‌اند و بر ايراد قصه اختصار نموده.
و در جمله، چون رغبت مردمان از مطالعت كتب تازي قاصر گشته است، و آن حكم و مواعظ مهجور مانده بود بل كه مدروس شده، بر خاطر گذشت كه آن را ترجمه كرده آيد و در بسط سخن و كشف اشارات آن اشباعي رود و آن را بآيات و اخبار و ابيات و امثال موكد گردانيده شود، تا اين كتاب را كه زبده چند هزارساله است احيايي باشد و مردمان از فوايد و منافع آن محروم نمانند.
و هم بر اين نمط افتتاح كرده شد، و شرايط سخن آرايي در تضمين امثال و تلفيق ابيات و شرح رموز واشارات تقديم نموده آمد، و ترجمه و تشبيب آن كرده شد، و يك باب كه بر ذكر برزويه طبيب مقصور است و ببزرجمهر منسوب هرچه موجزتر پرداخته شد چه بناي آن بر حكايت است. و هر معني كه از پيرايه سياست كلي و حليت حكمت اصلي عاطل باشد اگر كسي خواهد كه بلباس عاريتي آن را بيارايد بهيچ تكلف جمال نگيرد، و هرگاه كه بر ناقدان حكيم مبر زان استاد گذرد بزيور او التفات ننمايند و هراينه در معرض فضيحت افتد. و آن اطناب و بمبالغت مواردت از داستان شير و گاو آغاز افتاده ست كه اصل آنست، و در بستان علم و حكمت بر خوانندگان اين كتاب از آنجا گشاده شود.
و چون بعضي پرداخته گشت ذكر ان بسمع مبارك اعلي قاهري شاهنشاهي. اسمعه الله المسار و المحاب. رسيد و جزوي چند بعز تامل عالي مشرف شد. از آنجا كه كمال سخن شناسي و تمييز پادشاهانه است آن را پسنديده داشت و شرف احماد و ارتضا ارزاني فرمود، و مثالي رسانيدند مبني

بر ابواب كرامت و تمنيت و مقصور بر انواع بنده پروري و عاطفت كه: هم بر اين سياقت ببايد پرداخت و ديباجه را بالقاب مجلس ما مطرز گردانيد؛ و اين بنده را بدان قوت دل و استظهار و سروري و افتخار حاصل آمد و با دهشت هرچه تمامتر در اين خدمت خوض نموده شد، كه بندگان را از امتثال فرمان چاره نباشد؛ و الا جهانيان را مقرر است كه بديهه راي و اول فكرت شاهنشاه دنيا، اعلي الله شانه و خلد ملكه و سلطانه، نمودار عقل كل و راه بر روح قدس است، نه از تامل اشارات و تجارب اين كتاب خاطر انور قاهري را تشحيذي صورت توان كرد و نه از مطالعت اين عبارات الفاظ درفشان شاهنشاهي را مددي تواند بود.

تحفه چگونه آرم نزديك تو سخن؟!

آب حيات تحفه كي آرد بسوي جان؟!

گل را چه گرد خيزد از ده گلاب زن؟ !

مه را چه ورغ بندد از صد چراغ دان؟!

اما بدين مثال اين بنده و بنده زاده را تشريفي هرچه بزرگتر و تربيتي هرچه تمامتر بود، و مباهات و مفاخرت هرچه وافرتر افزود، و ثواب آن روزگار همايون اعلي را مدخر گشت. و نيز اگر ملوك گذشته كه نام ايشان در مقدمه اين فصل آورده شده ست از اين نوع توفيقي يافتند و سخنان حكما را عزيز داشت تا ذكر ايشان از آن جهت بروجه روزگار باقي ماند، امروز كه زمانه در طاعت و فلك در متابعت راي و رايت خداوند عالم سلطان عادل اعظم شاهنشاه بني آدم ولي النعيم مالك رقاب الامم، اعلي الله رايه و رايته و نصر جنده والويته، آمده ست، و عنان كامگاري و زمان جهان داري بعدل و رحمت وباس و سياست ملكانه

سپرده - و مزيت و رجحان اين پادشاه دين دار در مكارم خاندان مبارك و فضايل ذات بي نظير، بر پادشاهان عصر و ملوك دهر ماضي و باقي، ازان ظاهر تر است كه بندگان را دران باطناب و اسهابي حاجت افتد كه

درصد هزار قرن سپهر پياده رو

نارد چنو سوار بميدان روزگار

هم اين مثال داد، و اسم و صيت نوبت ميمون كه روز بازار فضل و براعت است بر امتداد ايام موبد و مخلد گردايند. ايد تبارك و تعالي نهايت همت ملوك عالم را مطلع دولت و تشبيب اقبال و سعادت اين پادشاه بنده پرور كناد، و انواع تمتع و برخورداري از موسم جواني و ثمرات ملك ارزاني داراد، بمنه و رحمته و حوله و قوته.

مفتتح كتاب بر ترتيب ابن المقفع
بسم الله الرحمن الرحيم
چنين گويد ابوالحسن عبدالله ابن المقفع، رحمه الله، پس از حمد باري عز اسمه، و درود بر سيد المرسلين، عليه الصلاة و السلام، كه ايزد تبارك و تعالي بكمال قدرت و حكمت عالم را بيافريد، و آدميان را بفضل و منت خويش بمزيت عقل و رجحان خرد از ديگر جانوران مميز گردانيد، زيرا كه عقل بر اطلاق كليد خيرات و پاي بند سعادات است، و مصالح معاش و معاد و دوستكامي دنيا و رستگاري آخرت بدو بازبسته است. و آن دو نوع است: غريزي كه ايزد جل جلاله ارزاني دارد، و مكتسب كه از روي تجارب حاصل آيد. و غريزي در مردم بمنزلت آتش است در چوب، و چنانكه ظهور آن بي ادوات آتش زدن ممكن نباشد اثر اين بي تجربت و ممارست هم ظاهر نشد، و حكما گفته‌اند كه التجارب لقاح العقول. و هركه از فيض آسماني و عقل غريزي بهرومند شد و بر كسب هنر مواظبت نمود و در تجارب متقدمان تامل عاقلانه واجب ديد آرزوهاي دنيا بيابد و در آخرت نيك بخت خيزد، والله الهادي الي ما هو الاوضح سبيلا و الارشد دليلا.
و ببايد دانست كه ايزد تعالي هركار را سببي نهاده است و هرسبب را علتي و هر علت را موضعي و مدتي، كه حكم بدان متعلق باشد، و ايام عمر و روزگار دولت يكي از مقبلان بدان آراسته گردد. و سبب و علت ترجمه اين كتاب و نقل آن از هندوستان بپارس آن بود كه باري عز اسمه آن پادشاه عادل بختيار و شهريار عالم كامگار انوشروان كسري

بن قباد را، خفف الله عنه، از شعاع عقل و نور عدل حظي وافر ارزاني داشت، و در معرفت كارها و شناخت مناظم آن راي صائب و فكرت ثاقب روزي كرد، و افعال و اخلاق او را بتاييد آسماني بياراست. تا نهمت بتحصيل علم و تتبع اصول و فروع آن مصروف گردانيد، و در انواع آن بمنزلتي رسيد كه هيچ پادشاه پس از وي آن مقام را در نتوانست يافت، و آن درجت شريف و رتبت عالي را سزاوار مرشح نتوانست گشت. و نخوت پادشاهي و همت جهان گيري بدان مقرون شد تا اغلب ممالك دنيا در ضبط خويش آورد، و جباران روزگار را در ربقه طاعت و خدمت كشيد، و آنچه مطلوب جهانيان است از عز دنيا بيافت.

و در اثناي آن بسمع او رسانيدند كه در خزاين ملوك هند كتابيست كه از زبان مرغان و بهايم و وحوش و طيور و حشرات جمع كرده اند، و پادشاهان را درسياست رعيت و بسط عدل و رافت، و قمع خصمان و قهر دشمنان، بدان حاجت باشد، و آن را عمده هر نيكي و سرمايه هر علم و راهبر هر منفعت و مفتاح هر حكمت مي‌شناسند، و چنانكه ملوك را ازان فوايد تواند بود اوساط مردمان را هم منافع حاصل تواند شد، و آن را كتاب كليله ودمنه خوانند.

آن خسرو عادل، همت بران مقصور گردانيد كه آن را ببيند و فرمود كه مردي هنرمند بايد طلبيد كه زبان پارسي و هندوي بداند، و اجتهاد او در علم شايع باشد، تا بدين مهم نامزد شود. مدت دراز بطلبيدند، آخر برزويه نام جواني نشان يافتند كه اين معاني در وي جمع بود، و بصناعت طب شهرتي داشت. او را پيش خواند و فرمود كه: پس از تامل و استخارت و تدبر و مشاورت ترا بمهمي بزرگ اختيار كرده

ایم، چه حال خرد و کیاست تو معلومست، و حرص تو بر طلب علم و کسب هنر مقرر. و مي‌گويند که بهندوستان چنين کتابي است، و مي‌خواهيم که بدين ديار نقل افتد، و ديگر کتب هندوان بدان مضموم گردد. ساخته بايد شد تا بدين کار بر وي و بدقايق استخراج آن مشغول شوي. و مالي خطير در صحبت تو حمل فرموده مي‌آيد تا هر نفقه و موونت که بدان حاجت افتد تکفل کني، و اگر مدت مقام دراز شود و به زيادتي حاجت افتد باز نمايي تا ديگر فرستاده آيد، که تمامي خزاين ما دران مبذول خواهدبود.
وانگاه مثال داد تاروزي مسعود و طالعي ميمون براي حرکت او تعيين کردند، و او بر آن اختيار روان شد، و در صحبت او پنجاه صره که هر يك ده هزار دينار بود حمل فرمود. و بمشايعت او با جملگي لشکر و بزرگان ملك برفت.
و برزويه با نشاط تمام روي بدين مهم آورد، و چون بمقصد پيوست گرد درگاه پادشاه و مجلسهاي علما و اشراف و محافل سوقه و اوساط مي‌گشت و از حال نزديکان راي و مشاهير شهر و فلاسفه مي‌پرسيد، و بهر موضع اختلافي مي‌ساخت. و به رفق و مدارا بر همه جوانب زندگاني مي‌کرد، و فرا مي‌نمود که براي طلب علم هجرتي نموده است. و بر سبيل شاگردي بهرجاي مي‌رفت، و اگر چه از هر علم بهره داشت نادان وار دران خوضي مي‌پيوست، و از هر جنس فرصت مي‌جست، و دوستان و رفيقان مي‌گرفت، و هر يك را بانواع آزمايش امتحام مي‌کرد.
اختيار او بر يکي ازيشان افتاد که بهنرو خرد مستثني بود، و دوستي و برادري را با او بغايت لطف و نهايت يگانگي رسانيد تا بمدت اندازه راي و رويت و دوستي و شفقت او

خود را معلوم گردانید، و بحقیقت بشناخت که اگر کلید این راز بدست وي دهد و قفل این سر پیش وي بگشاید دران جانب کرم و مروت و حق صحبت و ممالحت را برعایت رساند.
چون یکچندي برین گذشت و قواعد مصدقت میان ایشان هرچه مستحکم تر شد و اهلیت او این امانت و محرمیت او این سر را محقق گشت در اکرام او بیفزود و مبرتهاي فراوان واجب دید. پس یك روز گفت: اي بذاذر، من غرض خویش تا این غایت بر تو پوشیده داشتم، و عاقل را اشارتي کفایت باشد.
هندو جواب داد که: همچنین است، و تو اگر چه مراد خویش مستور ميداشتي من آثار آن ميدید م، لکن هواي تو باظهار آن رخصت نداد. و اکنون که تو این مباثت پیوستي اگر بازگویم از عیب دور باشد. و چون آفتاب روشن است که تو آمده اي تا نفایس ذخایر از ولایت ماببري، و پادشاه شهر خویش را بنگنجهاي حکمت مستظهر گرداني، و بناي آن بر مکر و خدیعت نهاده اي. اما من در صبر و مواظبت تو خیره مانده بودم. و انتظار ميکردم تا مگر در اثناي سخن از تو کلمه اي زاطد که باظهار مقصود ماند، البته اتفاق نیفتاد. و بدین تحفظ و تیقظ اعتقاد من در موالات تو صافي تر گشت. چه هیچ آفریده را چندین حزم و خرد و تمالك و تماسك نتواند بود خاصه که در غربت، و در میان قومي که نه ایشان او را شناسند و نه او بر عادات و اخلاق ایشان وقوف دارد.
و عقل بهشت خصلت بتوان شناخت: اول رفق و حلم، و دوم: خویشتن شناسي، سوم طاعت پادشاهان و طلب رضا و

تحري فراغ ايشان، و چهارم شناختن موضع راز و وقوف برمحرميت دوستان، و پنجم مبالغت در كتمان اسرار خويش و ازان ديگران، و ششم بر درگاه ملوك چاپلوسي و چرب زباني كردن و اصحاب را بسخن نيكو بدست آوردن، و هفتم برزبان خويش قادر بودن و سخن بقدر حاجت گفتن، و هشتم در محافل خاموشي را شعار ساختن و از اعلام چيزي كه نپرسند و از اظهار آنچه بندامت كشد احتراز لازم شمردن. و هركه بدين خصال متحلي گشت شايد كه بر حاجت خويش پيروز گردد، و در اتمام آنچه بدوستان برگيرد اهتزاز نمايند. و اين معاني در تو جمع است، و مقرر شد كه دوستي تو با من از براي اين غرض بوده ست، لكن هر كه بچندين فضايل متحلي باشد اگر در همه ابواب رضاي او جسته آيد و در آنچه بفراغ او پيوندد مبادرت نموده شود از طريق خرد دور نيفتد، هرچند اين التماس هراس بر من مستولي گردانيد، كه بزرگ سخني و عظيم خطري است.
چون برزويه بديد كه هندو بر مكر او واقف گشت اين سخن بر وي رد نكرد، و جواب نرم و لطيف داد. گفت: من براي اظهار اين سر فصول مشبع انديشيده بودم، و آن را اصول و فروع و اطراف و زوايا نهاده و ميمنه و ميسره و قلب و جناح آن را بحقوق صحبت و ممالحت و سوابق اتحاد و مخالصت بياراسته، و مقدمات عهود و سوالف مواثيق را طليعه آن كرده و حرمت هجرت و وسيلت غربت را مايه و ساقه گردانيده، و بسيجيده آن شده كه بر اين تعبيه در صحراي مباسطت آيم و حجاب مخافت از پيكر مراد بردارم، و بيمن ناصيت و بركت معونت تو مظفر و منصور گردم. لكن تو بيك اشارت بر كليات و حزويات من واقف گشتي، و

از اشباع و اطناب مستغني گردانيد و بقضاي حاجت و اجابت التماس زبان داد. از كرم و مروت تو همين سزيد و اميد من در صحبت و دوستي تو همين بود. و خردمند اگر بقلعتي ثقت افزايد كه بن لاد آن هرچه موكدتر باشد و اساس آن هرچه مستحكم تر، يا بكوهي كه از گردانيدن بادو ربودن آب دران ايمن توان زيست، البته بعيبي منسوب نگردد.
هندو گفت: هيچيز بنزديك اهل خرد در منزلت دوستي نتواند بود. و هركجا عقيدتها بمودت آراسته گشت اگر در جان و مال با يك ديگر مواسا رود دران انواع تكلف و تنوق تقديم افتد هنوز از وجوب قاصر باشد. اما مفتاح همه اغراض كتمان اسرار است و هر راز كه ثالي دران مرحم نشود هراينه از شياعت مصون ماند، و باز آنكه بگوش سومي رسيد بي شبهت در افواه افتد، و بيش انكار صورت نبندد. و مثال آن چون ابر بهاري است كه در ميان آسمان بپراكند وبهر طرف قطعه اي بماند، اگر كسي ازان اعلام دهد بضرورت او را تصديق واجب بايد داشت، چه انكار آن در وهم و خرد نگنجد. و مرا از دوستي تو چندان مسرت و ابتهاج حاصل است كه هيچ چيز در موازنه آن نيايد، اما اگر كسي را برين اطلاع افتد برادري ما چنان باطل گردد كه تلافي آن بمال و متاع در امكان نيايد كه ملك ما درشت خوي و خرد انگارش است، برگناه اندك عقوبت بسيار فرمايد، چون گناه بزرگ باشد پوشيده نماند كه چه رود.
برزويه گفت: قوي تر ركني بناي مودت را كتمان اسرار است، و من در اطن كار محرم ديگر ندارم و اعتماد بركرم و عهد و حصافت تو مقصور داشته ام. و مي‌توانم دانست كه خطري بزرگست، اما بمروت و حريت آن لايق تر كه مرا

بدين آرزو برساني، و اگر از آن جهت رنجي تحمل بايد كرد سهل شمري، و آن را از موونات مروت و مكرمت شناسي. و ترا مقرر است كه فاش گردانيدن اين حديث از جهت من ناممكن است، لكن تو از پيوستگان و ياران خويش مي‌انديشي، كه اگر وقوف يابند ترا در خشم ملك افكنند. و غالب ظن آنست كه خبري بيرون نگنجد و شغلي نزايد.
هندو اهتزاز نمود و كتابها بدو داد. و برزويه روزگار دراز با هراس تمام در نبشتن آن مشغول گردانيد، و مال بسيار در آن وجه نفقه كرد. و از اين كتاب و ديگر كتب هندوان نسخت گرفت، و معتمدي بنزديك نوشروان فرستاد، و از صورت حال بياگاهانيد.
نوشروان شادمان گشت و خواست كه زودتر بحضرت او رسد تا حوادث ايام آن شادي را منغص نگرداند، و برفور بدو نامه فرمود و مثال داد كه: دران مسارعت بايد نمود، و قوي دل و فسيح امل روي بازنهاد، و آن كتب را عزيز داشت كه خاطر بوصول آن نگران است، و تدبير بيرون آوردن آن برقضيت عقل ببايد كرد، كه خداي عزوجل بندگان عاقل را دوست دارد، و عقل بتجارب و صبر و حزم جمال گيرد. و نامه را مهر كردند و بقاصد سپرد، و تاكيدي رفت كه از راههاي شارع تحرز واجب بيند تا آن نامه بدست دشمني نيفتد.
چندانكه نامه ببرزويه رسيد بر سبيل تعجيل بازگشت و بحضرت پيوست. كسري را خبر كردند، در حال او را پيش خواند. برزويه شرط خدمت و زمين بوس بجاي آورد و پرسش و تقرب تمام يافت. و كسري را بمشاهدت اثر رنج كه در بشره برزويه بود رقتي هرچه تمامتر آورد و گفت:

قوي دل باش اي بنده نيك و بدان كه خدمت تو محل مرضي يافتست و ثمرت و محمدت آن متوجه شده، باز بايد گشت و يك هفته آسايش داد، وانگاه بدرگاه حاضر آمد تا آنچه واجب باشد مثال دهيم.
چون روز هفتم بود بفرمود تا علما و اشراف حضرت را حاضر آوردند و برزويه را بخواند و اشارت كرد كه مضمون اين كتاب را بر اسماع حاضران بايد گذرانيد. چون بخواند همگنان خيره ماندند و بر برزويه ثناها گفت، و ايزد را عز اسمه برتيسير اين غرض شكرها گزارد. و كسري بفرمود تا درهاي خزاين بگشادند و برزويه را مثال داد موكد بسوگند كه بي احتراز دربايد رفت، و چندانكه مراد باشد از نقود و جواهر برداشت.
برزويه زمين بوسه كرد و گفت: حسن راي و صدق عنايت پادشاه مرا از مال مستغني گردانيده است، و كدام مال دراين محل تواند بود كه از كمال بنده نوازي شاهنشاه گيتي مرا حاصل است؟ اما چون سوگند در ميانست از جامه خانه خاص، براي تشريف و مباهات، يك تخت جامه از طراز خوزستان كه بابت كسوت ملوك باشد برگيرم. وانگاه برزبان راند كه: اگر من در اين خدمت مشقتي تحمل كردم و در بيم و هراس روزگار گذاشت، باميد طلب رضا و فراغ ملك بر من سهل و آسان مي‌گذشت، و بدست بندگان سعي و جهدي به اخلاص باشد. و الا نفاذ كار و ادراك مراد جز بسعادت ذات و مساعدت بخت ملك نتواد بود. و كدام خدمت در موازنه آن كرامات آيد كه در غيبت اهل بيت بنده را ارزاني فرموده ست؟ و يك حاجت باقي است كه در جنب عواطف ملكانه خطري ندارد، واگر بقضا مقرون گردد عز دنيا و

آخرت بهم پيوندد، و ثواب و ثنا ايام ميمون ملك را مدخر شود.
نوشروان گفت: اگر در ملك مثلا مشاركت توقع كني مبذولست، حاجت بي محابا ببايد خواست. برزويه گفت: اگر بيند راي ملك بزرجمهر را مثال دهد تا بابي مفرد در اين كتاب بنام من بنده مشتمل بر صفت حال من بپردازد، و دران كيفيت صناعت و نسب و مذهب من مشبع مقرر گرداند، وانگاه آن را بفرمان ملك موضعي تعيين افتد، تا آن شرف من بنده را بر روي روزگار باقي مخلد شود، و صيت نيك بندگي من ملك را جاويد و موبد گردد.
كسري و حاضران شگفتي عظيم نمودند و بهمت بلند و عقل كامل برزويه واثق گشتند، و اتفاق كردند كه او را اهليت آن منزلت هست. بزرجمهر را حاضر آوردند، و او را مثال داد كه: صدق مناصحت و فرط اخلاص برزويه دانسته اي، و خطر بزرگ كه بفرمان ما ارتكاب كرد شناخته، و
مي‌خواستيم كه ثمرات آن دنياوي هرچه مهناتر بيابد وا ز خزاين ما نصيبي گيرد، البته بدان التفات ننمود، و التماس او برين مقصور است كه در اين كتاب بنام او بابي مفرد وضع كرده آيد. چنانكه تمامي احوال او از روز ولادت تا اين ساعت كه عز مشافهه ما يافته است دران بيايد. و ما بدين اجابت فرموديم و مثال مي‌دهيم كه آن را در اصل كتاب مرتب كرده شود، و چون پرداخته گشت اعلام بايد داد تا مجمعي سازند و آن را برملا بخوانند، و اجتهاد تو در كارها وراي آنچه در امكان اهل روزگار آيد علما و اشراف مملكت را نيز معلوم گردد.

چون كسري اين مثال را بر اين اشباع بداد برزويه سجده شكر گزارد و دعاهاي خوب گفت. و بزرجمهر آن باب بر آن ترتيب كه مثال يافته بود بپرداخت، و آن را بانواع تكلف بياراست، و ملك را خبر كرد. و آن روز بار عام بود، و بزرجمهر بحضور برزويه و تمامي اهل مملكت اين باب را بخواند، و ملك و جملگي آن را پسنديده داشتند، و در تحسين سخن بزرجمهر مبالغت نمودند، و ملك او را صلت گران فرمود از نقود و جواهر و كسوتهاي خاص، و بزرجمهر جز جامه هيچيز قبول نكرد.

وبرزويه دست وپاي نوشروان ببوسيد و گفت: ايزد تعالي هميشه ملك را دوستكام داراد، و عز دنيا بآخرت مقرون و موصول گرداناد، اثر اصطناع پادشاه بدين كرامت هرچه شايع تر شد، و من بنده بدان سرورو سرخ روي گشتم، و خوانندگان اين كتاب را ازان فوايد باشد كه سبب نقل آن بشناسد، و بدانند كه طاعت ملوك وخدمت پادشاهان فاضلترين اعمالست، و شريف آن كس تواند بود كه خسروان روزگار او را مشرف گردانند، و در دولت و نوبت خويش پيدا آرند.

و كتاب كليله و دمنه پانزده بابست، ازان اصل كتاب كه هندوان كرده‌اند ده بابست.

ابتداي كليله و دمنه، و هو من كلام بزرجمهر البختكان
اين كتاب كليله و دمنه فراهم آورده علما و براهنه هند است در انواع مواعظ و ابواب حكم و امثال، و هميشه حكماي هر صنف از اهل عالم ميكوشيدند و بدقايق حيلت گرد آن ميگشتند كه مجموعي سازند مشتمل بر مناظم حال و مآل و مصالح معاش و معاد، تا آنگاه كه ايشان را اين اتفاق خوب روي نمود، و بر اين جمله وضعي دست داد، كه سخن بليغ باتقان بسيار از زبان بهايم و مرغان و وحوش جمع كردند، و چند فايده ايشان را دران حاصل آمد: اول آنكه در سخن مجال تصرف يافتند تا در هر باب كه افتتاح كرده آيد بنهايت اشباع برسانيدند، ديگر آنكه پند و حكمت و لهو و هزل و بهم پيوست تا حكما براي استفادت آن را مطالعت كنند. و نادانان براي افسانه خوانند، و احداث متعلمان بظن علم و موعظت نگردند و حفظ آن بريشان سبك خيزد، و چون در حد كهولت رسند و در آن محفوظ تاملي كنند صحيفه دل را پر فوايد بينند، و ناگاه بر ذخاير نفيس و گنجهاي شايگاني مظفر شوند. و مثال اين همچنان است كه مردي در حال بلوغ بر سر گنجي افتد كه پدر براي او نهاده باشد فرحي بدو راه يابد و در باقي عمر ا زكسب فارغ آيد.
و خواننده اين كتاب بايد كه اصل وضع و غرض كه در جمع و تاليف آن بوده است بشناسد، چه اگر اين معني بر وي پوشيده ماند انتفاع او ازان صورت نبندد و فوايد و ثمرات آن او را مهنا نباشد. و اول شرطي طالب اين كتاب را حسن قراءت است كه اگر در خواندن فروماند بتفهيم معني كي تواند رسيد؟ زيرا كه خط كالبد معني است، و هرگاه دران اشتباهي افتاد ادراك معناي ممكن نگردد، و چون برخواندن

قادر بود باید که دران تامل واجب داند و همت دران نبندد که: زودتر بآخر رسد، بل که فواید آن را بآهستگي در طبع جاي ميدهد، که اگر بر این جمله نرود همچنان بود که:
مردي در بیابان گنجي یافت، با خود گفت اگر نقل آن بذات خویش تکفل کنم عمري دران شود و اندك چیزي تحویل افتد، بصواب آن نزدیك تر که مزدوري چند حاضر آرم و ستور بسیار کرا گیرم و جمله بخانه برم. هم بر این سیاقت برفت وبارها پیش از خویشتن گسیل کرد. مکاریان را سوي خانه خویش بردن بمصحلت نزدیك تر نمود، چون آن خردمند دوراندیشه بخانه رسید در دست خویش از آن گنج جز حسرت و ندامت ندید.
و بحقیقت بباید دانست که فایده در فهم است نه در حفظ، و هرکه بي وقوف در کاري شروع نماید همچنان باشد که:
مردي ميخواست که تازي گوید، دوستي فاضل ازان وي تخته اي زرد در دست داشت؛ گفت: از لغت تازي چیزي از جهت من بران بنویس. چون پرداخته شد. بخانه بردو گاه گاه دران مينگریست و گمان برد که کمال فصاحت حاصل آمد. روزي در محفلي سخني تازي خطا گفت، یکي از حاضران تبسمي واجب دید. بخندید و گفت: برزبان من خطا رود و تخته زرد من در خانه من است؟
و بر مردمان واجب است که در کسب علم کوشند و فهم را دران معتبر دارند، که طلب علم و ساختن توشه آخرت از مهماتست. و زنده را از دانش و کردار نیك چاره نیست، و نیز در نور ادب دل را روشن کند، و داروي تجربت مردم را از هلاك جهل برهاند، چنانکه جمال خرشید روي زمین را منور گرداند، و آب زندگاني عمر جاوید دهد. و علم

بكردار نيك جمال گيرد كه ميوه درخت دانش نيكوكاري است و كم آزاري.
و هركه علم بداند و بدان كار نكند بمنزلت كسي باشد كه مخافت راهي مي‌شناسد اما ارتكاب كند تا بقطع و غارت مبتلا گردد، يا بيماري كه مضرت خوردنيها مي‌داند و همچنان بران اقدام مي‌نمايد تا در معرض تلف افتد. و هراينه آن كس كه زشتي چيزي بشناخت اگر خويشتن دران افكند نشانه تير ملامت شود، چنانكه دو مرد در چاهي افتند يكي بينا و ديگر نابينا، اگرچه هلاك ميان هر دو مشتركست اما عذر نابينا بنزديك اهل خرد و بصارت مقبول تر باشد.
و فايده در تعلم حرمت ذات و عزت نفس است، پس تعليم ديگران، كه اگر بافادت مشغول گردد و در نصيب خويش غفلت ورزد همچون چشمه اي باشد كه از آب او همه كس را منفعت حاصل مي‌آيد و او ازان بي خبر. وا ز دو چيز نخست خود را مستظهر بايد گردانيد پس ديگران را ايثار كرد: علم و مال. يعني چون وجوه تجارب معلوم گشت اول در تهذيب اخلاق خويش بايد كوشيد آنگاه ديگران را بران باعث بود. و اگر ناداني اين بشارت را بر هزل حمل كند مانند كوري باشد كه كاژي را سرزنش كند.
و عاقل بايد كه در فاتحت كارها نهايت اغراض خويش پيش چشم دارد و پيش ازانكه قدم در راه نهد مقصد معين گرداند، و الا واسطه بحيرت كشد و خاتمت بهلاك و ندامت. و بحال خردمند آن لايق تر كه هميشه طلب آخرت را بر دنيا مقدم شمرد، چه هركه همت او از طلب دنيا قاصرتر حسرات او بوقت مفارقت آن اندك تر، و نيز آنكه سعي براي آخرت كند مرادهاي دنيا بيابد و حيات ابد اورا بدست آيد، و آنكه سعي

او بمصالح دنيا مصروف باشد زندگاني برو وبال گردد، و از ثواب آخرت بماند. و كوشش اهل عالم در ادراك سه مراد ستوده ست: ساختن توشه آخرت، تمهيد اسباب معيشت، و راست داشتن ميان خود و مردمان بكم آزاري و ترك اذيت.
و پسنديده تر اخلاق مردان تقوي است و كسب مال از وجه حلال، هرچند در هيچ حال از رحمت آفريدگار عز اسمه و مساعدت روزگار نوميد نشايد بود اما بران اعتماد كلي كردن و كوشش فروگذاشتن از خرد و راي راست دور افتد، كه امداد خيرات و اقسام سعادات بدو نزديك تر كه دركارها ثابت قدم باشد و در مكاسب جد و هد لازم شمرد. و اگر چنانكه باژگونگي روزگار است كاهلي بدرجتي رسد يا غافلي رتبتي يابد بدان التفات ننمايد، و اقتداي خويش بدو دست نشناسد، چه نيك بخت و دولت يار او تواند بود كه تيل بمقبلان و خردمندان واجب بيند تا بهيچ وقت از مقام توكل دورنمايد، و از فضيلت مجاهدت بي بهره نگردد.
و نيكوتر آنكه سيرتهاي گذشتگان را امام ساخته شود و تجارب متقدمان را نمودار عادات خويش گردانيده آيد. كه اگر در هرباب ممارست خويش را معتبر دارد عمر در محنت گزارد. با آنچه گويند «در هر زياني زيركيي است » لكن از وجه قياس آن موافق تر كه زيان ديگران ديده باشد و سود از تجارب ايشان برداشته شود، چه اگر از اين طريق عدول افتد هر روز مكروهي بايد ديد، و چون تجارب اتقياني حاصل آمد هنگام رحلت باشد.
و هر جانور كه در اين كارها اهمال نمايد از استقامت معيشت محروم ماند: ضايع گردانيدن فرصت و، كاهلي در موسم حاجت و، تصديق اخبار كه محتمل صدق و كذب باشد

و قياس آن بر سخنان نامعقول و پذيرفتن آن به استبداد راي و، التفات نمودن بچربك نمام و رنجانيدن اهل و تبع بقول مضرب فتان، و رد كردن كردار نيك برخاملان و تضييع منفعتي از آن جهت و، رفتن بر اثر هوا-كه عاقل را هيچ سهو چون تتبع هوا نيست - و گردانيدن پاي از عرصه يقين.
و هرگاه حوادث بعاقل محيط شود بايد كه در پناه صواب دود و برخطا اصرار ننمايد و آن را ثبات عزم و حسن عهد نام نكند. چه هركه بي راهبر بعميا در راه جهول رود و از راه راست و شارع عام دور افتد هرچند پيشتر رود بگم راهي نزديك تر باشد. و اگر خار در چشم متهور مستبد افتد، در بيرون آوردن آن غفلت ورزد و آن را خوار دارد و بر سري چشم مي‌مالد، بي شبهت كور شود.
و برخردمند واجب است كه بقضاهاي آسماني ايمان آرد و جانب حزم را هم مهمل نگذارد، و هركار كه مانند آن بر خويشتن نپسندد در حق ديگران روا ندارد، كه لاشك هركرداري را پاداشي است، و چونمهلت برسيد و وقت فراز آمد هراينه ديدني باشد و دران تقديم و تاخير صورت نبندد.
و خوانندگان اين كتاب را بايد كه همت بر تفهم معاني مقصور گردانند و وجوه استعارات را بشناسد تا از ديگر كتب و تجارب بي نياز شوند، و همچون كسي نباشد كه مشت در تاريكي اندازد و سنگ از پس ديوار، وانگاه بناي كارهاي خويش و تدبير معاش و معاد بر فضيلت آن نهند تا جمال منافع آن هرچه تابنده تر روي نمايد و دوام فوايد آن هرچه پاينده تر دست دهد. والله ولي التوفيق لما يرضيه بواسع فصله وكرمه.

باب برزويه الطبيب
چنين گويد برزويه، مقدم اطباي پارس، كه پدر من از لشكريان بود و مادر من از خانه علماي دين زردشت بود، و اول نعمتي كه ايزد، تعالي و تقدس، بر من تازه گردانيد دوستي پدر و مادر بود و شفقت ايشان بر حال من، چنانكه از برادران و خواهران مستثني شدم و بمزيد تربيت و ترشح مخصوص گشت. و چون سال عمر بهفت رسيد مرا برخواندن علم طب تحريض نمودند، و چندانكه اندك وقوفي افتاد و فضيلت آن بشناختم برغبت صادق و حرص غالب در تعلم آن مي‌كوشيدم، تا بدان صنعت شهرتي يافتم و در معرض معالجت بيماران آمدم. آنگاه نفس خويش را ميان چهار كار كه تگاپوي اهل دنيا ازان نتواند گذشت مخير گردانيدم: وفور مال و، لذات حال و، ذكر ساير و. ثواب باقي. و پوشيده نماند كه علم طب نزديك همه خردمندان و در تمامي دينها ستوده ست. و در كتب طب آورده‌اند كه فاضلتر اطبا آنست كه كه بر معالجت از جهت ذخيرت آخرت مواظبت نمايد، كه بملازمت اين سيرت نصيب دنيا هرچه كامل تر بيابد و رستگاري عقبي مدخر گردد؛ چنانكه غرض كشاورز در پراكندن تخم دانه باشد كه قوت اوست. اما كاه كه علف ستوران است بتبع آن هم حاصل آيد. در جمله بر اين كار اقبال تمام كردم و هر كجا بيماري نشان يافتم كه در وي اميد صحت بود معالجت او بر وجه حسبت بر دست گرفتم. و چون يكچندي بگذشت و طايفه اي را از امثال خود در مال و جاه بر خويشتن سابق ديدم نفس بدان مايل گشت، و تمني مراتب اين جهاني بر خاطر گذشتن گرفت، و نزديك آمد كه پاي از جاي بشود. با خود گفتم:

اي نفس ميان منافع و مضار خويش فرق نمي كني، و خردمند چگونه آرزوي چيزي در دل جاي دهد كه رنج و تبعت آن بسيار باشد و انتفاع و استمتاع اندك؟ و اگر در عاقبت كار و جاي دهد كه رنج وتبعت آن بسيار باشد و انتفاع و استمتاع اندك؟ و اگر در عاقبت كار و هجرت سوي گور فكرت شافي واجب داري حرص و شره اين عالم فاني بسر آيد. وقوي تر سببي ترك دنيار ا مشاركت اين مشي دون عاجر است كه بدان مغرور گشته‌اند. از اين انديشه ناصواب درگذر و همت بر اكتساب ثواب مقصور گردان، كه راه مخوفست و رفيقان ناموافق و رحلت نزديك و هنگام حركت نامعلوم. زينهار تا در ساختن توشه آخرت تقصير نكني، كه بنيت آدمي آوندي ضعيف است پر اخلاط فاسد، چهار نوع متضاد، و زندگاني آن را بمنزلت عمادي، چنانكه بت زرين كه بيك ميخ تركيب پذيرفته باشد و اعضاي آن بهم پيوسته، هرگاه ميخ بيرون كشي در حال از هم باز شود، و چندانكه شاياني قبول حيات از جثه زايل گشت برفور متلاشي گردد. و بصحبت دوستان و برادران هم مناز، و بر وصال ايشان حرطص مباش، كه سور آن از شطون قاصر است وا ندوه بر شادي راجح؛ و با اين همه درد فراق بر اثر و سوز هجر منتظر. و نيز شايد بود كه براي فراغ اهل و فرزنادن، تمهيد اسباب معيشت ايشان، بجمع مال حاجت افتد، و ذات خويش را فداي آن داشته آيد، و راست آن را ماند كه عطر بر آتش نهند، فوايد نسيم آن بديگران رسد و جرم او سوخته شود. بصواب آن لايق تر كه بر معالجت مواظبت نمايي و بدان التفات نكني كه مردمان قدر طبيب ندانند، لكن دران نگر كه اگر توفيق باشد و يك شخص را از چنگال مشقت خلاص

طلبيده آيد آمرزش بر اطلاق مستحكم شود؛ آنجا كه جهاني از تمتع آب و نان و معاشرت جفت و فرزند محروم مانده باشند، و بعلتهاي مزمن و دردهاي مهلك مبتلا گشته، اگر در معالجت ايشان براي حسبت سعي پيوسته آيد و صحت و خفت ايشان ايشان تحري افتد، اندازه خيرات و مثوبات آن كي توان شناخت؟ و اگر دوهن همتي چنين سعي بسبب حطام دنيا باطل گرداند همچنان باشد كه:

مردي يك خانه پرعود داشت بب، انديشيد كه اگر بركشيده فروشم و درتعيين قيمت احتياطي كنم دراز شود بر وجه گزاف بنيمه بها بفروخت.

چون براين سياقت در مخاصمت نفس مبالغت نمودم براه راست باز آمد و برغبت صادق و حسبت بي ريا بعلاج بيماران پرداختم و روزگار دران مستغرق گردانيد، تا بمايمن آن درهاي روزي بر من گشاده گشت و صلات و مواهب پادشاهان بمن متواتر شد. وپيش از سفر هندوستان و پس از ان انواع دوستكامي و نعمت ديدم و بجاه و مال از امثال و اقران بگذشتم. وانگاه در آثار و نتايج علم طب تاملي كردم و ثمرات و فوايد آن را بر صحيفه دل بنگاشتم، هيچ علاجي در وهم نيامد كه موجب صحت اصلي تواند بود، و جون مزاج اين باشد بچه تاويل خردمندان بدان واثق توانند شد و آن راسبب شفا شمرد؟ و باز اعمال و باز اعمال خير و ساختن توشه آخرت از علت از آن گونه شفا مي‌دهد كه معاودت صورت نبندد.

و من بحكم اين مقدمات از علم طب تبرمي نمودم و همت و نهمت بطلب دين مصروف گردانيد. و الحق راه آن دراز و بي پايان يافتم، سراسر مخاوف و مضايق، آنگاه نه راه بر

معین و نه سالار پیدا. و در کتب طب اشارتي هم دیده نیامد
که بدان استدلالي دست دادي و یا بقوت آن از بند حیرت
خلاصي ممکن گشتي. و خلاف میان اصحاب ملتها هرچه
ظاهرتر؛ بعضي بطریق ارث دست در شاخي ضعیف زده و
طایفه اي از جهت متابعت پادشاهان و بیم جان پاي بر رکن
لرزان نهاده، و جماعتي براي حطام دنیا و رفعت منزلت
میان مردمان دل در پشتیوان پوده بسته و تکیه براستخوانهاي
پوسیده کرده؛ و اختلاف میان ایشان در معرفت خالق و
ابتداي خلق و انتهاي کار بي نهایت، وراي هر یك برین
مقرر که من مصیبم و خصم مخطي.
و با این فکرت در بیابان تردد و حیرت یکچندي بگشتم و در
فراز و نشیب آن لختي پویید. البته سوي مقصد پي بیرون
نتوانستم برد، و نه بر سمت راست و راه حق دلیلي نشان
یافتم. بضرورت عزیمت مصمم گشت برآنچه علماي هر
صنف را ببینم و از اصول و فروع معتقد ایشان استکشافي
کنم و بکشم تا بیقین صادق پاي جاي دل پذیر بدست آرم. این
اجتهاد هم بجاي آوردم و شرایط بحث اندران تقدیم نمود. هر
طایفه اي را دیدم که در ترجیح دین و تفضیل مذهب خویش
سخني ميگفتند و گرد تقبیح ملت خصم و نفي مخالفان
ميگشتند. بهیچ تاویل درد خویش را درمان نیافتم و روشن
شد که پاي سخن ایشان برهوا بود، و هیچیز نگشاد که
ضمیر اهل خرد آن را قبول کردي. اندیشیدم که اگر پس از
این چندین اختلاف راي بر متابعت این طایفه قرار دهم و
قول اجنبي صاحب غرض را باور دارم همچون آن غافل و
نادان باشم که:

شبي بایاران خود بدزدي رفت، خداوند خانه بحس حركت ايشان بيدار شد و بشناخت كه بربام دزدانند، قوم را آهسته بيدار كرد و حال معلوم گردانيد، آنگه فرمود كه: من خود را در خواب سازم و توچنانكه ايشان آواز تو ميشنوند با من در سخن گفتن آي و پس از من بپرس بالحاح هرچه تمامتر كه اين چندين مال از كجا بدست آوردي. زن فرمان برداري نمود و بر آن ترتيب پرسيدن گرفت. مرد گفت: از اين سوال درگذر كه اگر راستي حال با تو بگويم كسي بشنود و مردمان را پديد آيد. زن مراجعت كرد و الحاح در ميان آورد. مرد گفت: اين مال من از دزدي جمع شده است كه در آن كار استاد بودم، و افسوني دانستم كه شبهاي مقمر پيش ديوارهاي توانگران بيستاد ميو هفت بار بگفتمي كه شولم شولم، و دست در روشنايي مهتاب زدمي و بيك حركت ببام رسيدمي، و بر سر روزني بيستادمي و هفت بار ديگر بگفتمي شولم و از ماهتاب بخانه درشدمي و هفت بار ديگر بگفتمي شولم. همه نقود خانه پيش چشم من ظاهر گشتي. بقدر طاقت برداشتمي و هفت بار ديگر بگفتمي شولم و بر مهتاب از روزن خانه برآمدمي. ببركت اين افسون نه كسي مرا بتوانستي ديد و نه در من بدگماني صورت بستي. بتدريج اين نعمت كه ميبيني بدست آمد. اما زينهار تا اين لفظ كسي را نياموزي كه ازان خللها زاطد. دزدان بشنودند و از آموختن آن افسون شايدها نمودند، و ساعتي توقف كردند، چون ظن افتاد كه اهل خانه در خواب شدند مقدم دزدان هفت بار بگفت شولم، و پاي در روزن كرد. همان بود و سرنگون فرو افتاد. خداوند خانه چوب دستي برداشت و شانهاش بكوفت و گفت: همه عمر بر و بازو زدم و مال بدست آوردتا

تو کافر دل پشتواره بندي و ببري؟ باري بگو تو کیستي. دزد گفت: من آن غافل نادانم که دم گرم تو مرا به باد نشاند تا هوس سجاده بر روي آب افکندن پیش خاطر آوردم و چون سوخته نم داشت آتش در من افتاد و قفاي آن بخوردم. اکنون مشتي خاك پس من انداز تا گراني ببرم.
در این جمله بدین استکشاف صورت یقین جمال ننمود. با خود گفتم که: اگر بر دین اسلاف، بي ایقان و تیقن، ثبات کنم، همچون آن جادو باشم که برنابکاري مواظبت همي نماید و، بتبع سلف رستگاري طمع ميدارد، و اگر دیگر بار در طلب ایستم عمر بدان وفا نکند، که اجل نزدیك است؛ و اگر در حیرت روزگار گذارم فرصت فایت گردد و ناساخته رحلت باید کرد. و صواب من آنست که برملازمت اعمال خیر که زبده همه ادیان است اقتصار نمایم و، بدانچه ستوده عقل و پسندیده طبع است اقبال کنم.
پس از رنجانیدن جانوران و کشتن مردمان و کبر و خشم و خیانت و دزدي احتراز نمودم و فرج را از ناشایست بازداشت، و از هواي زنان اعراض کلي کردم. و زبان را از دروغ و نمامي و سخناني که ازو مضرتي تواند زاد، چون فحش و بهتان و غیبت و تهمت. بسته گردانید. و از ایذاي مردمان و دوستي دنیا و جادوي و دیگر منکرات پرهیز واجب دیدم، و تمني رنج غیر از دل دور انداختم، و در معني بعث و قیامت و ثواب و عقاب بر سبیل افترا چیزي نگفتم. و از بدان ببریدم وبنیکان پیوستم. و رفیق خویش صلاح را عفاف را ساختم که هیچ یار و قرین چون صلاح نیست ,وکسب آن , آن جاي که همت بتوفیق آسماني پیوسته باشد و آراسته , آسان باشد و زود دست دهد و بهیچ انفاق کم

نيايد. و اگر در استعمال بود كهن نگردد , بل هر روز زياد
ت نظام و طراوت پذيرد , و از پادشاهان در استدن آن بيمي
صورت نبندد , و آب و آتش ودد و سباع و ديگر موذيات را
در اثر ممكن نگردد؛ و اگر كسي ازان اعراض نمايد و
حلاوت عاجل او را از كسب خيرات و ادخار حسنات باز
داردو مال و عمر خويش در مرادهاي اين جهاني نفقه كند
همچنان باشد كه:
آن بازرگان كه جواهر بسيار داشت و مردي را بصد دينار
در روزي مزدور گرفت براي سفته كردن آن. مزدور
چندانكه در خانه بازرگان بنشست چنگي ديد , بهتر سوي آن
نگريست. سفته كردن آن. بازرگان پرسيد كه: داني زد؟
گفت: دانم؛و دران مهارتي داشت. فرمود كه: بسراي.
برگرفت و سماع خوش آغاز كرد. بازرگان در آن نشاط
مشغول شد و سفط جواهر گشاده بگذاشت. چون روز بآخر
رسيد اجرت بخواست. هر چند بازرگان گفت كه: جواهر
برقرار است , كار ناكرده مزد نيايد , مفيد نبود. در لجاج
آمد و گفت: مزدور تو بودم و تا آخر روز آنچه فرمودي
بكردم. بازرگان بضرورت از عهده بيرون آمد و متحير
بماند: روزگار ضايع و مال هدر و جواهر پريشان و موونت
باقي.
چون محاسن صلاح بر اين جمله در ضمير متمكن شد
خواستم كه بعبادت متحلي گردم تا شعار و دثار من متناسب
باشد و ظاهر و باطن بعلم و عمل آراسته گردد , چون تعبد
و تعفف در دفع شر جوشن حصين است و در جذب خير
كمند دراز , و اگر حسكي در راه افتد يا بالائي تند پيش آيد
بدانها تمسك توان نمود -و يكي از ثمرات تقوي آنست كه از

حسرت فنا و زوال دنيا فارغ توان زيست؛و هر گاه كه متقي
در كارهاي اين جهان فاني و نعيم گذرنده تاملي كند هر آينه
مقابح آن را به نظر بصيرت ببيند و همت بر كم آزاري و
پيراستن راه عقبي مقصور شود , و بقضا رضا دهد تا غم كم
خورد و دنيا را طلاق دهد تا از تبعات آن برهد ,و از سر
شهوت برخيزد تا پاكيزگي ذات حاصل آيد , و بترك حسد
بگويد تا در دلها محبوب گردد , وسخاوت را با خود آشنا
گرداند تا از حسرت مفارقت متاع غرور مسلم باشد ,
[و]كارها بر قضيت عقل پردازد تا از پشيماني فارغ آيد , و
بر ياد آخرت الف گيرد تا قانع و متواضع گردد ,و عواقب
عزيمت را پيش چشم دارد تا پاي در سنگ نيايد، و مردمان
را نترساند تا ايمن زيد-هرچند در ثمرات عفت تامل بيش
كردم رغبت من در اكتساب آن بيشتر گشت، اما مي‌ترسيدم
كه از پيش شهوات برخاستن ولذات نقد را پشت پاي زدن
كار بس دشوار است، و شرع كردن دران خطر بزرگ. چه
اگر حجابي در راه افتد مصالح همچون آن سگ كه بر لب
جوي استخواني يافت، چندانكه دردهان گرفت عكس آن در
آب بديد، پنداشت كه ديگري است، بشره دهان باز كرد تا آن
را نيز از آب گيرد، آنچه در دهان بود باد داد.
در جمله نزديك آمد كه اين هراس ضجرت بر من مستولي
گرداند و بيك پشت پاي در موج ضلالت اندازد. چنانكه
هردو جهان از دست بشود. باز در عواقب كارهاي عالم
تفكري كردم و موونات آن را پيش دل و چشم آوردم، تا
روشن گشت كه نعمتهاي اين جهاني چون روشنايي برق بي
دوام و ثبات است. و با اين همه مانند آب شور كه هرچند
بيش خورده شود تشنگي غالب تر گردد، و چون خمره پر

شهد مسمومست که چشیدن آن کام را خوش آید لکن عاقبت بهلاك كشد، و چون خواب نيكوي ديده آيد بي شك در اثناي آن دل بگشاید اما پس از بيداري حاصل جز تحسر و تاسف نباشد؛ و آدمي را در کسب آن چون کرم پیله دان که هرچند بیش تند بند سخت گردد و خلاص متعذرتر شود.
و با خود گفتم چنین هم راست نیاید که از دنیا بآخرت مي‌گريزم و از آخرت بدنیا و، عقل من چون قاضي مزور که حکم او در یك حادثه بر مراد هر دو خصم نفاذ مي‌يابد.
گر مذهب مردمان عاقل داري
يك دوست بسنده کن که یك دل داري
آخر راي من بر عبادت قرار گرفت، چه مشقت طاعت در جنب نجات آخرت وزني نيارد، و چون از لذات دنیا، با چندان وخامت عاقبت، ابرام نمي باشد و هراینه تلخي اندك که شیریریني بسیار ثمرت دهد بهتر که شيريني اندك که ازو تلخي بسيار زايد، و اگر کسي را گويند که صد سال در عذاب دایم روزگار باید گذاشت چنانکه روزي ده بار اعضاي ترا از هم جدا مي‌کنند و بقرار اصل و ترکیب معهود باز مي‌رود تا نجات ابد يابي بايد که آن رنج اختيار کند. و این مدت باميد نعيم باقي بروي کم از ساعتي گذرد. اگر روزي چند در رنج عبادت و بند شریعت صبر باید کرد عاقل ازان چگونه ابا نماید و آن را کار دشوار و خطر بزرگ شمرد؟
و بباید شناخت که اطراف عالم پر بلا و عذاب است، و آدمي از آن روز که در رحم مصور گردد تا آخر عمر یك لحظه از آفت نرهد. چه در کتب طب چنین یافته مي‌شود که آبي که اصل آفرينش فرزندان است چون برحم پیوندد با آب زن

بياميزد و تيره و غليظ ايستد، و بادي پيدا آيد و آن را در حركت آرد تا همچون آب پنير گردد. پس مانند ماست شود، آنگه اعضا قسمت پذيرد و روي پسر سوي پشت مادر و روي دختر سوي شكم باشد. و دستها بر پيشاني و زنخ بر زانو. و اطراف چنان فراهم و منقبض كه گويي در صره اي بستسيي. نفس بحيلت ميزند. زبر او گرمي و گراني شكم مادر، و زير انواع تاريكي و تنگي چنانكه بشرح حاجت نيست. چون مدت درنگ وي سپري شود و هنگام وضع حمل و تولد فرزند باشد بادي بر رحم مسلط شود، و قتوت حركت در فرزند پيدا آيد تا سر سوي مخرج گرداند، و از تنگي منفذ آن رنج بيند كه در هيچ شكنجه اي صورت نتوان كرد. و چون بزمين آمد اگر دست نرم و نعيم بدو رسد، يا نسيم خوش خنك برو گذرد، درد آن برابر پوست باز كردن باشد در حق بزرگان. وانگه بانواع آفت مبتلا گردد: در حال گرسنگي و تشنگي طعام و شراب نتواند خواست، و اگر بدردي درماند بيان آن ممكن نشود، و كشاكش و نهادن و برداشتن گهواره و خرقها را خود نهايت نيست. و چون ايام رضاع بآخر رسيد در مشقت تادب و تعلم و محنت دارو و پرهيز و مضرت درد و بيماري افتد.
و پس از بلوغ غم مال و فرزند و، اندوه آزو شره و، خطر كسب و طلب در ميان آيد. و با اين همه چهار دشمن متضاد از طبايع با وي همراه بل هم خواب، و آفات عارضي چون مار و كژدم و سباع و گرما وسرما و باد و باران و برف و هدم و فتك و زهر و سيل و صواعق در كمين، و عذاب پيري و ضعف آن - اگر بدان منزلت بتواند رسيد - با همه راجح، و قصد خصمان و بدسگالي دشمنان بر اثر، وانگاه

خود كه از اين معاني هيچ نيستي و با او شرايط موكد و عهود مستحكم رفتستي كه بسلامت خواهد زيست فكرت آن ساعت كه مياد اجل فراز آيد و دوستان و اهل و فرزندان را بدرود بايد كرد وش ربتهاي تلخ كه آن روز تجرع افتد واجب كند كه محبت دنيا را بردلها سرد گرداند، هيچ خردمند تضييع عمر در طلب آن جايز نشمرد. چه بزرگ جنوني و عظيم غبني را بفاني و دايمي را بزايلي فروختن، و جان پاك را فداي تن نجس داشتن.

خاصه در اين روزگار تيره كه خيرات براطلاق روي بتراجع آورده است و همت مردمان از تقديم حسنات قاصر گشته با آنچه ملك عادل انوشروان كسري بن قباد را سعادت ذات و يمن نقيبت و رجاحت عقل و ثبات راي و علو همت و كمال مقدرت و صدق لهجت و شمول عدل و رافت و افاضت جود و سخاوت و اشاعت حلم و رحمت و محبت علم و علما و اختيار حكمت و اصطناع حكما و ماليدن جباران و تربطت خدمتگزاران و قمع ظالمان و تقويت مظلومان حاصل است مي‌بينييم كه كارهاي زمانه ميل به ادبار دارد، و چنانستي كه خيرات مردمان را وداع كردستي، و افعال ستوده و اخلاق پسنديده مردوس گشته. و راه راست بسته، و طريق ضلالت گشاده، و عدل ناپيدا و جور ظاهر، و علم متروك و جهل مطلوب، و لوم و دناءت مستولي و كرم و مروت منزوي، و دوستيها ضعيف و عداوتها قوي، و نيك مردان رنجور و مستذل و شريران فارغ و محترم، و مرك و خديعت بيدار و مظفر، و متابعت هوا سنت متبوع و ضايع گردانيدن احكام خرد طريق مشروع، و مظلوم محق ذليل و ظالم مبطل عزيز، و حرص غالب و قناعت مغلوب، و عالم

غدار بدين معاني شادمان و بحصول اين ابواب تازه و خندان.
چون فكرت من بر اين جمله بكارهاي دنيا محيط گشت و بشناختم كه آدمي شريف تر خلايق و عزيزتر موجودات است، و قدر ايام *عمر خويش نمي داند و در نجات نفس نمي كوشد، از مشاهدت اين حال در شگفت عظيم افتادم و چون بنگريستم مانع اين سعادت راحت اندك و نهمت حقير است كه مردمان بدان مبتلا گشته اند، و آن لذات حواس است، خوردن و بوييدن و پسودن و شنودن، وانگاه خود اين معاني برقضيت حاجت و اندازه امنيت هرگز تيسير نپذيرد، و نيز از زوال و فنا دران امن صورت نبندد، و حاصل آن اگر ميسر گردد خسران دنيا و آخرت باشد، و هركه همت دران بست و مهمات آخرت را مهمل گذاشت همچو آن مرد است كه از پيش اشتر مست بگريخت وبضرورت خويشتن در چاهي آويخت و دست در دو شاخ زد كه بربالاي آن روييده بود و پايهاش بر جايي قرار گرفت. در اين ميان بهتر بنگريست، هردو پاي بر سر چهار مار بود كه كه از سر سوراخ بيرون گذاشته بودند. نظر بقعر چاه افكند اژدهايي سهمناك ديد دهان گشاه و افتادن او را انتظار ميكرد.
بسر چاه التفات نمود موشان سياه و سفيد بيخ آن شاخها دايم بي فتور ميبريدند. و او در اثناي اين محنت تدبيري مياندیشيد و خلاص خود را طريقي ميجست. پيش خويش زنبور خانه اي و قدري شهد يافت، چيزي ازان بلب برد، از نوعي در حلاوت آن مشغول گشت كه از كار خود غافل ماند و نه انديشيد كه پاي او بر سر چهار مار است و نتوان دانست كه كدام وقت در حركت آيند، و موشان در بريدن

شاخها جد بليغ مي‌نمايند و البته فتوري بدان راه نمي يفات، و چندانكه شاخ بگسست در كام اژدها افتاد. و آن لذت حقير بدو چنين غفلتي راه داد و حجاب تارطك برابر نور عقل او بداشت تاموشان از بريدن شاخها بپرداختند و بيچاره حرطص در دهان اژدها افتاد.
پس من دنيارا بدان چاه پر آفت و مخافت مانند كردم؛ و موشان سپيد و سياه و مداومت ايشان بر بريدن شاخها بر شب و روز كه تعاقب ايشان بر فاني گردانيدن جاونران و تقريب آجال ايشان مقصور است ب؛ و آن چهار مار را بطبايع كه عماد خلقت آدمي است و هرگاه كه يكي ازان در حركت آژد زهر قاتل و مرگ حاضر باشد ب؛ و چشيدن شهد و شيريني آن را بلذات اين جهاني كه فايده آن اندك است و رنج و تبعت بسيار، آدمي را بيهوده از كار آخرت باز مي‌دارد و راه نجات بر وي بسته مي‌گرداند،؛ و اژدها را برجعي كه بهيچ تاويل ازان چاه نتواند بود، و چندانكه شربت مرگ تجرع افتد و ضربت بويحيي صلوات الله عليه پذيرفته آيد هراينه بدو بايد پيوست و هول و خطر و خوف و فزع او مشاهدت كرد، آنگاه ندامت سود ندارد و توبت و انابت مفيد نباشد، نه راه بازگشتن مهيا و نه عذر تقصيرات ممهد، و بطان مناجات ايشان در قرآن عظيم بر اين نسق وارد كه يا ويلنا من بعثنا من مرقدنا هذا ماوعد الرحمن و صدق المرسلون.
در جمله كار من بدان درجت رسيدكه بقضاهاي آسماني رضا دادم و آن قدر كه در امكان گنجد از كارهاي آخرت راست كردم، و بدين اميد عمر مي‌گذاشتم كه مگر بروزگاري رسم كه دران دليلي ياوم و ياري و معيني بدست

آرم، تا سفر هندوستان پيش آمد، برفتم و در آن ديار هم شرايط بحث و استقصا هرچه تمامتر تقديم نمودم و بوقت بازگشتن كتابها آوردم كه يكي ازان اين كتاب كليله دمنه است، والله تعالي اعلم.

باب الاسد و الثور
*راي هند فرمود برهمن را كه: بيان كن از جهت من مثل دو تن كه با يك ديگر دوستي دارند و بتضريب نمام خاين بناي آن خلل پذيرد و بعداوت و مفارقت كشد.
برهمن گفت: هرگاه دو دوست بمداخلت شريري مبتلا گردند هراينه ميان ايشان جدايي افتد. و از نظاير و اخوات آن آنست كه:
بازرگاني بود بسيار مال و او را فرزندان در رسيدند و از كسب و حرفت اعراض نمودند. و دست اسراف بمال او دراز كردند. پدر موعظت و ملامت ايشان واجب ديد و در اثناي آن گفت كه: اي فرزندان، اهل دنيا جويان سه رتبت‌اند و بدان نرسند مگر بچهار خصلت. اما آن سه كه طالب آنند فراخي معيشت است و، رفت منزلت و، رسيدن بثواب آخرت، و آن چهار كه بوسيلت آن بدين اغراض توان رسيد الفغدن مال است از وجه پسنديده و، حسن قيام در نگاه داست، و انفاق در ا«چه بصلاح معيشت و رضاي اهل و توشه آخرت پيوندد، و صيانت نفس از حوادث آفات، آن قدر كه در امكان آيد. و هركه از اين چهار خصلت يكي را مهمل گذارد روزگار حجاب مناقشت پيش مرادهاي او بدارد. براي آنچه هر كه از كسب اعراض نمايد نه اسباب معيشت خويش تواند ساخت و نه ديگران را د رعهد خويش تواند داشت؛ و

اگر مال بدست آرد و در تثمير آن غفلت ورزد زود درويش شود. چنانكه خرج سرمه اگرچه اندك اندك اتفاق افتد آخر فنا پذيرد؛ و اگر در حفظ و تثمير آن جد نمايد و خرج بي وجه كند پشيماني آرد و زبان طعن در وي گشاده گردد، و اگر ومواضع حقوق را به امساك نامرعي گذراد بمنزلت درويشي باشد از لذات نعمت محروم، و با اين همه مقادير آسماني و حوادث روزگار آن را در معرض تلف و تفرقه آرد، چون حوضي كه پيوسته در وي آب مي‌ايد و آن را بر اندازه مدخل مخرجي نباشد، لابد از جوانب راه جويد و بترابد يا رخنه اي بزرگ افتد و تمامي آن چيز ناچيز گردد.
پسران بازرگان عظت پدر بشنودند و منافع آن نيكو بشناخت. و برادر مهتر ايشان روي بتجارت آورد و سفر دوردست اختيار كرد. و با وي دو گاو بود يكي را شنزبه نام و ديگر را نندبه. و در راه خلابي پيش آمد شنزبه درانب بماند. بحيلت او را بيرون آوردند، حالي طاقت حركت نداشت، بازرگان مردي را براي تعهد او بگذاشت تا وي را تيمار مي‌دارد، چون قوت گيرد بر اثر وي ببرد. مزدور يك روز ببود، ملول گشت، شنزبه را بر جاي رها كرد و برفت و بازرگان را گفت: سقط شد.
شنزبه را بمدت انتعاشي حاصل آمد. و در طلب چراخور مي‌پوييد تا بمرغزاري رسيد آراسته بانواع نبات و اصناف رياحين. از رشك اورضوان انگشت غيرت گزيده و در نظاره او آسمان چشم حيرت گشاده

بهرسو يكي آب دان چون گلاب
شناور شده ماغ بر روي آب
چو زنگي كه بستر زجوشن كند

چو هندو که آیینه روشن کند
شنزبه آن را بپسندید که گفته اند:
و اذا انتهيت الي السلامة في مداك فلا تجاوز
و در امثال آمده است که اذا اعشبت فانزل. چون يکچندي آنجا ببود و قوت گرفت و فربه گشت بطر آسايش و مسي نعمت بدو راه يافت. و بنشاط هرچه تمامتر بانگي بکرد بلند.
و در حوالي آن مرغزار شيري بود و با او وحوش و سباع بسيار، همه در متابعت و فرمان او، و او جوان و رعنا و مستبد به راي خويش. هرگز گاو نديده بود و آواز او ناشنوده. چندانکه بانگ شنزبه بگوش او رسيد هراسي بدو راه يافت، و نخواست که سباع بدانند که او مي‌بهراسد برجاي ساکن مي‌بود، و بهيچ جانب حرکت نمي کرد.
و در ميان اتباع او دو شگال بودن ديکي را کليله نام بود و ديگر را دمنه، و هر دو دهاي تمام داشتند. و دمنه حريص تر و بزرگ منش تر بود، کليله را گفت: چه مي‌بيني در کار ملك که بر جاي قرار کرده ست و حرکت نشاط فروگذاشته؟کليله گفت: اين سخن چه بابت توست و ترا بااين سوال چه کار؟ و ما بردرگاه اين ملك آسايشي داريم و طعمه اي مي‌يابيم و از آن طبقه نيستيم که بمفاوضت ملوك مشرف توانند شد تا سخن ايشان بنزديك پادشاهان محل استماع تواند يافت. ازين حديث درگذر، که هرکه بتکلف کاري جويد که سزاوار آن نباشد بدو آن رسد که ببوزند رسيد. دمنه گفت: چگونه؟ گفت:
بوزنه اي درودگري را ديد که بر چوبي نشسته بود و آن را مي‌بريد و دو ميخ پيش او، هرگاه که يکي را بکوفتي ديگري که پيشتر کوفته بودي برآوردي. در اين ميان درودگر

بحاجتي برخاست، بوزنه بر چوب نشست از آن جانب كه بريده بود، انثيين او در شكاف چوب آويخته شدو آن ميخ كه در كار بود پيش ازانكه ديگري بكوفتي برآورد. هر دو شق چوب بهم پيوست، انثيين او محكم در ميان بماند، از هوش بشد. درودگر باز رسيد وي را دست بردي سره بنمود تا دران هلاك شد. و ازينجا گفته‌اند «درودگري كار بوزنه نيست. »

دمنه گفت: بدانستم لكن هركه بملوك نزديكي جويد براي طمع قوت نباشد كه شكم بهرجاي و بهرچيز پر شود:

و هل بطن عمر غير شبر لمطعم؟

فايده تقرب بملوك رفعت منزلت است و اصطناع دوستان و قهر دشمنان؛ و قناعت از دناءت همت و قلت مروت باشد

از دناءت شمر قناعت را

همتت را كه نام كرده ست آز؟

و هركرا همت او طعمه است در زمره بهايم معدوم گردد، چون سگ گرسنه كه باستخواني شاد شود وبپاره اي نان خشنود گردد، و شير باز اگر در ميان اشكار خرگوش گوري بيند دست از خرگوش بدارد و روي بگور آرد

با همت باز باش و باراي پلنگ

زيبا بگه شكار، پيروز بجنگ

و هركه بمحل رفيع رسيد اگرچه چون گل كوتاه زندگاني باشد عقلا آن را عمر دراز شمرند بحسن آثار و طيب ذكر، و آنكه بخمول راضي گردد اگر چه چون برگ سرو دير پايد بنزديك اهل فضل و مروت وزني نيارد.

كليله گفت: شنودم آنچه بيان كردي، لكن بعقل خود رجوع كن و بدان كه هرطايفه اي را منزلتي است، و ما از آن طبقه

نيستيم كه اين درجات را مرشح توانيم بود و در طلب آن قدم توانيم گزارد
تو سايه اي نشوي هرگز آسمان افروز
تو كه گلي نشوي هرگز افتاب انداي
دمنه گفت: مراتب ميان اصحاب مروت و ارباب همت مشترك و متنازع است. هر كه نفس شريف دارد خويشتن را از محل وضيع بمنزلت رفيع مي‌رساند، و هركرا راي ضعيف و عقل سخيف است از درجت عالي برتبت خامل گرايد. و بررفتن بر درجات شرف بسيار موونتست و فروآمدن از مراتب عز اندك عوارض، چه سنگ گران را بتحمل مشقت فراوان از زمين بر كتف توان نهاد و بي تجشم زيادت بزمين انداخت. و هركه در كسب بزرگي مرد بلند همت را موافقت ننمايد معذور است كه
اذا عظم المطلوب قل المساعد
و ما سزاواريم بدانچه منزلت عالي جوييم وبدين خمول و انحطاط راضي نباشيم.
كليله گفت: چيست اين راي كه انديشيده اي؟
گفت: من مي‌خواهم كه در اين فرصت خويشتن را بر شير عرضه كنم، كه تردد و تحير بدو راه يافتست، و او را بنصيحت من تفرجي حاصل آيد و بدين وسيلت قربتي و جاهي يابم.
كليله گفت:چه مي‌داني كه شير در مقام حيرتست؟
گفت: بخرد و فراست خويش آثار و دلايل آن مي‌بينم، كه خردمند بمشاهدت ظاهر هيات باطن صفت را بشناسد.
كليله گفت: چگونه قربت و مكانت جويي نزديك شير؟كه تو خدمت ملوك نكرده اي و رسوم آن نداني.

دمنه گفت: چون مرد دانا و توانا باشد مباشرت كار بزرگ و حمل بار گران او را رنجور نگرداند، و صاحب همت روشن راي را كسب كم نيايد، و عاقل را تنهايي و غربت زيان ندارد.
چو مرد برهنر خويش ايمني دارد
شود پذيره دشمن بجستن پيكار
كليله گفت: پادشاه بر اطلاق اهل فضل و مروت را بكمال كرامات مخصوص نگرداند، لكن اقبال بر نزديكان خود فرمايد كه در خدمت او منازل موروث دارند و بوسايل مقبول متحرم باشند، چون شاخ رز كه بر درخت نيكوتر و بارورتر نرود و بدانچه نزديك تر باشد درآويزد.
دمنه گفت: اصحاب سلطان و اسلاف ايشان هميشه اين مراتب منظور نداشته اند، بل كه بتدريج و ترتيب و جد و جهد آن درجات يافته اند، و من همان ميجويم و از آن جهت ميكوشم
نسبت از خويش كنم چو گهر
نه چو خاكسترم كز آتش زاد
و هركه درگاه ملوك را ملازم گردد و، از تحمل رنجهاي صعب و تجرع شربتهاي بدگوار تجنب ننمايد، و تيزي آتش خشم بصفاي آب حلم بنشاند و، شيطان هوارا به افسون خرد در شيشه كند،و حرص فريبنده را بر عقل رهنماي استيلا ندهد و، بناي كارها بر كوتاه دستي وراي راست نهد و، حوادث را به رفق و مدارا تلقي نمايد مراد هراينه در لباس هرچه نيكوتر او را استقبال كند.
كليله گفت: انگار كه به ملك نزديك شدي بچه وسيلت منظور گردي و بكدام دالت منزلت رسي؟

گفت: اگر قربتي يابم و اخلاق او را بشناسم خدمت او را به اخلاص عقيدت پيش گيرم و همت بر متابعت راي و هواي او مقصور گردانم واز تقبيح احوال و افعال وي بپرهيزم، و چون كاري آغاز كند كه بصواب نزديك وبصلاح ملك مقرون باشد آن را در چشم و دل وي آراسته گردانم و در تقرير فوايد و منافع آن مبالغت نمايم تا شادي او بمتانت راي و رزانت عقل خويش بيفزايد، و اگر در كاري خوض كند كه عاقبت وخيم و خاتمت مكروه دارد و شر و مضرت و فساد و معرت آن بملك او بازگردد پس از تامل و تدبر برفق هرچه تمامتر و عبارت هرچه نرم تر و تواضعي در اداي آن هرچه شامل تر غور و غايله آن با او بگويم و از وخامت عاقبت آن او را بيگاهانم، چنانكه از ديگر خدمتگاران امثال آن نبينند. چه مرد خردمند چرب زبان اگر خواهد حقي را در لباس باطل بيرون آرد و باطلي را در معرض حق فرا نمايد.
باطلي گر حق كنم عالم مرا گردد مقر
ورحقي باطل كنم منكر نگردد كس مرا
و نقاش چابك قلم صورتها پردازد كه در نظر انگيخته نمايد و مسطح باشد، و مسطح نمايد و انگيخته باشد
نقاش چيره دست است آن ناخداي ترس
عنقا نديده صورت عنقا كندهمي
و هرگاه كه ملك هنرهاي من بديد برنواخت من حرطص تر ازان گردد كه من بر خدمت او. كليله گفت: اگر راي تو بر اين كار مقرر است و عزيمت در امضاي ان مصممباري نيك برحذر بايد بود كه بزرگ خطري است. و حكما گويند بر سه كار اقدام ننمايد مگر نادان: صحبت سلطان، و چشيدن زهر بگمان و، سر گفتن با زنان. و علما پادشاه را بكوه بلند

تشبیه کنند که درو انواع ثمار و اصناف معادن باشد لکن مسکن شیر و مار و دیگر موذیات که بررفتن در وي دشوار است و مقام کردن میان آن طایفه مخوف. دمنه گفت: راست چنین است، لکن هرکه از خطر بپرهیزد خطیر نگردد
از خطر خیزد خطر، زیرا که سوده ده چهل
برنبندد گر بترسد از خطر بازارگان
و در سه کار خوض نتوان کرد مگر برفعت همت و قوت طبع: عمل سلطان و، بازارگاني دریا و، مغالبت دشمن. و علما گویند مقام صاحب مروت بدو موضع ستوده است: در خدمت پادشاه کامران مکرم، یا در میان زهاد قانع محترم.
کلیله گفت: ایزد تعالي خیر و خیرت و صلاح و سلامت بدین عزیمت، هرچند من مخالف آنم، مقرون گرداناد.
دمنه برفت و بر شیر سلام گفت. از نزدیکان خود بپرسید که این کیست. جواب دادند که فلان پسر فلان. گفت: آري پدرش را شناختم. پس او را بخواند و گفت: کجا ميباشي؟
گفت: بر درگاه ملك مقیم شده ام و آن را قبله حاجت و مقصد امید ساخته و منتظر ميباشم که کاري افتد و من آن را به راي و خرد کفایت کنم. چه بردرگاه ملوك مهمات حادث گردد که بزیردستان در کفایت آن حاجت باشد
کاندر این ملك چو طاووس بکار است مگس
و هیچ خدمتگار اگر چه فرومایه باشد از دفع مضرتي و جر منفعتي خالي نماند، و آن چوب خشك که براه افنگندهاند آخر بکار آید، خلالي کنند تا گوش خارند، حیواني که درو نفع و ضر و ازو خیر و شر باشد چگونه بي انتفاع شاید گذاشت؟
که
گر دسته گل نیاید از ما

هم هیزم دیگ را بشائیم
چون شیر سخن دمنه بشنود معجب شد، پنداشت که نصیحتي خواهد کرد، روي بنزدیکان خویش آورد و گفت: مردم هنرمند با مروت اگرچه خامل منزلت و بسیار خصم باشد بعقل و مروت خویش پیدا آید در میان قوم، چنانکه فروغ آتش اگرچه فروزنده خواهدکه پست سوزد به ارتفاع گراید.
دمنه بدین سخن شاد شد و دانست که افسون او در گوش شیر موثر آمد، گفت: واجب است بر کافه خدم و حشم ملك که آنچه ایشان را فراز آید از نصیحت باز نمایند و مقدار دانش و فهم خویش معلوم راي پادشاه گردانند، که ملك تا اتباع خویش را نیکو نشناسد و براندازه راي و روییت و اخلاص و مناصحت هریك واقف نباشد از خدمت ایشان انتفاعي نتواند گرفت و در اصطناع ایشان مثال نتواند داد. چه دانه مادام که در پرده خاك نهان است هیچ کس در پروردن او سعي ننماید، چون نقاب خاك از چهره خویش بگشاد و روي زمطن را زطر زمردین بست معلوم گردد که چیست، لاشك آن را بپرورند و از ثمرت آن منفعت گیرندو هرکه هست براندازه تربطت ازو فایده توان گرفت. و عمده در همه ابواب اصطناع ملوك است، چنانکه گفته اند:
من همچو خار و خاکم، تو آفتاب و ابر
گلها ولالها دهم ار تربیت کني
و از حقوق رعیت بر ملك آنست که هریك را بر مقدار مروت و یك دلي و نصیحت بدرجه اي رساند، و بهوا در مراتب تقدیم و تاخیر نفرماید، وکساني را که در کارها غافل و از هنرها عاطل باشند بر کافیان هنرمند و داهطان خردمند ترجیح و تفضیل روا ندارد، که دو کار از عزایم پادشاهان

غريب نمايد: حليت سر بر پاي بستن، و پيرايه پاي بر سر آويختن. و ياقوت و مرواريد را در سرب و ارزيز نشاندن دران تحقير جواهر نباشد لكن عقل فرماينده بنزديك اهل خرد مطعون گردد. و انبوهي ياران كه دوربين و كاردان نباشند عين مضرت است، و نفاذ كار با اهل بصيرت و فهم تواند بود نه به انبوهي انصار و اعوان. وهركه ياقوت با خويشتن دارد گران بار نگردد و بدان هر غرض حاصل آيد. وآنكه سنگ در كيسه كند رنجور گردد و روز حاجت بدان چيزي نيابد. و مرد دانا حقير نشمرد صاحب مروت را اگرچه خامل منزلت باشد، چه پي از ميان خاك برگيرند و ازو زينها سازند و مركب ملوك شود و كمانها راست كنند و بصحبت دست ملوك و اشراف عزيز گردد. و نشايد كه پادشاه خردمندان را بخمول اسلاف فروگذارد و بي هنران را بوسايل موروث، بي هنر مكتسب، اصطناع فرمايد بل كه تربيت پادشاه بر قدر منفعت بايد كه در صلاح ملك از هريك بيند، چه اگر بي هنران خدمت اسلاف را وسيلت سعادت سازند خلل بكارها راه يابد و اهل هنر ضايع مانند. و هيچ كس بمردم از ذات او نزديك تر نيست، چون بعضي ازان معلول شود بداروهايي علاج كنند كه از راههاي دور و شهرهاي بيگانه آرند. و موش مردمان را همسرايه و هم خانه است، چون موذي ميباشد او را از خانه بيرون ميفرستند و در هلاك او سعي واجب ميبينند. و باز اگرچه وحشي وغريب است چون بدو حاجت و ازو منفعت است باكرامي هرچه تمامتر او را بدست آرند و ازدست ملوك براي او مركبي سازند.

چون دمنه از این سخن فارغ شد اعجاب شیر بدو زیادت گشت و جوابهاي نیکو و ثناهاي بسیار فرمود و با او الفي تمام گرفت. ودمنه بفرصت خلوت طلبید و گفت: مدتي است تا ملك را بر یك جاي مقیم ميبینم و نشاط شكار و حركت فرو گذاشته است، موجب چیست؟ شیر ميخواست كه بردمنه حال هراس خود پوشانیده دارد، در ان میان شنزبه بانگي بكرد بلند و آواز او چنان شیر را از جاي ببرد كه عنان تملك و تماسك از دست او بشد و راز خود بر دمنه بگشاد و گفت: سبب این آواز است كه ميشنوي. نمي دانم كه از كدام جانب ميايد، لكن گمان یم برم كه قوت و تركیب صاحب آن فراخور آواز باشد. اگر چنین است ما را اینجا مقام صواب نباشد.

دمنه گفت: جز بدین آواز ملك را از وي هیچ ریبتي دیگر بوده است؟ گفت: ني. گفت: نشاید كه ملك بدین موجب مكان خویش خالي گذارد و از وطن مالوف خود هجرت كند، چه گفتهاند كه آفت عقل تصلف است، و آفت مروت چربك، و آفت دل ضعیف آواز قوي. و در بعضي امثال دلیل است كه بهر آواز بلند و جثه قوي التفات نشاید نمود. شیر گفت: چگونه است آن؟ گفت:

آوردهاند كه روباهي در بیشه اي رفت آنجا طبلي دید پهلوي درختي افگنده و هرگاه كه باد بجستي شاخ درخت بر طبل رسیدي، آوازي سهمناك بگوش روباه آمدي. چون روباه ضخامت جثه بدید و مهابت آواز بشنید طمع دربست كه گوشت و پوست فراخور آواز باشد ميكوشید تا آن را بدرید الحق چربوي بیشتر نیافت. مركب زیان در جولان كشید و

گفت: بدانستم که هرکجا جثه ضخیمتر و آواز آن هایل تر منفعت آن کمتر.
و این مثل بدان آوردم تا راي ملك را روشن شود که بدین آواز متقسم خاطر نمي باید شد. و اگر مرا مثال دهد بنزدیك او روم و بطان حال و حقیقت کار ملك را معلوم گردانم.
شیر را سخن موافق آمد. دمنه برحسب مراد و اشارت او برفت. چون از چشم شیر غایب گشت شیر تاملي کرد و از فرستادن دمنه پشیمان شد و با خود گفت: در امضاي این راي مصیب نبودم، چه هر که بر درگاه ملوك بي جرمي جفا دیده باشد و مدت رنج و امتحان او دراز گشته، یا مبتلا بدوام مضرت و تنگي معیشت، و یا آنچه داشته باشد از مال و حرمت بباد داده، و یا از عملي که مقلد آن بوده ست معزول گشته، یا شریري معروف که بحرص و شره فتنه جوید و باعمال خیر کم گراید، یا صاحب جرمي که یاران او لذت عفو دیده باشند و او تلخي عقوبت چشیده، یا در گوش مال شریك بوده باشند و در حق او زیادت مبالغتي رفته، یا در میان اکفا خدمتي پسندیده کرده و یاران در احسان و ثمرت بر وي ترجیح یافته، و یا دشمني در منزلت بر وي سبقت جسته و بدان رسیده، یا از روي دین و مروت اهلیت اعتماد و امانت نداشته، یا در آنچه بمضرت پادشاه پیوندد خود را منفعتي صورت کرده، یا بدشمن سلطان التجا ساخته و دران قبول دیده، بحکم این مقدمات پیش از امتحان و اختبار تعجیل نشاید فرمود پادشاه را در فرستادن او بجانب خصم و محرم داشتن در اسرار رسالت. و این دمنه دوراندیش است و مدتي دراز بردرگاه من رنجور و مهجور بوده است. اگر در دل وي آزاري باقي است ناگاه خیانتي اندیشد و فتنه اي انگیزد.

و ممكن است كه خصم را در قوت ذات و بسطت حال از من بيشتر ياود در صحبت و خدمت او رغبت نمايد، و بدانچه واقف است از اسرار من او را بياگاهاند.
شير در اين فكرت مضطرب گشت، ميخاست و مي‌نشست و چشم براه مي‌داشت. ناگاه دمنه از دور پديد آمد. اندكي بيارامید وبرجاي خويش قرار گرفت. چون بدو پيوست پرسيد كه: چه كردي؟ گفت: گاوي ديدم كه آواز او بگوش ملك مي‌رسيد. گفت: مقدار قوت او چيست؟ گفت: نديدم او را نخوتي و شكوهي كه بر قوت او دليل گرفتمي. چندانكه به وي رسيدم بر وي سخن اكفا مي‌گفتم و ننمود در طبع او زيادت طمع تواضعي و تعظيمي، و در ضمير خويش او را هم مهابتي نيافتم كه احترام بيشتر فلازم شمردي.
شير گفت آن را برضعيف حمل نتوان كرد وبدان فريفته نشايد گشت، كه بادي سخت گياهي ضعيف را نيفگند و درختاي قوي را دراندازد و گوشكهاي محكم را بگرداند. و مهتران و بزرگان قصد زيردستان و اذناب در مذهب سيادت محظور شناسند و تا خصم بزرگوار قدرو كريم نباشد اظهار قوت و شوكت روا ندارند، و بر هريك مقاومت فراخور حال او فرمايند. چه در معالي كفاءت نزديك اهل مروت معتبر است.
نكند باز عزم صلح ملخ
نكند شير قصد زخم شگال
دمنه گفت: ملك كار او را چندين وزن نهند، و اگر فرمايد بروم و او را بيارم تا ملك را بنده اي مطيع و چاكري فرمان بردار باشد. شير از اين سخن شاد شد و بآوردن او مثال داد. دمنه بنزديك گاو آمد و بادل قوي بي تردد و تحير باوي

سخن گفتن آغاز كرد و گفت: مرا شير فرستاده است و فرموده كه ترا بنزديك او برم، و مثال داده كه اگر مسارعت نمائي اماني هم بر تقصيري كه تا اين غايت روا داشته اي و از خدمت و ديدار او تقاعدي نموده، و اگر توفقي كني بالفوربازگردم و آنچه رفته باشد باز نمايم. گاو گفت: كيست اين شير؟ دمنه گفت: ملك سباع. گاو كه ذكر ملك سباع شنودم بترسيد، دمنه را گفت: اگر مرا قوي دل گرداني و از باس او ايمن كني با تو بطايم. دمنه با او وثيقتي كرد و شرايط تاكيد و احكام اندران بجاي آورد و هر دو روي بجانب شير نهادند.

چون بنزديك او رسيدند گاو را گرم بپرسيد و گفت: بدين نواحي كي آمده اي و موجب آمدن چه بوده است؟

گاو قصه خود را باز گفت.

شير فرمود كه: اينجا مقام كن كه از شفقت و اكرام و مبرت و انعام ما نصيبي تمام ياوي. گاو دعا و ثنا گفت و كمر خدمت بطوع و رغبت ببست. شير او را بخويشتن نزديك گردانيد و در اعزاز و ملاطفت اطناب و مبالغت نمود، و روي بتفحص حال و استكشاف كار او آورد، و اندازه راي و خرد او بامتحان و تجربت بشناخت، و پس از تامل و مشاورت و تدبر و استخارت او را امكان اعتماد و محرم اسرار خويش گردانيد. و هرچند اخلاق و عادات او را بيشتر آزمود ثقت او بوفور داشن و كفايت و كياست و شمول فهم و حذاقت وي زيادت گشت، و هر روز منزلت وي در قبول و اقبال شريف تر و درجت وي در احسان و انعام منيف تر مي‌شد، تا از جملگي لشكر و كافه نزديكان درگذشت.

چون دمنه بديد كه شير در تقريب گاو چه ترحيب مي‌نمايد و هر ساعت در اصطفا و اجتباي وي مي‌افزايد دست حسد سرمه بيداري در چشم وي كشيد و فروغ خشم آتش غيرت در مفروش وي پراگند تا خواب و قرار از وي بشد.
نزديك كليله رفت و گفت: اي بذارذر، ضعف راي و عجز من مي‌بيني؟ همت بر فراغ شير مقصور گردانيدم و در نصيب خويش غافل بودم، و اين گاو را بخدمت آوردم تا قربت و مكانت يافت و من از محل و درجت خويش بيفتادم.

كليله گفت: كه ترا همان پيش آمد كه پارسا مرد را.
دمنه گفت: چگونه؟
گفت:
زاهدي را پادشاهي كسوتي داد فاخر و خلعتي گران مايه، دزدي آن در وي بديد دران طمع كرد و بوجه ارادت نزديك او رفت و گفت: مي‌خواهم تا درصحبت تو باشم و آداب طريقت درآموزم. بدين طريق محرم شد بر وي. زندگاني برفق مي‌كرد تا فرصتي يافت و جامه تمام ببرد. چون زاهد جامه نديد دانست كه او برده ست. در طلب او روي بشهر نهاده بود،
در راه برد و نخجير گذشت كه جنگ مي‌كردند، بس و يك ديگر را مجروح گردانيده، وروباهي بيامده بود و خون ايشان مي‌خورد، ناگاه نخجيران سروي انداختند، روباه كشته شد.
زاهد شبانگاه بشهر رسيد جايي جست كه پاي افزار بگشايد. حالي خانه زني بدكاري مهيا شد، و آن زن كنيزكان آنكاره داشت و يكي را از ان كنيزكان كه در جمال رشك عروسان

خلد بود، ماهتاب از بناگوش او نور دزديدي و آفتاب پيش رخش سجده بردي، دل آويزي جگر خواري مجلس افروزي جهان سوزي چنانكه اين ترانه دروصف او درست آيد:

گر حسن تو بر فلك زند خرگاهي
از هر برجي جدا بتابد ماهي
ور لطف تو در زمين بيابد راهي
صد يوسف سر برآرد از هر چاهي

ببرنايي نوخط آشوب زنان و فتنه مردان بلند بالاي باريك ميان چست سخن نغز بذله قوي تركيب

چنان كس كش اندر طبايع اثر
ز گرمي و تري بود بيشتر

مفتون شده بود و البته نگذاشتي كه ديگر حريفان گرد او گشتندي

چشمي كه ترا ديده بود اي دلبر
پس چون نگرد به روي معشوق دگر؟

زن از قصور دخل ميجوشيد و بركنيزك بس نمي آمد كه حجاب حيا از ميان برداشته بود و جان بر كف دست نهاده. بضرورت در حيلت ايستاد تا برنا را هلاك كند، و اين شب كه زاهد نزول كرد تدبير آن ساخته بود و فرصت آن نگاه داشته، و شرابهاي گران در ايشان پيموده تا هر دو مستان شدند و در گشتند. چون هردو را خواب در ربود قدري زهر در ماسوره اي نهاد، و يك سر ماسوره در اسافل برنا بداشت و ديگر سر در دهان گرفت تا زهر در وي دمد، پيش ازانكه دم برآورد بادي از خفته جدا شد و زهر تمام در حلق زن بپراكند. زن برجاي سرد شد. و از گزاف نگفته اند:

جزاء مقبل الاست الضراط

و زاهد این حال را مشاهدت ميكرد
چندانكه صبح صادق عرصه گيتي را بجمال خويش منور گردانید زاهد خود را ظلمت فسق و فساد آن جماعت باز رهانید و منزلي ديگر طلبید. كفشگري بدو تبرك نمود و او را بخانه خويش مهمان كرد، و قوم را در معني نيك داشت او وصايت كرد و خود بضيافت بعضي از دوستان رفت.
و قوم او دوستي داشت، و سفير ميان ايشان زن حجامي بود. زن حجام را بدو پيغام دادكه: شوي من مهمان رفت، تو برخيز و بيا چنانكه من دانم و تو
مرد شبانگاه حاضر شده بود. كفشگر مست باز رسيد، او را بر در خانه ديد و پيش ازان بدگماني داشته بود ف بخشم در خانه آمد و زن را نيك بزد و محكم بر ستون بست وبخفت. چندانكه خلق بيارامید زن حجام بیامد و گفت: مرد را چندين منتظر چرا ميداري؟ اگر بيرون خواهي رفت زودتر باش و اگر نه خبر كن تا باز گردد. گفت: اي خواهر اگر شفقتي خواهي كرد زودتر مرا بگشاي و دستوري ده تا ترا بدل خويش ببندم و دوست خويش را عذري خواهم و در حال بازآيم، موقع منت اندران هرچه مشكورتر باشد. زن حجام بگشادن او و بستن خود تن در داد و او را بيرون فرستاد.
در اين ميان كفشگر بيدار شد و زن را بانگ كرد زن حجام از بيم جواب نداد كه او را بشناسد، بكرات خواند هيچ نيارست گفتن. خشم كفشگر زيادت گشت و نشگرده برداشت پيش ستون آمد. و بيني زن حجام ببريد و در دست او داد كه: بنزديك معشوق تحفه فرست.
چون زن كفشگر باز رسيد خواهر خوانده را بيني بريده يافت، تنگ دل شد و عذرها خواست و او را بگشاد و خود

را بر ستون بست، و او بيني در دست بخانه رفت. و اين همه را زاهد مي‌ديد و مي‌شنود. زن كفشگر ساعتي بياراميد و دست بدعا برداشت و در مناجات آمد و گفت: اي خداوند، اگر مي‌داني كه شوي با من ظلم كرده است وتهمت نهاده ست تو بفضل خويش ببخشاي و بيني بمن باز ده.
كفشگر گفت: اي نابكار جادو اين چه سخن است؟ جواب داد گفت: برخيز اي ظالم و بنگر تا عدل و رحمت آفريدگار عز اسمه بيني در مقابله جور و تهور خويش، كه چون براءت ساحت من ظاهر بود ايزد تعالي بيني بمن باز داد و مرا ميان خلق مثله و رسوا نگذاشت. مرد برخاست و چراغ بيفروخت زن را بسلامت دطد و بيني برقرار. در حال باعتذار مشغول گشت و بگناه اعتراف نمود و از قوم بلطف هرچه تمامتر بحلي خواست و توبه كرد كه بي وضوح بنيتي و ظهور حجتي بر امثال اين كار اقدام ننمايد و بگفتار نمام ديو مردم و چربك شرير فتنه انگيز زن پارسا و عيال نهفته را نيازارد، و بخلاف رضاي اين مستوره كه دعاي او را البته حجابي نيست كاري نپيوندد.
و زن حجام بيني در دست بخانه آمد، در كار خويش حيران و وجه حيلت مشتبه، كه بنزديك شوهر و همسرايگان اين معني را چه عذر گويد، و اگر سوال كنند چه جواب دهد. در اين ميان حجام از خواب درامد و آواز داد ودست افزار خواست و بخانه محتشمي خواست رفت. زن ديري توقف كرد و ستره تنها بدو داد. حجام در تاريكي شب از خشم بينداخت. زن خويشتن از پاي درافكند و فرياد برآورد كه بيني بيني. حجام متحير گشت و همسرايگان درآمدند و او را ملامت كردند

چون صبح جهان افروز مشاطه وار كله ظلماني را از پيش برداشت و جمال روز روشن را بر اهل عالم جلوه رد اقرباي زن جمله شدند و حجام را پيش قاضي بردند و قاضي پرسيد كه: بي گناه ظاهر و جرم معلوم مثله كردن اين عورت چرا روا داشتي؟

حجام متحير گشت و در تقرير حجت عاجز شد.

قاضي بقصاص و عقوبت او حكم كرد.

زاهد برخاست گفت: قاضي را در اين باب تامل واجب است، كه دزد جامه من نبرد

و روباه را نخجيران نكشتند،

وزن بدكار را زهر هلاك نكرد،

و حجام بيني قوم نبريد،

بلكه ما اين همه بلاها بنفس خويش كشيديم.

قاضي دست از حجام بداشت و روي بزاهد آورد تا بيان آن نكت بشنود.

زاهد گفت: اگر مرا آرزوي مريد بسيار و تبع انبوه نبودي و بترهات دزد فريفته نگشتمي آن فرصت نيافتمي؛

و اگر روباه در حرص و شره مبالغت بترهات دزد فريفته نگشتمي آن فرصت نيافتي؛ و اگر روباه در حرص و شره مبالغت ننمودي و خون فرو گذاشتي آسيب نخجيران بدو نرسيدي؛ و اگر زن بدكار قصد جوان غافل نكردي جان شيرين بباد ندادي؛ و اگر زن حجام برناشايست تحريض و در فساد موافقت روا نداشتي مثله نشدي

كليله گفت: اين مثل بدان آوردم تا بداني كه اين محنت تو بخود كشيدي و از نتايج عاقبت آن غافل بودي. دمنه گفت:

چنين است و اين كار من كردم. اكنون تدبير خلاص من چگونه مي‌بيني؟ كليله گفت: تو چه انديشيده اي؟
گفت: مي‌انديشم كه بلطايف حيل و بدايع تمويهات گرد اين غرض درآيم وبهروجه كه ممكن گردد بكوشم تا او را درگردانم، كه اهمال و تقصير را در مذهب حميت رخصت نبينم و اگر غفلتي روا دارم بنزديك اصحاب مروت معذور نباشم. و نيز منزلتي تو نمي جويم و در طلب زيادتي قدم نمي گزارم كه بحرص و گرم شكمي منسوب شوم. و سه غرض است كه عاقلان روا دارند در تحصيل آن انواع فكرت و دقايق حيلت بجاي آوردن و جدنمودن: در طلب نفع سابق تا بمنزلت و خير سابق برسد و از مضرت آزموده بپرهيزد؛ و نگاه داشتن منفعت حال و بيرون آوردن نفس از آفت وقت؛ و تيمار داشت مستقبل در احراز خير و دفع شر. و من چون اميدوار مي‌باشم بمنزلت خود بازرسم و جمال حال من تازه شود طريق آنست كه بحيلت در پي گاو ايستم تا پشت زمين را وداع كند و در دل خاك منزلي آبادان گرداند، كه فراغ دل و صلاح كار شير درانست، چه در ايثار او افراط كرده است و به ركت راي منسوب گشته.

كليله گفت كه: در اصطناع گاو و افراشتن منزلت وي شير را عاري نمي شناسم.
دمنه گفت: در تقريب او مبالغتي رفت و بديگر ناصحان استخفاف روا داشت تا مستزيد گشتند، و منافع خدمت ايشان ازو و فوايد قربت او ازيشان منقطع شد.
و گويند كه آفت ملك شش چيز است:

- حرمان

- و فتنه
- و هوا
- و خلاف روزگار
- و تنگ خويي
- و ناداني.

حرمان آنست که نيك خواهان را ا زخود محروم گردند و اهل راي و تجربت را نوميد فروگذارد؛ و فتنه آنکه جنگهاي ناپيوسان و کارهاي نااندیشیده حادث گردد و شمشيرهاي مخالف از نيام برايد؛ و هوا مولع بودن بزنان و شکار و سماع و شراب و امثال آن؛ و خلاف روزگار وبا و قحط و غرق و حرق و آنچه بدين ماند؛ و تنگ خويي افراط خشم و کراهيت و غلو در عقوبت و سياست؛ و ناداني تقديم نمودن ملاطفت در مواضع مخاصمت و بکار داشتن مناقشت بجاي مجاملت.

کليله گفت: دانستم. لکن چگونه در هلاك گاو سعي تواني پيوست و او را قوت از تو زيادت است و يار و معين بيش دارد؟ دمنه گفت: بدين معاني نشايد نگريست، که بناي کارهاي بقوت ذات و استيلاي اعوان نيست، و گفته اند: و آنچه به راي و حيلت توان کرد بزور و قوت دست ندهد. و بتو نرسيده ست که زاغي بحيلت مار را هلاك کرد؟ گفت: چگونه؟ گفت:

آوردهاند که زاغي در کوه بر بالاي درختي خانه داشت، و در آن حوالي سوراخ ماري بود، هرگاه که زاغ بچه بيرون آوردي مار بخوردي. چون از حد بگذشت و زاغ درماند شکايت بر آن شگال که دوست وي بود بکرد و گفت:

مي‌انديشم كه خود را از بلاي اين ظالم جان شكر باز رهانم.
شگال پرسيد كه: بچه طريق قدم در اين كار خواهي نهاد؟
گفت: مي‌خواهم كه چون مار در خواب شود ناگاه چشمهاي جهان بينش بركنم، تا در مستقبل نور ديده و مطوه دل من از قصد او ايمن گردد. شگال گفت: اين تدبير بابت خردمندان نيست، چه خردمند قصد دشمن بر وجهي كند كه دران خطر نباشد. و زينهار تا چون ماهي خوار نكني كه در هلاك پنج پايك سعي پيوست، جان عزيز بباد داد. زاغ گفت: چگونه؟
گفت: آورده‌اند كه ماهي خواري بر لب آبي وطن ساخته بود، و بقدر حاجت ماهي مي‌گرفتي و روزگاري در خصب و نعمت مي‌گذاشت. چون ضعف پيري بدو راه يافت از شكار باز ماند. با خود گفت: دريغا عمر كه عناد گشاده رفت و از وي جز تجربت و ممارست عوضي بدست نيامد كه در وقت پيري پاي مردي يا دست گيري تواند بود. امروز بناي كار خود، چون از قوت بازمانده ام، بر حيلت بايد نهاد و اسباب قوت كه قوام معيشتست از اين وجه بايد ساخت.
پس چون اندوهناكي بر كنار آب بنشست. پنج پايك از دور او را بديد، پيشتر آمد و گفت: تو را غمناك مي‌بينم. گفت: چگونه غمناك نباشم، كه مادت معيشت من آن بود كه هر روز يگان دوگان ماهي مي‌گرفتمي و بدان روزگار كرانه مي‌كرد، و مرا بدان سد رمقي حاصل مي‌بود و در ماهي نقصان بيشتر نمي افتاد؟ و امروز دو صياد از اينجا مي‌گذشتند و با يك ديگر مي‌گفت كه: «در اين آب گير ماهي بسيار است، تدبير ايشان ببايد كرد. »
يكي از ايشان گفت: «فلان جاي بيشتر است چون ازيشان بپردازيم روي بدينها آريم. » و اگر حال بر اين جمله باشد

مرا دل از جان برباید داشت و بر رنج گرسنگي بل تلخي مرگ دل بنهاد.
پنج پايك برفت و ماهيان را خبر كرد و جمله نزديك او آمدند و او را گفتند: المستشار موتمن، و ما با تو مشورت مي‌كنيم و خردمند درمشورت اگر چه ازو دشمن چيزي پرسد شرط نصيحت فرو نگذارد خاصه در كاري كه نفع آن بدو بازگردد. و بقاي ذات تو بدوام تناسل ما متعلق است. در كار ما چه صواب بيني؟ ماهي خوار گفت: با صياد مقاومت صورت نبندد، و من دران اشارتي نتوانم كرد. لكن در اين نزديكي آب گيري مي‌دانم كه آبش بصفا پرده درتر از گريه عاشق است و غمازتر از صبح صادق، دانه ريگ در قعر آن بتوان شمرد و بيضه ماهي از فراز آن بتوان ديد.
اگر بدان تحويل توانيد كرد در امن و راحت و خصب و فراغت افتيد. گفتند: نيكو راييست. لكن نقل بي معونت و مظاهرت تو ممكن نيست. گفت: دريغ ندارم مدت گيرد و ساعت تا ساعت صيادان بيايند و فرصت فايت شود. بسيار تضرع نمودند و منتها تحمل كردند تا بران قرارداد كه هر روز چند ماهي ببردي و بر بالايي كه در آن حوالي بود بخوردي. و ديگران در آن تحويل تعجيل و مسارعت مي‌نمودند و با يك ديگر پيش دستي و مسابقت مي‌كردند، و خود بچشم عبرت در سهو و غفلت ايشان مي‌نگريست وبزبان عظت مي‌گفت كه: هر كه بلاوه دشمن فريفته شود و بر لئيم ظفر و بدگوهر اعتماد روا دارد سزاي او اينست.
چون روزها بران گذشت پنج پايك هم خواست كه تحويل كند. ماهي خوار او را برپشت گرفت و روي بدان بالا نهاد كه خوابگاه ماهيان بود. چون پنج پايك از دور استخوان

ماهي ديد بسيار، دانست كه حال چيست. انديشيد كه خردمند چون دشمن را در مقام خطر بديد و قصد او در جان خود مشاهدت كرد اگر كوشش فروگذارد در خون خويش سعي كرده باشد؛ و چون بكوشيد اگر پيروز آيد نام گيرد، و اگر بخلاف آن كاري اتفاق افتد باري كرم و حميت و مردانگي و شهامت او مطعون نگردد، و با سعادت شهادت او را ثواب مجاهدت فراهم آيد. پس خويشتن برگردن ماهي خوار افگند و حلق او محكم بيفشرد چنانكه بيهوش از هوا درآمد و يكسر بزيارت مالك رفت.

پنج پايك سرخويش گرفت و پاي در راه نهاد تا بنزديك بقيت ماهيان آمد، و تعزيت ياران گذشته و تهنيت حيات ايشان بگفت و از صورت حال اعلام داد. همگنان شاد گشتند و وفات ماهي خوار را عمر تازه شمردند.

مرا شربتي از پس بد سگال
بود خوشتر از عمر هفتاد سال

و اين مثل بدان آوردم كه بسيار كس بكيد و حيلت خويشتن را هلاك كرده است. لكن من ترا وجهي نمايم كه اگر بر آن كار توانا گردي سبب بقاي تو و موجب هلاك مار باشد. زاغ گفت: از اشارت دوستان نتوان گذشت و راي خردمند را خلاف نتوان كرد. شگال گفت: صواب آن مي‌نمايم كه در اوج هوا پرواز كني و در بامها و صحراها چشم مي‌اندازي تا نظر بر پيرايه اي گشاده افگني كه ربودن آن ميسر باشد. فرود آيي و آن را برداري و هموارتر مي‌روي چنانكه از چشم مردمان غايب نگردي. چون نزديك مار رسي بروي اندازي تا مردمان كه در طلب پيرايه آمده باشند نخست ترا باز رهانند آنگاه پيرايه بردارند.

زاغ روي بآباداني نهاد زني را ديد پيرايه برگوشه بام نهاده و خود بطهارت مشغول گشته؛ در ربود و بر آن ترتيب كه گفته بود بر مار انداخت. مردمان كه در پي زاغ بودند در حال سر مار بكوفتند و زاغ باز رست.
دمنه گفت: اين مثل بدان آوردم تا بداني كه آنچه بحيلت توان كرد بقوت ممكن نباشد. كليله گفت: گاو را كه با قوت و زور خرد و عقل جمع است بمكر با او چگونه دست توان يافت؟
دمنه گفت: چنين است. لكن بمن مغرور است و از من ايمن، بغفلت او را بتوانم افكند. چه كمين غدر كه از مامن گشايند جاي گيرتر افتد، چنانكه خرگوش بحيلت شير را هلاك كرد.
چگونه؟ گفت:
آورده‌اند كه در مرغزاري كه نسيم آن بوي بهشت را معطر كرده بود و برعكس آن روي فلك را منور گردانيده، از هر شاخي هزار ستاره تابان و در هر ستاره هزار سپهر حيران
سحاب گويي ياقوت ريخت برمينا
نسيم گويي شنگرف بيخت برزنگار
بخار چشم هوا و بخور روي زمين
ز چشم دايه باغ است و روي بچه خار
وحوش بسيار بود كه همه بسبب چراخور و آب در خصب و راحت بودند، لكن بمجاورت شير آن همه منغص بود. روزي فراهم آمدند و جمله نزديك شير رفتند و گفتند: تو هر روز پس از رنج بسيار و مشقت فراوان از مايكي شكار مي‌تواني شكست و ما پيوسته در بلا و تو در تگاپوي و طلب. اكنون چيزي انديشيده ايم كه ترا دران فراغت و ما را امن و راحت باشد. اگر تعرض خويش از ما زايل كني هر روز موظف يكي شكاري پيش ملك فرستيم. شير بدان رضا داد و مدتي

بران برآمد. يك روز قرعه بر خرگوش آمد. ياران را گفت: اگر در فرستادن من توقفي كنيد من شما را از جور اين جبار خون خوار باز رهانم. گفتند: مضايقتي نيست. او ساعتي توقف كرد تا وقت چاشت شير بگذشت، پس آهسته نرم نرم روي بسوي شير نهاد. شير را دل تنگ يافت آتش گرسنگي او را بر باد تند نشانده بود و فروغ خشم در حركات و سكنات وي پديد آمده، چنانكه آب دهان او خشك ايستاده بود و نقض عهد را در خاك مي‌جست.
خرگوش را بديد، آواز دادكه: از كجا مي‌آيي و حال وحوش چيست؟ گفت: در صحبت من خرگوشي فرستاده بودند، در راه شيري از من بستد، من گفتم: «اين چاشت ملك است »، التفات ننمود و جفاها راند و گفت: «اين شكارگاه و صيد آن بمن اولي تر، كه قوت شوكت من زيادت است. » من شتافتم تا ملك را خبر كنم. شيربخاست و گفت: او را بمن نماي.
خرگوش پيش ايستاد و او را بسر چاهي بزرگ برد كه صفاي آن چون آينه اي شك و يقين صورتها بنمودي و اوصاف چهره هر يك بر شمردي.
و گفت: در اين چاهست و من از وي مي‌ترسم، اگر ملك مرا در برگيرد، او را نمايم. شير او را در برگرفت و بچاه فرونگريست، خيال خود و ازان خرگوش بديد، او را بگذاشت و خود را در چاه افگند و غوطي خورد و نفس خون خوار و جان مردار بمالك سپرد.
خرگوش بسلامت باز رفت. وحوش از صورت حال و كيفيت كار شير پرسيدند، گفت: او را غوطي دادم كه چون گنج قارون خاك خورد شد. همه بر مركب شادمانگي سوار

گشتند و در مرغزار امن و راحت جولاني نمودند، و اين بيت را ورد ساختند:
كليله گفت: اگر گاو را هلاك تواني كرد چنانكه رنج آن بشير بازنگردد وجهي دارد و در احكام خرد تاويلي يافته شود، و اگر بي ازانچه مضرتي بدو پيوندد دست ندهد زينهار تا آسيب بران نزني، چه هيچ خردمند براي آسايش خويش رنج مخدوم اختيار نكند. سخن بر اين كلمه بآخر رسانيدند و دمنه از زيارت شير تقاعد نمود، تا روزي فرصت جست و در خلا پيش او رفت چون دژمي. شير گفت: روزهاست كه نديده ام، خير هست؟ گفت: خير باشد. از جاي بشد. بپرسيد كه: چيزي حادث شده است؟ گفت: آزي. فرمود كه: بازگوي. گفت: در حال فراغ و خلا راست آيد. گفت: اين ساعت وقت است. زودتر بايد باز نمود كه مهمات تاخير برندارد، و خردمند مقبل كار امروز بفردا نيفگند. دمنه گفت: هر سخن كه از سماع آن شنونده را كراهيت آيد بر اداي آن دليري نتوان كرد مگر كه بعقل و تمييز شنونده ثقتي تمام باشد، خاصه كه منافع و فوايد آن بدو بازگردد. چه گوينده را دران وراي گزارد حقوق تربيت و تقرير لوازم مناصحت فايده اي ديگر نتواند بود. و اگر از تبعت آن بسلامت بجهد كار تمام بل فتح با نام باشد. و رخصت اين اقدام نمودن بدان مي‌توان يافت كه ملك بفضيلت راي و مزيت خرد از ملوك مستثني است، و هراينه در استماع آن تمييز ملكانه در ميان خواهد بود. و نيز پوشيده نخواهد ماند كه سخن من از محض شفقت و امانت رود، و از غرض و ريبت منزه باشد. چه گفته اند: الرائد لايكذب اهله. و بقاي كافه وحوش بدوام عمر ملك باز بسته است. و خردمند و حلال زاده را چاره نباشد از گزارد

حق و تقرير صدق، چه هر كه برپادشاه نصيحتي بپوشاند، و، ناتواني از طبيب پنهان دارد، و اظهار درويشي و فاقه بر دوستان جايز نبيند. خود را خيانت كرده باشد.
شير گفت: وفور امانت تو مقرر است و آثار آن برحال تو ظاهر. آنچه تازه شده است بازنماي، كه برشفقت و نصيحت حمل افتد، و بدگماني و شبهت را در حوالي آن مجال داده نيايد.
دمنه گفت: شنزبه بر مقدمان لشكر خلوتها كرده است و هريك را بنوعي استمالت نموده و گفته كه «شير راآزمودم و اندازه زور و قوت او معلوم كرد و راي و مكيدت او بدانست و در هر يك خللي تمام و ضعفي شايع ديدم. » و ملك در اكرام آن كافر نعمت غدار افراط نمود، و در حرمت و نفاذ امر كه از خصايص ملك است او را نظير نفس خويش گردانيد، و دست او در امر و نهي و حل و عقد گشاده و مطلق كرد، تا ديو فتنه در دل او بيضه نهاد و هواي عصيان از سر او بادخانه اي ساخت. و گفته‌اند كه «چون پادشاه يكي را از خدمتگزاران در حرمت و جاه و تبع و مال در مقابله و موازنه خويش ديد زود از دست برباید داشت، و الا خود از پاي درايد. » در جمله آنچه ملك تواند شناخت خاطر ديگران بدان نرسد. و من آن مي‌دانم كه بتعجيل تدبير كار كرده آيد. پيش از آنكه دست بشود و بجايي برسد و حازم هم دو نوع است: اول آنكه پيش از حدوث و معاينه شر چگونگي آن را بشناخته باشد، و آنچه ديگران در خواتم كارها دانند او در فواتح آن باصابت راي بدانسته باشد و، تدبير اواخر آن در اوايل فكرت بپرداخته. اول الفكر آخر العمل. چن نقش واقعه و صورت حادثه پيدا آمد دران غافل

و جاهل ودوربين و عاقل يكسان باشد. و زبان نبوي از اين معني عبارت كند: الامور تشابهت مقبلة فاذا ادبرت عرفها الجاهل كما يعرفها العاقل.

ذهن تو بيك فكرت ناگاه بداند
وهمي كه نهان باشد در پرده اسرار
راي تو بيك نيرت دزديده ببيند
ظني كه كمين دارد درخاطر غدار

چون صاحب راي بر اين نسق بمراقبت احوال خويش پرداخت در همه اوقات گردن كارها در قبضه تصرف خود تواند داشت و پيش از آنكه در گرداب افتد خويشتن به پاياب تواند رسانيد.

در كار خصم خفته نباشي بهيچ حال
زيرا چراغ دزد بود خواب پاسبان

و دوم آنكه چون بلا بدو رسد دل از جاي نبرد، و دهشت و حيرت را بخود راه ندهد، و وجه تدبير و عين صواب بر وي پوشيده نماند.

جايي كه چو زن شود همي مرد
آنجا مرداست بوالفضايل

و عاجز و بيچاره و متردد راي و پريشان فكرت در كارها حيران و وقعت حادثه سراسيمه و نالان، نهمت برتمني مقصور و همت از طلب سعادت قاصر

و لايق بدين تقسيم حكايت آن سه ماهي است. شير پرسيد كه: چگونه؟ گفت: آوردهاند كه در آبگيري از راه دور و از تعرض گذريان مصون سه ماهي بود، و دو حازم و يكي عاجز. از قضا روزي دو صياد بران گذشتند با يك ديگر ميعاد: نهادند كه جال بيارند و هر سه ماهي بگيرند. ماهيان

این سخن بشنودند. آنکه حزم زیادت داشت و بارها دستبرد زمانه جافي دیده بود و شوخ چشمي سپهر غدار معاینه کرده و بر بساط خرد و تجربت ثابت قدم شده، سبك، روي بكار آورد و از آن جانب که آب درآمدي برفور بیرون رفت. در این میان صیادان برسیدند و هر دو جحانب آب گیر محکم ببستند.
دیگري هم غوري داست، نه از پیرایه خرد عاطل بود ونه از ذخیرت تجربت بي بهر. هرچند تدبیر در هنگام بلافایده بیشتر ندهد، و از ثمرات راي در وقت آفت تمتع زیادت نتوان یافت. و با این همه عاقل از منافع دانش هرگز نومید نگردد، و در دفع مکاید دشمن تاخیر صواب نبیند. وقت ثبات مردان و روز مکر خردمندانست. پس خویشتن مرده ساخت و بر روي آب ستان ميرفت. صیاد او را برداشت و چون صورت شد که مرده است بینداخت. بحیلت خویشتن در جوي انداخت و جان بسلامت ببرد.
و آنکه غفلت بر احوال وي غالب و عجز در افعال وي ظاهر بود حیران و سرگردان و مدهوش و پاي کشان، چپ و راست ميرفت و در فراز و نشیب ميدوید تا گرفتار شد.
و این مثل بدان آوردم تا ملك را مقرر شود که در کار شنزبه تعجیل واجب است. و پادشاه کامگار آن باشد که تدبیر کارها پیش از فوت فرصت و عدم مکنت بفرماید، و ضربت شمشیر آب دارش خاك از زاد و بود دشمن برآرد، و شعله عزم جهان سوزش دود از خان و مان خصم بآسمان برساند.
شیر گفت: معلوم شد. لکن گماني نمي باشد که شنزبه خیانتي اندیشد و سوابق تربیت را بلواحق کفران خویش مقابله روا

دارد، که در باب وي تا اين غايت جز نيکويي و خوبي جايز نداشته ام.
دمنه گفت: همچنين است، و فرط اکرام ملك اين بطر بدو راه داده ست.
و بد گوهر لئيم ظفر هميشه ناصح و يك دل باشد تا بمنزلتي که اميدوار است برسيد پس تمني ديگر منازل برد که شاياني آن ندارد، و دست موزه آرزو و سرمايه غرض بدکرداري و خيانت را سازد. و بناي خدمت و مناصحت بي اصل و ناپاك برقاعده بيم و اميد باشد، چون ايمن و مستغني گشت بتيره گردانيدن آب خير و بالا دادن آتش شر گرايد. و حکما گفته‌اند که «پادشاه بايد که خدمتگاران را از عاطفت و کرامت خويش چنان محروم ندارد که يکبارگي نوميد گردند و بدشمنان او ميل کنند، و چندان نعمت و غنيت ندهد که بزودي توانگر شوند و هوس فضول بخاطر ايشان راه جويد، و اقدا بآداب ايزدي کند و نص تنزيل عزيز را امام سازد: و ان من شيء الا عندنا خزائنه و ما ننزله الا بقدر معلوم،تا هميشه ميان خوف و رجا روزگار مي‌گذراند، نه دليري نوميدي بريشان صحبت کند.
و نه طغيان استغنا بديشان راه جويد ان الانسان ليطغي ان رآه استغني. و ببايد شناخت ملك را که از کژمزاج هرگز راستي نيايد و بدسيرت مذموم طريقت را بتکليف و تکلف بر اخلاق مرضي و راه راست آشنا نتوان کرد.
و کل اناء بالذي فيه يرشح
کز کوزه همان برون تراود که دروست
چنان که نيش کژدم اگر چه بسيار دم بسته دارند و در اصلاح آن مبالغت نمايند چون بگشايند بقرار اصل باز رود

و بهيچ تاويل علاج نپذيرد. و هركه سخن ناصحان، اگر چه درشت و بي محابا گويند، استماع ننمايد عواقب كارهاي او از پشيماني خالي نماند، چون بيماري كه اشارت طبيب را سبك دارد و غذا و شربت بر حسب آرزو و شهوت خورد، هرلحظه ناتواني مستولي تر و علت زمن تر شود

و از حقوق پادشاهان بر خدمتگزاران گزارد حق نعمت و تقرير ابواب مناصحت است، و مشفق تر زيردستان اوست كه در رسانيدن نصيحت مبالغت واجب بيند و بمراقبت جوانب مشغول نگردد، و بهتر كارها آنست كه خاتمت و مرضي و عاقبت محمود دارد، و دل خواه تر ثناها آنست كه بر زبان گزيدگان و اشراف رود، و موافق تر دوستان اوست كه از مخالفت بپرهيزد و در همه معاني موسا كند، و پسنديده تر سيرتها آنست كه بتقوي و عفاف كشد، و توانگرتر خلايق اوست كه بطر نعمت بدو راه نيابد و ضجرت محنت بر وي مستولي نگردد كه اين هر دو خصلت از نتايج طبع زنانست و اشارت حضرت نبوت بدين وارد:

انكن اذا جعتن دقعتن و اذا شبعتن خجلتن

و هركه از آتش بستر سازد و از مار بالين كند خواب او مهنا نباشد، و از آسايش آن لذتي نيابد. فايده سداد راي و غزارت عقل آنست كه چون از دوستان دشمني بيند و از خدمتگاران نخوت مهتري مشاهدت كند در حال اطراف كار خود فراهم گيرد، و دامن از ايشان درچيند، و پيش ازانكه خصم فرصت چاشت بيابد براي او شامي گواران سازد، چه دشمن بهملت قوت گيرد و بمدت عدت يابد

مخالفان تو موارن بدند مار شدند

برآور از سر موران مار گشته دمار

مده زمان شان، زين بيش روزگار مبر
كه اژدها شود ار روزگار يابد مار
و عاجز تر ملوك آنست كه از عواقب كارها غافل باشد و مهمات ملك را خوار دارد، و هرگاه كه حادثه بزرگ افتد وكار دشوار پيش آيد موضع حزم و احتياط را مهمل گذارد، و چون فرصت فايت شود و خصم استيلا يافت نزديكان خود را متهم گرداند و بهر يك حوالت كردن گيرد.
و از فرايض احكام جهان داري آنست كه در تلافي خللها پيش از تمكن خصم و از تغلب دشمن مبادرت نموده شود، و تدبير كارها برقضيت سياست فرموده آيد. و بخداع و نفاق دشمن التفات نيفتد، و عزيمت را بتقويت راي پير و تاييد بخت جوان بامضا رسانيده شود چه مال بي تجارت و علم بي مذاكرت و ملك بي سياست پاي دار نباشد
دست زمانه ياره شاهي نيفگند
دربازوي كه آن نكشيده است بار تيغ
شير گفت: سخن نيك درشت و بقوت راندي، و قول ناصح بدرشتي و تيزي مردود نگردد و بسمع قبول اصغا يابد. و شنزبه آنگاه كه خود دشمن باشد پيداست كه چه تواند كرد و از وي چه فساد آيد. و او طعمه منست و مادت حركت او از گياه است و مدد قوت من از گوشت.
كجا تواند ديدن گوزن طلعت شير
چگونه يارد ديدن تذرو چهره باز
و نيز او را اماني داده ام و دالت صحبت و ذمام معرفت بدان پيوسته
ان المعارف في اهل النهي ذمم

و در احكام مروت غدر بچه تاويل جايز توان داشت؟ و بارها بر سرجمع با او ثناها گفته ام و ذكر خرد و ديانت و اخلاص و امانت او بر زبان رانده، اگر آن را خلافي روا دارم بتناقض قول و ركت راي منسوب گردم و عهد من در دلها بي قدر شودد.
دمنه گفت: ملك را فريفته نمي شايد بود بدانچه گويد «او طعمه منست»، چه اگر بذات خويش مقاومت نتواند كرد ياران گيرد و برزق و مكر و شعوذه دست بكار كند، و ازان ترسم كه وحوش او را موافقت نمايند كه همه را بر عداوت ملك تحريض كرده ست و خلاف او در دلها شيرين گردانيده. و با اين همه هرگز اين كار را بديگران نيفگنده و جز بذات خويش تكفل ننمايد.
و چون دمدمه دمنه در شير اثر كرد گفت: در اين كار چه بيني؟ جواب داد كه: چون خوره در دندان جاي گرفت از درد او شفا نباشد مگر بقلع، و طعامي كه معده از هضم و قبول آن امتناع نمود و بغثيان و تهوع كشيد از رنج او خلاص صورت نبندد مگر بقذف؛ و دشمن كه بمدارا و ملاطفت بدست نيايد و تمرد او بتودد زيادت گردد ازو نجات نتواند بود مگر بترك صحبت او بگويد. شير گفت: من كاره شده ام مجاورت گاو را، كسي بنزديك او فرستم و اين حال با او بگويم و اجازت كنم تا هركجا خواهد برود.
دمنه دانست كه اگر اين سخن بر شنزبه ظاهر كند در حال براءت ساحت و نزاهت جانب خويشتن ظاهر گرداند و دروغ و مكر او معلوم شود. گفت: اين باب، از حزم دور باشد، و مادام كه گفته نيامده ست محل خيار باقي است، پس از اظهار تدارك ممكن نگردد

سخن نگويي توانيش گفت
و مرگفته را باز نتوان نهفت
و هر سخن كه از زندان دهان جست و هر تير كه از قبضه كمان پريد پوشانيدن آن سخن و بازآوردن آن تير بيش دست ندهد. ومهابت خامشي، ملوك را پيرايه اي نفيس است.
چنان از سخن در دلت دار راز
كه گر دل بجويد نيابدش باز
و شايد بود كه چون صورت حال بشناخت و فضيحت خود بديد بمكابره درآيد، ساخته و بسيجيده جنگ آغازد، يا مستعد و متشمر روي بگرداند. و اصحاب حزم گناه ظاهر را عقوبت مستور و جرم مستور را عقوبت ظاهر جايز نشمرند.
شير گفت: بمجرد گمان بي وضوح يقين نزديكان خود را مهجور گردانيدن و در ابطال ايشان سعي پيوستن خود را در عذاب داشتن است و تيشه برپاي خويش زدن، و پادشاه را در همه معاني خاصه در اقامت حدود و در امضاي ابواب سياست؛ تامل و تثبت واجب است.
دمنه گفت: فرمان ملك راست. اما هرگاه كه اين غدار مكار بيايد آماده و ساخته بايد بود تا فرصتي نيابد. و اگربهتر نگريسته شود خبث عقيدت او در طلعت كژ و صورت نازيباش مشاهدت افتد، كه تفاوت ميان ملاحظت دوستان و نظرت دشمنان ظاهر است، و پوشانيدن آن بر اهل تمييز متعذر.
و علامت كژي باطن او آنست كه متلون و متغير پيش آيد و چپ و راست مي‌نگرد و پس و پيش سره مي‌كند، جنگ را مي‌بسيجد

بر بسته ميان و در زده ناوك
بگشاده عنان و در چده دامن
شير گفت: صواب همين است. و اگر از اين علامات چيزي مشاهده افتد شبهت زايل گردد. چون دمنه از اغراي شير بپرداخت و دانست كه بدم او آتش فتنه از آن جانب بالا گرفت خواست كه گاو را ببيند و او را هم بر باد نشاند، و بفرمان شير رود تا از بدگماني دور باشد، گفت: يكي شنزبه را بينم و از مضمون ضمير او تنسمي كنم؟ شير اجازت كرد. دمنه چون سرافگنده اي انده زده بنزديك شنزبه رفت. شنزبه ترحيب تمام نمود و گفت: روزهاست تا نديده ام، سلامت بوده اي؟ دمنه گفت: چگونه سلامت تواند بود كسي كه مالك نفس خود نباشد، اسير مراد ديگران و هميشه بر جان و تن لرزان، يك نفس بي بيم و خطر نزند و يك سخن بي خوف و فزع نگويد؟ گاو گفت: موجب نوميدي چيست؟ گفت: آنچه در سابق تقدير رفته است جف القلم بما هو كائن الي يوم الدين. كيست كه با قضاي آسماني مقاومت يارد پيوست؟ و در اين عالم بمنزلتي رسد و از نعمت دنيا شربتي در دست او دهند كه سرمست و بي باك نشود؟ و برپي هوا قدم نهد و در معرض هلاك نباشد؟ و بازنان مجالست دارد و مفتون نگردد؟ و بلئيمان حاجت بردارد و خوار نشود؟ و با شرير و فتان مخالطت گزيند و در حسرت وندامت نيفتد؟ و صحبت سلطان اختيار كند و بسلامت جهد؟
شنزبه گفت: سخن تو دليل ميكند برآنچه مگر ترا از شير نفرتي و هراسي افتاده است. گفت: آري، لكن نه از جهت خويش، و تو ميداني سوابق اتحاد و مقدمات دوستي من با خود، و عهدهايي كه ميان ما رفته ست در آن روزگار كه

شير مرا نزديك تو فرستاد هم مقرر است، و ثبات من بر ملازمت آن عهود و رغبت در مراعات آن حقوق معلوم. و چاره نمي شناسم از اعلام تو بدانچه تازه شود از محبوب و مكروه و نادر و معهود.
شنزبه گفت: بيار اي دوست مشفق و يار كريم عهد. دمنه گفت كه: از معتمدي شنودم كه شير بر لفظ رانده ست كه «شنزبه نيك فربه شده ست و بدو حاجتي و ازو فراغتي نيست، وحوش را بگوشت او نيك داشتي خواهم كرد ».
چون اين بشنودم و تهور و تجبر او مي‌شناختم بيامدم تا ترا بياگاهانم و برهان حسن عهد هرچه لايح تر بنمايم و آنچه از روي دين و مودت و شرط حفاظ و حكم فتوت بر من واجب است به ادا رسانم.
از عهده عهد اگر برون آيد مرد
از هرچه گمان بري فزون آيد مرد
و حالي بصلاح آن لايق تر كه تدبيري انديشي و بر وجه مسارعت روي بحليت آري مگر دفعي دست دهد و خلاصي روي نمايد.
چون شنزبه حديث دمنه بشنود، و عهود و مواثيق شير پيش خاطر آورد - و در سخن او نيز ظن صدق و اعتقاد نصيحت مي‌داشت - گفت واجب نكند كه شير بر من غدر انديشد، كه ا زمن خيانتي ظاهر نشده ست، لكن بدروغ او را بر من آغاليده باشند و بتزوير و تمويه مرا در خشم او افگنده. و در خدمت او طايفه اي نابكارند همه در بدكرداري استاد و امام، و در خيانت و درازدستي چيره و دلير، و ايشان را بارها بيازموده است و هرچه از آن باب در حق ديگران گويند بران قياس كند. وهراينه صحبت اشرار موجب بدگماني باشد

در حق اخيار، و اين نوع ممارست بخطا راه برد چون خطاي بط.
گويند كه بطي در آب روشنايي ستاره ديد، پنداشت كه ماهي است، قصدي مي‌كرد تابگيرد و هيچ نمي يافت. چون بارها بيازمود و حاصلي نديد فروگذاشت. ديگر روز هرگاه كه ماهي بديدي گمان بردي كه همان روشنايي است قصدي نپيوستي. و ثمرت اين تجربت آن بود كه همه روز گرسنه بماند.
و اگر شير را از من شنوانيده‌اند و باور داشته است موجب آزمايش ديگران بوده است و مصداق تهمت من خيانت ايشان است.
و اگر اين هم نيست و كراهيت بي علت است پس هيچ دست آويز و پاي جاي نماند. چه سخط چون از علتي زايد استرضا و معذرت آن را بردارد، و هرچه برزق و افترا ساخته شود اگر بنفاذ رسد دست تدارك ازان قاصر، و وجه تلافي دران تاريك باشد. كه باطل و زور هرگز كم نيايد و آن را اندازه و نهايت صورت نبندد.
و نمي دانم در آنچه ميان من و شير رفته است خود را جرمي، هرچند در امكان نيايد كه دو تن بايك ديگر صحبت دارند، و شب و روز و گاه و بيگاه بيك جا باشند، و در نيك و بد و اندوه و شادي مفاوضت پيوندند چندان كه تحرز و تحفظ وخويشتن داري بكار توانند داشت كه سهوي نرود. چه هيچ كس از سهو و زلت خالي و معصوم نتواند بود، و هرگاه كه بقصد و عمد منسوب نباشد مجال تجاوز اغماض اندران هرچه فراخ تر است. و نيز هيچ مشاطه جمال عفو و احسان مهتران را زشتي جرم و جنايت كهتران نيست

والضد يبرز حسنه الضد
و اگر بر من خطايي خواهد شمرد جز آن نمي شناسم كه در رايها جاي جاي براي مصلحت او را خلافي كرده ام، مگر آن را بر دليري و بي حرمتي حمل فرموده است. و هيچ اشارت نبوده ست كه نه دران منفعتي و ازان فايده اي ظاهر بحاصل آمده است. و با اين همه البته بر سر جمع نگفته ام، و دران جانب هيبت او برعايت رسانيده ام، و شرط تعظيم و توقير هرچه تمامتر بجاي آورده. و چگونه توان داشت كه نصيحت سبب وحشت و خدمت موجب عداوت گردد؟
دارو سبب درد شد، اينجا چه اميد است
زايل شدن عارضه و صحت بيمار!
و هركه از ناصحان در مشاورت و از طبيبان در معالجت و از فقها در مواضع شبهت به رخصت و غفلت راضي گردد از فوايد راي راست و منافع علاج بصواب و ميامن مجاهدت در عبادت بازماند.
و اگر اين هم نيست ممكن است كه سكرات سلطنت و ملال ملوك او را برين باعث مي‌باشد. و يكي از سكرات ملك آنست كه هميشه خائنان را بجمال رضا آراسته دارد و ناصحان را بوبال سخط ماخوذ. و علما گويند كه «در قعر دريا با بند غوطه خوردن و، در مستي لب مار دم بريده مكيدن خطر است، و ازان هايل تر و مخوف تر خدمت و قربت سلاطين
و نيز شايد بود كه هنر من سبب اين كراهيت گشته است، چه اسپ را قوت وتگ او موجب عنا و رنج گردد، و درخت نيكو بارور را از خوشي ميوه شاخها شكسته شود، و جمال دم طاووس او را پراگنده و بال گسسته گذارد

وبال من آمد همه دانش من
چو روباه را موي طاووس را پر
*
شد ناف معطر سبب كشتن آهو
شد طبع موافق سبب بستن كفتار
و هنرمندان بحسد بي هنران در معرض تلف آيند
ان الحسان مظنة للحسد
و خصم امائل فرومايگان و اراذل باشند و بحكم انبوهي غلبه كنند، چه دون و سفله بيشتر يافته شود. لئيم را از ديدار كريم و، نادان را از مجالست دانا، و احمق را از مصاحبت زيرك ملالت افزايد.
و بي هنران در تقبيح حال اهل هنر چندان مبالغت نمايند كه حركات و سكنات او را در لباس دناءت بيرون آرند، و در صورت جنايت و كسوت خيانت بمخدوم نمايند، و همان هنر را كه او دالت سعادت شمرد مادت شقاوت گردانند
و اگر بدسگالان اين قصد بكرده‌اند و قضا آن را موافقت خواهد نمود دشوارتر، كه تقدير آسماني شير شرزه را اسير صندوق گرداند و مار گرزه را سخره و خردمند دوربين را مدهوش حيران و، احمق غافل را زير متيقظ و شجاع مقتحم را بد دل محترز و جبان خائف را دلير متهور و توانگر منعم را درويش ذليل و فاقه رسيده محتاج را مستظهر متمول.
دمنه گفت: آنچه شير براي تو مي‌سگالد از اين معاني كه برشمردي چون تضريب خصوم ملال ملوك و ديگر ابواب نيست، لكن كمال بي وفايي و غدر او را بران ميدارد، كه جباري است. كامگار و غداريست مكار. اويل صحبت او را

حلاوت زندگانيست و اواخر آن را تلخي مرگ. شنزبه گفت:طعم نوش چشيده ام، نوبت زخم نيش است. و بحقيقت مرا اجل اينجا آورد، و الا من چه مانم بصحبت شير؟ من او را طعمه و او در من طامع. اما تقدير ازلي و غلبه حرص و اوميد مرا در اين ورطه افگند
و امروز تدبير از تدارك آن قاصر است و راي در تلافي آن عاجز، و زنبور انگبين بر نيلوفر نشيند و برايحت معطر و نسيم معنبر آن مشغول و مشعوف گردد تا بوقت برنخيزد، و چون برگهاي نيلوفر پيش آيد در ميان آن هلاك شود. و هركه از دنيا بكفاف قانع نباشد و در طلب فضول ايستد چون مگس است كه بمرغزارهاي خويش پرياحين و درختان سبز پرشكوفه راضي نگردد و برآبي نشيند كه از گوش پيل مست دود تا بيك حركت گوش پيل كشته شود. و هركه نصيحت و خدمت كسي را كند كه قدر آن نداند چنانست كه بر اوميد ريع در شوره ستان تخم پراگند و، با مرده مشاورت پيوندد و، در گوش كرمادرزاد غم و شادي گويد و، بر روي آب روان معما نويسد و، بر صورت گرمابه بهوس تناسل عشق بازد. دمنه گفت:از اين سخن درگذر و تدبير كار خود كن. شنزبه گفت: چه تدبير دانم كرد؟و من اخلاق شير را آزموده ام، در حق من جز خير و خوبي نخواهد بود، لكن نزديكان او در هلاك من ميكوشند، و اگر چنين است بس آسان نباشد، چه ظالمان مكار چون هم پشت شوند و دست در دست دهند و يك رويه قصد كسي كنند زود ظفر يابند و او را از پاي درارند، چنانكه گرگ و زاغ و شگال قصد اشتر كردند و پيروز آمدند. دمنه گفت:چگونه بود آن؟ گفت:

آورده‌اند که زاغي و گرگي و شگالي در خدمت شيري بودند و مسکن ايشان نزديك شارعي عامر. اشتربازرگاني در آن حوالي بماند بطلب چراخور در بيشه آمد. چون نزديك شير رسيد از تواضع و خدمت چاره نديد شير او را استمالت نمود و از حال او استکشافي کرد و پرسيد: عزيمت در مقام و حرکت چيست؟ جواب داد که:آنچه ملك فرمايد. شير گفت:اگر رغبت نمايي در صحبت من مرفه و ايمن بباش.
اشتر شاد شد و دران بيشه ببود. و مدتي بران گذشت. روزي شير در طلب شکاري مي‌گشت پيلي مست با او دوچهار شد، و ميان ايشان جنگ عظيم افتاد و از هر دو جاب مقومت رفت، و شير مجروح ونالان باز آمد؛ و روزها از شکار بماند. و گرگ و زاغ و شگال بي برگ مي‌بودند. شير اثر آن بديد و گفت: مي‌بينيد در اين نزديکي صيدي تا من بيرون روم و کار شما ساخته گردانم؟
ايشان در گوشه اي رفتند و با يك ديگر گفت: در مقام اين اشتر ميان ما چه فايده؟ نه ما را با او الفي و نه ملك را ازو فراغي. شير را بران بايد داشت تا او را بشکند، تا حالي طعمه او فرونماند و چيزي بنوك ما رسد. شگال گفت: اين نتوان کرد، که شير او را امان داده ست و در خدمت خويش آورده. و هرکه ملك را بر غدر تحريض نمايد و نقض عهد را در دل او سبك گرداند ياران و دوستان را در منجنيق بلا نهاده باشد و آفت را بکمند سوي خود کشيده. زاغ گفت:آن وثيقت را رخصتي توان انديشيد و شير را از عهده آن بيرون توان آورد؛ شما جاي نگاه داريد تا من بازآيم.
پيش شير رفت و بيستاد. شير پرسيد که: هيچ بدست شد؟ زاغ گفت:کس را چشم از گرسنگي کار نمي کند، لکن وجه

ديگر هست، اگر امضاي ملك بدان پيوندد همه در خصب و نعمت افتيم. شير گفت:بگو. زاغ گفت: اين اشتر ميان ما اجنبي است، و در مقام او ملك را فايده اي صورت نمي توان كرد. شير در خشم شد و گفت: اين اشارت از وفا و حريت دور است و با كرم و مروت نزديكي و مناسبت ندارد. اشتر را امان داده ام، بچه تاويل جفا جايز شمرم؟ زاغ گفت: بدين مقدمه وقوف دارم، لكن حكما گويند كه؟ «يك نفس را فداي اهل بيتي بايد كرد و اهل بيتي را فداي قبيله اي و قبيله اي را فداي اهل شهري و اهل شهري را فداي ذات ملك اگر درخطري باشد. » و عهد را هم مخرجي توان يافت چنانكه جانب ملك از وصمت غدر منزه ماند، و حالي ذات او از مشقت فاقه و مخافت بوار مسلم ماند. شير سر در پيش افگند.

زاغ باز رفت و ياران را گفت: لختي تندي و سركشي كرد، آخر رام شد و بدست آمد. اكنون تدبير آنست كه ما همه بر اشتر فراهم آييم، و ذكر شير و رنجي كه او را رسيده است تازه گردانيم، و گوييم «ما در سايه دولت و سامه حشمت اين ملك روزگار خرم گذرانيده ايم. امروزكه او را اين رنج افتاد اگر بهمه نوع خويشتن برو عرضه نكنيم و جان و نفس فداي ذات و فراغ او نگردانيم بكفران نعمت منسوب شويم، و بنزديك اهل مروت بي قدر و قيمت گرديم. و صواب آنست كه جمله پيش او رويم و شكر ايادي او باز رانيم، و مقرر گردانيم كه از ما كاري ديگر نيايد، جانها و نفسهاي ما فداي ملك است. و هريك از ما گويد: امروز چاشت ملك از من سازند. و ديگران آن را دفعي كنند و عذري نهند. بدين تودد حقي گزارده شود و ما را زياني ندارد. »

این فصول با اشتر درازگردن کشیده بالا بگفتند، و بیچاره را بدمدمه در کوزه فقاع کردند، و با او قرار داده پیش شیر رفتند. و چون از تقریر ثنا و نشر شکر بپرداختند زاغ گفت: راحت ما بصحت ذات ملك متعلق است. و اکنون ضرورتي پیش آمده است، و از امروز ملك را از گوشت من سد رمقي حاصل تواند بود، مرا بشکند. دیگران گفتند: در خوردن تو چه فایده از گوشت تو چه سیري؟ ! شگال هم برآن نمط فصلي آغاز نهاد. جواب دادند که: گوشت تو بوي ناك و زیان کار است طعمه ملك را نشاید. گرگ هم بر این منوال سخني بگفت. گفتند که: گوشت تو خناق آرد، قایم مقام زهر هلاهل باشد.
اشتر این دم چون شکر بخورد و ملاطفتي نمود. همگنان یك کلمه شدند و گفتند:راست ميگویي و از سر صدق عقیدت و فرط شفقت عبارت ميکني. یکبارگي در وي افتادند و پاره پاره کردند.
و این مثل بدان آوردم که مکر اصحاب اغراض، خاصه که مطابقت نمایند، بي اثر نباشد. دمنه گفت:وجه دفع، چه ميانديشي؟ گفت:جز جنگ و مقاومت روي نیست، که اگر کسي همه عمر بصدق دل نماز گزارد، و از مال حلال صدقه دهد چندان ثواب نیاید که یك ساعت از روز از براي حفظ مال و توقفي نفس در جهاد گذارد من قتل دون ماله فهو شهید و من قتل دون نفسه فهو شهید چون بجهاد که براي مال کرده شود سعادت شهادت و عز مغفرت ميتوان یافت جایي که کارد باستخوان رسد و کار بجان افتد اگر از روي دین و حمیت کوششي پیوسته آید برکات و مثوبات آن را نهایت صورت نبندد، و وهم از ادراك غایت آن قاصر باشد.

دمنه گفت:خردمند در جنگ شتاب و مسابقت و پيش دستي و مبادرت روا ندارد، و مباشرت خطرهاي بزرگ اختيار صواب نبيند. و تا ممکن گردد اصحاب راي بمدارا و ملاطفت گرد خصم درآيند، و دفع مناقشت بمجاملت اولي تر شناسند. ودشمن ضعيف را خوار نشايد داشت، که اگر از قوت و زور درماند بحيلت و مکر فتنه انگيزد. و استيلا و اقتحام و تسلط و اقدام شير مقرر است و از شرح و بسط مستغني. و هرکه دشمن را خوار دارد و از غايلت محاربت غافل باشد پشيمان گردد، چنانکه وکيل دريا گشت از تحقير طيطوي. شنزبه گفت: چگونه؟ گفت:

آورده‌اند که نواعي است از مرغان آب که آن را طيطوي خوانند، و يك جفت ازان در ساحلي بودندي. چون وقت بيضه فراز آمد ماده گفت: در اين سخن جاي تامل است، اگر دريا در موج آيد و بچگان را درربايد آن را چه حيلت توان کرد؟ نر گفت:گمان نبرم که وکيل دريا اين دليري کند و جانب مرا فروگذارد، واگر بي حرمتي انديشد انصاف از وي بتوان ستد. ماده گفت:خويشتن شناسي نيکو باشد. بچه قوت و عدت وکيل دريا را بانتقام خود تهديد مي‌کني؟ از اين استبداد درگذر، و براي بيضه جاي حصين گزين، چه هرکه سخن ناصحان نشنود بدو آن رسد که بباخه رسيد. گفت: چگونه؟ گفت:

آورده‌اند که در آب گيري دو بط و يکي باخه ساکن بودند و ميان ايشان بحکم مجاورت دوستي و مصادقت افتاده. ناگاه دست روزگار غدار رخسار حال ايشان بخراشيد و سپهر آينه فام صورت مفارقت بديشان نمود، و در آن آب که مايه حيات ايشان بود نقصان فاحش پيدا آمد. بطان چون آن بديدند

بنزديك باخه رفتند و گفت: بوداع آمده ايم، پدرود باش اي دوست گرامي و رفيق موافق. باخه از درد فرقت و سوز هجرت بناليد و از اشك بسي در و گهر باريد
و گفت: اي دوستان و ياران، مضرت نقصان آب د رحق من زيادت است كه معيشت من بي ازان ممكن نگردد. و اكنون حكم مروت و قضيت كرم عهد آنست كه بردن مرا وجهي انديشيد و حيلتي سازيد. گفتند: رنج هجران تو مارا بيش است، و هركجا رويم اگر چه در خصب و نعمت باشيم بي ديدار تو ازان تمتع و لذت نيايم، اما تو اشارت مشفقان و قول ناصحان را سبك داري، و بر آنچه بمصلحت حال و مآل تو پيوندد ثبات نكني. و اگر خواهي كه ترا ببريم شرط آنست كه چون ترا برداشتيم و در هوا رفت چندانكه مردمان را چشم بر ما افتد هرچيز گويند راه جدل بربندي و البته لب نگشايي. گفت: فرمان بردارم، و آنچه برشما از روي مروت واجب بود بجاي آورديد، و من هم مي‌پذيرم كه دم طرقم و دل در سنگ شكنم.
بطان چوبي بياوردند و باخه ميان آن بدندان بگرفت محكم، و بطان هر دو جانب چوب را بدهان برداشتند و او را مي‌بردند. چون باوج هوا رسيدند مردمان را از ايشان شگفت آمد و از چپ و راست بانگ بخاست كه «بطان باخه مي‌برند. » باخه ساعتي خويشتن نگاه داشت، آخر بي طاقت گشت وگفت: «تا كور شويد. دهان گشاد بود و از بالا در گشتن. بطان آواز دادند كه:بر دوستان نصيحت باشد
نيك خواهان دهند پند وليك
نيك بختان بوند پند پذير

باخه گفت: اين همه سودا است، چون طبع اجل صفرا تيز كرد و ديوانه وار روي بكسي آورد از زنجير گسستن فايده حاصل نيايد و هيچ عاقل دل در دفع آن نبندد

ان المنايا لاتطيش سهامها

از مرگ حذر كردن دو وقت روا نيست

روزي كه قضا باشد و روزي كه قضا نيست

طيطوي نر گفت:شنودم اين مثل، ولكن مترس و جاي نگاه دار. ماده بيضه بنهاد. وكيل دريا اين مفاوضت بشنود، از بزرگ منشي و رعنايي طيطوي در خشم شد و دريا در موج آمد و بچگان ايشان را ببرد. ماده چون آن بديد اضطراب كرد و گفت:من ميدانستم كه با آب بازي نيست، و تو بناداني بچگانن باد دادي و آتش بر من بباريدي، اي خاكسار باري تدبيري انديش. طيطوي نر جواب داد كه: سخن بجهت گوي، و من از عهده قول خويش بيرون مي‌آيم و انصاف خود از وكيل دريا مي‌ستانم.

در حال بنزديك ديگر مرغان رفت و مقدمان هر صنف را فراهم آورد و حال باز گفت، و در اثناي آن ياد كرد كه: اگر همگنان دست در دست ندهيد و در تدارك اين كار پشت در پشت نه ايستد وكيل دريا را جرات افزايد، و هرگاه كه اين رسم مستمر گشت همگنان در سر اين غفلت شويد. مرغان جمله بنزديك سيمرغ رفتند، و صورت واقعه با او بگفتند، و آينه فرا روي او داشتند كه اگر در اين انتقام جد ننمايد بيش شاه مرغان نتواند بود. سيمرغ اهتزاز نمود و قدم بنشاط در كار نهاد. مرغان بمعونت و مظاهرت او قوي دل گشتند و غزيمت بر كين توختن مصمم گردانيدند. وكيل دريا قوت

سیمرغ و دیگر مرغان شناخته بود بضرورت، بچگان طیطوي باز داد.
و این افسانه بدان آوردم تا بداني که هیچ دشمن را خوار نشاید داشت. شنزبه گفت:در جنگ ابتدا نخواهم کرد اما از صیانت نفس چاره نیست. دمنه گفت: چون بنزدیك او روي علامات شر بیني، که راست نشسته باشد و خویشتن را برافراشته و دم بر زمین ميزند، شنزبه گفت: اگر این نشانها دیده شود حقیقت غدر از غبار شبهت بیرون آید.
دمنه شادمان و تازه روي بنزدیك کلیله رفت. کلیله گفت: کار کجا رسانیدي؟ گفت:فراغ هرچه شاهدتر و زیباتر روي مينماید.
پس هر دو بنزدیك شیر رفتند. اتفاق را گاو بایشان برابر برسید. چون او را بدید راست ایستاد و ميغرید و دم چون مار ميپیچانید. شنزبه دانست که قصد او دارد و با خود گفت: خدمتگار سلطان در خوف و حیرت همچون هم خانه مار و هم خوابه شیر است، که اگر چه مار خفته و شیر نهفته باشد آخر این سر برآرد و آن دهان بگشاید.
این مياندیشید و جنگ را ميساخت. چون شیر تشمر او مشاهدت کرد برون جست و هردو جنگ آغاز نهادند و خون از جانبین روان گشت. کلیله آن بدید و روي بدمنه آورد و گفت:
باران دو صد ساله فرو ننشاند
این گرد بلا را که تو انگیخته اي
بنگر اي نادان در وخامت عواقب حیلت خویش. دمنه گفت:عاقبت وخیم کدامست؟گفت:رنج نفس شیر و، سمت نقض عهد و، هلاك گاو و هدر شدن خون او و، پریشاني

جماعت لشكر و تفرقه كلمه سپاه و، ظهور عجز تو در دعوي كه برفق اين كار بپردازي و بدين جاي رسانيد. و نادان تر مردمان اوست كه مخدوم را بي حاجت در كارزار افگند. و خردمندان در حال قوت و استيلا و قدرت و استعلا از جنگ چون خرچنگ پس خزيده اند، و از بيدار كردن فتنه و تعرض مخاطره و تحرز و تجنب واجب ديده اند، كه وزير چون پادشاه را بر جنگ تحريض نمايد در كاري در كاري كه بصلح و رفق تدارك پذيرد برهان حمق و غباوت، بنموده باشد، و حجت ابلهي و خيانت سيرگواه كرده. پوشيده نماند كه راي در رتبت بر شجاعت مقدم است، كه كارهاي شمشير به راي بتوان گزارد و آنچه به راي دست دهد شمشير دو اسپه در گرد آن نرسد، چه هركجا راي سست بود شجاعت مفيد نباشد چنانكه ضعيف دل و ركيك راي را در محاورت زبان گنگ شود و فصاحت و چرب سخني دست نگيرد. و مرا هميشه اعجاب تو و مغرور بودن به راي خويش و مفتون گشتن بجاه اين دنياي فريبنده، كه مانند خدعه غول و عشوه سرابست، معلوم بود لكن در اظهار آن با تو تاملي كردم و منتظر مي‌بودم كه انتباهي يابي و ازخواب غفلت بيدار شوي، و چون از حد بگذشت وقتست كه از كمال ناداني و جهالت و حمق و ضلالت تو اندكي باز گويم و بعضي از معايب راي و مقابح فعل تو بر تو شمرم؛ و آن از دريا قطره اي و از كوه ذره اي خواهد بود، و گفته اند: پادشاه را هيچ خطر چون وزيري نيست كه قول او را بر فعل رجحان بود و گفتار بركردار مزيت دارد
و تو اين مزاج داري و سخن تو بر هنر تو راجح است، و شير بحديث تو فريفته شد. و گويند كه «در قول بي عمل و

منظر بي مخبر و مال بي خرد و دوستي بي وفا و علم بي صلاح و صدقه بي نيت و زندگاني بي امن و صحت فايده اي بيشتر نتواند بود. و پادشاه اگر چه بذات خويش عادل و كم آزار باشد چون وزير جائر و بدكرداري باشد منافع عدل و رافت او از رعايا بريد گرداند، چون آب خوش صافي كه در وي نهنگ بينند، هيچ آشناور، اگر چه تشنه و محتاج گذشتن باشد، نه دست بدان دراز يارد كردن نه پاي دران نهاد. »

و زينت و زيب ملوك خدمتگاران مهذب و چراكران كافي كاردانند. و تو مي‌خواهي كه كسي ديگر را در خدمت شير مجال نيفتد، و قربت و اعتماد او بر تو مقصور باشد. و از ناداني است طلب منفعت خويش در مضرت ديگران و، توقع دوستان مخلص بي وفاداري و رنج كشي و، چشم ثواب آخرت بريا در عبادت و، معاشقت زنان بدرشت خويي و فظاظت و، آموختن علم بآسايش و راحت. لكن در اين گفتار فايده اي نيست، چون مي‌دانم كه در تو اثر نخواهد كرد. و مثل من با تو چنانست چون آن مرد كه آن مرغ را مي‌گفت كه «رنج مبر در معالجت چيزي كه علاج نپذيرد، كه گفته اند:

وداء النوك ليس له دواء»

دمنه پرسيد كه: چگونه؟ گفت:

آورده‌اند كه جماعتي از بوزنگان در كوهي بودند، چون شاه سيارگان بافق مغربي خراميد و جمال جهان آراي را بنقاب ظلام بپوشانيد سپاه زنگ بغيبت او بر لشگر روم چيره گشت و شبي چون كار عاصي روز محشر درآمد. باد شمال عنان گشاده و ركاب گران كرده بر بوزنگان شبيخون آورد.

بيچارگان از سرما رنجور شدند. پناهي مي‌جستند، ناگاه يراعه اي ديدند در طرفي اگنده، گمان بردند كه آتش است، هيزم بران نهادند و مي‌دميدند.
برابر ايشان مرغي بود بر درخت بانگ مي‌كرد كه: آن آتش نيست. البته بدو التفات نمي نمود. در اين ميان مردي آنجا رسيد، مرغ را گفت: رنج مبر كه بگفتار تو يار نباشند و تو رنجور گردي، و در تو تقديم و تهذيب چنين كسان سعي پيوستن همچنانست كه كسي شمشير بر سنگ آزمايد و شكر در زير آب پنهان كند. مرغ سخن وي نشنود و از درخت فرود آمد تا بوزنگان را حديث يراعه بهتر معلوم كند، بگرفتند و سرش جدا كردند.
و كار تو همين مزاج دارد و هرگز پند نپذيري، و عظت ناصحان در گوش نگذاري. و هراينه در سر اين استبداد و اصرار شوي و از اين زرق و شعوذه وقتي پشيمان گردي كه بيش سود ندارد و زبان خرد در گوش تو خواند كه«تركت الراي بالري. » لختي پشت دست خايي و روي سينه خراشي، چنانكه آن زيرك شريك مغفل كرد و سود نداشت. دمنه گفت: چگونه؟ گفت:
دو شريك بودند يكي دانا و ديگر نادان، و ببازارگاني مي‌رفتند. در راه بدره اي زر يافتند، گفتند: سود ناكرده در جهان بسيار است، بدين قناعت بايد كرد و بازگشت. چون نزديك شهر رسيدند خواستند كه قسمت كنند، آنكه دعوي زيركي كردي گفت:چه قسمت كنيم؟ آن قدر كه براي خرج بدان حاجت باشد برگيريم، و باقي را باحتياط بجايي بنهيم، و هر يكچندي مي‌آييم و بمقدار حاجت مي‌بريم. برين قرار

دادند و نقدي سره برداشتند و باقي در زير درختي باتقان بنهادند و در شهر رفتند.
ديگر روز آنكه بخرد موسوم و بكياست منسوب بود بيرون رفت وزر ببرد: و روزها بران گذشت و مغفل گذشت و مغفل را بسيم حاجت افتاد. بنزديك شريك آمد و گفت: بيا تا از آن دفينه چيزي برگيريم كه من محتاجم. هر دو بهم آمدند و زر نيافتند، عجب بردند. زيرك در فرياد و نفير آمد و دست در گريبان غافل درمانده زد كه: زر تو برده اي و كسي ديگر: خبر نداشتست. بيچاره سوگند ميخورد كه: نبرده ام. البته فايده نداشت. تا او را بدر سراي حكم آورد و زر دعوي كرد و قصه باز گفت.
قاضي پرسيد كه: گواهي يا حجتي داري؟ گفت: درخت كه در زير آن مدفون بوده است گواهي دهد كه اين خائن بي انصاف برده است و مرا محروم گردانيده. قاضي را از اين سخن گفت آمد و پس از مجادله بسيار ميعاد معين گشت كه ديگر روز قاضي بيرون رود و زير درخت دعوي بشنود و بگواهي درخت حكم كند.
آن مغرور بخانه رفت و پدر را گفت كه: كار زر بيك شفقت و ايستادگي تو باز بستست. و من باعتماد تو تعلق بگواهي درخت كرده ام. اگر موافقت نمايي زر ببريم و همچندان ديگر بستانيم. گفت: چيست آنچه بمن راست ميشود؟ گفت: ميان درخت گشاده است چنانكه اگر يك دو كس دران پنهان شود نتوان ديد. امشب ببايد رفت و در ميان آن ببود و، فردا چون قاضي بيايد گواهي چنانكه بايد بداد. پير گفت: اي پسر، بسا حيلتا كه بر محتال وبال گردد. و مباد كه مكر تو چون مكر غوك باشد. گفت: چگونه؟ گفت:

غوكي در جوار ماري وطن داشت، هرگاه كه بچه كردي
مار بخوردي، و او بر پنج پايكي دوستي داشت. بنزديك او
رفت و گفت: اي بذاذر، كار مرا تدبير كن كه مرا خصم
قوي و دشمن مستولي پيدا آمده ست، نه با او مقاومت
مي‌توانم كردن و نه از اينجا تحويل، كه موضع خوش و
بقعت نزه است، صحن آن مرصع بزمرد و ميناو مكدل ببسد
و كهربا

آب روي آب زمزم و كوثر
خاك وي خاك عنبر و كافور
شكل وي ناپسوده دست صبا
شبه وي ناسپرده پاي دبور

پنج پايك گفت: با دشمن غالب توانا جزبمكر دست نتوان
يافت، و فلان جاي يكي راسوست؛ يكي ماهي چند بگير و
بكش و پيش سوراخ راسو تا جايگاه مار مي‌افگن، تا راسو
يگان يگان مي‌خورد، چون بمار رسيد ترا از جور او باز
رهاند. غوك بدين حيلت مار را هلاك كرد. روزي چند بران
گذشت. راسو را عادت باز خواست، كه خوكردگي بتر از
عاشقي است. بار ديگر هم بطلب ماهي بر آن سمت
مي‌رفت، ماهي نيافت، غوك را با بچگان جمله بخورد. اين
مثل بدان آوردم تا بداني كه بسيار حيلت و كوشش بر خلق
وبال گشتست. گفت: اي پدر كوتاه كن و درازكشي در توقف
دار، كه اين كار اندك موونت بسيار منفعت است. پير را
شره مال و دوستي فرزند در كار آورد، تا جانب دين و
مروت مهمل گذاشت، و ارتكاب اين محفظور بخلاف
شريعت و طريقت جايز شمرد، و برحسب اشارت پسر
رفت. ديگر روز قاضي بيرون رفت و خلق انبوه بنظاره

بيستادند. قاضي روي بدرخت آورد و از حال زر بپرسيد. آوازي شنود كه: مغفل برده ست. قاضي متحير گشت و گرد درخت برآمد، دانست كه در ميان آن كسي باشد - كه بدالت خيانت منزلت كرامت كم توان يافت - بفرمود تا هيزم بسيار فراهم آوردند و در حوالي درخت بنهادند و آتش اندران زد. پير ساعتي صبر كرد، چون كار بجان رسيد زينهار خواست. قاضي فرمود تا او فرو آوردند و استمالت نمود. راستي حال قاضي را معلوم گردانيد چنانكه كوتاه دستي و امانت مغفل معلوم گشت و خيانت پسرش از ضمن آن مقرر گشت. و پير از اين جهان فاني بدار نعيم گريخت با درجت شهادت و سعادت مغفرت. و پسرش، پس از آنكه ادب بليغ ديده بود و شرايط تعريك و تعزيز در باب وي تقديم افتاده، پدر را، مرده، بر پشت بخانه برد. و مغفل ببركت راستي و امانت يمن صدق و ديانت زر بستد و بازگشت.

و اين مثل بدان آوردم تا بداني كه عاقبت مكر نامحمود و خاتمت غدر نامحبوبست

و تو اي دمنه در عجز راي و خبث ضمير و غلبه حرص و ضعف تدبير منزلتي كه زبان از تقرير آن قاصر است و عقل در تصوير آن حيران. و فايده مكر و حيلت تو مخدوم را اين بود كه مي‌بيني و آخر وبال و تبعت آن بتو رسد. و تو چون گل دو رويي كه هر كرا همت وصلت تو باشد دستهاش بخار گردد و از وفاي تو تمتعي نبايد، و دو زباني چون مار، لكن مار را بر تو مزيت است، كه از هر دو زبان تو زهري مي‌زايد.

و راست گفته‌اند كه: آب كاريز و جوي چندان خوش است كه بدريا نرسيده است، و صلاح اهل بيت آن قدر برقرار است

که شرير ديو مردم بديشان نپيوستست، و شفقت بذاذري و لطف دوستي چندان باقي است که دو روي فتان و دوزبان نمام ميان ايشان مداخلتي نيافتست. و هميشه من از مجاورت تو ترسان بوده ام و سخن علما ياد مي‌کردم که گويند «از اهل فسق و فجور احتراز بايد کرد اگر چه دوستي و قرابت دارند، که مثل مواصلت فاسق چون تربيت مار است، که مارگير اگرچه در تعهد وي بسيار رنج برد آخر خوشتر روزي دنداني بدو نمايد و روي وفا و آزرم چون شب تار گرداند؛ و صبحت عاقل را ملازم بايد گرفت اگرچه بعضي از اخلاق او در ظاهر نامرضي باشد، و از محاسن عقل و خرد اقتباس مي‌بايد کرد، و از مقابح آنچه ناپسنديده نمايد خويشتن نگاه مي‌داشت، و از مقاربت جاهل برحذر بايد بود که سيرت او خود جز مذموم صورت نبندد، پس از مخالطت او چه فايده حاصل آيد؟ و از جهالت او ضلالت افزايد. »
و تو از آنهايي، که از خوي بد و طبع کژ تو هزار فرسنگ بايد گريخت. و چگونه از تو اوميد وفا و کرم توان داشت؟ چه برپادشاه که ترا گرامي کرد و عزيز و محترم و سرور محتشم گردانيد، چنانکه در ظل دولت او دست در کمر مردان زدي و پاي بر فرق آسمان نهاد، اين معاملت جايز شمردي و حقوق انعام او ترا دران زاجر نيامد.

يك قطره ز آب شرم و يك ذره وفا
در چشم و دلت خداي داناست که نيست

و مثل دوستان با تو چون مثل آن بازرگان است که گفته بود:زميني که موش آن صد من آهن بخورد چه عجب اگر باز کودکي در قياس ده من بربايد؟ دمنه گفت:چگونه؟ گفت:آورده‌اند که بازرگاني اندك مال بود و مي‌خواست که

سفري رود. صد من آهن داشت، در خانه دوستي بر وجه امانت بنهاد و برفت. چون بازآمد امين، وديعت فروخته بود و بها خرج كرده. بازرگان روزي بطلب آهن بنزديك او رفت. مرد گفت: آهن در پيغوله خانه بنهاده بودم و دران احتياطي نكرده، تا من واقف شدم موش آن را تمام خورده بود. بازرگان گفت: آري، موش آهن را نيك دوست داردو دندان او برخائيدن آن قادر باشد. امين راست كار شاد گشت، يعني «بازرگان نرم شد و دل از آن برداشت. » گفت:
امروز مهمان من باش. گفت: فردا باز آيم.
بيرون رفت و پسري را ازان او ببرد. چون بطلبيدند و ندا در شهر افتاد بازرگان گفت: من بازي را ديدم كودكي را مي‌برد. امين فرياد برآورد كه: محال چرا مي‌گويي؟ باز كودك را چگونه برگيرد؟ بازرگان بخنديد و گفت: دل تنگ چرا مي‌كني؟ در شهري كه موش آن صد من آهن بتواند خورد آخر باز كودكي را هم برتواند داشت. امين دانست كه حال چيست، گفت:آهن موش نخورد، من دارم، پسر بازده و آهن بستان.
و اين مثل بدان آوردم تا بداني كه چون ملك اين كردي ديگران را در تو اميد وفاداري و طمع حق گزاري نماند. و هيچيز ضايع تر از دوستي كسي نيست كه در ميدان كرم پياده و در لافگه وفا سرافگنده باشد، و همچنان نيكوي كردن بجاي كسي كه در مذهب خود اهمال حق و نسيان شكر حايز شمرد؛ و پند دادن آن را كه نه در گوش گذارد و نه در دل جاي دهد؛ و سر گفتن با كسي كه غمازي سخره بيان و پيشه بنان او باشد.

و مرا چون افتاب روشن است که از ظلمت بدکرداري و غدر تو پرهيز مي‌بايد کرد. که صحبت اشرار مايه شقاوت است و مخالطت اخيار کيمياي سعادت. و مثل آن چون باد سحري است که اگر بر رياحين بزد نسيم آن بدماغ برساند، و اگر بر پارگين گذرد بوي آن حکايت کند. و مي‌توان شناخت که اين سخن برتو گران مي‌آيد. و سخن حق تلخ باشد و اثر آن در مسامح مستبدان ناخوش.
چون مفاوضت ايشان بدين کلمت رسيد شير از گاو فارغ شده بود و کار او تمام بپرداخته. و چندانکه او را افگنده ديد و در خون غلتيده، و فورت خشم تسکيني يافت، تاملي کرد و با خود گفت: دريغ شنزبه با چندان عقل و کياست و راي و هنر. نمي دانم که در اين کار مصيب بودم و در آنچه ازو رسانيدند حق راستي و امانت گزاردند يا طريق خائنان بي باك سپردند. من باري خود را مصيبت زده کردم و توجع و تحسر سود نخواهد داشت
چون آثار پشيماني در وي ظاهر گشت و دلايل آن واضح وبي شبهت شد و دمنه آن بديد سخن کليله قطع کرد و پيش رفت. گفت: موجب فکرت چيست؟ وقتي ازين خرم تر و روزي ازين مبارك تر چگونه تواند بود؟ملك در مقام پيروزي و نصرت خرامان و دشمن در خوابگاه ناکامي و مذلت غلطان، صبح ظفرت تيغ برآورده، روز عداوت بشام رسانيده. شير گفت:هرگاه که از صحبت و خدمت و دانش و کفايت شنزبه ياد کنم رقت و شفقت بر من غالب و حسرت و ضجرت مستولي گردد، و الحق پشت و پناه سپاه و روي بازار اتباع من بود، در ديده دشمنان خار و بر روي دوستان خال

دمنه گفت: ملك را بر آن كافر نعمت غدار جاي ترحم نيست، و بدين ظفري كه روي نمود و نصرتي كه دست داد شادمانگي و ارتياح و مسرت و اعتداد افزايد، و آن را از قلايد روزگار و مفاخر و مآثر شمرد، كه روزنامه اقبال بدين معاني آراسته شود و كارنامه سعادت بامثال آن مطرز گردد.
در خرد نخورد بر كسي بخشودن كه بجان بر وي ايمن نتوان بود. و خصم ملك را هيچ زندن چون گور و هيچ تازيانه چون شمشير نيست. و پادشاهان خردمند بسيار كس را كه با ايشان الف بيشتر ندارند براي هنر و اخلاص چنانكه داروهاي زفت و ناخوش براي فايده و منفعت، نه بآرزو و شهوت، خوش بخورند، و انگشت كه زينت دست است و آلت قبض و بسط، اگر مار بران بگزد، براي بقاي باقي جثه آن را ببرند، و مشقت مباينت آن را عين راحت شمرند.
شير حالي بدين سخن اندكي بيارامید، اما روزگار انصاف گاو بستد و دمنه را رسوا و فضيحت گردانيد، و زور و افترا و زرق و افتعال او شير را معلوم گشت، و بقصاص گاو بزاريان زارش بكشت، چه نهال كردار و تخم گفتار چنانكه پرورده و كاشته شود بثمرت و ريع رسد.
من يزرع الشوك لايحصد به عنبا
و عواقب مكر و غدر هميشه نامحمود بوده ست و خواتم بدسگالي و كيد نامبارك. و هركه دران قدمي گزارد و بدان دستي دراز كند آخر رنج آن بروي او رسد و پشت او بزمين آرد.
و البغي يصرع اهله
و الظلم مرتعه وخيم

باب الفحص عن امر دمنة
راي گفت برهمن را: معلوم گشت داستان ساعي نمام كه چگونه جمال يقين را بخيال شبهت بپوشانيد تا مروت شير مجروح شد و سمت نقض عهد بدان پيوست و دشمنايگي در موضع دوستي و وحشت بجاي الفت قرار گرفت و دستور ملك و گنجور او در سر آن شد.
اكنون اگر بيند عاقبت كار دمنه و كيفيت معذرتهاي او پيش شير و وحوش بيان كند، كه شير در آن حادثه چون بعقل خود رجوع كرد و در دمنه بدگمان گشت تدارك آن ا زچه نوع فرمود، و بر غدر او چگونه وقوف يافت، و دمنه بچه حجت تمسك نمود،و تخلص از چه جنس طلبيد، و از كدام طريق گرد جستن پوزش آن درآمد.
برهمن گفت:خون هرگز نخسبد، و بيدار كردن فتنه بهيچ تاويل مهنانماند، و در تواريخ و اخبار چنان خوانده ام كه چون شير از كارگاو بپرداخت از تعجيلي كه دران كرده بود بسي پشيماني خورد و سرانگشت ندامت خاييد
نيك برنج اندرم از خويشتن
گم شده تدبير و خطا كرده ظن
و بهروقت حقوق متاكد و سوالف مرضي او را ياد ميكرد و فكرت و ضجرت زيادت استيلا و قوت ميیافت، كه گرامي تر اصحاب و عزيزتر اتباع او بود، و پيوسته ميخواست كه حديث او گويد و ذكر او شنود. و با هريك از وحوش خلوتها كردي و حكايتها خواستي. شبي پلنگ تا بيگاهي پيش او بود، چون بازگشت برمسكن كليله و دمنه گذرش افتاد. كليله روي بدمنه آورده بود و آنچه از جهت او در حق گاو رفت باز ميراند. پلنگ بيستاد و گوش داشت. سخن كليله آنجا رسيده

بود كه: هول ارتكابي كردي، و اين غدر و غمزرا مدخلي نيك باريك جستي، و ملك را خيانت عظيم روا داشتي. و ايمن نتوان بود كه ساعت بساعت بوبال آن ماخوذ شوي و تبعت آن بتو رسد و هيچكس از و حوش ترا دران معذور ندارد، و در تخلص تو ازان معونت و مظاهرت روانبيند، و همه بركشتن و مثله كردن تو يك كلمه شوند. و مرا بهمسايگي تو حاجت نيست از من دورباش و مواصلت و ملاطفت در توقف دار. دمنه گفت كه: گر بر كنم دل از تو و بردارم از تو مهر
آن مهر بركه افگنم آن دل كجا برم؟
نيز كار گذشته تدبير را نشايد، خيالات فاسد از دل بيرون كن و دست از نيك و بد بدار و روي بشادمانگي و فراغت آر، كه دشمن برافتاد و جهان مراد خالي و هواي آرزو صافي گشت
سرفراز و بفرخي بگراز
لهو جوي و بخرمي ميخور
و ناخوبي موقع آن سعي در مروت و ديانت بر من پوشيده نبد، و استيلاي حرص و حسد مرا بران محرض آمد.
چون پلنگ اين فصول تمام بشنود بنزديك مادر شير رفت و از وي عهدي خواست كه آنچه گويد مستور ماند. و پس از وثيقت و تاكيد آنچه ازيشان شنوده بود باز گفت، و مواعظ كليله و اقرار دمنه مستوفي تقرير كرد. ديگر روز مادر شير بديوار پسر آمد، او را چون غمناكي يافت. پرسيد كه: موجب چيست؟ گفت: كشتن شنزبه و ياد كردن مقامات مشهور و مآثر مشكور كه در خدمت من داشت. هرچند ميكوشم ذكر وي از خاطر من دور نمي شود، و هرگاه كه در مصالح

ملك تاملي كنم و از مخلص مشفق و ناصح واقف انديشم دل بدو رود و محاسن اخلاق او بر من شمرد
مادر شير گفت: شهادت هيچ كس برو مقنع تر از نفس او نيست. و سخن ملك دليل است برآنچه دل او بر بي گناهي شنزبه گواهي مي‌دهد و هر ساعت قلقي تازه مي‌گرداند و برخاطر مي‌خواند كه اين كار بي يقين صادق و برهان واضح كرده شده ست. و اگر در آنچه بملك رسانيدند تفكري رفتي و برخشم و نفس مالك و قادر توانستي بود و آن را بر راي و عقل خويش بازانداختي حقيقت حال شناخته گشتي، كه هيچ دليل در تاريكي شك چون راي انور و خاطر ازهر ملك نيست، چه فراست ملوك جاسوس ضمير ملك و طليعه اسرار غيب باشد
گر ضميرت بخواهدي بي شك
از دل آسمان خبر كندي
گفت:در كار گاو بسيار فكرت كردم و حرص نمود بدانچه بدو خيانتي منسوب گردانم تا در كشتن مي‌شود و حسرت و ندامت بر هلاك وي بيشتر. و نيز بيچاره از راي روشن دور و از سيرت پسنديده بيگانه نبود كه تهمت حاسدان از آن روي بر وي درست گردد و تمني بي خردان در دماغ وي متمكن شود، يا مغالبت من بر خاطر گذراند. و در حق وي اهمال هم نرفته بود كه داعي عداوت و سبب مناقشت شدي. و مي‌خواهم كه تفحص اين كار بكنم و دران غلو و مبالغت واجب بينم، اگر چه سودمند نباشد و مجال تدارك باقي نگذاشته ام، اما شناخت مواضع خطا و صواب از فوايد فراوان خالي نماند. و اگر تو دران چيزي مي‌داني و شنوده اي مرا بياگاهان.

گفت:شنوده ام، اما اظهار آن ممكن نيست، كه بعضي از نزديكان تو در كتمان آن مرا وصايت كرده است. و عيب فاش گردانيدن اسرار و تاكيد علما در تجنب ازان مقرراست و الا تمام بازگفته آيدي. شير گفت: اقاويل علما را وجوه بسيار است و تاويلات مختلف، و خردمندان اقتدا بدان فراخور و برقضيت حكمت صواب بينند. و پنهان داشتن راز اهل ريبت مشاركت است در زلت. و شايد بود كه رساننده اين خبر خواستست كه باظهار آن با تو خود را از عهده اين حوالت بيرون آرد و ترا بدان آلوده گرداند. مي‌نگر در اين باب و آنچه فراخور نصيحت و شفقت تواند بود مي‌كن.
مادر شير گفت: اين اشارت پسنديده و راي درستست، لكن كشف اسرار دو عيب ظاهر دارد: اول دشمنايگي آن كس كه اين اعتماد كرده باشد، و دوم بدگماني ديگران،تا هيچ كس با من سخني نگويد و مرا در رازي محرم نشمرد. شير گفت: حقيقت سخن و كمال صدق تو مقرر است، ومن نيز روا ندارم كه بسبب بيرون آوردن خويش از عهده اين خطا ترا بر خطايي ديگر اكراه نمايم. و اگر نمي خواهي كه نام آن كس تعيين كني و سر او فاش گرداني باري بمجمل اشارت كن.
مادر شير گفت: سخن علما در فضيلت عفو و جمال احسان مشهور است لكن در جرمهايي كه اثر آن در فساد عام و ضرر آن در عالم شايع نباشد. چه هركجا مضرت شامل ديده شد و، وصمت آن ذات پادشاه را بيالود و، موجب دليري ديگر مفسدان گشت و، حجت متعديان بدان قوت گرفت فو هريك در بدكرداري و ناهمواري آن را دستور معتمد و نمودار معتبر ساختند و عفو و اغماض وتجاوز و اغضا را

مجال نماند و تدارك آن واجب بل كه فريضه گردد. ولكم في القصاص حيوة يا اولي الالباب
و في الشر نجاة حين لاينجيك احسان
و آن دمنه كه ملك را برين داشت ساعي نمام و شرير و فتان است. شير مادر را فرمود كه: چون برفت تامل كرد و كسان فرستاد و لشكر را حاضر خواست، و مادر را هم خبر كردتا بيامد. پس بفرمود تا دمنه را بياوردند و از وي اعراض نمود و خويشتن را در فكرت مشغول كرد. دمنه چون در بلا گشاده ديد و راه حذر بسته روي بيكي از نزديكان آورد و آهسته گفت كه: چيزي حادث گشتست و فكرت ملك و فراهم آمدن شما را موجبي هست؟ مادر شير گفت: ملك را زندگاني تو متفكر گردانيده است. و چون خيانت تو ظاهر شد ود روغ كه در حق قهرمان ناصح او گفتي پيدا آمد نشايد كه ترا طرفة العيني زنده گذارد.
دمنه گفت:متقدمان در حوادث جهان هيچ حكمت ناگفته رها نكردهاند كه متاخران را در انشاي آن رنجي بايد برد، و دير است تا گفتهاند كه «همه تدبيرها سخره تقدير است و، هرچند خردمند پرهيز بيش كند و، در صيانت نفس مبالغت بيش نمايد بدام بلا نزديك تر باشد. » و در نصيحت پادشاه سلامت طلبيدن و صحبت اشرار را دست موزه سعادت ساختن همچنانست كه بر صحيفه كوثر تعليق كرده شود و كاه بيخته را بباد صر صر سپرده آيد. و هركه در خدمت پادشاه ناصح و يك دل باشد خطر او زيادت است براي آنكه او را دوستان و دشمنان پادشاه خصم گردند: دوستان از روي حسد و منافست در جاه و منزلت، و دشمنان از وجه اخلاص و نصيحت در مصالح ملك و دولت.

وبراي اينست كه اهل حقايق پشت بديوار امن آورده‌اند و روي ازين دنياي ناپايدار بگردانيده است ودست از لذات و شهوات آن بداشته و تنهايي را بر مخالطت مردمان و عبادت خالق را بر خدمت مخلوق برگزيده، كه در حضرت عزت و سهو و غفلت جايز نيست، و جزاي نيكي بدي و پاداش عبادت عقوبت صورت نبندد. و در احكام آفريدگار از قضيت معدلت گذر نباشد

آنجا غلطي نيست گر اينجا غلطي است

و كارهاي خلايق بخلاف آن بر انواع مختلف و فنون متفاوت رود، اتفاق دران معتبر نه استحقاق، گاه مجرمان را ثواب كردار مخلصان ارزاني مي‌دارند و گاه ناصحان را بعذاب زلت جانيان مي‌نمايند و هوا بر احوال ايشان غالب و خطا در افعال ايشان ظاهر و نيك و بد و خير و شر نزديك ايشان يكسان

و پادشاه موفق آنست كه كارهاي او بايثار صواب نزديك باشد و از طريق مضايقت دور، نه كسي را بحاجت تربيت كند و نه از بيم عقوبت روا دارد. و پسنديده تر اخلاق ملوك رغبت نمودن است در محاسن صواب و عزيز گردانيدن خدمتگاران مرضي اثر. و ملك مي‌داند و حاضران هم گواهي دريغ ندارند كه ميان من و گاو هيچ چيز اسباب منازعت و دواعي مجاذبت و عداوت قديم و عصبيت موروث كه آن را غايلتي صورت شود نبود. و او را مجال قصد و عنايت و دست بدكرداري و شفقت هم نمي شناختم كه ازان حسد و حقدي تولد كردي. لكن ملك را نصيحتي كردم و آنچه برخود واجب شناختم بجاي آورد، و مصداق سخن و برهان دعوي بديد و بر مقتضاي راي خويش كاري كرد. و

بسيار كس از اهل غش و خيانت و تهمت و عداوت از من ترسان شده اند، و هراينه بمطابقت در خون من سعي خواهند كرد و بموافقت در من خروشند
و هرگز گمان نداشتم كه مكافات نصيحت و ثمرت خدمت اين خواهد بود كه بقاي من ملك را رنجور و متاسف گرداند. چون شير سخن دمنه بشنود گفت: او را بقضات بايد سپرد تا از كار او تفحص كنند، چه در احكام سياست و شرايط انصاف و معدلت. بي ايضاح بينت و الزام حجت جايز نيست عزيمت را در اقامت حدود بامضا رسانيدن. دمنه گفت: كدام حاكم راست كارتر و منصف تر از كمال عقل و عدل ملكست؟ هر مثال كه دهد نه روزگار را بدان محل اعتراض تواند بود و نه چرخ را مجال مراجعت
گردون گشاده چشم و زمانه گوش
هر حكم را كه راي تو امضا كند همي
و بر راي متين ملك پوشيده نماند كه هيچيز در كشف شبهت و افزودن در نور بصيرت چون مجاهدت و تثبت نيست. و من واثقم كه اگر تفحص بسزا رود از باس ملك مسلم مانم. و بهمه حال براءت ساحت و فرط مناصحت و صدق اشارت و يمن ناصيت من معلوم خواهد شد. اما از مبالغتي در تفتيش كار من چاره نيست، كه آتش از ضمير چوب و دل سنگ بي جد تمام و جهد بليغ بيرون نتوان آورد
و اگر من خود را جرمي شناسمي در تدارك غلو التماس ننمايمي. لكن واثقم بدطن تفحص كه مزطد اخلاص من ظاهر گردد. و هرچيز كه نسيم عطر دارد بپاشيدن آن اثر طيب زودتر باطراف رسد. و اگر در اين كار ناقه و جملي داشتمي، پس از گزاردن آن فرصتها بود، بردرگاه ملك

ملازم نبودمي وپاي شکسته منتظر بلا ننشستمي. و چشم
ميدارم که حوالت کار باميني کند که از غرض و ريبت
مزنه باشد ب، و مثال دهد تا هر روز آنچه رود بسمع ملك
برسانند، و ملك آن را بر راي جهان نماي خود، که آينه فتح
است و جام ظفر، بازاندازد تا من بشبهت باطل نگردم، چه
همان موجب که کشتن گاو ملك را مباح گردانيد از ان من بر
وي محظور کرده است.
آنگاه من خود بچه سبب اين خيانت انديشم؟ که محل و
منزلت آن ندارم که از سمت عبوديت انفت دارم و طمع
کارهاي بزرگ و درجات بلند بر خاطر گذرانم. هر چند ملك
را بنده ام آخر مرا از عدل علام آراي او نصيبي بايد، که
محروم گپردانيدن من ازان جحايز نباشد، و در حيات و پس
از وفات اميد من ازان منقطع نگردد.
يکي از حاضران گفت: آنچه دمنه ميگويد از وجه تعظيم
ملك نيست، اما ميخواهد که بدين کلمات بلا از خود دفع
کند. دمنه گفت: کيست بنصيحت من از نفس من سزاوارتر؟
و هرکه خود را در مقام حاجت فروگذارد و در صيانت ذات
خويش اهتمام ننمايد ديگران را در وي اميدي نماند. و سخن
تو دليل است بر قصور فهم و وفور جهل تو. و تا گمان
نبري که اين تمويهات بر راي ملك پوشيده ماند !که چون
تاملي فرمايد و تمييز ملکانه بر تزوير تو گمارد فضيحت تو
پيدا آيد و نصيحت از معاندت جدا شود، که راي او کارهاي
عمري بشبي پردازد و لشکرهاي گران باشارتي مقهور کند.
ز رايش ار نظري يابد آفتاب بصدق
که خواند يارد صبح نخست را کاذب؟

مادر شير گفت: از سوابق مرك و غدر تو چندن عجب نمي دارم كه از اين مواعظت دراين حال و بيان امثل در هر باب. دمنه گفت: اين جاي مواعظتست اگر در محل قبول نشيند، و هنگام مثل است اگر بسمع خرد استماع افتد. مادر شير گفت: اي غدار، هنوز اميد مي‌داري كه بشعوذه و مكر خلاص يابي؟ دمنه گفت: اگر كسي نيكويي را ببدي و خير را بشر مقابله روا دارد من باري وعده را بانجاز و عهد را بوفا رسانيدم. ملك داند كه هيچ خاين را پيش او دليري سخن گفتن نباشد، و اگر در حق من اين روا دارد مضرت آن هم بجانب او باز گردد. و گفته‌اند «هركه در كارها مسارعت نمايد و از فوايد تامل و منافع تثبت غافل باشد بدو آن رسد كه بدان زن رسيد كه بگرم شكمي تعجيل روا داشت تا ميان دوست و غلام فرق نتوانست كرد. » شير پرسيد:چگونه؟ گفت:

آورده‌اند كه در شهر كشمير بازرگاني بود حمير نام و زني ماه پيكر داشت كه نه چشم چرخ چنان روي ديده بود، نه رايد فكرت چنان نگار گزيده،رخساري چون روز ظفر تابان و زلفي چون شب فراق درهم وبي پايان

خود ز رنگ زلف و نور روي او برساختند

كفر خالي از گمان و دين جمالي زيقين

و نقاشي استاد، انگشت نماي جهان در چيره دستي، از خامه چهره گشاي او جان آزر درغيرت، و از طبع رنگ آميز او خاطر اماني در حيرت، با ايشان همسايگي داشت. ميان او و زن بازرگان معاشقتي افتاد. رورزي زن او را گفت: بهر وقت رنج مي‌گيري و زاويه مارا بحضور خويش آراسته مي‌گرداني، و لاشك توقفي مي‌افتد تا آوازي دهي و سنگي

اندازي. آخر مارا از صنعت تو فايأه اي بايد. چيزي تواني ساخت كه ميان من و تو نشاني باشد؟ گفت چادري دو رنگ سازم كه سپيدي برو چون ستاره درآب مي‌تابد و سايه يدرو چون گله زنگيان بر بناگوش تركان مي‌در فشد. و چون تو آن بديدي بزودي بيرون خرام. و غلامي اين باب مي‌شنود. چادر بساخت، و يگچندي بگذشت. روزي نقاش بكاري رفته بود و تا بيگاهي مانده. آن غلام آن چادر را از دختر او عاريت خواست و زن را بدان شعار بفريفت، و بدو نزديك شد و پس از قضاي شهوت بازگشت و چادر بازداد. چون نقاش برسيد و آرزوي ديدار معشوق مي‌داشت، در حال چادر بكتف گردانيد و آنجا رفت. زن پيش او بازدويد و گفت: اي دوست، هنوز اين ساعت بازگشته اي، خير هست كه برفور باز آمدي! مرد دانست كه چه شده است، دختر را ادب بليغ كرد و چادر بسوخت.

و اين مثل بدان آوردم تا ملك بداند كه در كار من تعجيل نشايد كرد. و بحقيقت ببايد شناخت كه من اين سخن از بيم عقوبت و هراس هلاك نمي گويم، چه مرگ، اگر چه خواب نامرغوب است و آسايش نامحبوب، هراينه بخواهد بود، و بسيار پاي آوران از دست او سرگردان شدند، و گريختن ممكن نيست

خيره ماند از قيام غالب او

حمله شير و حيلت روباه

و گرمرا هزار جانستي، و بدانمي كه در سپري شدن آن ملك را فايده است و راي او را بدان ميلي، در يك ساعت برترك همه بگويمي و سعادت دو جهان دران شناسمي. لكن ملك را در عواقب اين كار نظري از فرايض است، كه ملك بي تبع

نتوان داشت، و خدمتگاران كافي را بقصد جوانب باطل از خللي خالي نماند.
تنها ماني چو يار بسيار كشي
و بهر وقت بنده اي د رمعرض كفايت مهمانت نيفتد، و مرضح اعتماد و تربيت نگردد، و هر رو ز خدمتگار ثابت قدم بدست نيايد و چارك ناصح محرم يافته نشود
سالها بايد كه تا يك سنگ اصلي زافتاب
لعل گردد در بدخشان يا عقيق اندر يمن
مادر شير چون بديد كه سخن دمنه بسمع رضا استماع مي‌يابد بد گمان گشت، و انديشيد كه ناگاه اين غدرهاي زراندود و دروغهاي دلپذير او باور دارد، كه او نيك گرم سخن و چرب زبان بود، بفصاحت و زبان آوري مباهات نمودي، و مثلا اين بيت ورد داشتي:
جايي كه سخن بايد چون موم كنم آهن
روي بشير اورد و گفت: خاموش ي برحجت بتصديق ماند، و از اينجا گويند كه «خاموشي همداستانيست. » و بخشم برخاست. شير فرمود كه دمنه را ببايد بست و بقضات سپرد و بحبس كرد تا تفحص كار او بكند. پس ازان مادر شير بازآمد وشير را گفت: من هميشه بوالعجبي دمنه شنودمي، اما اكنون محقق گشت بدين دروغها كه مي‌گويد، و عذرهاي نغز و دفعهاي شيرين كه مي‌نهد، و مخرجهاي باريك و مخلصهاي نادر كه مي‌جويد. و اگر ملك او را مجال سخن دهد بيك كلمه خود را از آن ورطه بيرون آرد. در كشتن او ملك را و لشكر را راحت عظيم است. زودتر دل فارغ گرداند و او را مدت و مهلت ندهد.

شير گفت: كار نزديكان ملوك حسد و منازعت و بدسگالي و مناقشت است، و روز و شب در پي يك ديگر باشند و گرد اين معاني برآيند، و هركه هنر بيش دارد در حق او قصد زيادت رود و او را بدخواه و حسود بيش يافته شود. و مكان دمنه و قربت او بر لشكر من گران آمده است. و نمي دانم كه اجماع و اتفاق ايشان در اين واقعه براي نصيحت منست يا ا زجهت عداوت او. و نمي خواهم كه در كار او شتابي رود كه براي منفعت ديگران مضرت خويش طلبيده باشم. و تا تفحص تمام نفرمايم خود را در كشتن او معذور نشناسم، كه اتباع نفس و طاعت هوا راي راست و تدبير درست را بپوشاند. و اگر بظن خيانت اهل هنر و ارباب كفايت را باطل كنم حالي فورت خشم تسكيني يابد، لكن غبن آن بمن بازگردد.

چون دمنه را در حبس بردند و بندگران بر وي نهاد كليله را سوز برادري وشفقت صحبت برانگيخت، پنهان بديدار او رفت، و چندانكه نظر بر وي افگند اشك باريدن گرفت و گفت: اي برادر ترا در اين بلا و محنت چگونه توانم ديد،و مرا پس ازين از زندگاني چه لذت؟

آب صافي شده ست خون دلم
خون تيره شدست آب سرم
بودم آهن كنون ازو زنگم
بودم آتش كنون ازو شررم

و چون كار بدين منزلت رسيد اگر در سخن با تو درشتي كنم باكي نباشد، و من اين همه مي‌ديدم و در پند دادن غلو مي‌نمود، بدان التفات نكردي. و نامقبول تر چيزها نزديك تو نصيحت است. و اگر بوقت حاجت و در هنگام سلامت در

موعظت تقصير و غفلت روا داشته بودمي امروز باتو در
اين جنايت شركت دارمي. لكن اعجاب تو بنفس و راي
خويش عقل و علم ترا مقهور گردانيد. و اشارت عالمان در
آنچه «ساعي پيش از اجل ميرد» با تو بگفته ام، و از مردن
انقطاع زندگاني نخواسته اند، اما رنجهايي بيند كه حيات را
منغص گرداند، چنين كه تو درين افتاده اي و هراينه مرگ
ازان خوشتر است. و راست گفته‌اند «مقتل الرجل بين فكيه.
»
گر زبان تو راز دارستي
تيغ را بر سرت چه كارستي؟
دمنه گفت: هميشه آنچه حق بود مي‌گفتي و شرايط نصيحت
را بجاي مي‌آورد، لكن شره نفس و قوت حرص بر طلب جاه
راي مرا ضعيف كرد و نصايح ترا در دل من بي قدر
گردانيد، چنانكه بيمار مولع بخوردني، اگر چه ضرر آن
مي‌شناسد، بدان التفات ننمايد و برقضيت شهوت بخورد. نيز
خرم و بي خصم زيستن و خوش دل و ايمن روزگار گذاشتن
نوعي ديگر است. هركجا علو همتي بود از رنجهاي صعب
و چشم زخمهاي هايل چاره نباشد
و مي‌دانم كه تخم اين بلا من كاشته ام، و هركه چيزي كاشت
هراينه بدرود اگرچه در ندامت افتد و بداند كه زهگيا كاشته
است. و امروز وقتست كه ثمرت كردار و ريع گفتار خويش
بردارم. و اين رنج بر من گران تر مي‌گردد از هراسي كه
تو بمن متهم شوي بحكم سوابق دوستي و صحبت كه ميان
ماست.
و عياذالله اگر بر تو تكليفي رود تا آنچه مي‌داني از راز من
بازگوطي، وانگه من بدو موونت مبتلا گردم، ي:ي رنج

نفس تو و خچلت که از جهت من در رنج افتي، و دوم آنکه
مرا بيش امطد خلاص باقي نماند، که در صدق قول تو بهيچ
تاويل شبهت نباشد «گه که در حق بيگانگان گواهيدهي فدر
باب من با چندان يگانگي و مخالصت صورت ريبتي نبندد.
و امروز حال من ميبيني، وقت رقت است و هنگام شفقت
کز ضعيفي دست و تنگي جاي
نيست ممکن که پيرهن بدرم
گشت لاله ز خون ديده رخم
شد بنفشه ز زخم دست برم
کليله گفت: آنچه گفتي معلوم گشت. و حکما گويند که «هيچ
کس بر عذاب صبر نتواند کرد، و هرچه ممکن گردد از
گفتار حق يا باطل براي دفع اذيت بگويد. » و من ترا هيچ
حيلت نمي دانم، چون در اين مقام افتادي بهتر آنکه بگناه
اعتراف نمايي و بدانچه کرده اي اقرار کني، و خود را از
تبعت آخرت برجوع و انابت برهاني، چه لابد درين هلاك
خواهي شد، باري عاجل و آجل بهم پيوندد. دمنه گفت: در
اين معاني تامل کنم و آنچه فراز آيد بمشاورت تو تقديم نمايم.
کليله رنجور و پرغم بازگشت، و انواع بلا بر دل خوش
کرده پشت بر بستر نهاد و ميپيچيد تا هم در شب شکمش
برآمد و نفس فروشد. و ددي با دمنه بهم محبوس بود و در
آن نزديکي خفته، بسخن کليله و دمنه بيدار شد و مفاوضت
ايشان تمام بشنود و ياد گرفت و هيچ باز نگفت.
ديگر روز مادر شير اين حديث تازه گردانيد و گفت: زنده
گذاشتن فجار هم تنگ کشتن اخيار است. و هر که نابکاري
را زنده گزارد در فجور با او شريك گردد. ملك قضات را
تعجيل فرمود در گزارد کار دمنه و روشن گردانيدن خيانت

او در مجمع خاص و محفل عام، و مثال داد كه هر روز آنچه رود بازنمايند.
وقضاوت فراهم آمدند و خاص و عام را جمع كردند، و وكيل قاضي آواز داد و روي بحاضران آورد و گفت: ملك در معني دمنه و بازجست كار او و تفتيش حوالتي كه بدو افتاده ست احتياط تمام فرموده است، تا حقيقت كار او غبار شبهت منزه شود، و حكمي كه رانده ايد در حق او از مقتضي عدل دور نباشد، و بكامگاري سلاطين و تهور ملوك منسوب نگردد. و هريكي از شما را از گناه او آنچه معلومست ببايد گفت (براي سه فايده:اول آنكه در عدل معونت كردن و حجت حق گفتن درد ين و مروت موقعي بزرگ دارد، و دوم آنكه بر اطلاق زجر كلي اصحاب ضلالت بگوشمال يكي از ارباب خيانت دست دهد، و سوم آنكه مالش اصحاب مكر و فجور و قطع اسباب ايشان راحتي شامل و منفعتي شايع را متضمن است.
چون اين سخن بآخر رسيد)همه حاضران خاموش گشتند، و هيچ كس چيزي نگفت؛ چه ايشان را در كار او يقين ظاهر نبود، روا نداشتند كه بگمان مجرد چيزي گويند، و بقول ايشان حكمي رانده شود و خوني ريخته گردد.
چون دمنه آن بديد گفت:اگر من مجرم بودمي بخاموشي شما شاد گشتمي، لكن بي گناهم، و هر كه او را جرمي نتوان شناخت برو سبيلي نباشد، و او بنزديك اهل خرد و ديانت مبرا و معذور است. و چاره نتواند بود ازانكه هركس بر علم خويش در كار من سخني گويد، و معذور است. و چاره نتواند بود ازانكه هركس بر علم خويش در كار من سخني گويد، و دران راستي و امانت نگاه دارد، كه هرگفتاري را

پاداشي است، عاجل و آجل، و قول او دران راستي و امانت نگاه دارد، كه هرگفتاري را پاداشي است، عاجل و آجل، و قول او حكمي خواهد بود در احياي نفسي يا ابطال شخصي.
و هركه بظن و شبهت، بي يقين صادق، مرا در معرض تلف آرد بدو آن رسد كه بدان مدعي رسيد كه بي علم وافر و مايه كامل، و بصيرتي در شناخت علتها واضح و ممارستي در معرفت داروها راجح، و رايي در انواع معالجت صايب و خاطري در ادراك كيفيت تركيب نفس و تشريح بدن ثاقب.
قدم پيدا و اتقان بسزا، دعوي و راي طبيبي كرد. قضات پرسيدند كه: چگونه؟ گفت: بشهري از شهرهاي عراق طبيبي بود حاذق، و مذكور بيمن معالجت، مشهور بمعرفت دارو و علت، رفق شامل و نصح كامل، مايه بسيار و تجربت فراوان، دستي چون دم مسيح و دمي چون قدم خضر صلي الله عليه. روزگار، چنانكه عادت اوست دربازخواستن مواهب و ربودن نفايس، او را دست بردي نمود تا قوت ذات و نور بصر در تراجع افتاد، و بتدريج چشم جهان بينش بخوابانيد. و آن نادان وقح عرصه خالي يافت و دعوي علم طب آغاز نهاد، و ذكر آن در افواه افتاد.
و ملك آن شهر دختري داشت و بذاذر زاده خويش داده بود، و او را در حال نهادن حمل رنجي حادث گشت. طبيب پير دانا را حاضر آوردند. از كيفيت رنج نيكو بپرسيد. چون جواب بشنود و بر علت تمام وقوف يافت بداروي اشارت كرد كه آن را زامهران خوانند. گفتند:ببايد ساخت. گفت:چشم من ضعيف است، شما بسازيد.
در اين ميان آن مدعي بيامد و گفت: كار منست و تركيب آن من ندانم. ملك او را پيش خواند و فرمود كه در خزانه رود

و اخلاط دارو بيرون آرد. در رفت و بي علم و معرفت كاري پيش گرفت. از قضا صره زهر هلاهل بدست او افتاد،آن را بر ديگر اخلاط بياميخت و بدختر داد. خوردن همان بود و جان شيرين تسليم كردن. ملك از سوز دختر شربتي از آن دارو بدان نادان داد، بخورد و در حال سرد گشت.
و اين مثل بدان آوردم تا بدانيد كه كار بجهالت و عمل بشبهت عاقبت وخيم دارد. يكي از حاضران گفت:سزاوارتر كسي كه چگونگي مكر او از عوام نبايد پرسيد، و خبث ضمير او بر خواص مشتبه نگردد، اين بدبختست كه علامات كژي سيرت در زشتي صورت او ديده مي‌شود. قاضي پرسيد كه: آن علامت چيست؟ تقرير بايد كردن، كه همه كس آن را نتواند شناخت. گفت: علما گويند كه «هرگشاده ابرو، كه چشم راست او از چپ خردتر باشد با اختلاج داي»،و بيني او بجانب راست ميل دارد، و در هر منبتي از اندام او سه موي رويد، و نظر او هميشه سوي زمين افتد، ذات ناپاك او مجمع فساد و مكر و منبع فجور و غدر باشد. »و اين علامات در وي موجود است.
دمنه گفت: د راحكام خلايق گمان ميل و مداهنت توان داشت، و حكم ايزدي عين صواب است و دران سهو و زلت و خطا و غفلت صورت نبندد. و اگر اين علامات كه ياد كردي معين عدل و دليل صدق مي‌تواند بود و، بدان حق را از باطل جدا مي‌توان كرد، پس جهانيان در همه معاني از حجت فارغ آمدند، و بيش هيچ كس را نه بر نيكوكاري محمدت واجب آيد و نه بر بدكرداري عقوبت لازم. زيرا كه هيچ مخلوق اين معاني را از خود دفع نتواند كرد. پس بدين

حكم جزاي اهل خير و پاداش اهل شر محو گشت. و اگر من این كار كه ميگويند بكرده ام، نعوذبالله، این علامات مرا برين داشته باشد، و چون دفع آن در امكان نيايد نشايد كه بعقوبت آن ماخوذ گردم، كه آنها با من برابر آفریده شدهاند.
و چون ازان احتراز نتوان كرد حكم بدان چگونه واقع گردد؟
و تو باري برهان جهل و تقلید خویش روشن گردانیدي و بكلمه اي نامفهوم نمایش بي وجه و مداخلت نه در هنگام گرفتي.
چون بدمنه براين جمله جواب بداد ديگر حاضران دم دركشيدند و چيزي نگفتند قاضي بفرمود تا او را بزندان بازبردند.
و دوستي ازان كليله، روزبه نام، بنزديك دمنه آمد و از وفات كليله اعلام داد. دمنه رنجور و متاسف گشت و پرغم و متحير شد،و از كوره آتش دل آهي برآورد و از فواره دیأه آب بر رخسار براند و گفت: دريغ دوست مشفق و برادر ناصح كه در حوادث بدو دويدمي، و پناه در مهمات راي و رويت و شفقت و نصيحت او بود، و دل او گنج اسرار دوستان و كان رازهاي بذاذران، كه روزگار را بران وقوف صورت نبستي و چرخ را اطلاع ممكن نگشتي.
بيش مرا در زندگاني چه راحت و از جان و بينايي چه فايده؟
و اگر نه آنستي كه اين مصيبت بمكان مودت تو جبر ميافتد، ورني
اكنون خود را بزاريان كشته امي
و بحمدالله كه بقاي تو از همه فوايت عوض و خلف صدق است، و هر خلل كه بوفات او حادث شده است بحيات تو تدارك پذيرد. و امروز مرا تو همان بذارذري كه كلطله بوده

ست، رهين شكر و منت گشتم. و كلي ارباب مروت و اصحاب خرد و تجربت را بدوستي و صحبت تو مباهات است. كاشكي از من فراغي حصال آيدي، و كاري را شايان توانمي بود. دست يك ديگر بگرفتند و شرط وثيقت بجاي آورد.
آنگاه دمنه او را گفت: فلان جاي ازان من و كليله دفينه اي است، اگر رنجي برگيري و آن را بياري سعي تو مشكوري باشد. روزبه بر حكم نشان او برفت و آن بياورد. دمنه نصيب خويش برگرفت و حصه كليله برزويه داد، و وصايت نمود كه پيوسته پيش ملك باشد و ازانچه در باب وي رود تنسمي ميكند او را ميآگاهاند. و روزبه تيمار آن نكته تا روز قيامت وفات دمنه ميداشت. ديگر روز مقدم قضات ماجرا بنزديك شير برد و عرضه كرد. شير آن بستد و او را بازگردانيد، و مادر را بطلبيد. چون مادر شير ماجرا را بخواند و بر مضمون آن واقف گشت در اضطراب آمد و گفت: اگر سخن درشت رانم موافق راي ملك نباشد، و اگر تحرز نمايم جانب شفقت و نصيحت مهمل ماند. شير گفت: در تقرير ابواب مناصحت محابا و مراقبت شرط نيست، و سخن او در محل هرچه قبول تر نشيند و آن را بر ريبت و شبهت آسيب و مناسبت نباشد. گفت: ملك ميان دروغ و راست فرق نمي كند، و منفعت خويش از مضرت نمي شناسد. و دمنه بدين فرصت مييابد فتنه اي انگيزد كه راي ملك در تدارك آن عاجز آيد،و شمشير او از تلافي آن قاصر و بخشم برخاست و برفت.
ديگر روز دمنه را بيرون آوردند، و قضات فراهم آمدند، و در مجمع عام بنشستند، و معتمد قاضي همان فصل روز اول

تازه گردانيد. چون کسي در حق وي سخني نگفت مقدم قضات روي بدو آورد و گفت: اگر چه حاضران ترا بخاموشي ياري مي‌دهند دلهاي همگنان در اين خيانت بر تو قرار گرفته است، و ترا با اين سمت و وصمت در زندگاني ميان اين طايفه چه فايده؟ و بصلاح حال و مآل تو آن لايق تر که بگناه اقرار کني، و بتوبت و انابت خود را از تبعت آخرت مسلم گرداني، و باز رهي

اگر خوش خويي از گران قرطباتان

وگر بدخويي از گران قرطباني

مستريح او مستراح منه، وانگاه دو فضيلت ترا فراهم آيد و ذکر آن برصحيفه روزگار مثبت ماند: اول اعتراف بجنايت براي رستگاري آخرت و اختيار کردن دار بقا بر دار فنا؛ و دوم صيت زبان آوري خود بدين سوال و جواب که رفت و انواع معاذير دل پذير که نموده شد. و حقيقت بدان که وفات د رنيك نامي بهتر از حيات در بدنامي.

دمنه گفت: قاضي را بگمان خود و ظنون حاضران بي حجت ظاهر و دليل روشن حکم نشايد کرد، ان الظن لايغني من الحق شيئا. و نيز اگر شما را اين شبهت افتاده ست و طبع همه برگناه من قرار گرفته است آخر من در کار خود بهتر دانم. و يقين خود را براي شك ديگران پوشانيأن از خرد و مروت و تقوي و ديانت دور باشد. و بظني که شما راست که مگر عياذا بالله درباب اجنبي و ريختن خون او از جهت من قصدي رفتست چندين گفت گوي مي‌رود، و اعتقاهاي همه تفاوت مي‌پذيرد، اگر در خون خود بي موجبي سعي پيوندم دران بچه تاويل معذور باشم؟ که هيچ ذاتي را بر من آن حق نيست که ذات مرا، و آنچه در حق کمتر کسي

از اجانب جایز شمرم و از روي مروت بدان رخصت نیابم درباب خود چگونه روا دارم؟ ازاین سخن درگذر، اگر نصیحتست به ازین باطد کرد و اگر خدیعتست پس از فضیحت دران خوض نمودن بابت خردمندان نتواند بودن.
و قول قضات حکم باشد، و از خطا و سهو دران احتراز ستوده است. و نادر آنکه همیشه راست گوي و محکم کار بودي، از شقاوت ذات و شوربختي من دراین حادثه گزافکاري بردست گرفتي، و اتقان و احتیاط تمام یکسو نهادي، و بتمویه اصحاب غرض و ظن مجرد خویش روي بامضاي حکم آوردي
و هرکه گواهي دهد درکاري که دران وقوف ندارد بدو آن رسد که بدان نادان رسید. قاضي گفت: چگونه است آن؟ گفت:
مرزباني بود مذکور، و بهارویه نام زني داشت چون ماه روي،چون گل عارض و چو سیم ذقن در غایت حسن و زیبایي و جمال و نهایت صلاح و عفاف، اطرافي فراهم و حرکاتي دل پذیر، ملح بسیار و لطف بکمال
غلامي بي حفاظ داشت و بازداري کردي. او را بدان مستوره نظري افتاد، بسیار کوشید تابدست آید،البته بدو التفات ننمود. چون نومید گشت خواست که در حق او قصدي کند، و در افتضاح او سعي پیوندد. از صیادي دو طوطي طلبید و یکي را ازیشان بیاموخت که «من دربان را در جامه خواجه خفته دیدم با کدبانو. » و دیگري را بیاموخت که «من باري هیچ نمي گویم. » در مدت هفته اي این دو کلمه بیاموختند. تا روزي مرزبان شراب ميخورد بحضور قوم، غلام درآمد و مرغان را پیش او بنهاد. ایشان بحکم عادت آن

دو كلمت ميگفتند بزبان بلخي، مرزبان معني آن ندانست لكن بخوشي آواز و تناسب صورت اهتزاز مي‌نمود. مرغان را بزن سپرد تا تيمار بهتر كشد.
و يكچندي برين گذشت طايفه اي از اهل بلخ ميهمان مرزبان آمدند. چون از طعام خوردن و يكچندي برين گذشت در مجلس شراب نشستند. مرزبان قفص بخواست، و ايشان برعادت معهود آن دو كلمه مي‌گفتند. ميهمانان سر در پيش افگندند و ساعتي در ي: ديگر نگريست. آخر مرزبان را سوال كردند تا وقوفي دارد برآنچه مرغان مي‌گويند. گفت: نمي دانم چه مي‌گويند، اما آوازي دل گشاي است. يكي از بلخيان كه منزلت تقدم داشت معني آن با او بگفت، و دست از شراب بكشيد، و معذرتي كرد كه: در شهر ما رسم نيست در خانه زن پريشان چيزي خوردن. در اثناي اين مفاوضت غلام آواز داد كه: من هم بارها ديده ام و گواهي مي‌دهم. مرزبان از جاي بشد، و مثال داد تا زن را بكشند. زن كسي بنزد او فرستاد و گفت:
مشتاب بكشتنم كه در دست توام
عجلت از ديو نيكو نمايد، و اصحاب خرد و تجربت در كارها، خاصه كه خوني ريخته خواهد شد، تامل و تثبت واجب بينند، و حكم و فرمان باري را جلت اسماوه و عمت نعماوه امام سازند: يا ايها الذين آمنوا ان جاءكم فاسق بنبا فتبينوا. و تدارك كار من از فرايض است، و چون صورت حال معلوم گشت اگر مستوجب كشتن باشم در يك لحظه دل فارغ گردد. و اين قدر دريغ مدار كه از اهل بلخ پرسند كه مرغان جز اين دوكلمت از لغت بلخي چيزي مي‌دانند. اگر ندانند متيقن باشي كه مرغان را اين ناحفاظ تلقين كرده

ست،كه چون طمع او در من وفا نشد، و ديانت من ميان او و غرض او حايل آمد، اين رنگ آميخت. و اگر چيزي ديگر بدان زبان مي‌بتوانند گفت بدان كه من گناه كارم و خون من ترا مباح.
مرزبان شرط احتياط بجاي آورد، و مقرر شد كه زن ازان مبراست. كشتن او فروگذاشت و بفرمود تا بازدار را پيش آوردند. تازه درآمد كه مگر خدمتي كرده است، بازي دردست گرفته. زن پرسيد كه:تو ديدي كه من اين كار مي‌كردم؟ گفت:آري ديدم. بازي كه در دست داشت بر روي او جست و چشمهاش بركند. زن گفت: زن گفت:سزاي چشمي كه ناديده را ديده پندارد اينست، و از عدل و رحمت آفريدگار جلت عظمته همين سزد
بد مكن كه بدافتي چه مكن كه خود افتي
و اين مثل بدان آوردم تا معلوم گردد كه بر تهمت چيرگي نمودن در دنيا بي خير و منفعت و با وبال و بتبعت است.
تمامي اين فصول برجاي نبشتند و بنزديك شير فرستاد. مادر را بنمود. چون بران واقف گشت گفت: بقا باد ملك را.
اهتمام من در اين كار بيشازين فايأه نداشتكه آن ملعون بدگمان شد. و امروز حيلت و مكر او بر هلاك ملك مقصور گردد، و كارهاي ملك تمام بشوراند، و تبعت اين ازان زيادت باشد كه در حق وزير مخلص و قهرمان ناصح رواداشت.
اين سخن در دل شير موقع عظيم يافت و انديشه بهرچيزي و هرجايي كشيد.
پس مادر را گفت: بازگوي از كدام كس شنودي، تا آن مرا در كشتن دمنه بهانه اي باشد. گفت: دشوار است بر من اظهار سر كسي كه بر من اعتماد كشرده باشد. و مرا بكشتن

دمنه شادي مسوغ نگردد، چون اين ارتكاب روا دارم و رازي كه بمحل وديعت عزيز است فاش گردانم؟ لكن از آن كس استطلاع كنم، اگر اجزات يابم بازگويم.
و از نزديك شير برفت و پلنگ را بخواند و گفت: انواع تربيت و ترشيح و ابواب كرامت و تقريب كه ملك در حق تو فرموده ست و مي‌فرمايد مقرر است، و آثار آن بر حال تو از درجات مشهور كه مي‌يابي ظاهر، و دران به اطنابي و بسطي حاجت نتواند بود. وانگاه گفت: واجبست بر تو كه حق نعمت او بگزاري و خود را از عهده اين شهادت بيرون آري. و نيز نصرت مظلوم، و معونت او در ايضاح حجت در حال مرگ و زندگاني، اهل مروت فرض متوجه و قرض متعين شناسد، چه هركه حجت مرده پوشيده گرداند روز قيامت حجت خويش فراموش كند. از اين نمط فصلي مشبع برو دميد.
پلنگ گفت: اگر مرا هزار جان باشد، فداي يكساعته رضا و فراغ ملك دارم از حقوق نعمتهاي او يكي نگزارده باشم، و در احكام نيك بندگي خود را مقصر شناسم. و من خود آن منزلت و محل كي دارم كه خود را در معرض شكر آرم و ذكر عذر برزبان رانم؟
بنده آن را چگونه گويد شكر
مهر و مه را چه گفت خاكستر؟
و مجب تحرز از اين شهادت كمال بدگماني و حزم مبلك است، و اكنون كه بدين درجت رسيأ مصلحت ملك را فرونگذرام و آنچه فرمان باشد بجاي آرم. وانگاه محاورت كليله و دمنه چنانكه شنوده بود پيش شير بگفت،و آن گواهي در مجمع وجوش بداد. چون اين سخن در افواه افتاد آن دد

ديگر كه در حبس مفاوضت ايشان شنوده بود كس فرستاد كه:من هم گواهي دارم. شير مثال دادتا حاضر آمد و آنچه در حبس ميان كليله و دمنه رفته بود بر وجه شهادت باز گفت. ازو پرسيدند كه: همان روز چرا نگفتي؟ گفت:بيك گواه حكم ثابت نشدي. من بي منفعتي تعذيب حيوان روا ندارم. بدين دو شهادت حكم سياست بر دمنه متوجه گشت. شير بفرمود تا او را ببستند و باحتياط باز داشت، و طعمه او بازگرفت، و ابواب تشديد و تعنيف تقديم نمودند تا زا گرنسگي و تشنگي بمرد. و عاقبت مكر و فرجام بغي چنين باشد.

باب الحمامة المطوقة و الجرذ والغراب والسلحفاة والظبي

راي گفت برهمن را كه شنودم مثل دو دسوت كه بتضريب نمام و سعايت و فتان چگونه ازيك ديگر مستزيد گشتند و بعداوت و مقاتلت گراييدن تا مظلومي بي گناه كشته شد،و روزگار داد وي بداد، كه هدم بناي باري عز اسمه مبارك نباشد، و عواقب آن از وبال و نكال خالي نماند. فلا يسرف في الفتل انه كان منصورا. اكنون اگر ميسر گردد بازگوي داستان دوستان يك دل و، كيفيت موالات و افتتاح مواخات ايشان، و استمتاع از ثمرات مخالصت و برخورداري از نتايج مصادقت.
برهمن گفت:هيچيز نزديك عقلا در موازنه دوستان مخلص نيايد، و در مقابله ياران يك دل ننشيند، كه د رايام راحت

معاشرت خوب ازيشان متوقع باشد و در فترات نكبت مظاهرت بصدق از جت ايشان منتظر.
و از امثال اين، حكايت كبوتر و زاغ و موش و باخه و آهوست. راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه در ناحيت كشمير متصيدي خوش و مرغزاري نزه بود كه از عكس رياحين او پر زاغ چون دم طاووس نمودي، و در پيش جمال او دم طاووس بپر زاغ مانستي
درفشان لاله در وي چون چراغي
وليك از دود او برجانش داغي
شقايق بر يكي پاي ايستاده
چو برشاخ زمرد جام باده
و در وي شكاري بسيار، و اختلاف صيادان آنجا متواتر.
زاغي در حوالي آن بر درختي بزرگ گشن خانه داشت.
نشسته بود و چپ و راست مي‌نگريست. ناگاه صيادي بدحال خشن جامه، جالي برگردن و عصايي در دست، روي بدان درخت نهاد. بترسيد و با خود گفت: اين مرد را كاري افتاد كه مي‌آيد، و نتوان دانست كه قصد من دارد يا ازان كس ديگر، من باري جاي نگه دارم و مي‌نگرم تا چه كند.
صياد پيش آمد و، جال بازكشيد و، حبه بينداخت و، د ركمين نشست. ساعتي بود، قومي كبوتران برسيدند، و سر ايشان كبوتري بود كه او را مطوقه گفتندي، و در طاعت و مطاوعت او روزگار گذاشتندي. چندانكه دانه بديدند غافل وار فرود آمدند و جمله در دام افتادند. و صياد شادمنان گشت و گرازان بتگ ايستاد. تا ايشان را در ضبط آرد. و كبوتران اضطرابي مي‌كردند و هريك خود را مي‌كوشيد.
مطوقه گفت:جاي مجادله نيست، چنان بايد كه همگنان

استخلاص یاران را مهم تر از تخلص خواد شناسند. و حالي صواب آن باشد که جمله بطریق تعاون قوتي کنید تا دام از جاي برگیریم فکه رهایش ما درانست. کبوتران فرمان وي بکردند و دام برکندند و سرخویش گرفت. و صیاد در پي ایشان ایستاد، بر آن امید که آخر درمانند و بیفتند. زاغ با خود اندیشید که: بر اثر ایشان بروم و معلوم گردانم که فرجام کار ایشان چه باشد، که من از مثل این واقعه ایمن نتوانم بود، و از تجارت براي دفع حوادث سلاحها توان ساخت.
و مطوقه چون بدید که صیاد در قفاي ایشان است یاران را گفت:این ستیزه روي در کار ما بجد است، و تا از چشم او ناپیدا نشویم دل از ما برنگیرد. طریق آنست که سوي آبادانیها و درختستانها رویم تا نظر او از ما منقطع گردد، و نومید و خایب بازگردد، که در این نزدیکي موشي است از دوستان من، او را بگویم تا این بندها ببرد. کبوتران اشارت او را اما م ساختند و راه بتافتند و صیاد بازگشت. وزاغ همچنان ميرفت تا وجه مخرج ایشان پیش چشم کند، و آن ذخیرت ایام خویش گرداند.
و مطوقه بمسکن موش رسید. کبوتران را فرمود که فرود آیید. فرمان او نگاه داشتند و جمله بنشستند. و آن موش را زبرا نام بود، با دهاي تمام و خرد بسیار، گرم و سرد روزگار دیده و خیر و شر احوال مشاهدت کرده. و در آن مواضع از جهت گریزگاه روز حادثه صد سوراخ ساخته و هریك را دردیگري راه گشاده، و تیمار آن فراخور حکمت و برحسب مصلحت بداشته. مطوقه آواز داد که: بیرون آي!

زبرا پرسید که: کیست؟ نام بگفت، بشناخت و بتعجیل بیرون آمد.
چون او را در بند بلا بسته دید زه آب دیدگان بگشاد و بررخسار جویها براندو گفت: اي دوست عزیز و رفیق موافق، ترا در این رنج که افگند؟ جواب داد که: انواع خیر و شر بتقدیر بازبسته است، و هرچه در حکم ازلي رفتست هراینه براختلاف ایام دیدني باشد، ازان تجنب و تحرز صورت نبندد
و مرا قضاي آسماني در این ورطه کشید،و دانه را بر من و یاران من جلوه کرد و در چشم و دل همه بیاراست، تاغبار آن نور بصر را بپوشانید، و پیش عقلها حجاب تاریك بداشت، و وجمله در دست محنت و چنگال بلا افتادیم. و کساني که از من قوت و شوکت بیشتر دارند و بقدر و منزلت پیشترند با مقادیر سماوي مقاومت نمي توانند پیوست، و امثال این حادثه در حق ایشان غریب و عجیب مي‌نماید. و هرگاه که حکمي نازل مي‌گردد قرص خورشید تاریك مي‌شود و پیکر ماه سیاه. و ارادت باري، عزت قدرته و علت کلمته، ماهي را از قعر آب بفراز مي‌آرد، و مرغ را از اوج هوا بحضیض مي‌کشد،چنانکه نادان را غلبه مي‌کند میان دانا و مطالب او حایل مي‌گردد.
موش این فصول بشنود، و زود در بریدن بندها ایستادکه مطوقه بدان بسته بود. گفت: نخست ازان یاران گشاي. موش بدین سخن التفات ننمود. گفت: اي دوست، ابتدا از بریدن بند اصحاب اولي تر. گفت: این حدیث را مکرر مي‌کني، مگر ترا بنفس خویش حاجت نمي باشد و آن را برخود حقي نمي شناسم؟ گفت: مرا ملالت نباید کرد که من ریاست این

کبوتران تکفل کرده ام، و ایشان را ازان روي بر من حقي واجب شده است، و چون ایشان حقوق مرا بطاعت و مناصحت بگزاردند، و بمعونت و مظاهرت ایشان از دست صیاد بجستم، مرا نیز از عهده لوازم ریسات بیرون باید آمد، و مواجب سیادت را بادا رسانید. و مي‌ترسم که اگر از گشادن عقدهاي من آغاز کني ملول شوي و بعضي ازیشان دربند بمانند، و چون من بسته باشم اگرچه ملالت بکمال رسیده باشد اهمال جانب من جایز نشمري، و از ضمیر بدان رخصت نیابي، و نیز در هنگام بلا شرکت بوده ست در وقت فراغ موافقت اولي تر،و الا طاعنان مجال وقیعت یابند. موش گفت: عادت اهل مکرمت اینست، و عقیدت ارباب مودت بدین خصلت پسندیده و سیرت ستوده در موالات تو صافي تر گردد، و ثقت دوستان بکرم عهد تو بیفزاید. وانگاه بجد و رغبت بندهاي ایشان مام ببرید، و مطوقه و یارانش مطلق و ایمن بازگشتند. چون زاغ دست گیري موش ببریدن بندها مشاهدت کرد در دوستي و مخالصت و برادري و مصادقت او رغبت نمود، و با خود گفت: من از آنچه کبوتران را افتاد ایمن نتوانم بود و نه از دوستي این چنین کار آمده مستغني. نزدیك سوراخ موش آمد و او را بانگ کرد. پرسید که: کیست؟ گفت: منم زاغ؛ و حال تتبع کبوتران واطلاع برحسن عهد و فرط وفاداري او رد حق ایشان باز راند، وانگاه گفت: چون مرا کمال فتوت و وفور مروت تو معلوم گشت، و بدانستم که ثمرت دوستي تو در حق کبوتران چگونه مهنا بود، و ببرکات مصافات تو از چنان ورطه هایل برچه جمله خلاص یافتند، همت بردوستي تو مقصور گردانیدم، و آمدم تا شرط افتتاح اندران بجاي آرم.

موش گفت: وجه مواصلت تاريك و طريق مصاحبت مسدود است، و عاقلان قدم در طلب چيزي نهادن كه بدست آمدن آن از همه وجوه متعذر باشد صواب نبينند تا جانب ايشان از وصمت جهل مصون ماند و، خرد ايشان در چشم ارباب تجربت معيوب ننمايد. چه هركه خواهد كه كشتي بر خشكي راند و بر روي آب دريا اسب تازي كند بر خويشتن خنديده باشد. زيرا كه از سيرت خردمندان دور است

گور كن در بحر و كشتي در بيابان داشتن.

و ميان من و تو راه محبت بچه تاويل گشاده تواند بود؟ كه من طعمه تام و اهركگز از طمع تو ايمن نتوانم زيست. زاغ گفت: بعقل خود رجوع كن و نيكو بيند يش فكه مرا درايذاي تو چه فايده و از خوردن تو چه سيري، و بقاي ذات و حصول مودت تو مرا در حوادث روزگار دست گير، و كرم عهد و لطف طبع تو در نوايب زمانه پاي مرد. و از مروت نسزد كه چون در طلب مقاربت تو راه دور پس پشت كنم روي از من بگرداني و دست رد بر سينه من نهي كه حسن سيرت و پاكيزگي سريرت تو گردش ايام بمن نمود. و هنر خود هرگز پنهان نماند اگر چه نمايش زيادت نرود، چون نسيم مشك كه بهيچ تاويل نتوان پوشانيد و هرچند در مستور داشتن آن جد رود آخر راه جويد و جهان معطر گرداند

بد توان از خلق متواري شدن، پس برملا

مشعله دردست و مشك اندر گريبان داشتن

و در محاسن اخلاق تو در نخورد كه حق هجرت من ضايع گذاري و مرا نوميد از اين در بازگرداني و از ميامن دوستي خود محروم كني. موش گفت هيچ دشمنايگي را آن اثر نيست كه عداوت ذاتي را ازيرا كه چون دو تن را با يك ديگر

دشمنايگي افتاده باشد، و بروزگار از هر دو جانب تمکن يافته و قديم و حديث آن بهم پيوسته و سوابق بلواحق مقرون شده، پيش از سپري گشتن ايشان انقطاع آن صورت نبندد، و عدم آن به انعدام ذاتها متعلق باشد. و آن دشمنايگي بر دو نوع است: اول چنانكه ازان شير و پيل، كه ملاقات ايشان بي محاربت ممكن نباشد، و اين هم شايد بود كه مرهم پذيرد، كه نصرت دران يك جانب را مقرر نيست و هزيمت بر يك جانب مقصور نه، گاه شير ظفر يابد و گاه پيل پيروز آيد. و اين جنس چنان متاصل نگردد كه قلع آن در امكان نيايد، و آخر بحيلت بلا بندي توان كرد و گربه شاني در ميان ارود. ودو م چنانكه ازان موش و گربه، و زاغ و غليواژ و غير آنست، كه دران مجاملت هرگز ستوده نيامده است، و جايي كه قصد جان و طمع نفس ازيك جانب معلوم شد، بي از آنچه از ديگر جانب آن را در گذشته سابقه اي توان شناخت يا در مستقبل صورت كند، مصالحت بچه تاويل دل پذير تواند بود؟ و بحقيقت ببايد دانست كه اين باب قوي تر باشد و هرروز تازه تر، كه نه گردش روزگار طراوت آن را بتواند ستد و نه اختلاف شب وروز عقده آن را واهي تواند گردانيد، كه مضرت و مشقت يك جانب را براطلاق متعين است و راحت و منفعت ديگر را متوجه

و جايي كه عداوت حقيقي چنين تقرير افتاد ثابت گشت صلح در وهم نگنجد، و اگر تكلفي رود در حال نظام آن گسلد و بقرار اصل باز رود. و فريفته شدن بدان از عيبي خالي نماند، و هرگز ثقت خردمند بتاكيد بنلاد آن مستحكم نگردد، كه آب اگر چه خالي نماند، دير بماند تا بوي و طعم بگرداندن چون برآتش ريخته شود از كشتن آن عاجز نيايد.

و مصالحت دشمن چون مصاحبت مار است، خاصه که از آستين سله کرده آيد. و عاقل را بر دشمن زيرك چون الف تواند بود؟
زاغ گفت: شنودن سخني که از منبع حکمت زايد از فوايد خالي نباشد، لکن بکرم و سيادت و مردمي و مروت آن لايق تر که بر قضيت حريت خويش بروي و سخن مرا باور داري، و اين کار در دل خويش بزرگ نگرداني و ازاين حديث که «ميان ما طريق مواصلت نامسلوکست. »
درگذري، وبدني که شرط مکرمت آنست که بهره نيکيي راه جسته آيد. و حکما گويند که دوستي ميان ما ابرار و مصلحان زود استحکام پذيرد و دير منقطع گردد، و چون آوندي که از زر پاك کنند،دير شکند و زود راست شود، و باز ميان مفسدان و اشرار دير موکد گردد زود فتور بدو راه يابد، چون آوند سفالين که زود شکند و هرگز مرمت نپذيرد، و کريم به يکساعته ديدار و يك روزه معرفت انواع دل جويي و شفقت واجب دارد، دوستي و بذاذري را بغايت ببلطف و نهايت يگانپگي رساند، و باز لئيم را اگرچه صحبت و محبت قديم موکد باشد ازو ملاطفت چشم نتوان داشت، مگر در يوبه اميد و هراس بيم باشد. و آثار کرم تو ظاهر است و من بدوستي تو محتاج، و اين در را لازم گرفته ام و البته بازنگردم و هيچ طعام و شراب نچشم تا مرا بصحبت خويش عزيز نگرداني. موش گفت: موالات و مواخات ترا بجان خريدارم، و اين مدافعت در ابتداي سخن بدان کردم تا اگر غدري انديشي من باري بنزديك خويش معذور باشم، و بتوهم نگويي که او را سهل القياد و سست عناد يافتم. والا در

مذهب من منع سائل، خاصه که دوستي من برسبيل تبرع اختيار کرده باشد، محظور است
پس بيرون آمد و بر در سوراخ بيستاد. زاغ گفت: چه مانع مي‌باشد از آنچه در صحرا آئي و بديدار من موانست طلبي؟ مگر هنوز ريبتي باقي است؟ موش گفت: اهل دنيا هرگاه که محرمي جويند و نفسهاي عزيز و جانهاي خطير فداي آن صحبت کنند، تا فوايد و عوايد آن ايشان را شامل گردد و برکات و ميامن آن بر وجه روزگار باقي ماند، ايشان دوستان بحق و برادارن بصدق باشند، و آن طايفه که ملاطفت براي مجازات حال و مراعات وقت واجب بينند و مصالح کارهاي دنياوي اندران برعايت رسانند مانند صيادانند که دانه براي سود خويش پراگنند نه براي سيري مرغ. و هر که در دوستي کسي نفس بذل کند درجه او عالي ترازان باشد که مال فدا دارد
و پوشيده نماند که قبول موالات گشادن راه مواخات و ملاقات با تو مرا خطر جاني است، و اگر بدگمانيي صورت بستي هرگز اين رغبت نيفادي. لکمن بدوستي تو واثق گشته ام و صدق تو در تحري مصداقت من از محل شبهت گذشته است، و از جانب من آن را باضعاف مقابله مي‌باشد. اما ترا طارانند که جوهر ايشان در مخالفت من چون جوهر توست، و راي ايشان در مخالصت من موافق راي تو نيست. ترسم که کسي ازيشان مرا بيند قصدي انديشد.
زاغ گفت: علامت مودت ياران آنست که با دوستان مردم دوست، و با دشمنان دشمن باشند. و امروز اساس محبت ميان من و تو جنان تاکيدي يافت که يار من آن کس تواند بود که از ايذاي تو بپرهيزد و طلب رضاي تو واجب شناسد. و

خطري ندارد نزديك من انقطاع از آنكه با تو نپيوندد و اتصال بدو كه از دشمنايگي تو ببرد. بعزايم مرد آن لايق كه اگر از چشم و زبان، كه ديدبان تن و ترجمان دل اند، خلافي شناسد بيك اشارت هر دو را باطل گرداند، و اگر از آن وجهي رنجي بيند عين راحت پندارد.
عضوي زتو گر دوست شود با دشمن
دشمن دو شمرد تيغ دو كش زخم دو زن
و باغبان استاد را رسم است كه اگر در ميان رياحين گياهي ناخوش بيند برآرد. موش قوي دل بيرون آمد و زاغ را گرم بپرسيد، و هرد و بديدار يك ديگر شاد گشتند.
چون روز چند بگذشت موش گفت: اگر همين جاي مقام كني، و اهل و فرزندان را بياري از مكرمت دور نيفتد و منت هجرت متضاعف گردد. و اين بقعت نزهت تمام دارد و جايي دل گشاي است. زاغ گفت: همچنين است و در خوشي اين موضع سخني ندارم. لكن مرعي و لا كالسعدان.
مرغزاري است فلان جاي كه اطراف او پرشكوفه متبسم و گل خندان است،و زمين او چون آسمان پرستاره تابان.
زبس كش گاو چشم و پيل گوش است
چمن چون كلبه گوهر فروش است
و باخه دوست من آنجا وطن دارد، و طعمه من در آن حوالي بسيار يافته شود. و نيز اين جايگاه بشارع پيوسته است، ناگاه از راه گذريان آسيبي يابيم. اگر رغبت كني آنجا رويم و درخصب و امن روزگار گذاريم. موش گفت:
كدام آرزو بر مصاحبت و مجاورت تو برابر تواند بود؟ و اگر ترا موافقت واجب نبينم كجا روم؟ و بدين موضع اختيار

نیامده ام، و قصه من دراز است و دران عجایب بسیار،
چندانکه مستقري متعین شود با تو بگویم.
زاغ دم موش بگرفت و روي بمقصد آورد. چون آنجا رسید
باخه ایشان را از دور بدید، بترسید و در آب رفت، زاغ
موش را آهسته از هوا بزمین نهاد و باخه را آواز داد. بتگ
بیرون آمد و تازگیها کرد و پرسید که: از کجا مي‌آیي و حال
چیست؟ زاغ قصه خویش از آن لحظت که بر اثر کبوتران
رفته بود و حسن عهد موش در استخلاص ایشان مشاهدت
کرده،و بدان دالت قواعد الفت میان هردو موکد شده و
روزها یکجا بوده، وانگاه عزیمت زیارت او مصمم
گردانیده، برو خواند. باخه چون حال موش بشنود و صدق
وفا و عزیمت زیارت او مصمم گردانیده، برو خواند. باخه
چون حال موش بشنود و صدق وفا و کمال مروت او
بشناخت ترحیبي هرچه بسزاتر واجب دید و گفت: سعادت
بخت ما کمال مروت او بشناخت ترحیبي هرچه بسزاتر
واجب دید و گفت: سعادت بخت ما ترا بدین ناحیت رسانیدو
آن را بمکارم ذات و محاسن صفات تو آراسته گردانید
و للبقاع دول
زاغ، پس از تقریر این فصول و تقدیم این ملاطفات،موش را
گفت: اگر بیني آن اخبار و حکایات که مرا وعده کرد بودي
بازگویي تا باخه هم بشنود، که منزلت او در دوستي تو
همچنانست که ازان من. موش آغاز نهاد و گفت:
منشا و مولد من بشهر ماروت بود در زاویه زاویه زاهدي.
و آن زاهد عیال نداشت، و از خانه مریدي هر روز براي او
یك سله طعام آوردندي، بعضي بکار بردي و باقي براي شام
بنهادي. و من مترصد فرصت مي‌بودمي چون او بیرون

رفتي چندانكه بايستي بخوردمي و باقي سوي موشان ديگر انداخت. زاهد در ماند، و حيلتها انديشيد، و سله از بالاها آويخت، البته مفيد نبود و دست من ازان كوتاه نتوانست كرد. تا شبي او را مهماني رسيد. چون از شام بپرداختند زاهد پرسيد كه: از كجا مي‌آيي و قصد كجا مي‌داري؟ او مردي بود جهان گشته و گرم و سرد روزگار چشيده. درآمد و هرچه از اعاجيب عالم پيش چشم داشت باز مي‌گفت. و زاهد در اثناي مفاوضت او هر ساعت دست برهم مي‌زد تا موشان را برماند. ميهمان در خشم شد و گفت: سخني مي‌گويم و تو دست برهم مي‌زني ! با من مسخرگي مي‌كني؟ زاهد عذر خواست و گفت: دست زدن من براي رمانيدن موشانست كه يكباگري مستولي شده اند، هرچه بنهم برفور بخوردند. مهمان پرسيد كه: همه چيره اند؟ گفت: يكي از ايشان دليرتر اس ت. مهمان گفت: جرات او را سببي بايد. و حكايت او همان مزاج دارد كه آن مرد گفته بود كه «آخر موجبي هست كه اين زن كنجد بخته كرده بكنجد با پوست برابر مي‌بفروشد. » زاهد پرسيد: چگونه است آن؟ گفت: شبانگاهي بفلان شهر در خانه آشنايي فرود آمدم. چون از شام فارغ شديم براي من جامه خواب راست كردند، و بنزديك زن رفت و مفاوضت ايشان مي‌توانستم شنود، كه ميان من و ايشان بوريايي حجاب بود. زن را مي‌گفت كه: مي‌خواهم فردا طايفه اي را بخوانم و ضيافتي سازم كه عزيزي رسيده است. زن گفت: مردمان را چه مي‌خواني و در خانه كفاف عيال موجود نه ! آخر هرگز از فردا نخواهي انديشيد و دل تو بفرزندان و اعقاب نخواهد نگريست؟ مرد گفت:

اگر توفيق احسان و مجال انفاقي باشد بدان ندامت شرط نيست، كه جمع و ادخار نامباركست، و فرجام آن نامحمود، چنانكه ازان گرگ بود. زن پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه صيادي روزي شكار رفت و آهوي بيفگند و برگرفت و سوي خانه رفت. در راه خوگي با او دو چهار شد و حمله اي آورد، و مرد تير بگشاد و بر مقتل خوگ زد،و خوگ هم در آن گرمي زخمي انداخت. و هردو برجاي سرد شدند. گرگي گرسنه آنجا رسيد،مرد و آهو و خوگ بديد، شاد شد و بخصب و نعمت ثقت افزود، و با خود گفت: هنگام مراقبت فرصت و روز جمع و ذخيرتست، چه اگر اهمالي نمايم از حزم و احتياط دور باشد و بناداني و غفلت منسوب گردم، و بمصلحت حالي و مآلي آن نزديك تر است كه امروز بازه كمان بگذرانم، و اين گوشتهاي تازه را در كنجي برم و براي ايام محنت و روزگار مشقت گنجي سازم. و چندانكه آغاز خوردن زه كرد گوشهاي كمان بجست، در گردن گرگ افتاد، و برجاي سرد شد.
و اين مثل بدان آوردم تا بداني كه حرص نمودن برجمع و ادخار نامباركست و عاقبت وخيم دارد. زن گفت: الرزق علي الله. راست مي‌گويي. و در خانه قدري كنجد و برنج هست، بامداد طعامي بسازم و شش هفت كس را ازان لهنه اي حاصل آيد. هركرا خواهي بخوان. ديگر روز آن كنجد را بخته كرد، در آفتاب بنهاد و شوي را گفت:مرغان را مي‌ران تا اين خشك شود، و خود بكار ديگر پرداخت. مرد را خواب در ربود. سگي بدان دهان دراز كرد. زن بديد، كراهيت داشت كه ازا ن خوردني ساختي. ببازار برد و آن را با كنجد

با پوست صاعا بصاع بفروخت. و من در بازار شاهد حال بودم. مردي گفت: اين زن بموجبي مي‌فروشد كنجد بخته كرده بكنجد با پوست.
و مرا همين بدل مي‌آيد كه اين موش چندين قوت بدليريي مي‌تواند كرد. تبري طلب تا سوراخ او بگشايم و بنگرم كه او را ذخيرتي و استظهاري هست كه بقوت آن اقدام مي‌تواند نمود. در حال تبر بياوردند، و من آن ساعت در سوراخ ديگر بودم و اين ماجرا مي‌شنودم. و در سوارخ من هزار دينار وبد. ندانستم كه كدام كس نهاده بود، لكن بران مي‌غلتيد مي‌و شاد يدل و فرح طبع من ازان مي‌افزود،و هرگاه كه ازان يا دمي كردمي نشاط در من ظاهر گشتي. مهمان زمين بشكافت تا بزر رسيد، برداشت و زاهد را گفت: بيش آن تعرض نتواند رسيد. من اين سخن مي‌شنودم و اثر ضعف و انكسار و دليل حيرت و انخزال در ذات خويش مي‌ديدم، و بضرورت از سوراخ خويش نقل بايست كرد.
و نگذشت، بس روزگاري كه حقارت نفس و انحطاط منزلت خويش در دل موشان بشناختم،و توقير و احترام و ايجاب و اكرام معهود نقصان فاحش پذيرفت، و كار از درجت تبسط بحد تسلط رسيد،و تحكمهاي بي وجه در ميان آمد، و همان عادت بر سله جستن توقع نمودند، چون دست نداد از متابعت و مشايعت من اعراض كردند و بايك ديگر گفتند «كار او بود و سخت زود محتاج تعهد ما خواهد شد. » در جمله بترك من بگفتند و بدشمنان من بپوستند، و روي بتقرير معايب من آوردند و در نقص نفس من داستانها ساختند و بيش ذكر من بخوبي بر زبان نراندند.

و مثل مشهور است که من قل ماله هان علي اهله. پس با
خود گفتم: هر که مال ندارد او را اهل و تبع و دوست و
بذاذر و يار نباشد، و اظهار مودت و متانت راي و رزانت
رويت بي مال ممکن نگردد، و بحکم اين مقدمات مي‌وان
دانست که تهي دست اندك مال اگر خواهد که در طلب کاري
ايستد درويشي او را بنشاند، و هراينه از ادراك آرزو و
طلب نهمت باز ماند، چنانکه باران تابستان در اواديها ناچيز
گردد، نه بآب دريا تواند رسيد و نه بجويهاي خرد تواند
پيوست، چه او را مددي نيست که بنهايت همت برساند. و
راست گفته‌اند که «هرکه بذاذر ندارد غريب باشد، ذکر او
زود مدروس شود، هرکه مالي ندارد از فايده راي و عقل بي
بهره ماند،در دنطا و آخرت بمرادي نرسد. »چه هرگاه که
حاجتمند گشت جمع دوستانش چون بنات نعش پراگنند، و
افواج غم و اندوه چون پروين گرد آيد، و بنزديك اقران و
اقربا و کهتران خودخوار گردد

نه بذاذر بود بنرم و درشت
که براي شکم بود هم پشت
چو کم آمد براه توشه تو
ننگرد در کلاه گوشه تو

و بسيار باشد که بسبب قوت خويش و نفقه عيال مضطر
شود بطلب روزي از وجه نامشروع، و تبعت آن حجاب نعيم
آخرت گردد و شقاوت ابدي حاصل آيد. خسر الدنيا و
الاخرة. و حقيقت بداند که درخت که در شورستان رويد و
از هر جانب آسيبي مي‌يابد نيکو حال تر از درويشي است که
بمردمان محتاج باشد، که مذلت حاجت کار دشوار است. و
گفته اند: عزالرجل استغناوه عن الناس. » و در ويشي اصل

بلاها، و داعي دشمنايگي خلق و، رباينده شرم و مروت، و زايل كننده زور و حميت و، مجمع شر و آفت است، و هركه بدن درماند چاره نشناسد از آنكه حجاب حيا از ميان برگيرد. و چون پرده شرم بدريد مبغوض گردد، و بايذا مبتلا شود و شادي در دل او بپژمرد، و استيلاي غم خرد را بپوشاند، و ذهن و كياست و حفظ و حذاقت براطلاق در تراجع افتد، و آن كس كه بدين آفات ممتحن گشت هرچه گويد و كند برو آيد، و منافع راي راست و تدبير درست در حق وي مضار باشد، و هركه او را امين شمردي در معرض تهمت آرد فو گمانهاي نيك دوستان در وي معكوس گردد، و بگناه ديگران ماخوذ باشد، و هركلمتي و عبارتي كه توانگري را مدح است درويشي را نكوهش است: اگر درويش دلير باشد برحمق حمل افتد، و اگر سخاوت ورزد باسراف و تبذير منسوب شود، و اگر در اظهار حلم كوشد آن را ضعف شمرند، وگر بوقار گرايد كاهل نمايد،و اگر زبان اوري و فصاحت نمايد، و اگر زبان آوري و فصاحت نمايد بسيارگوي نام كنند، و گر بمامن خاموشي گريزد مفحم خوانند
و مرگ بهمه حال از درويشي و سوال مردمان خوشتر است، چه دست دردهان اژدها كردن. و از پوزشير گرسنه لقمه ربودن بر كريم اسانن تر از سوال لئيم و بخيل. و گفته‌اند «اگر كسي بناتوانيي درماند كه اميد صحت نباشد، يا بفراقي كه وصال بر زيارت خيال مقصور شود، يا غريبيي كه نه اميد باز آمدن مستحكم است و نه اسباب مقام مهيا، يا تنگ دستيي كه بسوال كشد، زندگاني او حقيقت مرگ است عين راحت. »

و بسيار باشد كه شرم و مروت از اظهار عجز و احتياج مانع مي‌آيد و فرط اضطرار برخيانت محرض، تا دست بمال مردمان دراز كند، اگرچه همه عمر ازان محترز بوده است. و علما گويند «وصمت گنگي بهتر از بيان دروغ، و سمت كند زفاني اولي تر از فصاحت بفحش، و مذلت درويشي نيكوتر از عز توانگري از كسب حرم. »
و جون زر از سوراخ برداشتند و زاهد و مهمان قسمت كردند من مي‌ديدم كه زاهد در خريطه اي ريخت و زيربالين بنهاد. طمع در بستم كه چيزي ازان بازآرم. مگر بعضي از قوت من بقرار اصل باز شود و دوستان و بذاذر باز به دوستي و صحبت من ميل كنند. چون بخفت قصد آن كردم. مهمان بيدار بود چوبي بر من زد. از رنج آن پاي كشان بازگشتم و بشكم در سوراخ رفتم و توقفي كردم تا درد بيارامید. آن آز مرا بازبرانگيخت و بار ديگر بيرون آمدم. مهمان خود مترصد بود، چوبي بر تارك من زد چنانكه از پاي درآمدم و مدهوش بيفتاد. بسيار حيلت بايست تا بسوراخ باز رفتم و با خود گفتم:
و بحقيقت درد آن همه زخمها همه مالهاي دنيا بر من مبغض گردانيد فو رنج نفس و ضعف دل من بدرجتي رسيد كه اگر حمل آن برپشت چرخ نهند چون كوه بيارامد، وگر سوز آن در كوه افتد چون چرخ بگردد
و در جمله مرا مقرر شد كه مقدمه همه بلاها و پيش آهنگ همه آفتها طمع است، و كلي رنج و تبعت اهل عالم بدان بي نهايت است،كه حرص ايشان را عنان گرفته مي‌گرداند، چنانكه اشتر ماده را كودك خرد بهرجانب مي‌كشد. و انواع هول و خطر و موونت حضر و مشقت سفر براي دانگانه بر

حريص آسان تر كه دست دراز كردن براي قبض مال برسخي. و بتجربت مي‌توان دانست كه رضا بقضا و حسن مصابرت در قناعت اصل توانگري و عمده سروريا ست.
گرت نزهت همي بايد بصحراي قناعت شو
كه آنجا باغ در باغ است و خوان در خوان و بادر با
و حكما گفته‌اند «يكفيك نصيبك شح القوم. » و هيچ علم چون تدبير راست، و هيچ پرهيزگاري چون باز بودن از كسب حرام، و هيچ حسب چون خوش خويي، و هيچ توانگري چون قناعت نيست.
نشود شسته جز به بيطمعي
نقشهاي گشادنامه عار
و سزاوارتر محنتي كه دران صبر كرده شود آنست كه در دفع آن سعي نمودن ممكن نباشد. و گفته‌اند «بزرگتر نيكوييها رحمت و شفقت است، و سرمايه دوستي مواسا با اصحاب، و اصل عقل شناختن بودني از نابودني و سماحت طبع بامتناع طلب آن. » و كار من بتدريج بدرجتي رسيد كه قانع شدم و بتقدير آسماني راضي گشتم.
باد بيرون كن زسر تا جمع گردي
بهرآنك خاك را جز باد نتواند پريشان داشتنن
وضرورت از خانه زاهد بدان صحرا نقل كردم. و كبوتري با من دوستي داشت ,ومحبت او رهنماي مودت زاغ شد ,آنگاه زاغ با من حال لطف و مروت تو باز گفت ,و نسيم شمايل تو از بوستان مفاوضت او بمن رسيد ,و ذكر مكارم تو مستحث و متقاضي صداقت و زيارت گشت ,كه بحكايت صفت همان دوستي حاصل آيد كه بمشاهدت صورت
ياقوم اذني لبعض الحي عاشقه

والاذن تعشق قبل العين احيانا
و در اين وقت او بنزديك تو ميآمد , خواستم بموافقت او بيايم و بسعادت ملاقات تو موانستي طلبم و از وحشت عربت باز رهم , كه تنهائي كاري صعب است , و در دنيا هيچ موانستي طلبم و از وحشت غربت باز رهم ,كه تنهائي كاري صعب است , و در دنيا هيچ شادي چون صحبت و مجالست دوستان نتواند بود؛ و رنج مفارقت باري گرانست , هر نفس را طاقت تحمل آن نباشد؛ و ذوق مواصلت شربتي گوارنده ست كه هر كس ازان نشكيبد
والذ ايام الفتي و احبه
ما كان يزجيه مع الاحباب
و بحكم اين تجارب روشن ميگردد كه عاقل را از حطام اين دنيا بكفاف خرسند بايد بود ,و بدان قدر كه حاجات نفساني فرو نماند قانع گشت ,و آن نيك اندكست , قوتي و مسكني ,چه اگر همه دنيا جمله يك دنيا را بخشند فايده همين باشد كه حوايج بدان مدفوع گردد , و هر چه ازان بگذرد از انواع نعمت و تجمل همان شهوت دل و لذت چشم باقي ماند , و بيگانگان را دران شركت تواند بود. من اكنون در جوار تو آمدم و بدوستي و بذاذري تو مباهات مينمايم و چشم ميدارم كه منزلت من در ضمير تو همين باشد.
چون موش از اداي اين فصول بپرداخت باخه او را جوابهاي با لطف داد , و استيحاش او را بموانست بدل گردانيد و گفت:
لله در النائبات فانها
صدا اللئام و صيقل الاحرار

و سخن تو شنودم و هر چه گفتي آراسته و نيكو بود , و بدين اشارات دليل مردانگي و مروت و برهان آزادگي و حريت تو روشن شد. ليكن تورا بسبب اين غربت چون غمناكي مي‌بينم , زنهار تا آن را در خاطره جاي ندهي , كه گفتار نيكو آنگاه جمال دهد كه بكردار ستوده پيوندد. و بيمار چون وجه معالجت بشناخت اگر بران نرود از فايده علم بي بهر ماند؛علم خود را در كار بايد داشت و از ثمرات عقل انتفاع گرفت , و باندكي مال غمناك نبود

قليل المال تصلحه فيبق

و لا يبقي الكثير مع الفساد

و صاحب مروت اگر چه اندك بضاعت باشد هميشه گرامي و عزيز روزگار گذارد , چون شير كه در همه جاي مهابت او نقصان نپذيرد اگر چه بسته و در صندوق ديده شود و باز توانگر قاصر همت ذليل نمايد , چون سگ كه بهمه جاي خوار باشد اگر چه بطوق و خلخال مرصع آراسته گردد.

نيك درانست كه داندخود

چشمه حيوان زنم پارگين

اين غربت را در دل خود چندين وزن منه , كه عاقل هركجا بعقل خود مستظهر باشد. و شكر در همه ابواب واجبست , و هيچ پيرايه در روز محنت چون زيور صبر نيست. قال النبي صلي الله عليه (خير ما اعطي الانسان لسان شاكر و بدن صابر و قلب ذاكر). صبر بايد كرد و در تعاهد قلب ذاكر كوشيد , چه هر گاه كه اين باب بجاي آورده شد وفود خير وسعادت روي بتو آرد , و افواج شادكامي و غبطت در طلب تو ايستد , چنانكه آب پستي جويد و بط آب ,كه اقسام فضايل نصيب اصحاب بصيرتست؛ و هرگز بكاهل متردد نگرايد و

از وي همچنان گريزد كه زن جوان شبق از پير ناتوان. و اندوه ناك مباش بدانچه گوئي مالي داشتم و در معرض تفرقه افتاد؛كه مال و تمامي متاع دنيا ناپاي دار باشد ,چون گوئي كه در هوا انداخته آيد نه بر رفتن او را وزني توان نهاد و نه فرود آمدن را محلي

والدهر ذودول تنقل في الوري

ايا مهن تنقل الافيا

و علما گفته‌اند (چند چيز را ثبات نيست: سايه ابرو دوستي اشرار و عشق زنان و ستايش دروغ و مال بسيار). و نسزد از خردمند كه ببسياري مال شادي كند و به اندكي آن غم خورد ,و بايد مال خود آن را شمرد كه بدان هنري بدست آرد و كردار نيك مدخر گرداند ,چه ثقت مستحكم است كه اين هر دو نوع از كسي نتوان ستد ,و حوادث روزگار و گردش چرخ را دران عمل نتواند بود. و نيز مهيا داشتن توشه آخرت از مهمات است ,كه مرگ جز ناگاه نبايد و هيچ كس را دران مهلتي معين و مدتي معلوم نيست

پاي بر دنيا نه و بر دوزخ چشم نام و ننگ

دست در عقبي زن و بر بند راه فخر و عار

و پوشيده نماند كه تو از موعظت من بي نيازي و منافع خويش را از مضار نيكو بشناسي ,لكن خواستم كه ترا بر اخلاق پسنديده و عادات ستوده معوني واجت دارم و حقوق دوستي و هجرت تو بدان بگزارم. و تو امروز بذاذر مائي و در آنچه مواسا ممكن گردد از همه وجوه ترا مبذولست.

چون زاغ ملاطفت باخه در باب موش بشنود تازه ايستاد ,واو را گفت: شادكردي مرا و هميشه از جانب تو اين معهود است. و تو هم بمكارم خويش بنازد و شاد و خرم زي

,چه سزاوار كسي بمسرت و ارتياح اوست كه جانب او دوستان را ممهد باشد ,و بهر وقت جماعتي از برادران در شفقت و رعايت و اهتمام و حمايت او روزگار گذارند ,و او درهاي مكرمت و مجاملت را بريشان گشاده دارد ,و در اجابت التماس و قضاي حاجت ايشان اهتزاز و استبشار واجب بيند؛و زبان نبوت از اين معني عبارت ميفرمايد كه خيار كم احاسنكم اخلاقا الموطوون اكنافا الذين يالفون و يولفون.
و اگر كريمي در سر آيد دست گير او كرام توانند بود , چنانكه پيل اگر در خلاب بماند جز پيلان او را از آنجا بيرون نتوانند آورد. و عاقل هميشه در كسب شرف كوشد و ذكر نيكو باقي را بفاني خريده باشد و اندكي بسيار فروخته
يشتري الحمد با غلي بيعه
اشتراء الحمد ادني للربح
و محسود خلايق آن كس تواند بود كه نزديك او زينهاريان ايمن گشته بسيار يافته شود ,و بر در او سايلان شا كرفراوان ديده آيد. و هر كه در نعمت او محتاجان را شركت نباشد او در زمره توانگران معدود نگردد ,و آنكه حيات در بدنامي و دشمنايگي خلق گذارد نام او در جمله زندگان برنيايد.
زاغ در اين سخن بود كه از دور آهوي دوان پيدا شد. گمان بردند كه او را طالبي باشد. باخه در آب جست و زاغ بر درخت پريد و موش در سوراخ رفت. آهو بكران آب رسيد ,اندكي خورد ,چون هراساني بيستاد. زاغ چون اين حال مشاهدت كرد در هوا رفت و بنگريست كه بر اثر او كسي هست. بهر جانب چشم انداخت كسي را نديد. باخه را آواز داد تا از آب بيرون آمد و موش هم حاضر گشت.

پس باخه چون هراس آهو بديد ,و در آب مي‌نگريست و نمي خورد ,گفت: اگر تشنه اي آب خورد و باك مدار ,كه هيچ خوفي نيست. آهو پيشتر رفت. باخه او را ترحيب تمام واجب داشت و پرسيد كه: حال چيست و از كجا مي‌آئي؟ گفت: من در اين صحراها بودمي و بهر وقت تير اندازان مرا از جانبي بجانبي مي‌راندند. و امروز پيري را ديدم صورت بست كه صياد باشد , اينجا گريختم. باخه او را گفت: مترس كه در اين حوالي صياد ديده نيامده ست ,و ما دوستي خود ترا مبذول داريم ,و چرا خور بما نزديك است.
آهو در صحبت ايشان رغبت نمود و در آن مرغزار مقام كرد. و ني بستي بود كه ايشان در آنجا جمله شدندي و بازي كردندي و سرگذشت گفتندي. روزي زاغ و موش و باخه فراهم آمدند و ساعتي آهو را انتظار نمودند نيامد. دل نگران شدند ,و چنانكه عادت مشفقانست تقسم خاطر آورد ,و انديشه بهر چيز كشيد. موش و باخه زاغ را گفتند: رنجي برگيرد و در حوالي ما بنگر تا آهو را اثري بيني. زاغ تتبع كرد ,آهو را در بند ديد ,بر فور باز آمد و ياران را اعلام داد. زاغ و باخه موش را گفتند كه: در اين حوادث جز بتو اميد نتواند داشت ,كه كار از دست ما بگذشت ,
درياب كه از دست تو هم در گذرد
موش بتگ ايستاد و بنزديك آهو آمد و گفت: اي بذاذر مشفق ,چگونه در اين ورطه افتادي با چندان خرد و كياست و ذكا و فطنت؟ جواب داد كه: در مقابله تقدير آسماني. كه نه آن را توان ديد و نه بحيلت هنگام آن را در توان يافت ,زيركي چه سود دارد؟ دراين ميانه باخه برسيد ,آهو را گفت: كه اي بذاذر ,آمدن تو اينجا بر من دشوارتر از اين واقعه است , كه

اگر صياد بما رسد و موش بندهاي من بريده باشد بتنگ با او مسابقت توانم كردن ,و زاغ بپرد ,و موش در سوراخ گريزد ,و تو نه پاي گريز داري و نه دست مقاومت ,اين تجشم چرا نمودي؟ باخه گفت: چگونه نيامدمي و بچه تاويل توقف روا داشتمي ,و از آن زندگاني كه در فراق دوستان گذرد چه لذت توان يافت؟ و كدام خردمند آن را وزني نهاده ست و از عمر شمرده؟ ويكي از معونت بر خرسندي و آرامش نفس در نوايب ديدار برادران است و مفاوضت ايشان در آنچه بصبر و تسلي پيوندد و فراغ و رهايش را متضمن باشد ,كه چون كسي در سخن هجر افتاد حريم دل او غم را مباح گردد و بصر و بصيرت نقصان پذيرد و راي و رويت بي منفعت ماند. و در جمله متفكر مباش,كه همين ساعت خلاص يابي و اين عقده گشاده شود. ودر همه احوال شكر واجب است ,كه اگر زخمي رسيدي و بجان گزندي بودي تدارك آن در ميدان وهم نگنجيدي ,و تلافي آن در نگارخانه هوش متصور ننمودي

لاتبل بالخطوب مادمت حيا

كل خطب سوي المنيه سهل

باخه هنوز اين سخن مي‌گفت كه صياد از دور آمد. موش از بريدن بندها پرداخته بود. آهو بجست و زاغ بپريد و موش در سوراخ گريخت. صياد برسيد,پاي دام آهو بريده يافت ,در حيرت افتاد. چپ و راست نگريست ,ناگاه نظر بر باخه افگند ,او را بگرفت و محكن ببست و روي بازو نهاد. در ساعت يارانش جمله شدند و كار باخه را تعرفي كردند. معلوم شد كه در دام بلاست.

موش گفت: هرگز خواهد بود كه اين بخت خفته بيدار گردد و اين فتنه بيدار بيارامد؟ و آن حكيم راست گفته است كه «مردم هميشه نيكو حالست تا يك بار پاي او در سنگ نيامده ست چون يك كرت در رنج افتاد و ورغ نكبت سوي او بشكست هرساعت سيل آفت قوي تر و موج محنت‌ها يل تر مي‌گردد.

فسحقا لدهر ساورتني همومه
وشلت يد الايام ثمت تبت

و هرگاه كه دست در شاخي زند بار ديگر در سر آيد ,و مثلا سنگ راه در هر گام پاي دام او باشد ». و آنگاه كدام مصيبت را بر فراق دوستان برابر توان كرد؟ كه سوز فراق اگر آتش در قعر دريا زند خاك ازو بر آرد ,و اگر دود بآسمان رساند رخسار سپيد روز سياه گردد

يهم الليالي بعض ما انا مضمر
ويثقل رضوي دون ما انا حامل

از هجر تو هر شبم فلك آن زايد
كان رنج اگر مهر كشد بر نايد
وانچ از تو بر اين خسته روان مي‌آيد
در برق جهنده سوز آن بگزايد

و از پاي ننشست اين بخت خفته تا دست من بر نتافت ,و چنانكه ميان من و اهل و فرزند و مال جدائي افگنده بود دوستي را كه بقوت صحبت او مي‌زيستم از من بربود ,روي رزمه ياران و واسطه قلاده بذاذان ,كه مودت او از وجه طمع مكافات نبود ,لكن بناي آن را بدواعي كرم و عقل و وفا و فضل تاكيدي بسزا داده بود ,چنانكه بهيچ حادثه خلل نپذيرفتي. و اگر نه آنستي كه تن من براين رنجها الف گرفته

است و در مقاسات شداید خو کرده در این حوادث زندگاني چگونه ممکن باشدي و بچه قوت با آن مقاومت صورت بنددي؟
و هوونت الخطوب علي حتي
كاني صرت امنحها الودادا
انكرها و منبتها فوادي
و كيف تنكر الارض القتادا
واي به این شخص درمانده بچنگال بلا، اسیر تصاریف زمانه، و بسته تقلب احوال، آفات بر وي مجتمع و خیرات او بي دوام، چون طلوع و غروب ستاره که یکي در فراز مي‌نماید و دیگري در نشیب، اوج و حضیض آن یکسان و بالا و پست برابر. وغم هجران مانند جراحتي است که چون روي بصحت نهد زخمي دیگر بران آید و هر دو بهم پیوندد، و بیش امید شفا باقي نماند. و رنجهاي دنیا بدیدار دوستان نقصان پذیرد، آن کس که ازیشان دورافتد تسلي از چه طریق جوید و بکدام مفرح تداوي طلبد؟
زاغ و آهو گفتند: اگر چه سخن ما فصیح و بلیغ باشد باخه را هیچ سود ندارد. بحسن عهد آن لایق تر که حیلتي اندیشي که متضمن خلاص او باشد، که گفته‌اند «شجاع و دلیر روز جنگ آزموده گردد، و امین وقت داد و ستد، و زن و فرزند در ایام فاقه، و دوست و بذاذر در هنگام نوایب. »
موش آهو را گفت:حیلت آنست که تو از پیش صیاد درآیي و خویشتن برگذر او بیفگني. و خود را چون ملول مجروح بدو نمایي. و زاغ بر تو نشیند چنانکه گویي قصد تو دارد. چندانکه چشم صیاد بر تو افتاد لاشك دلدر تو بندد، باخه را با رخت بنهد و روي بتو آرد، هرگاه که نزدیك آمد لنگان لنگان

از پيش او مي‌رو، اما تعجيل مكن تا طمغ از تو نبرد. و من بر اثر او مي‌آيم، اميد چنين دارم كه شما هنوز در تگاپوي باشيد كه من بند باخه ببرم و او را مخلص گردانم.
همچنين كردند. و صياد در طلب آهو مانده شد،
ون باز آمد باخه را نديد،و بندهاي تبره بريده يافت. حيران شدو تفكري كرد، اول دربريدن بند آهو، و باز آهو خود را بيمار ساختن و نشستن زاغ بروي، و بريدن بند باخه. بترسيد و از بيم خون در تن وي چون شاخ بقم شد و پوست براندام وي چون زغفران شاخ گشت. و انديشيد كه «اين زمين پريانست و جادوان، زودتر بازبايد رفت. » و با خود گفت:
آهو و زاغ و موش و باخه فراهم آمدند و ايمن و مرفه سوي مسكن، رفت بيش نه دست بلا بدامن ايشان رسيد و نه چشم بد رخسار فراغ ايشان زرد گردانيد. بيمن وفاق عيش ايشان هر روز خرم تر بود و احوال هر ساعت منتظم تر.
اينست داستان موافقت دوستان و مثل مرافقت بذاذران و مظاهرت ايشان در سرا و ضرا و شدت و رخا و فرط ايستادگي كي هر يك در حوادث ايام و نوايب زمانه بجاي آوردند. تا ببركات يك دلي و مخالصت، و ميامن هم پشتي و معاونت، از چندين ورطه هايل خلاص يافتند، و عقبات آفات پس پشت كردند.
و خردمند بايد كه در اين حكايات بنور عقل تاملي كند، كه دوستي جانوران ضعيف را، چون دلها صافي مي‌گردانند و در دفع مهمات دست در دست مي‌نهند، چندين ثمرات هنبي و نتايج مرضي مي‌باشد، اگر طايفه عقلا از اطن نوع مصادقتي بنا نهند و آن را بر اين ملاطفت بپايان رسانند

فوايد آن همه جوانب را چگونه شامل گردد،و منافع و عوارف آن برصفحات هريك برچه جمله ظاهر شود.
ايزد تعالي كافه مومنان را سعادت توفيق كرامت كناد، و درهاي علم و حكمت بريشان گشاده گرداناد، بمنه وطوله و قوته و حوله.

باب البوم و الغراب

راي گفت برهمن را كه: شنودم داستان دوستان موافق و مثل بذاذران مشفق. اكنون اگر دست دهد بازگويد از جهت من مثل دشمني كه بدو فريفته نشايد گشت اگرچه كمال ملاطفت و تضرع و فرط مجاملت و تواضع در ميآن آرد و ظاهر را هرچه آراسته تر بخلاف باطن نمايد و دقايق تمويه و لطايف تعميه اندران بكار برد.
برهمن گفت:خردمند بسخن دشمن التفات ننمايد و زرق و شعوذه او را در ضمير نگذارد و هرچه از دشمن دانا و مخالف داهي تلطف و تودد بيش بيند در برگماني و خويشتن نگاه داشتن زيادت كند و دامن ازو بهتر درچيند، چه اگر غفلتي ورزد و زخم گاهي خالي گذرد هراينه كمين دشمن گشاده گردد، و پس از فوت فرصت و تعذر تدارك، پشيماني دست ندهد، و بدو آن رسد كه ببوم رسيد از زاغ. راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آوردهاند كه در كوهي بلند در ختي بود بزرگ، شاخهاي آهخته ازو جسته، و برگ بسيار گرد او درآمده. و دران قريب هزار خانه زاغ بود. و آن زاغان را ملكي بود كه همه در فرمان و متابعت او بودند ي، و اوامر و نواهي او را در ل و عقد امتثال نمودند ي. شبي ملك بومان بسبب دشمنايگي

که میان بوم و زاغست بیرون آمد و بطریق شبیخون برزاغان زود و کام تمام براند، و مظفر و منصور و موید و مسرور بازگشت.
دیگر روز ملك زاغان لشکر را جمله کرد و گفت: دیدید شبیخون بوم ودلیري ایشان؟ و امروز میان شما چند کشته و مجروح و پرکنده و بال گسسته است، و از این دشوارتر جرات ایشان است و وقوف برجایگاه و مسکن، و شك نکنم که زود بازآیند وبار دوم دست برد بار اول بنمایند. و هم از آن شربت نخست بچشانند. در این کار تامل کنید و وجه مصلحت باز بینید.
و درمیان زاغان پننج زاغ بود بفضیلت راي و مزیت عقل مذکور و بیمن ناصیت و اصابت تدبیر مشهور، و زاغان در کارها اعتماد براشارت و مشاورت ایشان کردندي. در حوادث بجانب ایشان مراجعت نموددني،و ملك راي ایشان را مبارك داشتي و در ابواب مصالح از سخن ایشان نگذشتي.
یکي را از ایشان پرسید که: راي تو دراین حادثه چه بیند؟ گفت: این رایي است که پیش از ما علما بوده‌اند و فرموده که «چون کسي از مقاومت دشمن عاجز آمد بترك اهل و مال و منشاء و مولد بباید گفت و روي بتافت، که جنگ کردن خطر بزرگست، خاصه پس ازهزیمت، و هرکه بي تامل قدم دران نهاد برگذر سیل خواب گه کرده باشد. و در تیزآب خشت زده، چه برقوت خود تکیه کردن وبزور و شجاعت خویش فریفته شدن از حزم دور افتد، که شمشیر دو روي دارد، واین سپهر کوژپشت شوخ چشم روزکور است، مردان را نیکو نشناسد و قدر ایشان نداند، و گردش او اعتماد را نشاید اي که بر چرخ ایمني، زنهار

تكيه برآب كرده اي، هش دار».
ملك روي بديگري آورد و پرسيدكه: تو چه انديشيده اي؟
گفت: آنچه او اشارت ميكند. از گريختن و مركز خالي گذاشتن، من باري هرگز نگويم،و در خرد چگونه درخورد در صدمت نخست اطن خواري بخويشتن راه دادن و مسكن و وطن را پدرود كردن؟ بصواب آن نزديك تر كه اطراف فراهم گيريم و روي بجنگ آريم.
چون باد، خيز و آتش پيگار برافروز
چون ابر، و روز ظفر بي غبار كن
كه پادشاه كامگار آن باشد كه براق همتش اوج كيوان را بسپرد، و شهاب صولتش ديو فتنه را بسوزد. و حالي مصلحت درآنست كه ديدبانان نشانيم و از هرجانب كه عورتيست خويشتن نگاه داريم. اگر قصدي پيوندند ساخته و آماده پيش رويم، و كارزار به وجه بكنيم و روزگار دراز در آن مقاتلت بگذرانيم، يا ظفر روي نمايد يا معذور گشته پشت بدهيم. چه پادشاهان بايد كه روز جنگ و وقت نام و ننگ بعواقب كارها التفات ننمايند و بهنگام نبرد مصالح حال و مآل را بي خطر شمرند.
از غرب سوي شرق زن بد خواه را بر فرق زن
بر فرق او چون برق زن مگذار ازو نام و نشان
ملك وزير سوم را گفت: راي تو چيست؟ گفت: من ندانم كه ايشان چه ميگويند، لكن آن نيكوتر كه جاسوسان فرستيم و منهيان متواتر گردانيم و تفحص حال دشمن بجاي آريم و معلوم كنيم كه ايشان را بمصالحت ميلي هست، و بخراج از ماخشنود شوند و ملاطفت ما را بقول استقبال نمايند. اگر از اين باب ميسر تواند گشت، و بوسع طاقت و قدر امكان در

آن معني رضا افتد، صلح قرار دهيم و خراجي التزام نماييم تا از باس ايشان ايمن گرديم و بياراميم؛ كه ملوك را يكي از رايهاي صائب و تدبيرهاي مصيب آنست كه چون دشمن بمزيد استيلا و بمزيت استعلا مستثني شد، و شوكت و قدرت او ظاهر گشت،و خوف آن بود كه فساد در ممالك منتشر گردد، و رعيت در معرض تلف و هلاك آيند كعبتين دشمن بلطف باز مالند و مال را سپر ملك و ولايت و رعيت گردانند، كه در شش در داو دادن و ملكي بندبي باختن از خرد و حصافت وتجربت و ممارست دور باشد

اگر زمانه نسازد تو با زمانه بساز

ملك وزير چهارم را گفت: تو هم اشارتي بكن و آنچه فراز مي‌آيد باز نماي. گفت: وداع وطن و رنج غربت بنزديك من ستوده تر ازانكه حسب و نسب د رمن يزيد كردن، و دشمني را كه هميشه از ما كم بوده ست تواضع نمودن

با آنچه اگر تكلفها واجب داريم و موونتها تحمل كنيم بدان راضي نگردند و در قلع و استيصال ما كوشند. و گفته‌اند كه «كه نزديكي بدشمن آن قدر بايد جست كه حاجت خود بيابي،و دران غلو نشايد كرد، كه نفس تو خوار شود و دشمن را دليري افزايد، و مثل آن چون چوب ايستانيده است بر روي آفتاب، كه اگر اندكي كژ كرده آيد سايه او دراز گردد، وگر دران افراط رود سايه كمتر نمايد. » و هرگز ايشان از ما بخراج اندك قناعت نكند؛ راي ما صبر است و جنگ هرچند علما از محاربت احتراز فرموده اند، لكن تحرز بوجهي كه مرگ در مقابله آن غالب باشد ستوده نيست

پنجم را فرمود: بيار چه داري، جنگ اولي تر، يا صلح، يا جلا؟ گفت: نزيبد مارا جنگ اختيار كنيم مادام كه بيرون شد

کار ایشان را طریق دیگر یابیم. زیرا که ایشان در جنگ از
ما جره ترند و قوت و شوکت زیادت دارند. و عاقل دشمن
را ضعیف نشمرد، که در مقام غرور افتد، و هرکه مغرور
گشت هلاك شد. و پیش از این واقعه از خوف ایشان
مي‌اندیشم، و از اینچه دیدم مي‌ترسیدم، اگرچه از تعرض ما
معرض بودند، که صاحب حزم در هیچ حال از دشمن ایمن
نگردد، درهنگام نزدیکي از مفاجا اندیشد، و چون مسافت در
میان افتد از معاودت، وگر هزیمت شود از کمین، و اگر تنها
ماند از مکر. و خردمندتر خلق آنست که از جنگ بپرهیزد
چون ازان مستغني گردد و ضرورت نباشد،که در جنگ نفقه
و موونت از نفس و جان باشد، در دیگر کارها از مال و
متاع. ونشاید که ملك عزیمت بر جنگ بوم مصمم گرداند،
که هرکه با پیل درآویزد زیر آید.
ملك گفت: اگر جنگ کراهیت مي‌داري پس چه بیني؟ گفت
در این کار تامل باید کرد، و در فراز و نشیب و چپ و
راست آن نیکو بنگریست، که پادشاهان را به راي ناصحان
آن اغراض حاصل آید که بعدت بسیار و لشکر انبوه ممکن
نباشد. و راي ملوك بمشاورت وزیران ناصح زیادت نور
گیرد،چنانکه آب دریا را بممد جویها مادت حاصل آید.
و بر خردمند اندازه قوت و زور خود و مقدار مکیدت و راي
دشمن پوشیده نگردد، وهمیشه کارهاي جانبین بر عقل
عرضه مي‌کند، و در تقدیم و تاخیر آن به انصار و اعوان که
امین و معتمد باشند رجوع مي‌نماید. چه هرکه به راي
ناصحان مقبول سخن تمام هنر استظهار نجوید درنگي نیفتد
تا آنچه از مساعدت بخت و موافقت سعادت بدو رسیده باشد
ضایع و متفرق شود. چه اقسام خیرات بدالت نسب و جمال

نتوان يافت، لكن بوسيلت عقل و شنودن نصايح ارباب تجربت و ممارست بدست آيد.

و هركه از شعاع عقل غريزي بهرومند شد و استماع سخن ناصحان را شعار ساخت اقبال او چون سايه چاه پايدار باشد، نه چون نور ماه در محاق و زوال، دست مريخ سلاح نصرتش صيقل كند، و قلم عطارد منشور دولتش توقيع كند.
و ملك امروز بجمال عقل ملك آراي متحلي است.
نرسد عقل اگر دو اسپه كند
در تگ وهم بي غبار ملك
و چون مرا دراين مهم عز مشورت ارزاني داشت ميخواهم كه بعضي جواب در جمع گويم و بعضي در خلا. و من چنانكه جنگ را منكرم تواضع و تذلل و قبول جزيت و خراج و تحمل عاري، كه زمانه كهن گردد و تاريخ آن هنوز تازه باشد، هم كار هم
نشوم خاضع عدو هرگز
ورچه بر آسمان كند مسكن
باز گنجشك را برد فرمان؟
شير روباه را نهد گردن؟
و كريم زندگاني دراز براي تخليد ذكر و محاسن آثار را خواهد. و اگر ناكاميي دراين حيز افتد و عاري بر وي خواهد رسيد كوتاهي عمر را بران ترجيح نهد،و تنگي گور را پناه منيع شمرد. و صراب نمي بينم ملك را اظهار عجز، كه آن مقدمه هلاك و داعي ضياع ملك و نفس است،و هر كه تن بدن در داد درهاي خير بروي بسته گردد ودر طريق حيلت او سدهاي قوي پيدا آيد.

و باقي اين فصول را خلوتي بايد تا بر راي ملك گذرانيده شود، كه سرمايه ظفر و نصرت و عمده اقبال و سعادت حزم است، اول الحزم المشورة. وبدين استشارت كه ملك فرمود و خدمتگاران را در اين مهم محرم داشت دليل حزم و ثبات و برهان خرد و وقار او هرچه ظاهر تر گشت
هركجا حزم تو فرود آيد
بركشد امن حصنهاي حصين
و پوشيده نماند كه مشاورت برانداختن رايهاست، وراي راست بتكرار نظر و تحصين سر حاصل آيد. و فاش گردانيدن اسرار از جهت پادشاهان ممكن باشد، يا از مشاوران، و رسولان، يا كساني كه دنبال خيانت دارند و گرد استراق سمع برآيند و آنچه بگوش ايشان رسد در افواه دهند، يآ طايفه اي كه در مخارج راي و مواقع آثار تامل واجب بينند و آن را بر نظاير آن از ظواهر احوال باز اندازند و گمانهاي خود را بران مقابله كنند. و هر سر كه از اين معاني مصون ماند روزگار را بران اطلاع صورت نبنندد و چرخ را دران مداخلت دست ندهد. و كتمان اسرار دو فايده دارد: اگر انديشه بنفاذ رسد ظفر بحاجت پيوندد، و اگر تقدير مساعدت ننمايد سلامت از عيب و منقصت.
و چاره نيست ملوك را از مستاشر معتمد و گنجور امين كه خزانه اسرار پيش وي بگشايند و گنج رازها بامانت و مناصحت وي سپارند و ازو در امضاي عزايم معونت طلبند، كه رجحان دارد باشارت او فوايد بيند، چنانكه نور چراغ بمادت روغن و، فروغ آتش بمدد هيزم. و هركرا متانت راي و مظاهرت كفات جمع شد
بدين پاي ظفر گيرد بدان دست خطر بندد.

و ايزدتعالي كه پيغامبر را عليه السلام مشاورت فرمود نه براي آن بود تا راي او را كه بامداد الهام ايزدي و فيض الهي مويد بود و تواتر وحي و اختلاف روح الامين عليه السلام بدان مقرون، مددي حاصل آيد، لكن اين حكم براي بيان منافع و تقرير فوايد مشورت نازل گشت تا عالميان بدين خصلت پسنديده متحلي گردند، وله الحمد الشاكرين. و واجب باشد بر خدمتگاران كه چون مخدوم تدبيري انديشد درانچه بصواب پيوندد او را موافقت نمايند، و اگر عزيمت او را بخطا ميلي بينند وجه فساد آن مقرر گردانند، و سخن برفق و مدارا رانند. وانگاه انواع فكرت بكار دارد تا استقامتي پيدا آيد و از هردو جانب راي مخمر وعزم مصمم شود. و هر وزير و مشير كه جانب مخدوم را از اين نوع تعظيم ننمايد، و در اشارت حق اعتماد نگزارد او را دشمن بايد پنداشت، و با چنين كس تدبير كردن براي مثالست كه مردي افسون ميخواند تا ديو يكي را بگيرد. چون نيكو نتواند خواند، و شرايط احكام اندران بجاي نتواند آورد، فروماند و ديو د روي افتد. و ملك از شنودن اين ترهات مستغني است ف كه بكمال حزم و نفاذعزم خاك در جشم ملوك زده است و از باس و سياست خويش در حريم ممالك پاسبان بيدار و ديدبان دوربين گماشته، چنانكه از شكوه و هيبت آن حادثه در سايه امن طلبيده است و فتنه در حمايت خواب بياراميده

از خواب گران فتنه سبك برنكد سر

تا ديده حزم تو بود روشن و بيدار

و چون پادشاه اسرار خويش را بر اين نسق عزيز و مستور داشت، و وزير كافي گزيد،و در دلهاي عوام مهيب بود، و حشمت او از تنسم ضمير و تتبع سر او مانع گشت، و

مكافات نيكوكرداران و ثمرت خدمت مخلصان در شرايع
جهان داري واجب شمرد، و زجر متعديان و تعريك
مقصران فرض شناخت، و در انفاق حسن تقدير بجاي آورد
سزوار باشد كه ملك او پايدار باشد و دست حوادث مواهب
زمانه ازوي نتواند روبد، و در خدمت او گردد
دهر خائن راست كار و چرخ ظالم دادگر
چه مقرر است كه همگنان را در كسب سعادت و طلب دولت
حركتي بباشد و هريك فراخور حال خود از آن جهت
سودايي بپزد، اما يافتن آن بقوت همت و ثبات عزيمت دست
دهد
و اسرار ملوك را منازل متفاوتست، بعضي آست كه دو تن
را محرم آن نتواند داشت و در بعضي جماعتي را شركت
شايد داد. و اين سر ازانهاست كه جز دو سر و چهارگوش
را شاياني محرميت آن نيست.
ملك برجانبي رفت و و بر وي خالي كرد، و اول پرسيد كه:
موجب عداوت و سبب دشمنايگي و عصبيت ميان ما و بوم
چه بوده است؟ گفت: كلمتي كه بر زبان زاغي رفت.
پرسيدكه: چگونه؟ گفت:
جماعتي مرغان فراهم آمدند و اتفاق كردند برانكه بوم را بر
خويشتن امير گردانند. در اين محاورت خوضي داشتند،
زاغي از دور پيدا شد. يكي از مرغان گفت: توقف كنيم تا
زاغ برسد، در اين كار از و مشاورتي خواهيم، كه او هم از
ماست، و تا اعيان هر صنف يك كلمه نشوند آن را اجماع
كلي نتوان شناخت. چون زاغ بديشان پيوست مرغان
صورت حال بازگفتند، و دران اشارتي طلبيدند. زاغ جواب
داد كه: اگر تمامي مرغان نامدار هلاك شده اندي و طاووس

و باز و عقاب وديگر مقدمان مفقود گشته، واجب بودي كه
مرغان بي ملك روزگار گذاشتندي و اضطرار متابعت بوم و
احتياج بسياست راي او بكرم و مروت خويش راه ندادندي،
منظر كريه و مخبر ناستوده و عقل اندك و سفه بسيار و
خشم غالب و رحمت قاصر، و با اين همه از جمال روز
عالم افروز محجوب و از نور خرشيد جهان آراي محروم، و
دشوارتر آنكه حدت و تنگ خويي بر احوال او مستولي است
و تهتك و ناسازواري در افعال وي ظاهر. از اين انديشه
ناصواب درگذريد و كارها به راي و خرد خويش در ضبط
آريد. و تدارك هريك برقضيت مصلحت واجب داريد چنانكه
خرگوشي خود را رسول ماه ساخت، و به راي خويش مهمي
بزرگ كفايت كرد. مرغان پرسيدند: چگونه؟گفت: در ولايتي
از ولايات پيلان امساك بارانها اتفاق افتاد چنانكه چشمها تمام
خشك ايستاد، و پيلان از رنج تشنگي پيش ملك خويش
بناليدند. ملك مثال داد تا بطلب آب بهرجانب برفتند و تعرف
آن هرچه بليغ تر بجاي آوردند. آخر چشمه اي يافتند كه آن
را قمر خواندندي و زه قوي و آب بي پايان داشت. ملك
پيلان با جملگي حشم و اتباع بآب خوردن بسوي آن چشمه
رفت. و آن زمين خرگوشان بود، و لابد خرگوش را از
آسيب پيل زحمتي باشد، و اگر پاي بر سر ايشان نهد گوش
مال تمام يابند. در جمله سخت بسيار از ايشان ماليده و كوفته
گشتند، و ديگر روز جمله پيش ملك خويش رفتند و گفتند:
ملك مي‌داند حال رنج ما از پيلان، زودتر تدارك فرمايد، كه
ساعت تا ساعت بازآيند و باقي را زير پاي بسپرند. ملك
گفت: هركه در ميان شما كياستي و دهايي دارد بايد كه
حاضر شود تا مشاوري فرماييم كه امضاي عزيمت پيش از

مشورت از اخلاق مقبلان خردمند دور افتد. يكي از دهات ايشان پيروز نام پيش رفت،و ملك او را بغزارت عقل و متانت راي شناختي، و گفت: اگر بيند ملك مرا برسالت فرستد و اميني را بمشارفت با من نامزد كند تا آنچه گويم و كنم بعلم او باشد. ملك گفت: در سداد و امانت و راستي وديانت تو شبهتي نتواند بود، و ما گفتار ترا مصدق مي‌داريم و كردار ترا بامضا مي‌رسانيم. بمباركي ببايد رفت و آنچه فراخور حال و مصلحت وقت باشد بجاي آورد، وبدانست كه رسول زبان ملك و عنوان ضمير و ترجمان دل اوست، وا گر از وي خردي ظاهر گردد و اثر مرضي مشاهدت افتد بدان برحسن اختبار و كمال مردشناسي ولي دليل گيرند، و اگر سهوي و غفلتي بينند زبان طاعنان گشاده گردد و دشمنان مجال وقيعت يابند. و حكما در اين باب وصايت از اين جهت كرده‌اند.

و برفق و مجاملت و مواسا و مالطفت دست بكار كن كه رسول بلطف كار پيچيده را بگزارد رساند، واگر عنفي در ميآن آرد از غرض بازماند، و كارهاي گشاده ببندد. و از آداب رسالت و رسوم سفارت آنست كه سخن برحدت شمشير رانده آيد و از سر عزت ملك و نخوت پادشاهي گزارده شود، اما دريدن و دوختن در ميان باشد. و نيز هر سخن را كه مطلع از تيزي اتفاق افتد مقطع بنرمي و لطف رساند. واگر مقطع فصلي بدرشتي و خشونت رسيده باشد تشبيب ديگري از استمالت نهاده آيد، تا قرار ميان عنف و لطف و تمرد و تودد دست دهد،و هم جانب ناموس جهان داري و شكوه پادشاهي مرعي ماند و هم غرض از مخادعت دشمن وادراك مراد بحصول پيندد.

پس پيروز بدان وقت كه ماه نور چهره خويش بر افاق عالم گسترده بود و صحن زمين را بجمال چرخ آراي خويش مزين گردانيده، روان گشت. چون بجايگاه پيلان رسيد انديشيد كه نزديكي پيل مرا از هلاكي خالي نماند اگر چه از جهت ايشان قصدي نرود، چه هركه مادر در دست گيرد اگر چه او را نگزد باندكي لعابي كه از دهان وي بدو رسد هلاك شود. و خدمت ملوك را همين عيب است كه اگر كسي تحرز بسيار واجب بيند و اعتماد و امانت خدمت ملوك را همين عيب است كه اگر كسي تحرز بسيار واجب بيند و اعتماد و امانت خويش مقرر گرداند دشمنان او را بتقبيح و بد گفت در صورت خاينان فرا نمايند و هرگز جان بسلامت نبرند. و حالي صواب من آنست كه بر بالايي روم و رسالت از دور گزارم. همچنان كرد و ملك پيلان را آواز داد از بلندي و گفت: من فرستاده ماهم، و بر رسول در آنچه گويد و رساند حرجي نتواند بود، و سخن او اگرچه بي محابا ودرشت رود بسمع رضا بايد شنود. پيل پرسيد كه: رسالت چيست؟ گفت: ماه مي‌گويد «هركه فضل قوت برضعيفان بيند بدان مغرور گردد، خواهد كه ديگران را گرچه از وي قوي تر باشند دست گرايي كند، هراينه قوت او راهبر فضيحت ودليل راهبر شود. و تو بدانچه برديگر چهارپايان خود را راجح مي‌شناسي در غرور عظيم افتاده اي.

ديو كانجا رسيد سر بنهد
مرغ كانجا رسيد پر بنهد
نرود جز ببدرقه گردون
از هوا و زمين او بيرون

و كار بدانجا رسيد كه قصد چشمه اي كردي كه بنام من
مغروفست و لشكر را بدان موضع بردي و آب آن تيره
گردانيد. بدين رسالت ترا تنبيه واجب داشتم. اگر بخويشتن
نزديك نشستي و از اين اقدام اعراض نمودي فبها و نعمت. و
الا بيايم و چشمهات بركنم و هرچه زارترت بكشم. و اگر در
اي« پيغام بشك مي‌باشي اين ساعت بيا كه من در چشمه
حاضرم. »
ملك پيلان را از اين حديث عجب آمد و سوي چشمه رفت و
روشنايي ماه در آب بديد. مرورا گفت: قدري آب بخرطوم
بگير و روي بشوي و سجده كن. چون آسيب خرطوم بآب
رسيد حركتي در آب پيدا آمد و پيل را چنان نمود كه ماه
همي بجنبد. گفت: آري، زودتر خدمت كن. فرمان برداري
نمود و از و فراپذيرفت كه بيش آنجا نيايد وپيلان را نگذارد.
و اين مثل بدان آوردم تا بدانيد كه ميان هر صنف از شما
زيركي يافته شود كه پيش مهمي بارتواند رفت و در دفع
خصمي سعي تواند پيوست. و همانا اةن اولي تر ه وصمت
ملك بوم با خويشتن راه دادن. و بوم را مكر و غدر و بي
قولي نيست، كه ايشان سايه آفريدگارند عز اسمه در زمين،
و عالم بي آفتاب عدل ايشان نور ندهد، و احكام ايشان در
دماء و فروج و جان و مال رعايا نافذ باشد. و هركه بپادشاه
غدار و والي مكار مبتلا گردد بدو آن رسد كه به كبك انجير
و خرگوش رسيد از صلاح و كم آزاري گربه روزده دار.
مرغان پرسيدند كه: چگونه است؟ زاغ گفت:
كبك انجيري با من همسايگي داشت و ميان ما بحكم
مجاورت قواعد مصادقت موكد گشته بود. در اين ميان او
راغيبتي افتاد و دراز كشيد. گمان بردم كه هلاك شد. وپس

از مدت دراز خرگوش بیامد و در مسکن او قرار گرفت و
من در آن مخاصمتي نپیوستمي. یکچندي بگذشت، کبك انجیر
بازرسید. چون خرگوش را در خانه خویش دید رنجور شد و
گفت: جاي بپرداز که ازان منست، خرگوش جواب داد که
من صاحب قبض ام. اگر حقي داري ثابت کن. گفت: جاي
ازان منست و حجتها دارم. گفت: لابد حکمي عدل باید که
سخن هر دو جانب بشنود و بر مقتضي انصاف کار دعوي
بآخر رساند. کبك انجیر گفت که: در این نزدیکي بر لب آب
گربه ایست متعبد، روز روزه دارد و شب نماز کند، هرگز
خوني نریزد و ایذاي حیواني جایز نشمرد. و افطار او برآب
و گیا مقصور ميباشد. قاضي ازو عادل تر نخواهیم یافت.
نزدیك او رویم تا کار ما فصل کند. هر دو بدان راضي
گشتند و من براي نظاره بر اثر ایشان برفتم تا گربه روزه
دار را ببینم و انصاف او در این حکم مشاهدت کنم. چندانکه
صائم الدهر چشم بریشان فگند و بردوپاي راست بیستاد و
روي بمحراب آورد، و خرگوش نیك ازان شگفت نمود. و
توقف کردند تا از نماز فارغ شد. تحیت بتواضع بگفتند و در
خواست که میان ایشان حکم باشد و خصومت خانه برقضیت
معدلت بپایان رساند. فرمود که: صورت حال بازگویید. چون
بشنود گفت: پیري در من اثر کرده ست و حواس خلل شایع
پذیرفته. و گردش چرخ و حوادث دهر را این پیشه است،
جوان را پیر ميگرداند و پیر را ناچیز ميکند.
نزدیك تر اید و سخن بلند تر گویید. پیشتر رفتند و ذکر
دعوي تازه گردانید. گفت: واقف شدم، و پیش ازانکه روي
بحکم آرم شما را نصیحتي خواهم کرد، اگر بگوش دل شنوید
ثمرات آن در دین و دنیا قرت عین شما گردد، و اگر بروجه

دیگر حمل افتد من باري بنزديك ديانت و مروت خويش معذور باشم، فقد اعذر من انذر. صواب آنست كه هر دوتن حق طلبيد، كه صاحب حق را مظفر بايد شمرد اگرچه حكم بخلاف هواي او نفاذ يابد؛ و طالب باطل را مخذول پنداشت اگرچه حكم بروفق مراد او رود، ان البالطل كان زهوقا. و اهل دنيا را از متاع و مال و دوستان اين جهان هيچيز ملك نگردد مگر كردار نيك كه براي آخرت مدخر گردانند. و عاقل بايد كه نهمت در كسب حطام فاني نبندد، و همت بر طلب خير باقي منصور گردانند. و عاقل بايد كه نهمت در كسب حطام فاني نبندد،و همت بر طلب خير باقي مقصور دارد،و عمر و جاه گيتي را بمحل ابر تابستان و نزهت گلستان بي ثبات و دوام شمرد.

كلبه اي كاندرو نخواهي ماند

سال عمرت چه ده چه صد چه هزار

و منزلت مال را در دل از درجت سنگ ريزه نگذراند، كه اگر خرج كند بآخر رسد و اگر ذخيرت سازد ميان آن وسنگ و سفال تفاوتي نماند، و صحبت زنان را چون مار افعي پندارد كه ازو هيچ ايمن نتوان بود و بر وفاي او كيسه اي نتوان دوخت، و خاص و عام و دور و نزديك عالميان را چون نفس عزيز خود شناسد و هرچه در باب خويش نپسندد در حق ديگران نپيوندد. از اين نمط دمدمه و افسون بريشان مي‌دميد تا با او الف گرفتند و آمن و فارغ بي تحرز و تصون پيشتر رفتند. بيك حمله هر دو را بگرفت وبكشت. نتيجه زهد وا ثر صلاح روزه دار، چون دخله خبيث و طبع مكار داشت، بر اين جمله ظاهر گشت. و كار بوم و نفاق و غدر او را همين مزاج است و معايب او بي نهايت. و اين

قدر که تقرير افتاد از دريايي جرعه اي و از دوزخ شعله اي بايد پنداشت. و مباد که راي شما برين قرار گيرد، چه هرگاه افسر پادشاهي بديدار ناخوب و کردار ناستوده موم ملوث شد مهر و ماه از آسمان سنگ اندر آن افسر گرفت.
مرغان بيکبار از آن کار باز جستند و عزيمت متابعت بوم فسخ کردند. و بوم متاسف و متحير بماند وز اغ را گفت:
مرا آزرده وکينه ور کردي، و ميان من و تو وحشتي تازه گشت که روزگار آن را کهن نگرداند. و نمي دانم از جانب من اين باب را سابقه اي بوده ست يا برسبيل ابتدا چندين ملاطفت واجب داشتي!
*و بداند که اگر درختي ببرند آخر از بيخ او شاخي جهد و ببالد تابه قرار اصل باز شود، و اگر بشمشير جراحتي افتد هم علاج توان کرد و التيام پذيرد، و پيکان بيلك کاه در کسي نشيند بيرون آوردن آن هم ممکن گردد، و جراحت سخن هرگز علاج پذير نباشد، وهر تطر که از گشاد زبان بدل رسد برآوردن آن در امکان نيايد ودرد آن ابد الدهر باقي ماند.
رب قول اشد من صول
و هر سوزي را داروي است: آتش را آب و، زهر را ترياك و، غم را صبر و عشق را فراق و آتش حقد را مادت بي نهايتست، اگر همه درياها بر وي گذري نميرد. و ميان ما و قوم تو نهال عداوت چنان جاي گرفت که بيخ او بقعر ثري برسد و شاخ او از اوج ثريا بگذرد.
اين فصل بگفت وآزرده ونوميد برفت. زاغ از گفته خويش پشيمان گشت وانديشيد که: ناداني کردم و براي ديگران خود را و قوم خود را خصمان چيره دست و دشمنان ستطزه کار

الفغدم. و بهيچ تاويل از ديگر مرغان بدين نصيحت سزاوارتر نبودم. و طايفه اي كه بر من تقدم داشتند اين غم نخوردند، اگرچه معايب بوم و مصالح اين مفاوضت از من بهتر مي‌دانستند. لكن درعواقب اين حديث و نتايج آن انديشه اي كردند كه فكرت من بدان نرسيد، و مضرت و معرت آن نيكو بشناخت. و دشوارتر آكه در مواجهه گفته شد،و لاشك حقد و كينه آن زيادت بود.

و خردمند اگر بزرو و قوت خويش ثقت تمام دارد تعرض عداوت و مناقشت جايز نشمرد، و تكيه بر عدت و شوكت خويش روا نبيند. و هركه ترياك و انواع داروها بدست آرد باعتماد آن بر زهر خوردن اقدام ننمايد. و هنر در نيكو فعلي است كه بسخن نيكو آن مزيت نتوان يافت، براي آنكه اثر فعل نيك اگر چه قول ازان قاصر باشد در عاقبت كارها بآزمايش هرچه آراسته تر پيداآيد. باز آنكه قول او برعمل رجحان دارد ناكردنيها را بحسن عبارت پساواند و در چشم مردمان بحلاوت زبان بيارايد اما عواقب آن بمذمت و ملامت كشد. و من آن راجح سخن قاصر فعلم كه در خواتم كارها تامل شافي و تدبر كافي نكنم،و الا ازاين سفاهت مستغني بودم و اگر خرد داشتمي نخست با كسي مشورت كردمي و پس از اعمال فكرت و قرار عزيمت فصلي محترز مرموز چنانكه او منزه بودي بگفتمي، كه در مهم چنين بزرگ بر بديهه مداخلت پيوستن از خرد و كياست و حصافت و حذاقت هرچه دورتر باشد. هركه بي اشارت ناصحان و مشاورت خردمندان دركارها شرع كند در زمره شريران معدودگردد، و بناداني و جهالت منسوب شود، چنانكه سيد گفت عليه السلام: شرار امتي الوحداني المعجب

برايه المرائي بعمله المخاصم بحجته. و من باري بي نياز
بودم از تعرض اين خصمي و كسب اين دشمني.
اين فصول عقل بر دل او املا كرد و اين مثل در گوش او
خواند: المكثار كحاطب الليل. ساعتي طپيد و خويشتن راز
اين نوع ملامتي كرد و بپريد. اين بود مقدمات دشمنايگي
ميان ما و بوم كه تقرير افتاد.
ملك گفت: معلوم گشت و شناختن آن برفوايد بسيار مشتمل
است. سخن اين كار افتتاح كن كه پيش داريم و تدبيري
انديش كه فراغ خاطر و نجات لشكر را متضمن تواند بود.
گفت: د رمعني ترك جنگ كراهيت خراج و تحرز از جلا
آنچه فراز آمده ست باز نموده آمد. لكن اميد مي‌دارم كه
بنوعي از حيلت ما را فرجي باشد، كه بسيار كسان به
اصابت راي بركارها پيروز آمدند كه بقوت ومكابره در
امثال آن نتوان رسيد، چنانكه طايفه اي بمكر گوسپند از
دست بيرون كردند. ملك پرسيد:چگونه؟ گفت:
زاهدي از جهت قربان گوسپندي خريد. در راه طايفه اي
طراران بديدند، طمع در بستند و بايك ديگر قرار دادند كه او
را بفريبند و گوسپند بستانند،پس يك تن بپيش او درآمدو
گفت: اي شيخ، اين سگ كجا مي‌بري؟ ديگري گفت: شيخ
عزيمت شكار مي‌دارد كه سگ در دست گرفته است. سوم
بدو پيوست و گفت: شيخ عزيمت شكار مي‌دارد كه سگ در
دست گرفته است. سوم بدو پيوست و گفت: اين مرد در
كسوت اهل صلاح است، اما زاهد نمي نمايد، كه زاهدان
باسگ بازي نكنند و دست و جامه خود را از آسيب او
صيانت واجب بينند، ا زاين نسق هر چيز مي‌گفتند تا شكي
دردل زاهد افتاد و خود را دران متهم گردانيد و گفت كه:

شايد بود كه فروشنده اين جادو بوده ست و چشم بندي كرده. در جمله گوسپند را بگذاشت و برفت و آن جماعت بگرفتند و ببرد.
و اين مثل بدان آوردم تا مقرر گرددكه بحيلت و مكر مارا قدم در كار مي‌بايد نهاد وانگاه خود نصرت هراينه روي نمايد. و چنان صواب مي‌بينم كه ملك در ملا بر من خشمي كند و بفرمايد تا مرا بزنند و بخون بيالايند و در زير درخت بيفگنند، و ملك با تمامي لشكر برود و بفلان موضع مقام فرمايد و منتظر آمدن من باشد، تا من از مكر و حيلت خويشتن بپردازم و بيايم وملك را بياگاهنم. ملك در باب وي آن مثال بداد و با لشكر و حشم بدان موضع رفت كه معين گردانيده بود.
و آن شب بومان بازآمدند و زاغان را نيافتند، وا و را كه چندان رنج برخود نهاده بود و در كمين غدر نشسته هم نديدند. بترسيد كه بومان بازگردند و سعي او باطل گردد، آهسته آهسته با خود مي‌پيچيد و نرم نرم آواز مي‌داد و مي‌ناليد تا بومان آواز او بشنودند و ملك را خبر كردند. ملك با بومي چند سوي او رفت و بپرسيد كه: تو كيستي و زاغان كجا اند؟ نام خود و پدر بگفت و گفت كه: آنچه از حديث زاغان پرسيده مي‌شود خود حال من دليل است كه من موضع اسرار ايشان نتوانم بود. ملك گفت: اين وزطر ملك زاغان است و صاحب سر و مشير او. معلوم بايد كرد كه اين تهور بر وي بچه سبب رفته است.
زاغ گفت: مخدوم را در من بدگماني آورد. پرسيد كه: بچه سبب؟ گفت: چون شما آن شبيخون بكرديد ملك ما را بخواند وفرمود كه اشارتي كنيد و آنچه از مصالح اين واقعه مي‌دانيد

باز نمایید. و من از نزدیکان او بودم. گفتم: ما را با بوم طاقت مقاومت نباشد، که دلیري ایشان در جنگ زیادتست و قوت و شوکت بیش دارند. راي اینست که رسول فرستیم و صلح خواهیم، اگر اجابت یابیم کاري باشد شایگاني، والا در شهرها پراگنیم، که جنگ جانب ایشان را موافق تر است و ما را صلح لایق تر. و تواضع باید نمود که دشمن قوي حال چیره دست را جز بتلطف و تواضع دفع نتوان کرد. و نبطني که گیاه خشك بسلامت حهد از باد سخت بمدارا و گشتن با او بهر جانب که میل کند؟ زاغان د رخشم شدند و مرا متهم کردند که «تو بجانب بوم میل داري. » و ملك از قبول نصیحت من اعراض نمود ومرا بر این جمله عذابي فرمود. و در زعم ایشان چنان دیدم که جنگ را ميسازند، ملك بومان چون سخن زاغ بشنود یکي از وزیران خویش را پرسید که: در کار این زاغ چه بیني؟ گفت: در کار او بهیچ اندیشه حاجت نیست، زودتر روي زمین را از خبث عقیدت او پاك باید کرد که ما را عظیم راحتي و تمام منفعتي است، تا از مکاید مکر او فرج یابیم، و زاغان مرگ او را خلل وفتق بزرگ شمارند. و گفتهاند که «هرکه فرصتي فایت گرداند بار دیگر بران قادر نشود و پشیماني سود ندارد؛ و هرکه دشمن را ضعیف و تنها دید ودرویش وتهي دست یافت و خویشتن رااز و باز نرهاند بیش مجال نیابد و هرگز دران نرسد، و دشمن چون از آن ورطه بجست قوت گیرد وعدت سازد و بهمه حال فرصتي جوید و بلایي رساند. » زینهار تا ملك سخن او التفات نکند و افسون او را در گوش جاي ندهد، چه بر دوستان ناآزموده اعتماد کردن از حزم دوراست، تا

دشمن مكار چه رسد **!**قال النبي علي السلام، : ثق بالناس رويدا.
ملك وزير ديگر را پرسيد كه: تو چه مي‌گويي؟ گفت: من در كشتن او اشارتي نتوانم كرد، كه دشمن مستضعف بي عدد و عدت اهل بر و رحمت باشد، و عاقلان دست گرفتن چنين كس به انگشت پاي جويند و مكارم اوصاف خود را باظهار عفو و احسان فراجهانيان نمايند. و زينهاري هراسان را امان بايد داد. كه اهليت آن او را ثابت و متعين باشد. و بعضي كارها مردم را بردشمن مهربان كند، چنانكه زن بازارگان را دزد برشوي مشفق و لرزان گردانيد، اگرچه آن غرض نداشت. ملك پرسيد: چگونه؟ گفت:
بازرگاني بود بسيار مال اما بغايت دشمن روي و گران جان، و زني داشت روي چون حاصل نيكوكاران وزلف چون نامه گنهكاران.
شوي برو ببلاهاي جهان عاشق و او نفور و گريزان. كه بهيچ تاويل تمكين نكردي، و ساعتي مثلا بمراد او نزيستي.
و مرد هر روز مفتون تر مي‌گشت
ان المعني طالب لايظفر
تا يك شب دزد در خانه ايشان رفت. بازرگان در خواب بود. زن از دزد بترسيد، او را محكم در كنار گرفت. از خواب درآمد و گفت: اين چه شفقتست و بكدام وسيلت سزاوارتر اين نعمت گشتم؟ چون دزد را بديد آواز داد كه: اي شير مرد مبارك قدم. آنچه خواهي حلال پاك ببر كه بيمن تو اين زن بر من مهربان شد.
ملك وزير سوم را پرسيد كه: را تو چه بيند؟ گفت: آن اولي تر كه او را باقي گذاشته آيد وبجاي او بانعام فرمود، كه او

در خدمت ملك ابواب مناصحت و اخلاص بجاي آرد. و عاقل ظفر شمرد دشمنان را از يك ديگر جدا كردن و بنوعي ميان ايشان دو گروهي افگندن. كه اختلاف كلمه خصمان موجب فراغ دل و نظام كار باشد چنانكه در خلاف دزد و ديو پارسا مرد را بود. ملك پرسيد كه: چگونه؟ گفت: زاهدي از مريدي گاوي دوشاستد و سوي خانه ميبرد. دزدي آن بديد در عقب او نشست تا گاو ببرد. ديوي در صورت آدمي با او هم راه شد. دزد ازو پرسيد كه: تو كيستي؟ گفت: ديو، بر اثر اطن زاهد ميروي تا فرصتي يابم. و او را بكشم، تو هم حال خود بازگوي. گفت:من مرد عيار پيشه ام، مياندیشم كه گاو زاهد بدزدم. پس هر دو بمرافقت يك ديگر در عقب زاهد بزاويه او رفتند. شبانگاهي آنجا رسيدند. زاهد د رخانه رفت و گاو را ببست و تيمار علف بداشت و باستراحتي پرداخت. دزد انديشيد كه: اگر ديو پيش از بردن ممكن نگردد. و ديو گفت: اگر دزد گائو بيرون برد و درها باز شود زاهد از خوابدرآيد، كشتن صورت نبندد. دزد را گفت: مهلتي ده تا من نخست مرد را بشكم، وانگاه تو گاو ببر. دزد جواب داد كه: توقف از جهت تو اولي تر تا من گاو بيرون برم، پس او را هلاك كني. اين خلاف ميان ايشان قايم گشت و بمجادله كشيد. و دزد زاهد را آواز داد كه: اينجا ديويست و ترا بخواهد كشت. و ديو هم بانگ كرد كه: دزد گاو ميببرد. زاهد بيدار شد و مردمان درآمدند و ايشان هر دو بگريختند و نفس و مال زاهد بسبب خلاف دشمنان مسلم ماند. چون وزير سوم اين فصل بآخر رسانيد وزير اول كه بكشتن اشارت ميكرد گفت: ميبينم كه اين زاغ شما را به افسون و مكر بفريفت، وا كنون

مي‌خواهيد كه موضع و حزم و احتياط را ضايع گذاريد.
تاكيدي مي‌نمايم، از خواب غفلت بيدار شويد و پنبه از گوش بيرون كشيد. و در عواقب اين كار تامل شافي واجب داريد، كه عاقلان بناي كار خود و ازان دشمن برقاعده صواب نهند و سخن خصم بسمع تمييز شنوند، و چون كفتار بگفتار دروغ فريفته نشوند، و باز غافلان بدين معاني التفات كم نمايند و باندك تملق نرم دل در ميان آرند واز سرحقدهاي قديم و عداوتهاي موروث برخيزند. و سماع مجاز ايشان را از حقيقت معاينه دور اندازند تا دروغ دشمن را تصديق نمايند، و زود دل برآشتين قرار دهند، و ندانند كه

صلح دشمن چون جنگ دوست بود

كه ازو مغز او چو پوست بود

و نادرتر آنكه از ناداني طرار بصره در چشم بغداد مي‌نمايد.
و راست بدان درودگر مي‌ماني كه بگفت زن نابكار فريفته گشت. ملك پرسيد: چگونه؟ گفت:

بشهر سرنديب درودگري زني داشت

بوعده روبه بازي بعشوه شير شكاري

رويي داشت چون تهمت اسلام دردل كافران وزلفي چون خيال شك در ضمير مومن

والحق بدو نيك شيفته و مفتون بودي و ساعتي از ديدار او نشكيفتي، و همسايه اي را بدو نظري افتاد و كار ميان ايشان بمدت گرم ايستاد. و طايفه خسران بران وقوف يافتند و درودگر را اعلام كردند. خواستكه زيادت ايقاني حاصل آردآنگاه تدارك كند، زن را گفت: من بروستاا مي‌روم يك فرسنگي بيش مسافت نيست، اما روز چند توقفي خواهد بود توشه اي بساز. در حال مهيا گردانيد. درودگر زن را وداع

کرد و فرمود که: در خانه باحتياط بايد بست و انديشه قماش نيکو بداشت تا در غيبت من خللي نيفتد.
چون او برفت زن ميره را بياگاهانيد و ميعاد آمدن قرار داد؛ و درودگر بيگاهي از راه نبهره درخانه رفت؛ ميره قوم را آنجا ديد. ساعتي توقف کرد. چندانکه بخوابگاه رفتند برکت، بيچاره در زير کت رفت تا باقي خلوت مشاهده کند. ناگاه چشم زن برپاي او افتد، دانست که بلا آمد، معشوقه را گفت: آواز بلند کن و بپرس که «مرا دوستر داري ياي شوي را؟» چون بپرسيد جواب داد که: بدين سوال چون افتادي؟ و ترا بدان حاجت نمي شناسم.
در آن معني الحاح بر دست گرفت. زن گفت:زنان را از روي سهو و زلت يا از روي شهوت از اين نوع حادثها افتد و از اين جنس دوستان گزينند که بحسب و نسب ايشان التفات ننمايند، واخلاق نامرضي و عادات نامحمود ايشان را معتبر ندارند، و چون حاجت نفس و قوت شهوت کم شد بزنديك ايشان همچون ديگر بيگانگان باشند. لکن شوي بمنزلت پدر و محل برادر و مثابت فرزند است، و هرگز برخوردار مباد زني که شوي هزار بار از نفس خويش عزيزتر وگرامي تر نشمرد، و جان و زندگاني براي فراغ و راحت او نخواهد.
چون درودگر اين فصل بشنود رقتي و رحمتي در دل آورد و با خود گفت: بزه کار شدم بدانچه در حق وي ميسگاليدم. مسکين از غم من بي قرار و در عشق من سوزان، اگر بي دل خطايي کند آن را چندين وزن نهادن وجه ندارد. هيچ آفريده از سهو معصوم نتواند بود. من بيهوده خويشتن را در وبال افگندم و حالي باري عيش بريشان منغص نکنم و آب

روي او پيش اين مرد نريزم. همچنان در زير تخت مي‌بود تا رايت شب نگوسار شد.

صبح آمد و علامت مصقول بركشيد
وز آسمان شمامه كافور بردميد
گويي كه دست قرطه شعر كبود خويش
تا جايگاه ناف بعمدا فرو دريد

مرد بيگانه بازگشت و درودگر بآهستگي بيرون آمد و برىالاي كت بنشست. زن خويشتن در خواب كرد. نيك بآزرمش بيدار كرد و گفت: اگر نه آزار تو حجاب بودي من آن مرد را رنجور گردانيدمي و عبرت ديگر بي حفاظان كردمي، لكن چون من دوستي تو در حق خويش مي‌دانم و شفقت تو براحوال خود مي‌شناسم، و مقرر است كه زندگاني براي فراغ من طلبي و بينايي براي ديدار من خواهي، اگر از اين نوع پريشاني انديشي از وجه سهو باشد نه از طريق عمد. جانب دوست تو رعايت كردن و آزرم مونس تو نگاه داشتن لازم آيد.

دل قوي دار و هراس و نفرت را بخود راه مده، و مرا بحل كن كه در باب تو هرچيزي انديشيدم و از هر نوع بدگماني داشت. زن نيز حلمي در ميان آورد و خشم جانبين تمامي زايل گشت.

و اين مثل بدان آوردم تا شما همچون درودگر فريفته نشويد و معاينه خويش را بزرق و شعوذه و زور و قعبره او فرو نگذاريد.

در دهان دار تا بود خندان
چون گراني كند بكن دندان
هركجا داغ بايدت فرمود

چون تو مرهم نهي نداردسود
و هر دشمن که بسبب دوري مسافت قصدي نتواند پيوست نزديكي جويد و خود را از ناصحان گرداند، و بتقرب و تودد و تملق و تلطف خويشتن در معرض محرميت آرد؛ و چون بر اسرار وقوف يافت و فرصت مهيا بديد باتقان و بصيرت دست بكار كند، و هر زخم كه گشايد چون برق بي حجاب باشد. و چون قضا بي خطا رود. و من زاغان را آزموده بودم و اندازه دوربيني و كياست و مقدار راي و رويت ايشان بدانسته؛ تا اين ملعون را بديدم و سخن او بشنود، روشني راي و بعد غور ايشان مقرر گشت.
ملك بومان باشارت او التفات ننمود، تا آن زاغ را عزيز و مكرم و مرفه و محترم با او ببردند، ومثال داد تا در نيكو داشت مبالغت نمايند. همان وزير كه بكشتن او مايل بود گفت: اگر زاغ را نمي كشيد باري با وي زندگاني چون دشمنان كنيد و طرفةالعيني از غدر و مكر او ايمن مباشيد، كه موجب آمدن جز مفسدت كار ما و مصلحت حال او نيست ملك از استماع اين نصيحت امتناع نمود و سخن مشير بي نظير را خوار داشت.
و زاغ در خدمت او بحرمت هرچه تمامتر مي‌زيست و از رسوم طاعت و آداب عبوديت هيچيز باقي نمي گذاشت. و با ياران و اكفا رفق تمام مي‌كرد و حرمت هر يك فراخور حال او و براندازه كار او نگاه مي‌داشت. و هر روز محل وي در دل ملك و اتباع شريفتر مي‌شد و مي‌افزود، و در همه معاني او را محرم مي‌داشتندو در ابواب مهمات و انواع مصالح با او مشاورت مي‌پيوستند، و روزي در محفل خاص و مجلس غاص گفت كه: ملك زاغان بي موجبي مرا بيازارد و بي

گناهي مرا عقوبت فرمود، و چگونه مرا خواب و خورد مهنا باشد كه تتا كينه خويش نخواهم و او را دست برد مردانه ننمايم؟ كه گفته‌اند «الكافة في الطبيعة واجبة» و در ادراك اين نهمت بسي تامل كردم و مدت دراز در اين تفكر و تدبر روزگار گذاشت. و بحقيقت شناختم كه تلا من در هيات و صورت زاغانم بدين مراد نتوانم رسيد و بر اين غرض قادر نتوانم شد. و از اهل علم شنوده ام كه چون مظلومي از دست خصم جائر و بيم سلطان ظالم دل بر مرگ بنهد و خويشتن را بآتش بسوزد قرباني پذيرفته كرده باشد، و هر دعا كه در آن حال گويد باجابت پيوندد. اگر راي ملك بيند فرمايد كه تا مرا سوزند و دران لحظت كه گرمي آتش بمن رسيد از باري، عزاسمه، بخواهم كه مرا بوم گرداند، مگر بدان وسيلت برآن ستمگار دست يابم و اين دل بريان و جگر سوخته را بدان تشفي حاصل آرم. و در اين مجمع آن بوم كه كشتن او صواب مي‌ديد حاضر بود، گفت:

گر چو نرگس نيستي شوخ و چو لاله تيره دل

پس دو روي و ده زبان همچون گل و سوسن مباش

و راست مزاج تو، اي مكار، در جمال ظاهر و قبح باطن چون شراب خسرواني نيكو رنگ و خوش بوي است كه زهر در وي پاشند. و اگر شخص پليد و جثه خبيث ترا بارها بسوزندو درياها برانند گوهر ناپاك و سيرت مذموم تو از قرار خويش نگردد، و خبث ضمير و كژي عقيدت تو نه بآب پاك شود و نه بآتش بسوزد، و با جوهر تو مي‌گردد هرگونه كه باشي و در هر صورت كه آيي. و اگر ذات خسيس تو طاووس و سيمرغ تواند شد ميل تو از صحبت و مودت زاغان نگذرد، همچون آن موش كه آفتاب و ابر و باد وكوه

را بر وي بشويي عرضه كردند، دست رد بر سينه همه آنها نهاد و آب سرد بر روي همه زد، و موشي را كه از جنس او بود بناز در برگرفت. ملك پرسيد: چگونه؟ گفت كه:
*زاهدي مستجاب الدعوه بر جويباري نشسته بود غليواژ موش بچه اي پيش او فروگذاشت. زاهد را بر وي شفقتي آمد، برداشت و در برگي پيچيد تا بخانه برد. باز انديشيد كه اهل خانه را ازو رنجي باشد و زياني رسد دعا كرد تا ايزد تعالي، او را دختر پرداخته هيكل تمام اندام گردانيد، چنانكه آفتاب رخسارش آتش در سايه چاه زد و سايه زلفش دود از خرمن ماه برآورد.
وانگاه او را بنزديك مريدي برد و فرمود كه چون فرزندان عزيز تربيت واجب دارد. مريد اشارت پير را پاس داشت ودر تعهد دختر تلطف نمود. چون يال بركشيد وايام طفوليت بگذشت زاهد گفت: اي دختر، بزرگ شدي و ترا از جفتي جاره نيست، از آدميان و پريان هركرا خواهي اختيار كن تا ترا بدو دهم. دختر گفت: شوي توانا و قادر خواهم كه انوع قدرت و شوكت او را حاصل باشد. گفت: مگر آفتاب را مي‌خواهي. جواب داد كه: آري. زاهد آفتاب را گفت: اين دختر نيكوصورت مقبل شكلست، مي‌خواهم كه در حكم تو آيد، كه شوي تواناي قوي آرزو خواستست. آفتاب گفت كه: من ترا از خود قوي تر نشان دهم، كه نور مرا بپوشاند و عالميان را از جمال چهره من محجوب گرداند، و آن ابر است. زاهد همان ساعت بنزديك او آمد و همان فصل سابق باز راند. گفت: باد از من قوي تر است كه مرا بهر جانب كه خواهد برد، و پيش وي چون مهره ام در دست بوالعجب.
پيش باد رفت و فصلهاي متقدم تازه گردانيد. باد گفت: قوت

تمام براطلاق كوه راست، كه مرا سبك سر خاك پاي نام كرده ست، و دوام حركت مرا در لباس منقصت باز مي‌گويد، وثابت و ساكن برجاي قرار گرفته، و اثر زور من در وي كم از آواز نرم است در گوش كر. زاهد با كوه اين غم و شادي بازگفت. جواب داد كه: موش از من قوي تر است كه همه اطراف مرا بشكافد و در دل من خانه سازد و دفع او برخاطر نتوانم گذرانيد. دختر گفت:راست مي‌گويد، شوي من اينست. زاهد او را برموش عرضه كرد، جواب داد كه: جفت من از جنس من تواند بود. دختر گفت: دعا كن تا من موش گردم. زاهد دست برداشت و از حق تعالي بخواست و اجابت يافت. هر دو را به يكديگر داد و برفت. و مثل تو همچنين است، و كار تو، اي مكار غدار، همين مزاج دارد.

بمار ماهي ماني، نه اين تمام و نه آن !

منافقي چكني؟ مار باش يا ماهي

ملك بومان را چنانكه رسم بي دولتان است اين نصايح ندانست شنود و عواقب آن را نتوانست ديد. وزاغ هر روزي براي ايشان حكايت دل گشاي و مثل غريب و افسانه عجيب مي‌آوردي، و بنوعي در محرميت خويش مي‌افزود تا بر غوامض اسرار اخبار ايشان وقوف يافت. ناگاه فروموليد و نزديك زاغان رفت. چون ملك زاغان او را بديد پرسيد: ما وراءك يا عصام؟ گفت:

شاد شو اي منهزم، كه در مدد تو

حمله تاييد و ركضت ظفر آيد

و بدولت ملك آنچه مي‌بايست بپرداختم، كار را بايد بود.

گفت: از اشارت تو گذر نيست، صورت مصلحت باز نماي

تا مثال داده شود. گفت: تمامي بومان در فلان كوه‌اند و روزها درغاري جمله مي‌شوند. و در آن نزديكي هيزم بسيار است. ملك زاغان را بفرمايد تا قدري ازان نقل كنند و بر در غاري بنهند. و برخت شبانان كه در آن حوالي گوسپند مي‌چرانند آتش باشد، من فروغي ازان بيارم و زير هيزم نهم. ملك مثال دهد تا زاغان بحركت پر آن را بچلانند. چون آتش بگرفت هر كه از بومان بيرون آيد بسوزد و هركه در غار بماند از دود بميرد.
بر اين ترتيب كه صواب ديد پيش آن مهم باز رفتند، و تمامي بومان بدين حيلت بسوختند، و زاغان را فتح بزرگ برآمد و همه شادمان و دوستكام بازگشتند. و ملك و لشكر در ذكر مساعي حميد و مآثر مرضي آن زاغ غلو و مبالغت نمودند و اطناب و اسهاب واجب ديدند. و او ملك را دعاهاي خوب گفت، د راثناي آن بر زبان راند كه: هرچه از اين نوع دست دهد بفر دولت ملك باشد. من مخايل آن روز ديدم كه آن مدبران قصدي پيوستند و از آن جنس اقدامي جايز شمردند.
كرد آن سپيد كار بملك تو چشم سرخ
تا زرد روي گشت و جهان شد برو سياه
و روزي در اثناي محاورت ملك او را پرسيد كه: مدت دراز صبر چگونه ممكن شد در مجاورت بوم؟ كه اخيار با صحبت اشرار مقاومت كم توانند كرد و كريم از ديدار لئيم گريزان باشد. گفت: همچنين است، لكن عاقل، براي رضا و فراغ مخدوم، از شدايد تجنب ننمايد، و هر محنت كه پيش آيد آن را چون يار دل خواه و معشوق ماه روي بنشاط و رغبت در برگيرد. و صاحب همت ثابت عزيمت بهر ناكامي و مشقت در مقام اندوه و ضجرت نيفتد.

وهر كجا كار بزرگ و مهم نازك حادث گشت ودران نفس و عشيرت و ملك و ولايت ديده شد اگر در فواتح آن براي دفع خصم و قمع تواضعي رود و مذلتي تحمل افتد چون مقرر باشد كه عواقب آن بفتح و نصرت مقرون خواهد بود بنزديك خردمند وزني نيارد، كه صاحب شرع مي‌گويد «ملاك العمل خواتيمه. »

گردي كه همي تلخ كند كام تو امروز
فردا نهد اندر دهن تو شكر فتح

ملك گفت ك از كياست ودانش بومان شمتي بازگوي.
گفت:در ميان ايشان هيچ زيركي نديدم، مگر آنكه بكشتن من اشارت مي‌كرد و ايشان راي او را ضعيف مي‌پنداشتند، ونصايح او را بسمع قبول اصغا نفرمودند، و اين قدر تامل نكردند كه من در ميان قوم خويش منزلت شريف داشتم و باندك خردي موسوم بودم،ناگاه مكري انديشم و فرصت غدري يابم. نه بعقل خويش اين بدانستند و نه از ناصحان قبول كردند، و نه اسرار خود از من بپوشيدند. و گويند «پادشاهان را در تحصين خزاين اسرار احتياط هرچه تمامتر فرض است، خاصه از دوستان نوميد و دشمنان هراسان. »
ملك گفت: موجب هلاك بوم مرا بغي مي‌نمايد و ضعف راي وزرا. گفت: همچنين است كه مي‌فرمايد، و كم كسي باشد كه ظفري در طبع او بغي پيدا نيايد، و بر صحبت زنان حريص باشد ورسوا نگردد، و در خوردن طعام زيادتي شره نمايد و بيمار نشود، و بوزيران ركيك راي ثقت افزايد و بسلامت ماند. و گفته‌اند كه «متكبران را ثنا طمع نبايد داشت، و نه بد دخلت را دوستان بسيار، و نه بي ادب را سمت شرف، و نه

بخیل را نیکوکاري، و نه حریص را بي گناهي، و نه پادشاه جبار متهاون را که وزیران رکیك راي دارد ثبات ملك و صلاح رعیت. »
ملك گفت: صعب مشقتي احتمال کردي و دشمنان را بخلاف مراد تواضع نمودي. گفت: «هرکه رنجي کشد که دران نفعي چشم دارد اول حمیتي بي وجه و انفت نه در هنگام از طبع دورباید کرد، چه مرد تمام آن کس را توان خواند که چون عزیمت او در امضاي کراي مصمم گشت نخست دست از جان بشوید و دل از سر بگریرد آنگاه قدم در میدان مردان نهد.
آنت بي همت شگرفي کو برون ناید زجان
وانت بي دولت سواري کو فرو ناید زتن
و بسمع ملك رسیده است که ماري بخدمت غوکي راضي گشت چون صلاح حال و فراغ وقت دران دید؟ ملك پرسید که: چگونه؟ گفت:
آوردهاند که پیري رد ماري اثر کرد و ضعف شامل بدو راه یافت چنانکه از شکار بازماند، و در کار خویش متحیر گشت، که نه بي قوت زندگاني صورت ميبست و نه بي قوت شکار کردن ممکن ميشد. اندیشید که جواني را بازنتوان آورد و کاشکي پیري پایدارستي.
و از زمانه وفا طمع داشتن و بکرم عهد فلك امیدوار بودن هوسي است که هیچ خردمند خاطر بدان مشغول نگرداند، چه در آب خشکي جستن و از آتش سردي طلبیدن سودایي است که آن نتیجه صفراهاي محترق باشد.
گذشته را بازنتوان آورد، و تدبیر مستقبل از مهمات است،و عوض جواني اندك تجربتي است که در بقیت عمر قوام

معيشت بدان حاصل آيد. و مرا فضول از سر بيرون مي‌بايد كرد و بناي كار بر قاعده كم آزاري نهاد. وا ز مذلتي كه در راه افتاد روي نتافت، كه احوال دنيا ميان سرا وضرا مشتركست.

ني پاي هميشه در ركابت باشد
بد نيز چو نيك در حسابت باشد

وانگاه بر كران چشمه اي رفته كه درو غوكان بسيار بودند و ملك كامگار و مطاع داشتند، و خويشتن چون اندوه ناكي ساخته بر طرفي بيفگند. غوكي پرسيد كه: ترا غمناك مي‌بينم ! گفت: كيست بغم خوردن از من سزاوارتر، كه مادت حيات من از شكار غوك بود، و امروز ابتلايي افتاده است كه آن بر من حرام گشتست و بدان جايگاه رسيده كه اگر يكي را ازيشان بگيرم نگاه نتوانم داشت. آن غوك برفت و ملك خويش را بدين خبر بشارت داد. ملك از مار پرسيد كه: بچه سبب اين بلا بر تو نازل گشت؟ گفت: قصد غوكي كردم و او از پيش من بگريخت و خويشتن در خانه زاهدي افگند. من براثر او درآمدم، خانه تاريك بود و پسر زاهد حاضر، آسيب من به انگشت او رسيد، پنداشتم غوك است، هم در آن گرمي دنداني بدو نمودم و برجاي سرد شد. زاهد از سوز فرزند در عقب من مي‌دويدو لعنت مي‌كرد و مي‌گفت: از پروردگار مي‌خواهم تا تو را ذليل گرداند ومركب ملك غوكان شوي، و البته غوك نتواني خورد مگر آنكه ملك ايشان بر تو صدقه كند. و اكنون بضرورت اينجا آمدم تا ملك بر من نشيند و من بحكم ازلي و تقدير آسماني راضي گردم. ملك غوكان را اين باب موافق افتاد، وخود را دران شرفي و منقبتي و عزي و معجزي صورت كرد. بر وي مي‌نشست وبدان مباهات

مي‌نمود. چون يكچندي بگذشت مار گفت: زندگاني ملك دراز باد، مرا قوتي و طعمه اي بايد كه بدان زنده مانم و اين خدمت بسر برم. گفت: بلي، بحكم آنكه در آن تواضع منفعتي مي‌شناخت آن را مذلت نشمرد و در لباس عار پيش طبع نياورد.
و اگر من صبري كردم همين مزاج داشت كه هلاك دشمن و صلاح عشيرت را متضمن بود. و نيز دشمن را برفق و مدارا نيكوتر و زودتر مستاصل توان گردانيد كه بجنگ و مكابره. و از اينجا گفته‌اند «خرد به كه مردي ». كه يك كس اگر چه توانا ودلير باشد، و در روي مصافي رود ده تن را، يا غايت آن بيست را، بيش نتواند زد. اما مرد با غور دانا بيك فكرت ملكي پريشان گرداند و لشكري گران و ولايتي آبادان را در هم زند و زير و زبر كند. و آتش با قوت و حدت او اگر در درختي افتد آن قدر تواند سوخت كه بر روي زمين باشد.
و آب بالطف و نرمي خويش هر درخت را كه ازان بزرگتر نباشد از بيخ بركند كه بيش قرار نگيرد. قال النبي عليه السلام: «ما كان الرفق في شيء قط الا زانه، و ماكان الخرق في شيء الا شانه. » و چهار چيز است كه اندك آن را بسيار بايد شمرد: آتش و بيماري و دشمن و وام. و اين كار به اصابت راي وفر دولت و سعادت ذات ملك نظام گرفت.
برد تيغت ز نايبات شكوه
داد رايت بحادثات سكون
و گفته‌اند «اگر دو تن در طلب كاري وكفايت مهمي ايستند مظفر آن كس آيد كه بفضيلت مروت مخصوص است؛ و اگر دران برابر آيند آن كه ثابت عزيمتست، و اگر دران هم

مساواتي افتد آنكه يار و معين بسيار دارد، واگر دران نيز تفاوتي نتوان يافت آنكه سعادت ذات و قوت بخت او راجح است. »

پيش سپاه تست زبخت تو پيشرو
بر بام ملك تست ز عدل تو پاسبان

و حكما گويند كه «هركه با پادشاهي كه از بطر نصرت ايمن باشد و ازدهشت هزيمت فارغ مخاصمت اختيار كند مرگ را بحيلت بخويشتن راه داده باشد، و زندگاني را بوحشت از پيش رانده، خاصه ملكي از دقايق و غوامض مهمات بر وي پوشيده نگردد، و موضع نرمي و درشتي و خشم و رضا وشتاب و درنگ اندران بر وي مشتبه نشود، و مصالح امروز و فردا و مناظم حال و مآل در فاتحت كارها مي‌شناسد و وجوه تدارك آن مي‌بيند، و بهيچ وقت جانب حلم و استمالت نامرعي روا ندارد باس و سياست مهمل نگذارد. »

و امروز هيچ پادشاه را در ضبط ممالك و حفظ آن اثر نيست كه پيش حزم وعزم ملك ميسر مي‌گردد، و در تربيت خدمتگاران و اصطناع مردمان چندين لطايف عواطف و بدايع عوارف بجاي نتوان آورد كه بتلقين دولت وهدايت راي ملك مي‌فرمايد و مثلا نفس عزيز خود را فداي بندگان مي‌دارد.

ملك گفت: كفايت اين مهم و برافتادن اين خصمان ببركات راي و اشارت و ميامن اخلاص و مناصحت تو بود.

و در هر كاري كه اعتماد برمضا و نفاذ تو كرده ام آثار ونتايج آن چنين ظاهر گشته است.

و هركه زمام مهمات بوزير ناصح سپارد هرگز دست ناكامي بدامن اقبال او نرسد و پاي حوادث ساحت سعادت او نسپرد.
بهرچه روي نهم يا بهر چه راي كنم
قوي است دست مرا تا تو دست يار مني
و معجزتر آيتي از خرد تو آن بود كه مدت دراز در خانه دشمنان بماندي و بر زبان تو كلمه اي نرفت كه دران عيبي گرفتندي و موجب نفرت و بدگماني گشتي. گفت: اقتداي من در همه ابواب بمحاسن اخلاق و مكارم عادات ملك بوده است، و بقدر دانش خود از معالي خصال وي اقتباس نموده ام، و مآثر ملكانه را د رهمه ابواب امام و پيشوا و قبله و نمودار خويش ساخته، و حصول اغراض و نجح مرادها در متابعت رسوم ستوده و مشايعت آثار پسنديده آن دانسته، كه ملك را، بحمدالله و منه، اصالت و اصابت تدبير باشكوه و شوكت ومهابت و شجاعت جمع است.
ملك گفت از خدمتگاران درگاه ترا چنان يافتم كه لطف گفتار تو بجمال كردار مقرون بود، و بنفاذ عزم و ثبات حزم مهمي بدين بزرگي كفايت توانستي كردن تا ايزد تعالي بيمن نقيبت و مباركي غرت تو مارا اين نصرت ارازني داشت، كه در آن غصه نه حلاوت طعام و شراب يافته ميشد و نه لذت خواب و قرار. چه هركه بدشمني غالب و خصمي قاهر مبتلا گشت تا از وي نرهد پاي از سر و كفش از دستار و روز از شب نشناسد. و حكما گويند «تا بيمار را صحتي شامل پديد نيامد از خوردني مزه نيابد، و حمال تا بار گران ننهاد نياسايد، و مردم هزار سال تا از دشمن مستولي ايمن نگردد

گرمي سينه او نيارامد. » اكنون باز بايد گفت كه سيرت و سريرت ملك ايشان در بزم و رزم چگونه يافتي.
گفت: بناي كار او برقاعده خويشتن بيني و بطر و فخر و كبر نه در موضع ديدم، و با اين همه عجز ظاهر و ضعف غالب، و از فضيلت راي راست محروم و از مزيت انديشه بصواب بي نصيب. و تمامي اتباع از اين جنس. مگر آنكه بكشتن من اشارت مي‌كرد. ملك پرسيد كه: كدام خصلت او در چشم تو بهتر آمد و دلايل عقل او بدان روشن تر گشت؟
گفت: اول راي كشتن من، و ديگر آنكه هيچ نصيحت از مخدوم نپوشانيدي، اگرچه دانستي كه موافق نخواهد بود و بسخط و كراهيت خواهد كشيد، و دران آداب فرمان برداري نگاه داشتي و عنفي و تهتكي جايز نشمردي. و سخن نرم و حديث برسم مي‌گفتي، و حانب تعظيم مخدوم را هرچه بسزاتر رعايت كردي. و اگر در افعال وي خطايي ديدي تنبيه در عبارتي بازراندي كه در خشم بر وي گشاده نگشتي، زيرا كه سراسر بر بيان امثال و تعريضات شيرين مشتمل بودي، و معايب ديگران در اثناي حكايت مقرر مي‌گردانيدي و خود سهوهاي خويشتن در ضمن آن مي‌شناختي و بهانه اي نيافتي كه او را بدان مواخذت نمودي. روزي شنودم كه ملك را مي‌گفت كه: جهان داري را منزلت شريف و درجت عالي است. و بدان محل بكوشش و آرزو نتوان رسيد و جز به اتفاقات نيك و مساعدت سعادت بدست نيايد. و چون ميسر شد آن را عزيز بايد داشت و در ضبط و حفظ آن جد و مبالغت بايد نمود. و حالي بصواب آن لايق تر كه دركارها غفلت كم رود و مهمات را خوار شمرده نيايد، كه بقاي ملك و استقامت دولت بي حزم كامل و عدل شامل و راي راست

و شمشير تيز ممكن نباشد. لكن بسخن او التفاتي نرفت و مناصحت او مقبول نبود.

تا زبر و زير شد همه كار از چپ وز راست

نه از عقل كياست او ايشان را فايده اي حاصل آمد و نه او بخرد و حصافت خويش از اين بلا فرج يافت. راست گفته‌اند «و لا امر للمعصي الا مضيعا. »

واميرالمومنين علي كرم الله وجهه مي‌گويد: « لا راي لمن لايطاع. »

اينست داستان حذر از مكان غدر و مكايد راي دشمن، اگرچه در تضرع و تذلل مبالغت نمايد، كه زاغي تنها، با عجز و ضعف خويش، خصمان قوي و دشمنان انبوه را بر اين جمله بوانست ماليد، بسبب ركت راي و قلت فهم ايشان بود. والا هرگز بدان مراد نرسيدي و آن ظفر در خواب نديدي. و خردمند بايد كه در اين معاني بچشم عبرت نگرد واين اشارت بسمع خرد شنود و حقيقت شناسد كه بر دشمن اعتماد نبايد كرد، و خصم را خوار نشايد داشت اگرچه حالي ضعيف نمايد.

كاندر سر روزگار بس بازيهاست

و دوستان گزيده و معينان شايسته را بدست اوردن نافع تر ذخيرتي و مربع تر تجارتي بايد پنداشت. واگر كسي را هر دو طرف ممهد شد،كه هم دوستان را عزيز و شاكر تواند داشت و هم از دشمنان غدار و مخالفان مكار دامن در تواند چيد، بكمال مراد و نهايت آرزو برسد و سعادت دوجهاني بيابد.

والله ولي التوفيق لما يرضيه.

باب القرد و السلحفاة

راي گفت: شنودم داستان تصون از خداع دشمن و توقي از نفاق خصم و فرط تجنب و كمال تحرز كه ازان واجبست. اكنون بيان كند مثل آن كس كه د ركسب چيزي جد نمايد و پس از ادراك نهمت غفلت برزد تا ضايع شود.

برهمن گفت: كسب آسانتر كه نگاه داشت، چه بسيار نفايس باتفاق نيك و مساعدت روزگار بي سعي واهتمامي حاصل آيد، اما حفظ آن جز برايهاي ثاقب و تدبيرهاي صائب صورت نبندد. و هركه در ميدان خرد پياده باشد و از پيرايه حزم عاطل مكتسب او سخت زود در حيز تفرقه افتد، و در دست او ندامت و حسرت باقي ماند، چنانكه باخه بي جهد زيادت بوزنه را در دام كشيد و بناداني بباد داد.

راي پرسيد: چگونه؟ گفت:

در جزيره اي بوزنگان بسيار بودند، و كاردناه نام ملكي داشتند. با مهابت وافر و سياست كامل و فرمان نافذ و عدل شامل. چون ايام جواني كه بهار عمر و موسم كامراني است بگذشت ضعف پيري در اطراف پيدا آمد و اثر خويش در قوت ذات و نور بصر شايع گردانيد.

و عادت زمانه خود همين است كه طراوت جوانبي بذبول پيري بدل كند و ذل درويشي را بر عز توانگري استيلا دهد. خويشتن را در لباس عروسان بجهانيان مي‌نمايد و زينت و زيور مموه بر دل و جان هريك عرض مي‌دهد. آرايش ظاهر را مدد غرور بي خردان گردانيده است و نمايش بي اصل را مايه شره و فريب حريصان كرده، تا همگان در دام آفت او مي‌افتند و اسير مراد وهواي او مي‌شوند، از خبث

باطن و مكر خلقتش غافل و از دناءت طبع و سستي عهدش بي خبر

هست چون مار گرزه دولت دهر
نرم و رنگين و اندرون پرزهر
در غرورش، توانگر ودرويش
شاد همچون خيال گنج انديش

و خردمند بدين معاني الفتات ننمايد، ودل در طلب جاه فاني نبندد، و روي بكسب خير باقي آرد، زيرا كه جاه و عمر دنيا ناپاي دار است، و اگر از مال چيزي بدست آيد هم بر لب گور ببايد گذاشت تا سگان دندان تيز كرده در وي افتند كه «ميراث حلال است. »

چيست دنيا و خلق و استظهار؟
خاكداني پر از سگ و مردار
بهريك خامش اين همه فرياد
بهر يك توده خاك اين همه باد
هست مهر زمانه پركينه
سير دارد ميان لوزينه

در جمله ذكر پيري و ضعف كارداناه فاش شد، و حشمت ملك و هيبت او نقصان فاحش پذيرفت. ا زاقرباي وي جواني تازه در رسيد كه آثار سعادت در ناصيت وي ظاهر بود، و مخايل اقبال و دولت در حركات و سكنات وي پيدا، و استحقاق وي برتبت پادشاهي و منزلت جهان داري معلوم، و استقلال وي تقديم ابواب سياست و تمهيد اسباب ايالت را مقرر.

و بدقايق حيلت گرد استمالت لشكر برآمد و نواخت و تالف و مراعات رعيت پيشه كرد، تا دوستي او در ضماير قرار

گرفت، و دلهاي همه برطاعت و متابعت او بيارامید، پير
فرتوت را از ميان كار بيرون آوردند و زمام ملك بدو سپرد.
بيچاره را باضطرار جلا اختيار كرد و بطرفي از ساحل
دريا كشيد، كه آنجا بيشه اي انبوه بود و ميوه بسيار. و
درختي انجير بر آب مشرف بگزيد، و بقوتي كه از ثمرات
آن حاصل ميآمد قانع گشت، و توشه راه عقبي بتوبت وا
نابت ميساخت، و بضاعت آخرت بطاعت و عبادت مهيا
ميكرد.

بار مايه گزين كه برگذرد
اين ههم بارنامه روي چند

و در زير آن درخت باخه اي نشستي و بسايه آن استراحت
طلبيدي. روزي بوزنه انجير ميچيد، ناگاه يكي در آب افتاد
آواز آن بگوش او رسيد، لذتي يافت و طربي و نشاطي در
وي پيدا آمد. و هر ساعت بدان هوس ديگري بينداختي
وبآواز تلذذي نمودي. سنگ پشت آن ميخورد و صورت
ميكرد كه براي او ميانداز‌د. و اين دل جويي و شفقت در
حق او واجب ميدارد. انديشيد كه بي سوابق معرفت اين
مكرمت ميفرمايد، اگر وسيلت مودت بدان پيوندد پوشيده
نماند كه چه نوع اعزاز وا كرام ميفرمايد، و چنين ذخيرتي
نفيس و موهبتي خطير از صحبت او بدست آيد. بوزنه را
آواز داد و صحبت خود برو عرضه كرد. جواني نيكو شنيد
و اهتزاز تمام ديد و هريك ازيشان بيك ديگر ميلي بكمال
افتاد؛ و مثلا چون يك جان ميبودند در دو تن و يك دل در
دو سينه.

مثل المصافاة بين الماء و الراح.

هم وحشت غربت از ضمير بوزنه كم شد و هم باخه بمحبت او مستظهر گشت.
و هر روز ميان ايشان زيادت رونق و طراوت ميگرفت و دوستي موكد ميگشت. و مدتي برين گذشت.
چون غيبت باخه از خانه او دراز شد جفت او در اضطراب آمد و غم و حيرت و اندوه و ضجرت بدو راه يافت، و شكايت خود با ياري باز گفت. جواب داد كه: اگر عيبي نكني و مرا دران متهم نداريترا از حال او بياگاهانم. گفت: اي خواهر، در سخن تو چگونه ريبت و شبهت تواند بود، و در اشارت تو تهمت و بچه تاويل صورت بندد؟ گفت: او با بوزنه اي قريني گرم آغاز نهاده است و، دل و جان بر صحبت او وقف كرده، و مودت او از وصلت تو عوض ميشمرد، و آتش فراق تو بآب وصال او تسكيني ميدهد. غم خوردن سود ندارد، تدبيري انديش كه متضمن فراغ باشد.
پس هر دو رايها در هم بستند. هيچ حيلت و تدبير ايشان را واجب تر از هلاك بوزنه نبود. واو خود باشارت خواهر خوانده بيمار ساخت و جفت را استدعا كرد و از ناتواني اعلام كرد.
باخه از بوزنه دستوري خواست كه بخانه رود و عهد ملاقات با اهل و فرزند تازه گرداند. چون آنجا رسيد زن را بيمار ديد. گرد دل جوبي و تلطف برآمد و از هر نوع چاپلوسي و تودد در گرفت. البته التفاتي ننمود و بهيچ تاويل لب نگشاد. از خواهر خواهنده وتيمار دار پرسيد كه: موجب آزار و سخن ناگفتن چيست؟ گفت: بيماري كه از دارو نوميد باشد و از علاج مايوس دل چگونه رخصت حديث كردن يابد؟ چون اين باب بشنود جزعها نمود و رنجور و پرغم شد

وگفت: اين چه داروست كه در اين ديار نمي توان يافت و بجهد و حيلت بران قادر نمي توان شد؟ زودتر بگويد تا در طلب آن بپويم و دور و نزديك بجويم و اگرجان و دل بذل بايد كرد دريغ ندارم. جواب داد كه: اين نوع درد رحم،معالجت آن بابت زنان باشد، و آن را هيچ دارو نمي توان شناخت مگر دل بوزنه. باخه گفت: آن كجا بدست آيد؟ جواب داد كه: همچنين است، و ترا بدين خوانديم تا از ديدار بازپسين محروم نماني،و الا اين بيچاره را نه اميد خفت باقي است و نه راحت صحت منتظر. باخه از حد گذشته رنجور و متلهف شد و غمناك و متاسف گشت، و هرچند وجه تدارك انديشيد مخلصي نديد. طمع در دوست خود بست و با خود گفت: اگر غدر كنم و چندان سوابق دوستي و سوالف يگانگي را مهمل گذارم از مردي و مروت بي بهره گردم، و اگر بركرم و عهد ثبات ورزم و جانب خود را از وصمت مكر و منقصت غدر صيانت نمايم زن كه عماد دين است و آباداني خانه و نظام تن در گرداب خوف بماند. از اين جنس تاملي بكرد و ساعتي در اين تردد و تحيز ببود آخر عشق زن غالب آمد و راي بر دارو قرار داد، كه شاهين وفا سبك سنگين بود.

و پيغامبر گفت عليه السلام حبك الشي ء يعمي و يصم. و دانست كه تا بوزنه را د رجزيره نيفگند حصول اين غرض متعذر و طالب آن متحيز باشد.

در حال ضرورات مباح است حرام

بدين عزيمت بنزديك بوزنه باز رفت. و اشتياق بوزنه بديدار او هرچه صادق تر گشته بود و نزاع بمشاهدت او هرچه غالبتر شده. چندانكه بر وي افگند اندك سكون وسلوتي يافت

و گرم بپرسید، و از حال فرزندان و عشیرت استکشافي کرد. باخه جواب داد که: رنج مفارقت تو بر من چنان مستولي شده بود که از انس وصال ایشان تفرجي حاصل نیامد، و از تنهایي تو و انقطاع که بوده است از اتباع واشیاع هرگه میاندیشیدم عمر بر من منغص مي‌گشت و صفوت عیش من کدورت مي‌پذیرفت؛ و اکنون چشم دارم که اکرامي واجب داري و خانه و فرزندان مرا بدیدار خویش آراسته و شادمانه کني تا منزلت من در دوستي تو همگنان را مقرر شود، و اقربا و پیوستگان مرا مباهاتي و مفاخرتي حاصل آید، و طعامي که ساخته آید پیش تو آرند مگر بعضي از حقوق مکارم تو گزارده شود.
بوزنه گفت: زینهار تا دل بدین معاني نگران نداري و جانب مرا با خویشتن بدین موالات و مواخات فضیلتي نشناسي، که اعتداد من بمکارم تو زیادت است و احتیاج من بوداد تو بیشتر، چه من از عشیرت و ولایت و خدم و حشم دورافتاده ام. و ملك و ملك را نه باختیار پدرود کرده. هرچند ملك خرسندي، بحمدالله و منه، ثابت تر است و معاشرت بي منازعت مهناتر. و اگر پیش ازین نسیم این راحت بدماغ من رسیده بودي و لذت فراغت و حلاوت قناعت بکام من پیوسته بودي هرگز خویشتن بدان ملك بسیار تبعت اندك منفعت آلوده نگردانیدمي، و سمت این حیرت برمن سخت نشدي.
کسي که عزت عزلت نیافت هیچ نیافت
کسي که روي قناعت ندید هیچ ندید
و با این همه اگر نه آنستي که ایزد تعالي بمودت و صحبت تو بر من منتي تازه گردانید و موهبت محبت تو در چنین غربتي ارزاني داشت مرا از چنگال قراق که بیرون آوردي

و از دست مشقت هجران كه بستدي؟ پس بدين مقدمات حق تو بيشتر است و لطف تو در حق من فراوان تر. بدين موونت وتكلف محتاج نيستي؛ كه در ميان اهل مروت صفاي عقيدت معتبر است، و هرچه ازان بگذرد وزني نيارد، كه انواع جانوران بي سابقه معرفت با هم نشين در طعام و شراب موافقت مي‌نمايند، و چون ازان بپرداختند از يك ديگر فارغ آيند، و باز دوستان را اگرچه بعد المشرقين اتفاق افتد سلوت ايشان جز بياد يك ديگر صورت نبندد، و راحت ايشان جز به خيال يك ديگر ممكن نگردد در يوبه وصال خوش مي‌باشند و براميد خيال بخواب مي‌گرايند.
و اختلاف دزدان بخانها از وجه دوستي و مقاربت نيست، اما براي غرضي چندان رنج برگيرند وگاه و بيگاه تجشم واجب دارند. وآن كس كه داربازي كند اگر دوستان دران نشناسند از سعي باطل احتراز صواب بينند. اگرخواهي كه بزيارت اهل تو آيم و دران مبادرت متعين شمرم مي‌دان كه حديث گذشتن من از دريا متعذر است. باخه گفت: من ترا برپشت بدان جزيره رسانم، كه در وي هم امن و راحت است و هم خصب و نعمت. در جمله بر وي دميد تا بوزنه توسني كم كرد و زمام اختيار بدو داد. او را بر پشت گرفت و روي بخانه نهاد. چون بميان آب رسيد تاملي كرد و از ناخوبي آنچه پيش داشت بازانديشيد و با خود گفت: سزاوارتر چيزي كه خردمندان ازان تحرز نموده‌اند بي وفايي و غدر است خاصه در حق دوستان، و از براي زنان كه نه در ايشان حسن عهد صورت بندد و نه ازيشان وفا و مردمي چشم توان داشت. و گفته‌اند كه: «بركمال عيار زر بعون و انصاف آتش وقوف توان يافت؛ و بر قوت ستور بحمل بارگران دليل

توان گرفت؛ و سداد و امانت مردان بداد و ستد بتوان شناخت، و هرگز علم بنهايت كارهاي زنان و كيفيت بدعهدي ايشان محيط نگردد. »
بيستاد و با دل ازين نمط مناظره ميكرد، و آثار تردد در وي مي‌نمود. بوزنه را ريبي افتاد كه پيغامبر گفته است، صلي الله عليه و سلم «العاقل يبصر بقلبه مالا يبصر الجاهل بعينه. » و پرسيد كه: موجب فكرت چيست؟ مگر برداشتن من بر تو گران آمد و ازان جهت رنجور شدي؟ باخه گفت: از كجا مي‌گويي و از دلايل آن بر من چه مي‌بيني؟ گفت: مخايل مخاصمت تو با خود و تحير راي تو در عزيمت تو ظاهر است. باخه جواب داد كه: راست مي‌گويي. من در اين انديشه افتاده ام كه روز اولست كه تو اين تجشم مي‌نمايي، و جفت من بيمار است و لابد خللي خالي نباشد، و چنانكه مراداست شرايط ضيافت و لوازم اكرام و ملاطفت بجاي نتوانم آورد. بوزنه گفت:چون عقيدت تو مقرر است و رغبت در طلب رضا و تحري مسرت من معلوم، اگر تكلف د رتوقف داري بصحبت و محروميت لايق تر افتد. و معول دراين معاني برمعاينه ضماير و مناجات عقايد تواند بود. و آنچه من مي‌شناسم از خلوص اعتقاد تو وراي آنست كه بموونت محتاج گردي و در نيكو داشت من نتوق لازم شمري. دل فارغ دار و خطرات بي وجه بي خاطر مگذار. باخه پاره اي برفت، باز ديگر بيستاد وهمان فركت اول تازه گردانيد. بدگماني بوزنه زيادت گشت و باخود گفت: چون در دل كسي از دوست اوشبهتي افتاد بايد كه زود در پناه حزم گريزد و اطراف فراهم گيرد، و برفق و مدارا خويشتن نگاه دارد، اگر آن گمان يقين گردد از بدسگالي او بسلامت ماند،

و اگر ظن خطا كند ا زمراعات جانب احتياط و تيقظ عيبي نيايد و دران مضرتي و ازان منقصس صورت نبندد. دل را براي انقلاب او قلب نام كرده اند، و نتوان دانست كه هر ساعت ميل او بخير و شر چگونه اتفاق افتد.
آنگاه او را گفت كه: موجب چيست كه هر لحظت در ميدان فكرت مي‌تازي و در درياي حيرت غوطه مي‌خوري؟ گفت: همچنين است. ناتواني زن و پريشاني حال، مرا متفكر مي‌گرداند. بوزنه گفت: از وجه مخالصت مرا از اين دل نگراني اعلام دادي. اكنون ببايد نگريست كه كدام علت است و طريق معالجت آن چيست، كه وجه تداوي پيش راي تو متعذر ننمايد. باخه گفت: طبيبان بدارويي اشارت كرده‌اند كه دست بدان نمي رسد. پرسيد كه: آخر كدام است؟ گفت: دل بوزنه.
در ميان آب دودي بسر او برآمد و چشمهاش تاريك شد، و با خود گفت: شره نفس و قوت حرص مرا در اين ورطه افگند، و غلبه شهوت و استيلاي نهمت مرا در اين گرداب ژرف كشيد. و من اول كس نيستم كه بدين ابواب فريفته شده ست و سخن منافقان را در دل جاي داده و تير آفت از گشاد جهل و ضلالت بردل خورده و اكنون جز حيلت و مكر دست گيري نمي شناسم. چندانكه در آن جزيره افتادم اگر از تسليم دل امتناعي نمايم از گرسنگي بميرم و محبوس بمانم، و اگر خواهم كه بگريزم و خويشتن در آب افگنم هلاك شوم و خسارت دنيا و عقبي بهم پيوندد.
آنگه باخه را گفت: وجه معالجت آن مستوره بشناختم، سهل است. و علما گويند كه نيكو ننمايد كه كسي از زاهدان آنچه براي خيرات و ادخار حسنات طلبند بازگيرد، يا از ملوك

روزگار چيزي كه از جهت صلاح خاص و عام خواهند دريغ دارد، يا با دوستان درآنچه فراغ ايشان را شايد مضايقت پيوندد. » و من محل اين زن در دل تو مي‌دانم، و در دوستي نخورد كه داروي صحت او بي موجبي موقوف كنم. وا گر اين انديشم، تا بكردن رسد، بنزديك اهل مروت چگونه معذور باشم؟ و من اين علت را مي‌شناسم، و زنان ما را ازين بسيار افتد و مادلها ايشان را دهيم و دران رنج بيشتر نبينيم، مگر اندكي، كه د رجنب فراغ ما و شفاي ايشان خطري نيارد. و اگر برجايگاه اعلام داديي دل با خود بياوردمي، و اين نيك آسان بودي بر من، كه در صحت زن تو راحت است و در فرقت دل مرا فراغت. و دراين باقي عمر بدل حاجتي صورت نمي توانم كرد و در مقامي افتاده ام كه هيچيز دران بر من از صحبت دل دشوارتر نيست، از بس غم كه بر وي بباريده است، و هر ساعت موجي هايل مي‌خيزد و آرزوي من بر مفارقت وي مقصور شده ست، مگر انديشه هجران اهل و عشيرت و تفكر ملك و ولايت بفراق او كم گردد، و يكچندي از آن غمهاي جگر سوز و فكرتهاي جان خوار برهم.

باخه گفت: دل چرا رها كردي؟ گفت: بوزنگان را عادت است كه چون بزيارت دوستي روند و خواهند كه روز برايشان بخرمي گذرد و دست غم بدامن انس ايشان نرسد دل با خود نبرند. كه آن مجمع رنج و محنت و منبع غم و مشقت است و باختيار صاحب خود بر اندوه و شادي ثبات نكند، و هر ساعت عيش صافي را تيره مي‌گرداند و عمرهني را منغص مي‌كند. و چون بخانه تو مي‌آمدم خواستم كه انس ديدار تو بر من تمام شود. وزشت باشد كه خبر ملالت آن

مستوره شنودم و دل با خود نبرم، و ممكن است كه تو
معذور داري، لكن آن طايفه بد برند كه «با چندين سوابق
اتحاد دراين محقر مضايقت مي‌نمايد، و طلب فراغ تو در
آنچه ضرري بمن راجع نمي گردد فرو مي‌گذاري. »
اگر بازگردي تا ساخته و آماده آيم نيكوتر.
باخه برفور بازگشت و بنجح مراد و حصول عرض واثق
شد، و بوزنه را بركران آب رسانيد، او بتگ بر درخت
دويد. باخه ساعتي انتظار كرد، پس آواز داد. بوزنه بخند يد
و گفت:
اي دوستي نموده و پيوسته دشمني
در شرط تو نبود كه با من تواين كني
كه من در ملك عمر بآخر رسانيده ام و گرم و سرد روزگار
چشيده و بخير و شر احوال بينا گشته، و امروز كه زمانه
داده خود باز ستد وچرخ در بخشيده خود رجوع روا داشت
در زمره منكوبان آمده ام و از اين نوع تجربت بيافته، و مثل
مشهور است كه «قد انزلنا و ايل علينا. » و بحكم اين
مقدمات هرچه رود برمن پوشيده نماند، و موضع نفاق و
وفاق نيكو شناسم. درگذر از اين حديث و بيش در مجلس
مردان منشين و لاف حسن عهد فروگذار. چه اگر كسي
درهمه هنرها دعوي پيوندد واز مردمي ومروت بسيار
تصلف جايز شمرد چون وقت آزمايش فراز آيد هراينه بر
سنگ امتحان زرد روي گردد، و انواع چوبها در صورت
مجانست و مساوات ممكن شود، و اگر بانگي بيارايند و در
زينت تكلفي فرمايند كمتر چوبي را بر ظاهر ديدار بر عود
رجحان ومزيت افتد، اما چون انصاف آتش در ميان آيد عود
را در صدر بساط برند و ناژ را علف گرمابه سازند.

چون بآتش رسند هر دو بهم
نبود فعل عود چون چند چندن
و نيز گمان مبر كه من همچون آن خرم كه روباه گفته بود كه دل و گوش نداشت. باخه پرسيد كه: چگونه است آن؟
گفت:
آورده‌اند كه شيري را گر بر آمد و قوت او چنان ساقط شد كه از حركت فروماند و شكار متعذر شد. روباهي بود د رخدمت او و قراضه طعمه او چيدي. روزي او را گفت: ملك اين علت را علاج نخواهد فرمود؟ شير گفت: مرا نيز خار خار اين مي‌دار د، وا گر دارو ميسر شود تاخيري نرود. و چنين مي‌گويند كه جز بگوش و دل خر علاج نپذيرد، و طلب آن ميسر نيست. گفت: اگر ملك مثال دهد توقفي نرود و بيمن اقبال او اين قدر فرونماند، و چون اشتر صالح خري از سنگ بيرون آورده شود. و موي ملك بريخته است و فر و جمال و شكوه و بهاي او اندك مايه نقصان گرفته و بدان سبب از بيشه بيرون نمي توان رفت كه حشمت ملك و مهابت پادشاهي را زيان دارد. و در اين نزديكي چشمه اي است و گازري هر روز بجامه شستن آنجا آيد، و خري كه رخت كش اوست همه روز در آن مرغزار و بيارم، و ملك نذر كند كه دل و گوش او بخورد و باقي صدقه كند. شير شرط نذر بجاي آورد.
روباه نزديك خر رفت و با او مفاوضت گشاده گردانيد. آنكه گفت: موجب چيست كه ترا لاغر و نزار و رنجور مي‌بينم؟ اين گازر برتواتر مرا كار مي‌فرمايد، و در تيمار داشت اغباب نمايد، و البته غم علف نخورد، و اندك و بسيار آسايش صواب نبيند. روباه گفت: مخلص و مهرب نزديك و

مهيا، بچه ضرورت اين محنت اختيار كرده اي؟گفت:من شهرتي دارم و هركجا روم از اين رنج خلاص نيابم؛ و نيز تنها بدين بلا مخصوص نيستم، كه امثال من همه در اين عنااند. روباه گفت: اگر فرمان بري ترا بمرغزاري برم كه زمين او چون كلبه گوهر فروش بالوان جواهر مزين است و هواي او چون طبل عطار بنسيم مشك و عنبر معطر.
نه امتحان پسوده چنو موضعي بدست
نه آرزو سپرده چنو بقعتي بپاي
و پيش ازين خري را دلالت كرده ام و امروز در عرصه فراغ و نهمت مي‌خرامد و در رياض امن و مسرت مي‌گرازد. چون خر اين فصل بشنود خام طمعي او را برانگيخت تا نان روباه پخته شد و از آتش گرسنگي فرج يافت. گفت: از اشارت تو گذر نيست، چه مي‌دانم كه براي دوستي و شفقت اين دل نمودگي و مكرمت مي‌كني.
روباه پيش ايستاد و او را بنزديك شير آورد. شير قصد وي كرد و زخمي انداخت، موثر نيامد و خر بگريخت،روباه از ضعف شير لختي تعجب نمود، آنگاه گفت:بي از آنكه دران فايده اي و بدان حاجتي باشد تعذيب حيوان از سداد راي و ثبات عزم دور افتد، و اگر ضبط ممكن نگشت كدام بدبختي ازين فراتر كه مخدوم من خري لاغر را نتوانست شكست؟
اين سخن بر شير گران آمد، انديشيد كه: اگر گويم اهمال ورزيدم بركت راي و تردد و تحير منسوب گردم، و اگر بقصور قوت اعتراف نمايم سمت عجز التزام بايد نمود. آخر فرمود كه: هرچه پادشاهان كنند رعايا را بران وقوف و استكشاف شرط نيست و خاطر هركس بدان نرسد كه راي ايشان بيند. ازين سوال درگذر، و حيلتي ساز كه خر باز آيد

و خلوص اعتقاد و فرط تو بدان روشن تر شود و از امثال خويش بمزيد عنايت و تربيت مميز گردي.
روباه رفت، خر عتابي كرد كه: مرا كجا برده بودي؟ روباه گفت: سود ندارد. هنوز مدت رنج و ابتلاي تو سپري نشده است و با تقدير آسماني مقاومت و پيش دستي ممكن نگردد. والا جاي آن بود كه دل از خود نمي بايستي برد و برفور بازگشت، كه اگر شير بتو دست دراز كرد از صدق شهوت و فرط شبق بود، و آرزوي صحبت و مواصلت بتو او را بران تعجيل داشت. اگر توقفي رفتي انواع تلطف و تملق مشاهده افتادي، و من در آن هدايت و دلالت سرخ روي گشتمي. بر اين مزاج دمدمه اي مي‌داد تا خر را بفريفت و بازآورد كه خر هرگز شير نديده بود، پنداشت كه او هم خراست.
شير او را تالفي و استيناسي گرفت پس ناگاه بروجست و فروشكست. آنگه روباه را گفت: من غسلي بكنم پس گوش ودل او بخورم، كه علاج اين علت بر اين نسق و ترتيب فرموده‌اند. چون او غايب شد روباه گوش و دل هر دو بخورد. شير چون بازآمد گفت: گوش و دل كو؟ جواب داد كه: بقا باد ملك را اگر او گوش و دل داشتي، كه يكي مركز عقل و ديگر محل سمع است، پس از آنكه صولت ملك ديده بود دروغ من نشنودي و بخديعت فريفته نشدي و بپاي خود بسر گور نيامدي.
و اين مثل بدان آوردم تا بداني كه من بي گوش و دل نيستم، و تو از دقايق مكر و خديعت هيچ باقي نگذاشتي و من به راي وخرد خويش دريافتم و بسيار كوشيدم تا راه تاريك شده

روشن شد و کار دشوار گشته آسان گشت هنوز توقع مراجعت مي‌باشد؟ محال انديشي شرط نيست.

گر ماه شوي بآسمان کم نگرم
وربخت شوي رخت بکويت نبرم

باخه گفت: امروز اعتراف و انکار من يك مزاج دارد، و در دل تو از من جراحتي افتاد که بلطف چرخ و رفق دهر مرهم نپذيرد. و داغ بدکرداري و لئيم ظفري در پيشاني من چنان متمکن شد که محو آن در وهم و امکان نيايد، و غم و حسرت و پشيماني و ندامت سود ندارد، دل برتجرع شربت فرقت مي‌ببايد نهاد و تن اسير ضربت هجر کرد.

بهمه عمر يك خطا کردم
غم و تشوير صد خطا خوردم
بچه خدمت زمن شوي خشنود
تا من امروز گرد آن گردم؟

اين فصل مقرر کردن بود و خايب و نوميد بازگشتن.

اينست داستان آنکه دوستي يا مالي آرد و بناداني و غفلت بباد دهد تا دربند پشيماني افتد، و هرچند سر بر قفص زند مفيد نباشد. و اهل راي و تجربت بايد که اين باب را با خرد وممارست خود باز اندازند و بحقيقت شناسند که مکستب خود را، از دوستان و مال و جز آن، عزيز بايد داشت، و از موضع تضييع و اسراف برحذر بايد بود، که هرچه ازدست بشد بهر تمني باز نيايد و تلهف و ضجرت و تاسف و حيرت مفيد نباشد.

ايزد تعالي کافه مومنان را سعادت هدايت و ارشاد ارزاني داراد، بمنه و رحمته.

باب الزاهد وابن عرس
راي گفت برهمن را: شنودم داستان كسي كه برمراد خود قادر گردد و در حفظ ان اهمال نمايد، تا در سوز ندامت افتاد و بغرامت و موونت ماخوذ گردد. اكنون بيان كند مثل آنكه در امضاي عزايم تعجيل روا دارد و از فوايد تدبر و تفكر غافل باشد، عاقبت كار و ووخامت عمل او كجا رسد. برهمن گفت:
اياك والامر الذي ان توسعت
هركه قاعده كار خود بر ثبات حزم و وقار ننهد عواقب كار او مبني برملامت و مقصور برندامت باشد. و ستوده تر خصلتي كه ايزدتعالي آدميان را بدان آراسته گردانيده ست جمال حلم و فضيلت وقار است، زيرا كه منافع آن عام است و فوايد آن خلق را شامل: قال النبي عليه السلام «انكم لن تسعوا الناس باموالكم فسعوهم باخلاقكم. » و اگر كسي در تقديم ابواب مكارم و انواع فضايل مبادرت نمايد و برامثال و اقران اندران پيش دستي و مسابقت جويد چون درشت خويي و تهتك بدان پيوندد همه هنرها را بپوشاند، و هرآينه در طبع ازو نفرتي پديد آيد. و لو كنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك. و در صفت خليل عليه السلام آمده ست «ان ابرهيم لاواه حليم. » زيرا كه حليم محبوب باشد و دلهاي خواص و عوام بدو مايل. و بر لفظ معاويه رضي الله عنه رفتي كه «ينبغي ان يكون الهاشمي جوادا والاموي حليما والمخزومي تياها والزبيري شجاعا. » اين سخن بسمع حسن رضوان الله عليه برسيد گفت «مي خواهد تا هاشميآن سخاوت ورزند و درويش گردند، و مخزوميان كبر كنند تا طبع ازيشان برمد و

مردمان ايشان را دشمن گيرند، و زيبريان بغرور شجاعت، خويشتن را در جنگ و كارهاي صعب اندازند و كشته گردند، و مردم ايشان بآخر رسد، و ذكر بني اميه كه اقرباي اويند بحلم و كم آزاري در افواه افتد و در دلهاي مردمان محبوب گردند و خلق را بولا و وفاي ايشان ميل افتد. »
و سمت حلم جزئيات عزم و سكون طبع حاصل نتواند بود كه پيغامبر گفت، عليه السلام، «لاحليم الا ذواناة» چه شتاب كاري پسنديده نيست و باسيرت ارباب خرد و حصافت مناسبتي ندارد، فان العجلة من الشيطان. و لايق بدين سياقت حكايت آن زاهد است كه قدم بي بصيرت در راه نهاد تا دست بخون ناحق بيالود و بيچاره راسوي بي گناه را بكشت.
راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه زاهدي زني پاكيزه اطراف را كه عكس رخسارش ساقه صبح صادق را مايه داده بود و رنگ زلفش طليعه شب را مدد كرده
در حكم خودآورده بود و نيك حرص مي‌نمود برآنچه او را فرزندي باشد چون يكچندي بگذشت و اتفاق نيفتاد نوميد گشت. پس از ياس ايزد تعالي رحمت كرد و زن را حبلي پيدا آمد. پير شاد شد و مي‌خواست كه روز و شب ذكر آن تازه مي‌دارد. يك روزي زن را گفت: سخت زود باشد كه ترا پسري آيد، نام نيكوش نهم و احكام شريعت و آداب طريقت درو آموزم و در تهذيب و تربيت وترشيح او جد نمايم، چنانكه در مدت نزديك و روزگار اندك مستحق اعمال ديني گردد و مستعد قبول كرامت آسماني شود و ذكر او باقي ماند و از نسل او فرزندان باشد كه ما را بمكان ايشان شادي دل و روشنايي چشم حاصل آيد.

زن گفت: ترا چه سر است و از کجا مي‌داني که مرا پسر خواهد بود؟ و ممکن است که مرا خود فرزند نباشد، و اگر اتفاق افتد پسر نيايد. وانگاه که آفريدگار، عزاسمه و علت کلمته، اين نعمت ارزاني داشت هم، شايد بود که عمر مساعدت نکند. در جمله اين کار درازاست و تو نادان وار برمرکب تمني سوار شده اي و در عرصه تصلف مي‌خرامي.
و اين سخن راست بر مزاج حديث آن پارسا مرد اس تکه شهد روغن بر روي و موي خويش فروريخت. زاهد پرسيد که: چگونه است آن؟ گفت:
پارسا مردي بود و در جوار او بازارگاني بود که شهد و روغن فروختي، و هر روز بامداد قدري از بضاعت خويش براي قوت او بفرستادي. چيزي ازان بکار بردي و باقي در سبويي مي‌کردي و در طرفي از خانه مي‌آويخت. بآهستگي سبوي پر شد. يك روزي دران مي‌نگريست. انديشيد که: «اگر اين شهد و روغن بده درم بتوانم فروخت، ازان پنج سرگوسپند خرم، هرماهي پنج بزايند و از نتايج ايشان رمها سازم و مرا بدان استظهاري تمام باشد، اسباب خويش ساخته گردانم و زني از خاندان بخواهم؛ لاشك پسري آيد، نام نيکوش نهم و علم و ادب درآموزم، چون يال برکشد اگر تمردي نمايد بدين عصا ادب فرمايم. اين فکرت چنان قوي شد و اين انديشه چنان مستولي گشت که ناگاه عصا برگرفت و از سر غفلت بر سبوي زد، درحال بشکست و شهد و روغن تمام بروي او فرو دويد.
و اين مثل بدان آوردم تا بداني که افتتاح سخن بي اتقان تمام و يقين صادق از عيبي خالي نماند و خاتمت آن بندامت کشد.

زاهد بدين اشارت حالي انتباهي يافت، و بيش ذكر آن بر زبان نراند، تا مدت حمل سپري شد. الحق پسري زيبا صورت مقبول طلعت آمد. شاديها كردند و نذرها بوفا رسانيد. چون مدت ملالت زن بگذشت خواست كه بحمامي رود، پسر را بپدر سپرد و برفت. ساعتي بود معتمد پادشاه روزگار باستدعاي زاهد آمد. تاخير ممكن نگشت؛ و در خانه راسوي داشتند كه با ايشان يكجا بودي و بهرنوع از وي فراغي حاصل شمردندي، او را با پسر بگذاشت و برفت. چندانكه او غايب شد ماري روي بمهد كودك نهاد تا اورا هلاك كند. راسو مار را بكشت و پسر را خلاص داد. چون زاهد بازآمد راسو در خون غلطيده پيش او باز دويد. زاهد پنداشت كه آن خون پسر است، بيهوش گشت و پيش از تعرف كار و تتبع حال عصا را در راسو گرفت و سرش بكوفت. چون در خانه آمد پسر را بسلامت يافت و مار را ريزه ريزه ديد. لختي بر دل كوفت و مدهوش وار پشت بديوار بازگشت و روي و سينه مي‌خراشيد:

نه بتلخي چو عيش من عيشي

نه بظلمت چو روز من قاري

و كاشكي اين كودك هرگز نزادي و مرا با او اين الف نبودي تابسبب او اين خون ناحق ريخته نشدي و اين اقدام بي وجه نيفتادي؛ و كدام مصيبت از اين هايل تر كه هم خانه خود را بي موجبي هلاك كردم و بي تاويل لباس تلف پوشانيدم؟ شكر نعمت ايزدي در حال پيري كه فرزندي ارزاني داشت اين بود كه رفت ! و هركه در اداي شكر و شناخت قدر نعمت غفلت ورزد نام او در جريده عاصيان مثبت گردد و ذكر او از صحيفه شاكران محو شود. او در اين فكرت

ميپيچيد و در اين حيرت مينالید كه زن از حمام در رسید
وآن حال مشاهدت كرد؛ در تنگ دلي و ضجرت با او
مشاركت نمود و ساعتي در اين مفاوضت خوض پيوستند،
آخر زاهد را گفت: اين مثل يادداركه هركه در كارها عجلت
نماید و از منافع وقار و سكينت بي بهر ماند بدين حكايت او
را انتباهي باشد واز اين تجربت اعتباري حاصل آيد.
اينست داستان كسي كه پيش از قرار عزيمت كاري بامضا
رساند. و خردمند بايدكه اين تجارب را امام سازد، و آينه
راي خويش را باشارت حكما صيقلي كند، و در ههمه ابواب
بتثبيت و تاني و تدبر گرايد، و از تعجيل و خفت بپرهيزد، تا
وفود اقبال و دولت بساحت او متواتر شود و امداد خير و
سعادت بجانب او متصل گردد، والله ولي التوفيق.

باب السنور و الجرذ

راي گفت شنودم مثل آن كس كه بي فكرت و رويت خود را
در درياي حيرت و ندامت افگند و بسته دام غرامت و
پشيماني گردانيد. اكنون بازگويد داستان آنكه دشمنان انبوه از
چپ و راست و پس و پيش او درآيند چنانكه در چنگال
هلاك و قبضه تلف افتد، پس مخرج خويش در ملاطفت و
موالات ايشان بيند و جمال حال خود لطيف گرداند و
بسلامت بجهد و عهد با دشمن بوفا رساند. و اگر اين باب
ميسر نشود گرد ملاطفت چگونه درآيد و صلح بچه طريق
التماس نمايد؟
برهمن جواب داد كه: اغلب دوستي و دشمنايگي قايم و ثابت
نباشد، و هراينه بعضي بحوادث روزگار استحالت پذيرد. و

مثال آن چون ابر بهاريست كه گاه مي‌بارد وگاه آفتاب مي‌تابد و آن را دوامي و ثباتي صورت نبندد.
سحابة صيف ليس يرجي دوامها.
و وفاق زنان و قربت سلطان و ملاطفت ديوانه وجمال امرد همين مزاج دارد و دل در بقاي آن نتوان بست؛ و بسيار دوستي است كه بكمال لطف و يگانگي رسيده باشد و نما و طراوت آن برامتداد روزگار باقي مانده، ناگاه چشم زخمي افتد و بعداوت و استزادت كشد؛ و باز عداوتهاي قديم و عصبيتهاي موروث بيك محاملت ناچيز گردد و بناي مودت و اساس محبت موكد و مستحكم شود. و خردمند روشن راي در هر دوباب برقضيت فرمان حضرت نبوت رود -قال النبي صلي الله عليه و علي آله «احبب حبيبك هوناما، عسي ان يكون بغيضك يوما ما؛ و ابعض هونا ما، عسي اين يكون حبيبك يوما ما». نه تالف دشمن فروگذارد و طمع از دوستي او منقطع گرداند و نه بر هر دوستي اعتماد كلي جايز شمرد و بوفاي او ثقت افزايد. واز مكر دهر و زهر چرخ در پريشان گردانيدن آن ايمن شود. واما عاقبت انديش التماس صلح و مقاربت و دشمن را غنيمت پندارد چون متضمن دفع مضرتي و جر منفعتي باشد براي اين اغراض كه تقرير افتاد. و هركه در اين معاني وجه كار پيش چشم داشت و طريق مصلحت بوقت بديد بحصول غرض و نجح مراد نزديك نشيند، و بفتح باب دولت و طلوع صبح سعادت مخصوص گردد. و از قرائن واخوات آن، حكايت گربه و موش است. راي پرسيد كه: چگونه است؟ گفت:
آورده‌اند كه بفلان شهر درختي بود، و در زير درخت سوراخ موش، و نزديك آن گربه اي خانه داشت؛ و صيادان

آنجا بسيار آمدندي. روزي صياد دام بنهاد. گربه در دام افتاد و بماند. و موش بطلب طعمه از سوراخ بيرون رفت.
بهرجانب براي احتياط چشم مي‌انداخت و راه سره مي‌كرد، ناگاه نظر برگربه افگند. چون گربه رابسته ديد شاد گشت. در اين ميان از پس نگريست راسويي از جهت او كمين كرده بود، سوي درخت التفاتي نمود بومي قصد او داشت. بترسيد و انديشيد كه: اگر بازگردم راسو در من آويزم، و اگر برجاي قرار گيرم بوم فرود آيد، واگر پيشتر روم گربه در راهست. با خود گفت: در بلاها باز است و انواع آفت بمن محيط و راه مخوف، و با اين همه دل از خود نشايد برد.
و هيچ پناهي مرا به از سايه عقل و هيچ كس دست گيرتر از سالار خرد نيست. و قوي راي بهيچ حال دهشت را بخود راه ندهد و خوف و حيرت را در حواشي دل مجال نگذارد، چه محنت اهل كياست و حصافت تا آن حد نرسد كه عقل را بپوشاند، و راحت در ضمير ايشان هم آن محل نيابد كه بطر مستولي گردد و تدبيري فروماند. و مثال باطن ايشان چون غور درياست كه قعر آن در نتوان يافت واندازه ژرفي آن نتوان شناخت، و هرچه در وي انداخته شود در وي پديد نيايد و در حوصله وي بگنجد واثر تيرگي در وي ظاهر نگردد. و مرا هيچ تدبير موافق تر از صلح گربه نيست كه در عين بلا مانده ست و بي معونت من ازان خلاص نتواند يافت، و شايد بود كه سخن من بگوش خرد استماع نمايد و تمييز عاقلانه در ميان آرد و برصدق گفتار من وقوف يابد، وبداند كه آن را باخداع و نفاق آسيبي صورت نبندد و از معرض مكر و زرق دور است، و بطمع معونت مصالحت

من بپذيرد، و هردو را ببركات راستي و يمن وفاق نجاتي حاصل آيد.
پس نزديك گربه رفت و پرسيد كه حال چيست؟ گفت: مقرون بابواب بلا و مشقت. موش گفت: لو لم اترك الكذب تاثما لبتركته تكرما و تذمما. هرگز هيچ شنوده اي از من جز راست؟ و من هميشه بغم تو شاد بودمي و ناكامي ترا عين شاد كامي خود شمردي، و نهمت برآنچه بمضرت پيوندد مقصور داشتمي، لكن امروز شريك توام در بلا، و خلاص خويش دران مي‌پندارم كه بر خلاص تو مشتمل است، بدان سبب مهربان گشته ام. و برخرد و حصافت تو پوشيده نيست كه من راست مي‌گويم و درين خيانت و بدسگالي نمي دانم، و نيز راسو را براثر من و بوم را بر بالاي درخت مي‌توان ديد، و هر دو قصد من دارند و دشمنان تو، اند، وهرگاه كه بتو نزديك شدم طمع ايشان از من منقطع گشت.
لقاي تو سبب راحت است در ارواح
بقاي تو سبب صحت است در ابدان
اكنون مرا ايمن گردان و تاكيدي بجاي آر تا بتو پيوندم،و غرض من بحصول رسد و بندهاي تو همه ببرم و فرج يابي.
اين سخن را ياد دار و بحسن سيرت و طهارت سريرت من واثق باش، كه هيچ كس از يافتن حسنات و ادراك سعادات از دو تن محروم تر نباشد: اول آنكه بركسي اعتماد نكند و بگفتار خردمندان ثقت او مستحكم نشود، ديگر آنكه ديگران از قبول روايت و تصديق شهادت او امتناع نمايند و در آنچه گويد خردمندان را جواب نبود. و من در عهد وفاي خود مي‌آيم و مي‌گويم:
اگر يگانه شوي با تو دل يگانه كنم

زعشق و مهر دگر دلبران کرانه کنم
این ملاطفت بپذیر و در این کار تاخیر منماي، که عاقل در مهمات توقف و در کارها تردد جایز نشمرد، ودل ببقاي من خوش کن که من بحیات تو شادم، چه رستگاري هر يك از ما ببقاي دیگري متعلق است، چنان که کشتي بسعي کشتي بان بکرانه رسد و کشتي بان بدالت کشتي خلاص یابد. و صدق من بآزمایش معلوم خواهد گشت و چون آفتاب روشن شد که قول من از عمل قاصر است و کردار من بر گفتار راجح.
چون گربه سخن موش بشنود و جمال راستي بر صفحات آن بدید شاد شدو گفت: سخن تو بحق ميماند، و من این مصالحت ميپذیرم، که فرمان باري عز اسمه بر آن جملتست: و ان جنحوا للسلم فاجنح لها. و امید ميدارم که هر دو جانب را بیمن آن خلاص پیدا آید و من مجازات آن بر خود واجب گردانم و همه عمر التزام شکر ومنت نمایم.
موش گفت: من چون بتو پیوستم باید که ترحیبي تمام و اجلالي بسزا رود، تا قاصدان من بمشاهده آن بر لطف حال مصافات و استحکام عقد موالات واقف شوند و خایب و خاسر بازگردند، و من با فراغت و مسرت بندهاي تو ببرم.
گفت: چنین کنم.
آنگه موش پیشتر آمد. گربه او را گرم بپرسید، و راسو و بوم هر دو نومید برفتند، و موش بآهستگي بندها بریدن گرفت. گربه استبطایي کرد و گفت: زود ملول شدي، و اعتقاد من در کرم عهد تو بخلاف این بود، چون برحاجت خویش پیروز آمدي مگر نیت بدل کردي و در انجاز وعد مدافعت ميانديشي؟ بدان که قوت عزیمت و ثبات راي

هركس در هنگام نكبت توان آزمود، زيرا كه حوادث زمانه بوته وفا و محك مردان است
آتش كند هرآينه صافي عيار زر
اين مماطلت باخلاق كريمان لايق نيست و باعادات بزرگان مناسبتي ندارد، و منافع مودت و فوايد حريت من هرچه عاجل تر بيافتي و طمع دشمنان غالب از ذات تو منقطع گشت، و حالي بمروت آن لايق تر كه مكافات آن لازم شمردي و زودتر بندهاي من ببري و سوالف وحشت را فروگذاري، كه اين موافقت كه ميان ما تازه گشت سوابق مناقشت را،بحمدالله ومنه، برداشت؛ و فضيلت وفاداري و شرف حق گزاري بر خرد و راي تو پوشيده نماند، و وصمت غدر و منقصت مكر سميتي كريه است و خدشه اي زشت، كريم جمال مناقب و آينه محاسن خويش بدان ناقص و معيوب نگرداند. وهركرا بحريت ميلي است ظاهر و باطن با دوستان پس از معاهدت برابر دارد. و نيز اگر خواهي كه كعبتين كژ در ميان آري هم بران اطلاع افتد و معايب آن برهركس مستور نماند.
و هركجا كرمي شامل و مروتي شايع است طبع اهمال حقوق نفور باشد و همت برگزارد مواجب آن مقصور. و مرد خوب سيرت نيكو سريرت بيك تودد قدم در ميدان مخالصت نهد و بناي دوستي و مصادقت را باوج كيوان رساند، ونهال مردمي و مروت را پيراسته وسيراب گرداند، و اگر در ضمير سابقه وحشتي و خشونتي بيند سبك محو كند و آن را غنيمت بزرگ و تجارتي مربح شمرد، خاصه كه وثيقتي در ميان آمده باشد و بسوگندان مغلظه موكد گشته.

و ببايد شناخت كه عقوبت غادران زود نازل گردد، و سوگند دروغ قواعد عمر و اساس زندگاني زود با خلل كند، و زبان نبوت بدين دقيقه اشارت كند كه:اليمين الغعموس تدع الديار بلاقع. و آن كس كه بتواضع و تضرع مقدمات آزار فرو نتواند گذاشت و در عفو و تجاوز پيش دستي و مبادرت نتواند نمود از پيرايه نيكونامي عاطل گردد و درپيش مردان سرافگنده ماند.

ياري كه ببندگيت اقرار دهد
با او تو چنين كني ! دلت بار دهد؟

موش گفت: هركس كه در وفاي تو سوگند بشكند پشت و دلش بزخم حوادث زمانه شكسته باد. و بدان كه دوستان د ونوع اند: اول آنكه بصدق رغبت و طول دل بموالات گرايند؛ ودوم آنكه از روي اضطرار صحبتي نمايند. و هر دو جنس از التماس منافع و احتمال مضار غافل نتوانند بود؛ اما آنكه بي مخافت بدواعي صفاي عقيدت افتتاحي كند بر وي در همه احوال اعتماد باشد و بهمه وقت ازو ايمن توان زيست، و هر انبساط كه نموده آيد از خرد دور نيفتد، و آنكه بضرورت در پناه دوستي كسي درآيد حالات ميان ايشان متفاوت رود: گاه آميختگي و مباسطت، و گاه دامن درچيدن و محانبت، و هميشه زيرك بعضي از حاجات چنين كس را در صورت تعذر فرا مي‌نمايد. آنگاه آن را بآهستگي به تيسير مي‌رساند، و در اثناي آن خويشتن نگاه مي‌دارد، كه صيانت نفس در همه احوال فرض است، تا هم بمنقبت مروت مذكور گردد و هم برتبت راي و رويت مشهور شود. و كلي مواصلات عالميان جز براي عاجل نفع ممكن نباشد. و من بدانچه قبول كرده ام قيام مي‌نمايم و در صيانت ذات

مبالغت جايز مي‌شمرم. چه مخافت من از تو زيادت از آنست
که از آن طايفه که باهتمام تو از قصد ايشان ايمن گشتم و
قبول صلح تو براي رد حمله ايشان فرض گشت، و مجاملتي
که از جهت تو در ميان آمد هم براي مصلحت وقت و دفع
مضرت حالي بود، که هرکاري را حيلتي است. و هرکه
صلاح آن ساعته را فروگذاشت چگونه توان گفت او را در
عواقب کارها نظري است؟ و من تمامي بندهاي تو مي‌برم و
هنگام فرصت آن نگاه مي‌دارم، و يك عقده را براي گرو
جان خود گوش مي‌دارم تا بوقتي برم که ترا از قصد من
فريضه تر کاري باشد وبدان نپردازي که بمن رنجي رساني.
و هم بر اين جمله که تحرير افتاد موش بندها ببريد و يکي
که عمده بود بگذاشت، و آن شب ببودند. چندان که سيمرغ
سحرگاه در افق مشرقي پروازي کرد و بال نورگستر خود
را براطراف عالم پوشانيد صياد از دور پديد آمد. موش
گفت: وقت آنست که باقي ضمان خود بادا رسانم؛ و آن عقده
ببريد. و گربه بهلاك چنان متيقن بود و بدگماني و دهشت
چنان مستولي بود که از موشش ياد نيامد، پاي کشان بر
سردرخت رفت، و موش در سوراخ خزيد، و صياد پاي دام
گسسته و نوميد و خايب بازگشت.
ديگر روز موش از سوراخ بيرون آمد و گربه را از دور
بديد، کراهيت داشت که نزديك او رود. گربه آواز داد که:
تحرز چرا مي‌نمايي؟ قداستکرمت فارتبط. در اين فرصت
نفيس ذخيرتي بدست آوردي و براي فرزندان واعقاب
دوستي کار آمده الفغدي.
پيشتر آي تا پاداش شفقت و مروت خويش هرچه بسزاتر
مشاهده کني. موش احتراز مي‌نمود. گفت:

علام اذا جنحت الي انبساط
ديدار از من دريغ مدار و دوستي و برادري ضايع مگردان.
چه هركه دوستي بجهد بسيار در دايره محبت كشد و بي موجبي بيرون گذارد از ثمرات موالات محروم ماند و ديگر، دوستان از وي نوميد شوند.
بد كسي دان كه دوست كم دارد
زوبتر چون گرفت بگذارد
گرچه صد بار باز كردت يار
سوي او بازگرد چون طومار
و ترا بر من نعمت جان و منت زندگاني است، و چنانكه ترا در آن معني توفيق مساعدت كرد هيچ كس را ميسر نتواند بود.
و مادام كه عمر من باقي است حقوق ترا فراموش نكنم و از طلب فرصت مجازات و ترصد كوشيد تا حجاب مجانبت از ميان بردارد و راه مواصلت گشاده گرداند، البته مفيد نبود.
موش جواب داد كه: جايي كه ظاهر حال مبني بر عداوت ديده مي‌شود چون بحكم مقدمات در باطن گمان مودت اگر انبساطي رود و آميختگي افتد از عيب منزه ماند و از ريب دور باشد، و باز جايي كه در باطن شبهتي متصور گردد اگرچه ظاهر از كينه مبرا مشاهده كرده مي‌آيد بدان التفات نشايد نمود و از توفي و تصون هيچ باقي نبايد گذاشت، كه مضرت آن بسيار است و عاقبت آن وخيم، و راست آن را ماند كه كسي بر دندان پيل نشيند وانگاه نشاط خواب و عزيمت استراحت كند. لاجرم سرنگون در زير پاي او غلطد و باندك حركتي هلاك شود.

و ميل جهانيان بدوستان براي منافع است، و پرهيز از دشمنان براي مضار. اما عاقل اگر در رنجي افتد كه در خلاص ازان باهتمام دشمن اميد دارد و فرج از چنگال بلا بي عون او نتواند يافت گرد تودد برآيد و در اظهار مودت كوشد؛ و باز اگر از دوستي خلاف بيند تجنب نمايد و عداوت ظاهر گرداند، و بچگان بهايم بر اثر مادران براي شير دوند، و چون ازان فارغ شدند بي سوابق وحشت و سوالف ريبت آشنايي هم فرو گذارند، و هيچ خردمند آن را برعداوت حمل نكند. اما چون فايده منقطع گشت ترك مواصلت بخرد نزديك تر باشد.

و عاقل همچنين در كارها برمزاج روزگار مي‌رود و پوستين سوي باران مي‌گرداند، و هر حادثه را فراخور حال و موافق وقت تدبيري مي‌انديشد و با دشمنان و دوستان در انقباض و انبساط و رضا و سخط و تجلد و تواضع چنانكه ملايم مصلحت تواند بود زندگاني مي‌كند، و در همه معاني جانب رفق و مدارا برعايت مي‌رساند.

بدان كه اصل خلقت ما بر معادات بوده است و ا زمرور مايه گرفته است و در طبعها تمكن يافته، و بر دوستي كه بر حاجت حادث گشته است چندان تكيه نتوان كرد و آن را عبره اي بيشتر نتوان نهاد، كه چون موجب از ميان برخاست بقرار اصل باز رود، چنانكه آب مادام كه آتش در زير او مي‌داري گرم مي‌باشد، چون آتش ازو بازگرفتي باصل سردي باز شود و هيچ دشمن موش را از گربه زيان كار تر نيست، و هر دو را اضطرار حال و دواعي حاجت بران داشت كه صلح پيوستيم. امروز كه موجب زايل شد بي شبهت عداوت تازه گردد.

و هيچ خبر نيست خصم ذليل را در مواصلت خصم عزيز، و در مجاورت دشمن قوي خصم ضعيف را، و ترا هيچ اشتياقي نمي شناسم بخود جز آنكه بخون من ناهار بشكني، و بهيچ تاويل نشايد كه بتو فريفته شوم. و بدوستي تو ثقت موش را كي بوده است؟ چه بسلامت آن نزديك تر كه بي توان از صحبت احتراز نمايد و عاجز از مقاومت قادر پرهيز واجب بيند، كه اگر بخلاف اين اتفاق افتد غافل وار زخم گران پذيرد. و هركه بآسيب غرور و غفلت درگردد كمتر تواند خاست.

و خردمند چون عنان اختيار بدست آورد و دواعي اضطرار زايل گردانيد در مفارقت دشمن مسارعت فرض شناسد، و مثلا لحظتي تاخير و توقف و تاني و تردد جايز نشمرد؛ هرچند از جوانب خويش سراسرثبات و وقار مشاهده كند از جانب خصم آن در وهم نيارد، و هراينه از وي دوري گزيند. هيچيز بحزم و سلامت از ان لايق تر نيست كه تواز صياد پرهيز واجب بيني و من از تو برحذر باشم. و ميآن دوستان چون طريق مهادات وملاطفت بسته ماند و دل جويي و شفقت در توقف افتاد صفاي عقيدت معتبر دارند و بناي مخالصت برقاعده مناجات ضماير نهند. برين اختصار بايد نمود كه اجتماع ممكن نگردد و ا زخرد و راي راست دور باشد.

گربه اضطرابي كرد و جزع و قلق ظاهر گردانيد و گفت:

همي داد گويي دل من گوايي

كه باشد مرا از تو روزي جدايي

چنين من گمان برده بودم وليكن

نه چونانكه يكسو نهي آشنايي

بر این کلمه يك ديگر را وداع كردند و بپراگند.
اينست مثل خردمند روشن راي كه فرصت مصالحت دشمن بوقت حاجت فايت نگرداند و پس از حصول غرض ا زمراعات جانب حزم و احتياط غافل نباشد. سبحان الله ! موشي با ضعف و عجز خويش چون آفات بدو محيط گشت و دشمنان غالب گرد او درآمدند دل از جاي نبرد و بدقايق مخادعت يكي را از ايشان در دام موافقت كشيد، تا بدان وثيقت و وسيلت محنت از وي دور گشت، و از عهده عهد دشمن بوقت بيرون آمد، و پس از ادراك نهمت در تصون ذات ابواب تيقظ بجاي آورد. اگر اصحاب خرد و كياست و ذكا و فطنت اين تجارب را نمودار عزايم خويش گردانند ودر تقديم مهمات اين بشارت را امام سازند فواتح و خواتم كارهاي ايشان بمزيد دوستكامي و غبط مقرون باشد وسعادت عاجل و آجل بروزگار ايشان متصل گردد، والله ولي التوفيق.

باب الملك والطائر فنزة
راي گفت برهمن را: شنودم مثل كسي كه دشمنان غالب و خصوم قاهر بدو محيط شوند و مفزع و مهرب از همه جوانب متعذر باشد و او بيكي ازيشان طوعا او كرها استظهار جويد و با او صلح پيوندد، تا ازديگران برهد و از خطر ومخافت ايمن گردد، و عهد خويش در آن واقعه با دشمن بوفا رساند، و پس از ادراك مقصود در تصون نفس برحسب خرد برود، و بيمن حزم و مباركي خرد از دشمن مسلم ماند. اكنون بازگويد داستان اصحاب حقد و عداوت كه ازايشان احتراز و مجانبت نيكوتر يا با ايشان انبساط و

مقاربت بهتر، و اگر يكي از آن طايفه گرد استمالت برآيد بدان التفات شايد نمود و آن را در ضمير جاي بايد داد يا نه؟ برهمن گفت:هركه بمادت روح قدس متظهر شد و بمدد عقل كل مويد گشت در كارها احتياطي هرچه تمامتر واجب و مواضع خير و شر و نفع و ضر اندران نيكو بشناسد، و بر تمييز او پوشيده نماند كه از دوست مستزيد و قرين آزرده تحرز ستوده تر و از مكامن غدر و مكر او تجنب اولي تر، خاصه كه تغيظ باطن و تفاوت اعتقاد او بچشم خرد مي‌بيند و جراحت دل او بنظر بصيرت مشاهدت مي‌كند و آن را از جهت خويش باهمالي مرموز يا مكاشفتي صريح موجبات مي‌داند، چه اگر بچرب زباني و تودد او فريفته شود و جانب تحفظ و تيقظ را بي رعايت گرداند هراينه تير آفت را جان هدف ساخته باشد و تيغ بلا را بمغناطيس جهل سوي خود كشيده.

و از اخوات اين سياقت حكايت آن مرغ است. راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:

آورده‌اند كه ملكي بود او را ابن مدين خواندندي، مرغي داشت فنزه نام با حسي سليم و نطق دل گشاي، در گوشك ملك بيضه نهاد و بچه بيرون آورد. ملك فرمود تا او را بسراي حرم بردند و مثال داد تا د رتعهد او و فرخ او مبالغت نمايند. آن پادشاه را پسري آمد كه انوار رشد و نجابت در ناصيه او تابان بود و شعاع اقبال و سعادت بر صفحات حال وي درفشان.

در جمله شاه زاده را با بچه مرغ الفي تمام افتاد، پيوسته با او بازي كردي و هر روز فنزه بكوه رفتي و از ميوه هاي كوه كه آن را در ميان مردمان نامي نتوان يافت دو عدد

بياوردي، يكي پسر ملك را دادي و يكي بچه خود را، و كودكان حالي بدان تلذذي مي‌نمودند از حلاوت آن، و بنشاط و رغبت آن را مي‌خوردند، و اثر منفعت آن در قوت ذات و بسطت جسم هرچه زودتر پيدا مي‌آمد، چنانكه در مدت اندك بباليدند و مخايل نفع آن هرچه ظاهرتر مشاهده كردند، و وسيلت فنزه بدان خدمت موكد تر گشت و هرروز قربت و منزلت وي مي‌افزود.

و چون يكچندي بگذشت روزي فنزه غايب بود بچه او در كنار پسر ملك جست و بنوعي او را بيازرد. آتش خشم شاه زاده را در غرقاب ضجرت كشيد تا خاك در چشم مردي و مروت خود زد، و الف صحبت قديم بباداد، پاي او بگرفت و گرد سر بگردانيد و بر زمين زد، چنانكه برفور هلاك شد.

چون فنزه بازآمد بچه خود را كشته ديد، پرغم و رنجور گشت و در توجع و تحسر افتاد، و بانگ و نفير بآسمان رسانيد، و مي‌گفت: بيچاره كسي كه بصحبت جباران مبتلا گردد، كه عقده عهد ايشان سخت زود سست شود،و هميشه رخسار وفاي ايشان بچنگال جفا محروم باشد، نه اخلاص و مناصحت نزديك ايشان محلي دارد و نه دالت خدمت و ذمام معرفت در دل ايشان وزني آرد، محبت و عداوت ايشان برحدوث حاجت و زوال منفعت مقثور است،عفو در مذهب انتقام محظور شناسند، اهمال حقوق در شرع نخوت و جبروت مباح پندارند، ثمره خدمت مخلصان كم ياد دارند،و عقوبت زلت جانيان دير فراموش كند، ارتكابهاي بزرگ را از جهت خويش خرد و حقير شمرند، و سهوها ي خرد از جهت ديگران بزرگ و خطير دانند، و من باري فرصت مجازات فايت نگردانم و كينه بچه خود ازين بي رحمت

غادر بخواهم كه همزاد و هم نشين خود را بكشت، و همخانه و هم خوابه خود را هلاك كرد. پس بر روي ملك زاده جست و چشمهاي جهان بين او بركند، و پروازي كرد و بر نشيمن حصين نشست.
خبر بملك رسيد، براي چشمهاي پسر جزعها كرد و خواست كه مرغ را بدست آرد و بدام مكر و حيلت در قفص بلا و محنت افگند، وانگاه آنچاي سزاي چنو بي عاقبت و جزاي چنان مقتحمي تواند بود در باب او تقدطم فرمايد. پس بر نشست

بر باره اي كه چون بشتابد چو آفتاب

از غرتش طلوع كند كوكب ظفر

و پيش آن بالا رفت و فنزه را آواز داد و گفت: ايمني، فرود آي. فنزه ابا نمود و گفت: مطاوعت ملك بر من فرض است، و باديه فراق او بي شك دراز و بي پايان خواهد گذشت، كه همه عمر كعبه اقبال من در گاه او بوده است و عمده سعادت عمره رعايت او را شناخته ام، اگر جان شيرين را عوضي شناسمي لبيك زنان احرام خدمت گيرمي، و گمان چنان بود كه من در سايه او چون كبوتر در مكه مرفه توانم زيست و در فراز صفا و مروه او پرواز توانم كرد، اكنون خون پسرم چون ذبايح در حريم امن او مباح داشتند هنو زمرا تمني و آرزوي بازگشتن؟ ! و در خبر آمده است كه: لا يادغ المومن من جحر مرتين. و موافق تر تدبطري بقاي مرامخالفت اين فرمان است، و از آنجا كه رحمت ملك است اميدوارم كه معذور دارد.
و نيز مقرر است ملك را كه مجرم را ايمن نشايد زيست، اگرچه در عاجل توقفي رود عذاب آجل بي شبهت منتظر و

مترصد باشد، و هرچند روزگار بيش گذرد مايه زيادت گيرد، و اگر بموافقت تقدير و مساعدت بخت ازان برهد اعقاب را تلخي آن ببايد چشيد و خواري و نكال آن بديد، و پسر ملك با بچه من غدري انديشيد و من از سوز فرزند آن پاسخ دادم، و مرا بر تو اعتماد نبايد كرد و برسن مخادعت تو مرا فروچاه نشايد شد كه چشم نديده ست چنو كينور

ملك گفت: از جانبين ابتدا و جواني رفت فاكنون نه ما را بر تو كراهيت يمتوجهست ونه ترا از ما آزاري باقي، قول ما باور دار و بيهوده مفارقت جان گداز اختيار مكن. و بدان كه من انتقام وتشفي را از معايب روزگار مردان شمرم و هرگز از روزگار خويش دران مبالغت روا نبينم.

خشم نبوده ست براعدام هيچ

چشم نديده ست در ابروم چين

فنزه گفت: باز آمدن هرگز ممكن نگردد، كه خردمندان از مقاربت يار مستوحش نهي كرده‌اند. و گويند هرچند مردم آزرده را لطف ودل جويي بيش واجب دارند و اكرام و احسان لازم تر شناسند بدگماني و نفرت بيشتر شود و احتراز واحتراس فراوان تر لازم آيد. و حكما مادر و پدر را بمنزلت دوستان دانند،و برادر را در محل رفيق، و زن را بمثابت اليف شمرند، و اقربا را در رتبت غريمان، و دختر را در موازنه خصمان دانند، و پسر را براي بقاي ذكر خواهند و در نفس و ذلات خويشتن را يكتا شناسند و درعزت آن كس را شكرت ندهند و چه هرگاه كه مهمي حادث گردد هر كس بگوشه اي نشينند و بهيچ تاويل خود را از براي ديگران درميان نهند.

داشت زالي بروستاي چكاو

مهستي نام دختري و دو گاو
نو عروسي چو سرو تر بالان
گشت روزي زچشم بد نالان
گشت بدرش جو ماه نو بايك
شد جهان پيش پيرزن تاريك
دلش آتش گرفت و سوخت جگر
كه نيازي چنو نداشت دگر
از قضا گاو زالك از پي خورد
پوز روزي بديگش اندر كرد
ماند چون پاي مقعد اندر ريگ
آن سر مرده ريگش اندر ديگ
گاو مانند ديوي از دوزخ
سوي آن زال تاخت از مطبخ
زال پنداشت هست عزراييل
بانگ برداشت پيش گاو نبيل
كه: اي مكلموت من نه مهستيم
من يكي پير زال محنتيم
گر ترا مهستي همي بايد
رو مرو را ببر، مرا شايد
بي بلا نازنين شمرد او را
چون بلا ديد در سپرد او را
تا بداني كه وقت پيچاپيچ
هيچ كس مر ترا نباشد هيچ
و من امروز از همه علايق منقطع شده ام و از همه خلايق مفرد گشته، و از خدمت تو چندان توشه غم برداشته ام كه راحله من بدان گران بار شده است، و كدام جانور طاقت

تحمل آن دارد؟ در جمله، جگر گوشه و میوه دل و روشنايي ديده و راحت جان در صحبت تو بباختم.

دشمن خنديد بر من و دوست گريست
کو بي دل و جان و ديده چون خواهد زيست

و با اين همه بجان ايمن نيستم وبدين لاوه فريفته شدن از خرد و کيآست دور مي‌نمايد، راي من هجر است و صبر.

ملك گفت: اگر آن از جهت تو بر سبيل ابتدا رفتي تحرز نيكو نمودي، ولكن چون بر سبيل قصاص و جزا كاري پيوستي، و قضيت معدلت همين است، مانع ثقت و موجب نفرت چيست؟ فنزه گفت: موضع خشم در ضماير موجع است و محل حقد در دلها مولم، وا گر بخلاف اين چيزي شنوده شود اعتماد را نشايد، كه زبان در اين معاني از مضمون عقيدت، عبارت راست نكند و بيان در اين سفارت حق امانت نگزارد، اما دلها يك ديگر را شاهد عدل و گواه بحق است و از يكي بر ديگري دليل توان گرفت، و دل تو در آنچه مي‌گويي موافق زبان نيست، و من صعوبت صولت ترا نيكو شناسم و در هيچ وقت از باس تو ايمن نتوانم بود.

کز کوه گاه زخم گران تر کني رکاب
وز باد وقت حمله سبك تر کني عنان

ملك گفت: ميان دوستان ومعارف احقاد و ضغائن بسيار حادث گردد، چه امكان جهانيان از بسته گردانيدن راه آزار و خصومت قاصر است، و هر كه بنور عقل آراسته باشد و بزينت خرد متحلي بر ميرانيدن آ نحرص نمايد و از احياي آن تجنب لازم شمرد. فنزه گفت: العوان لاتعلم الخمرة. من گرم و سرد جهان بسيار ديده ام و عمر در نظاره مهره بازي چرخ بپايان رسانيده ام، و بسيار نفايس زير حقه اين دهر

بوالعجب بباد داده ام، و از ذخاير تجربت و ممارست استظهاري وافر حاصل آورده، و بحقيقت بشناخته كه هركه برپشت كره خاك دست خويش مطلق ديد دل او چون سر چوگان بهمگنان كژ شود و بر اطلاق فرق مروت را زير قدم بسپرد و روي آزرم وفا را خراشيده گرداند؛ و برمن اين معاني نگردد؛ و پير فريفتن روزگار، ضايع گرداندينست.
و آنچه برلفظ ملك مي‌رود عين صدق و محض حقيقت است، اما در مذهب خرد قبول عذر ارباب حقد محظور است و طلب صلح اصحاب عداوت حرام. زيرا كه دران خطر بزرگست و جان بازي ندبي گران، تا حريف ظريف و كعبتين راست و مجاهز امين نباشد دران شروع نشايد پيوست. و نيز صورت نبندد كه خصم موجبات وحشت فروگذارد و از ترصد فرصت در مكافات آن اعراض نمايد، و بسيار دشمنانند كه بقوت و زور بريشان دست نتوان يافت و بحيلت و مكر در قبضه قدرت و چنگال نقمت توان كشيد، چنانكه پيل وحشي موانست پيل اهلي در دام افتد. و من بهيچ وقت و در هيچ حال از انتقام ملك ايمن نتوانم بود، روزي در خدمت او برمن سالي گذرد، چه ضعف و حيرت من ظاهر است و شكوه و مهابت او غالب.
شيطان سنان آب دارت را
نادادە شهاب كوب شيطاني
باران كمان كامگارت را
نادوخته روزگار باراني
ملك گفت: كريم اليف را در سوز فراق نيفگند و بهر بدگماني انقطاع دوستي و برادري روا ندارد و معرفت قديم و صحبت مستقيم را بظن مجرد ضايع و بي ثمره نگرداند، اگر

چه دران خطر نفس و مخافت جان باشد. و این خلق در حقیر قدر و خسیس منزلت از جانوران هم یافته شود، المعرفة تنفع و لو مع الكلب العقور
فنزه گفت: حقد و آزار در اصل مخوفست، خاصه که اندر ضمایر ملوك ممكن گردد، که پادشاه در مذهب تشفي صلب باشد و در دین انتقام غالي؛ تاویل و رخصت را البته در تحوالي سخط و كراهیت راه ندارد، و فرصت مجازات را فرضي متعین شمرند، و امضاي عزیمت را در تدارك زلت جانیان و تلافي سهو مفسدان فخر بزرگ و دخر نافع، و اگر كسي بخلاف این چشم دارد زرد روي شود که فلك در این هوس دیده سپید كرد و در این تگاپوي پشت كوژ، و بدین مراد نتوانست رسید.
و مثل كینه در سینه مادام که مهیجي نباشد چون انگشت افروخته بي هیزم است، اگر چه حالي اثري ظاهر نگرداند بهانه اي یافت و علتي دید برآن مثال که آتش درخف افتد فروغ خشم بالا گیرد و جهاني را بسوزد و دود آن بسیار دماغهاي تر را خشك گرداند، و هرگز آن آتش را مال و سخن جاني و لطف مجرم و چاپلوسي و تضرع گناهكار و اخلاص و مناصحت خدمتگار تسكین ندهد، و تا نفس آن متهم باقي است فورت خشم كم نشود، چنانكه تا هیزم بر جاي است آتش نمیرد. و با این همه اگر كسي از گناه كاران امكان تواند بود که در مراعات جوانب لطفي بجاي آرد و در طلب رضا و تحري فراغ دوستان سعي پیوندد و در كسب منافع و دفع مضار معونتي و مظاهرتي واجب دارد ممكن است که آن وحشت برخیزد، و هم عقیدت مستزید را صفوتي حاصل آید و هم دل خایف مجرم بنسیم امن خوش و

خنك گردد. و من ازان ضعيف تر و عاجزترم كه از اين ابواب چيزي بر خاطر يارم گذرانيد، يا توانم انديشيد كه خدمت من موجب استزادت را نفي كند و سبب الفت را مثبت گرداند، اگر باز آيم پيوسته در خوف و خشيت باشم و هر روز بل هر ساعت مرگ تازه مشاهده كنم، در اين مراجعت مرا فايده اي نمانده ست كه خود را دست ديت نمي بينم و سرو گردن فداي تيغ نمي توانم داشت.

نه مرا برتكاب تو پاياب

نه مرا برگشاد تو جوشن

ملك گفت: هيچ كس برنفع و ضر در حق كسي بي خواست باري عز اسمه قادر نتواند بود و اندك و بسيار و خرد و بزرگ آن بتقديري سابق و حكمي مبرم باز بسته است، چنانكه مفاتحت پسر من و مكافات تو بقضاي آسماني و مشيت ايزدي نفاذ يافت، و ايشان علت آن غرض و شرط آن حكم بودند، ما را بمقادير آسماني مواخذت منماي، كه اگر اين هجر اتفاق افتد بتقسيم خاطر و التفات ضمير كشد، و شادمانگي و مسرت از كامراني و بسطت آنگاه مهنا گردد كه اتباع و پيوستگان را ازان نصيبي باشد.

فنزه گفت: عجز آفريدگان از دفع قضاي آفريدگار عز اسمه ظاهر است، و مقرر است كه انواع خير و شر و ابواب نفع و ضر برحسب ارادت و قضيت مشيت خداوند جل جلاله نافذ ميگردد، و بجهد و كوشش خلايق دران تقديم و تاخير و ممالطت و تعجيل صورت نبندد، لامرد لقضاء الله و لامعقب لحكمه يفعل الله مايشاء و يحكم مايريد. (با اينهمه)اجماع كلي و اتفاق جملي است برآنكه جانب حزم و احتياط را مهمل نشايد گذاشت و تصون نفس از مكاره واجب بايد شناخت.

اعقلها و توكل علي الله. و ميان گفتار و كردار تو مسافت تمام مي‌توان شناخت، و راه اقتحام مخوفست و من بنفس معلول، و تجنب از خطر لازم، و تو مي‌خواهي كه درد دل خود را بكشتن من تشفي دهي و بحيلت مرا در دام افگني، و نفس من از مرگ ابا مي‌نمايد، و الحق هيچ جانور باختيار اين شربت نخورد و تاعنان مراد بدست اوست ازان تحرز صواب بيند. و گفته‌اند كه: غم بلاست و فاقه بلاست و نزديكي دشمن بلا و فراق دوست بلا و ناتواني بلا و خوف بلا، و عنوان همه بلاها مرگست، وصوفيان آن را آكفت كبير خوانند

اين بنده دگر باره نرويد ني نيست

و از مضمون ضمير مصيبت زده آن كس تنسم تواند كرد كه بارها بسوز آن مبتلا بوده باشد و هم از آن نوع شربتهاي تلخ تجرع كرده. و من امروز از دل خويش برعقيدت ملك دليل مي‌توانم كرد و كمال حسرت و ضجرت او بچشم خرد مي‌توانم ديد؛ و فرط توجع و تاسف من نمودار حال اوست. و نيز متيقنم كه هرگاه ملك را از بينايي پسر ياد آيد، و من از بچه خود براندیشم، تغيري و تفاوتي در باطنها پيدا آيد، و نتوان دانست كه ازان چه زايد. در اين صحبت بيش راحتي نيست، مفارقت اولي تر.

با هر كه بدي كردي تا مرگ برانديش

ملك گفت: چه خبر تواند بود در آن كس كه از سهوهاي دوستان اعراض نتواند نمود و، از سر حقد و آزار چنان برنتواند خاست كه در مدت عمر بدان مراجعت نپيوندد و، بهيچ وقت و در هيچ حال بر صحيفه دل او ازان اندك و بسيار نشاني يافته نشود و، اعتذار و استغفار اصحاب را

باهتزاز و استبشار تلقي ننماید؟ قال النبي صلي الله علیه و سلم: الا انبئکم بشر الناس: من لایقبل عذرا و لایقبل عشرة. و من باري ضمیر خود را هرچه صافي تر مي‌بینم و از ین ابواب که برشمرده مي‌آید در خاطر خود اثري نمي یابم، و همیشه جانب عفو من اتباع را ممهد بوده ست و انعام و احسان من خدمتگاران را مبذول.

فنزه گفت:

گر باد انتقام تو بربحر بگذرد

از آب هر بخار که خیزد شود غبار

من مي‌دانم که گناه کارم، و اگر چه مبتدي نبوده ام معتدي هستم، و هرکه در کف پاي او قرحه اي باشد اگر چه بثبات عزم و قوت طبع بي باکي کند و در سنگ درشت رفتن جایز شمرده چاره نباشد از آنچه جراحت تازه شود و پاي از کار بماند. چنانکه برخاك نرم رفتن بیش دست ندهد، و آنکه با علت رمد استقبال شمال جایز بیند همت او برتعرض کوري مقصور باشد. و مقاربت من با تو همین مزاج دارد و تحرز ازان از وجه شرع و قانون رسم فرض است، قال الله تعالي: ولاتلقوا بایدیکم الي التهلکة. و استطاعت خلایق ازان نتواند گذشت که در صیانت ذات خود آن قدر مبالغت نمایند که بنزد خود معذور گردند. چه هرکه برقوت ذات و زور نفس اعتماد کند لاشك در مخاوف و مضایق افتد و اقتحام او موجب هلاك و بوار باشد، و هرکه مقدار طعام و شراب نشناسد و چندان خورد که معده از هضم آن عاجز آید، یا لقمه براندازه دهان نکند تا در گلو بیاویزد،او را دشمن خود باید شمرد.

حیات را چه گوارنده تر زآب ولیك

کسي که بيشترش خورد بکشد استسقاش
و هر که بغرور فريفته شود بنزديك اصحاب خرد از ارباب جهل و ضلالت معدود گردد. و هيچ کس نتواند شناخت که تقدير د رحق وي چگونه رانده شده است و او را مترصد سعادت روزگار مي‌بايد گذاشت يا منتظر شقاوت زيست. لکن برهمگنان واجبست که کارهاي خويش بر مقتضاي رايهاي صايب مي‌گزارند، و در مراعات جانب حزم، و خرد تکلف واجب مي‌بينند، و در حساب نفس خويش ابواب مناقشت لازم مي‌شمرند، و در ميدان هوا عنان خود گرد مي‌گيرند، و با دوست و دشمن در خيرات سبقت مي‌جويند، تا هميشه مستعد قبول و اقبال و دولت توانند بود، واگر اتفاق خوب روي نمايد از جمال آن خالي ننمايد.
و کارهاي جهان خود برقضيت حکم آسماني مي‌رود، و دران زيادت و نقصان و تقديم و تاخير صورت نبندد. وبر اطلاق عاقل آن کس را توان شناخت که از ظلم کردن و ايذاي جانوران بپرهيزد، و مادام که را ه حذر پيش وي گشاده باشد در مقام خوف و فزع نه ايستد. و من بمهرب نزديکم وگريزگاه، بسيار دارم، و حرام است بر من توقف در اين حيرت و تردد، که سخط ملك خون من حلال دارد و آنچه از وجه ديانت و مروت محظور است مباح داند. و اميد چنين مي‌دارم که هرکجا روم اسباب معيشت من ساخته و مهيا باشد. چه هرکه پنج خصلت را بضاعت و سرمايه عمر خويش سازد بهر جانب که روي نهد اغراض پيش او متعذر نگردد و مرافقت رفيقان ممتنع نباشد و وحشت غربت او را موانست بدل گردد، از بدکرداري باز بودن، واز ريبت و خطر پهلو تهي کردن، و مکارم اخلاق را لازم گرفتن،

وشعار و دئار خود کم آزاري و نيکو کاري ساختن، و حسن ادب در همه اوقات نگاه داشتن. و عاقل چون در منشاء و مولد و ميان اقربا و عشيرت بجان ايمن نتواند بودن دل بر فراق اهل ودوستان و فرزندان و پيوستگان خوش کند، که اين همه را عوض ممکن گردد.

و از نفس و ذات عوض صورت نبندد

اين بنده دگر باره نرويد ني نيست

و ببايد دانست که ضايع تر مالها آنست که ازان انتفاع نباشد و و در وجه انفاق ننشيند، و نابکارتر زنان اوست که با شوي نسازد، و بتر فرزندان آنست که از اطاعت مادر و پدر ابا نمايد و همت برعقوق مقصور دارد، و لئيم تر دوستان اوست که در حال شدت و نکبت دوستي و صداقت را مهمل گذارد، و غافل تر ملوك آنست که بي گناهان ازو ترسان باشند و در حفظ ممالك و اهتمام رعايا نکوشد، و ويران تر شهرها آنست که درو امن کم اتفاق افتد. وهرچند ملك کرامت ميفرمايد و انواع تمنيت و قوت دل ارزاني ميدارد و آن را بعهود و مواثيق موکد ميگرداند البته مرا بنزديك او امان نيست و درخدمت و جوار او ايمن نتوانم زيست، چه روزگار ميآن ما مفارقتي افگند که مواصلت را در حوالي آن مجال نتواند بود، و در مستقبل هرگاه که اشتياقي غالب گردد حکايت جمال تخت آراي ملك بر چهره ماه و پيکر مهر خواهم ديد و اخبار سعادت او از نسيم سحري خواهم پرسيد. و از حال غربت من راي ملك را هم بر اين مزاج معلوم تواند شد.

اي باد صبح دم گذري کن بکوي من

پيغام من ببر ببر ماه روي من

بر اين كلمه سخن بآخر رسانديدند و ملك را وداع كرد.
بجست با رخ زرد از نهيب تيغ كبود
چنانكه برگ بهاري زپيش باد خزان
اينست داستان حذر از مخادعت دشمن مستولي و احتراز از تصديق لاوه و زرق خصم غالب. و بر عاقل پوشيده نماند كه غرض از بيان اين مثال آن بوده است تا خردمندان در حوادث هريك را امام سازند و بناي كارها برقضيت آن نهند. ايزد تعالي جملگي مومنان را شناساي مصالح حال و مآل و بيناي مناظم دين و دنيا كناد، بمنه و رحمته.

باب الاسد و ابن آوي
راي گفت: شنودم مثل دشمن آزرده كه دل بر استمالت او نيارامد، اگر چه در ملاطفت مبالغت نمايد و در تودد تنوق واجب دارد. اكنون بازگويد داستان ملوك در آنچه ميان ايشان و نزديكان حادث گردد، پس از تقديم جفا و عقوبت و ظهور جرم و خيانت مراجعت صورت بندد و تازه گردانيدن اعتماد بحزم نزديك باشد؟
برهمن جواب داد كه: اگر پادشاهان در عفو و اغماض بسته گردانند، و از هركه اندك خيانتي بينند يا در باب وي بكراهيت مثال دهند بيش بر وي اعتماد نفرمايند، كارها مهمل شود و ايشان از لذت عفو و منت بي نصيب مانند؛ و مامون مي‌گويد: رضي الله عنه اهل الجرايم لذتي في العفو لارتكبوها.
و جمال حال و كمال كار مرد را نه هيچ پيرايه از عفو زيباتر است و نه هيچ دليل از اغماض و تجاوز روشن تر.

و پسنديده تر سيرتي ملوك را آنست كه حكم خويش در حوادث عقل كل را سازند، و در هيچ وقت اخلاق خود را از لطفي بي ضعف و عنفي خالي نگذارند، تا كارها ميان خوف و رجا روان باشد. نه مخلصان نوميد شوند و نه عاصيان دلير گردند. يكي از مشايخ طريقت را پرسيدند كه: و الكاظمين الغيظ و العافين عن الناس را معني بگوي. پير رحمة الله عليه جواب داد كه واضح آيت در شريعت مستوفي بياوردهاند و بران مزيد نيست، اما پيران طريقت رضوان الله عليهم چنين گفتهاند كه: خشم فرو خوردن آنستك ه در عقوبت مبالغت نرود، و ببايد دانست كه ايزد تعالي بندگان خويش را مكارم اخلاق آموخته است و بر عادات ستوده تحريض كرده، و هركرا سعادت اصلي و عنايت ازلي يار و معين بود قبله دل و كعبه جان وي احكام قرآن عظيم باشد.
و هرگاه كه در اين مقامات تاملي بسزا رفت و فضايل عفو و احسان مقرر گشت همت بر ملازمت آن سيرت مقصور شود و وجه صلاح و طريق صواب دران مشتبه نگردد و پوشيده نيست كه آدمي از سهو و غفلت و جرم و زلت كم معصوم تواند بود، واگر درمقابله اين معاني و تدارك اين ابواب غلو جايز شمرده شود مضرت آن مهمات سرايت كند.
در جمله بايد كه اندازه اخلاص و مناصحت و هنر و كفايت آن كس كه در معرض تهمتي افتاد نيكو بشناسد، اگر در مصالح بدو استعانتي تواند كرد و از راي و امانت او دفع مهمي تواند كرد و در تازه گردانيدن اعتماد بر وي مبادرت نمايد و آن را از ريب و عيب خالي پندارد. و قوت دل او از وجه استمالت و تالف بقرار معهود باز رساند واين حديث را امام سازد كه اقيلوا ذوي الهيئات عثراتهم. چه ضبط ممالك

بي وزرا و معينان در امكان نيايد وانتفاع از بندگان آنگاه ميسر گردد كه ذات ايشان بخرد و عفاف وهنر و صلاح آراسته باشد و ضمير بحق گزاري، و نصيحت و هواخواهي و مودت پيراسته.

و نيز مهمات ملك را نهايت نيست و حاجت ملوك بكافيان ناصح كه استحقاق محرميت اسرار و استقلال تمشيت اعمال دارند همه مقرر است، و كساني كه بسداد و امانت و تقوي و ديانت متحزم‌اند اندك اندك و طريق راست در اينمعني معرفت محاسن و مقابح اتباع است و وقوف برآنچه از هر يك چه كار آيد و كدام مهم را شايد، و چون پادشاه به اتقان و بصيرت معلوم راي خويش گردانيد بايد كه هريك را فراخور هنر واهيلت براندازه راي و شجاعت و بمقدار عقل و كفايت كاري مي‌فرمايد، و اگر در مقابله هنرهاي كسي عيبي يافته شود ازان هم غافل نباشد، كه هيچ مخلوقي بي عيب نتواند بود.

و پس از تفهيم اين معاني و شناخت اين دقايق بر پادشاه فرض است كه تفحص عمال و تتبع احوال و اشغال كه بكفايت ايشان تفويض فرموده باشد، بجاي مي‌آرد. و از نقير و قطمير احوال هيچيز بر وي پوشيده نگردد، تا اگر مخلصان را توفيق مساعدت كند و خدمتي كنند، و يا خائنان را فرصتي افتد و اهمال نمايند، هر دو مي‌داند و ثمرت كردار مخلصان هرچه مهناتر ارزاني مي‌دارد، و جانيان را بقدر گناه تنبيه واجب مي‌بيند؛ چه اگر يكي از اين دو طرف بي رعايت گردد مصلحان كاهل و آسان گير و مفسدان دلير و بي باك شوند، و كارها پيچيده و اعمال و اشغال مختل و

مهمل ماند، و تلافي آن دشوار دست. و داستان شير و شگال
لايق اين تشبيب است. راي چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه در زمين هند شگالي بود روي از دنيا بگردانيده
و در ميان امثال خويش مي‌بود. اما از خوردن گوشت و
ريختن خون و ايذاي جانوران تحرز نمودي. ياران بروي
مخاصمت بر دست گرفتند و گفتند: بدين سيرت تو راضي
نيستيم و را ترا درين مخطي مي‌دانيم، چون از صحبت يك
ديگر نمي نماييم در عادت و سيرت هم موافقت توقع كني»،
و نيز عمر در زحير گذاشتن را فايده اي صورت نمي توان
كرد. چنانكه آيد روزي بپايان مي‌بايد رسانيد و نصيب خود
از لذت دنيا مي‌برداشت. و لاتنس نصيبك من الدنيا. و
بحقيقت ببايد شناخت كه دي را باز نتوان آورد و ثقت
بدريافتن فردا مستحكم نيست.
در نسيه آن جهان كجا بندد دل
آن را كه بنقد اينجهانش تويي؟
شگال جواب داد كه: اي دوستان و برادران، از اين ترهات
درگذريد، و چون مي‌دانيد كه دي گذشت و فردا در نمي توان
يافت از امروز چيزي ذخيره كنيد كه توشه راه را شايد، كه
اين دنياي فريبنده سراسر عيب است، هنر همين دارد كه
مزرعت آخرت است، در وي تخمي مي‌توان افگند كه ريع
آن در عقبي مهناتر مي‌باشد. نهمت باحراز مثوبات و
امضاي خيرات مصروف داريد، و بر مساعدت عالم غدار
تكيه مكنيد، و دل در بقاي ابد بنديد، و از ثمره تن درستي و
زندگاني و جواني خويش بي نصيب مباشيد. كه لذات دنيا
چون روشنايي برق و تاريكي ابر بي ثبات و دوام است. در
جمله، دل بر كليه عنا وقف كردن و تن در سراي فنا سبيل

داشتن از علو همت و کمال حصافت دور افتد. و عاقل از نعیم اینجهاني جز نام نیکو و ذکر باقي نطلبد. زیرا که خوشي و راحت و کامراني و نعمت آن روي بزوال و انتقال دارد.

اگر سعادت دو جهاني ميخواهید این سخن در گوش گذارید و از براي طعمه خویش که حلاوت آن تا حلق است ابطال جانوري روا مدارید و بدانچه بي ایذا بدست آید قانع باشید، چه آن قدر که بقاي جثه و قوام نفس بدان متعلق است هرگز فرونماند. این مواعظ را بسمع خرد استماع نمایید و از من در آنچه مردود عقل است موافقت مطلبید، که صحبت من با شما سبب وبال نیست، اما موافقت در اعمال ناستوده موجب عذاب گردد، چه دل و دست آلت گناهست، یکي مرکز فکرت ناشایست و دیگر منبع کردار ناپسندیده، و اگر موضعي را در نیکي و بدي این اثر تواند بود هرکه د رمسجد کسي را بکشتي بزه کار نبودي، و آنکه در مصاف یك تن را زنده گذارد بزه کار شدي. و من نیز در صحبت شما ام و بدل از شما گریزان.

یاران او را معذور داشتند و قدم او بر بساط ورع و صلاح هرچه ثابت تر شد و ذکر آن در آفاق سایر گشت و بمدت و مجاهدت در تقوي و دیانت، منزلتي یافت که مطمح هیچ همت بدان نتواند رسید.

و در آن حالي مرغزاري بود که ماه رنگ آمیز از جمال صحن او نقش بندي آموختي و زهره مشك بیز از نسیم اوج او استمداد گرفتي.

نموده تیره و منسوخ با هوا و فضاش

صفاي چرخ اثیر و صفات باغ ارم

و در وي سباع و وحوش بسيار، و ملك ايشان شيري كه همه در طاعت و متابعت او بودندي و در پناه حشمت و حريم سيادت او روزگار گذاشتندي. چندانكه صورت حال اين شگال بشنود او را بخواند و بديد و بهر نوع بيازمود، و پس بچند روز با وي خلوت فرمود و گفت: ملك ما بسطتي دارد و اعمال و مهمات بسيار است، و بناصحان و معينان محتاج باشيم، و بسمع ما رسانيده‌اند كه تو در زهد و عفت منزلتي يافته اي، و چون ترا بديديم نظر بر خبر راجح آمد و سماع از عيان قاصر.

فلما التقينا صغر الخبر الخبر

و اكنون بر تو اعتماد مي‌خواهيم فرمود تا درجه تو بدانافراشته گردد و در زمره خواص و نزديكان ما آيي.

شگال جواب داد كه: ملوك سزاوارند بدانچه براي كفايت مهمات انصار و اعوان شايسته گزينند، و با اين همه بر ايشان واجب است كه هيچ كس را بر قبول عملي اكراه ننمايند، كه چون كاري بجبر در گردن كسي كرده شود او را ضبط آن ميسر نگردد و از عهده لوازم مناصحت بواجبي بيرون نتواند آمد. و زندگاني ملك دراز باد، من عمل سلطان را كارهم و بران وقوفي و دران تجربتي ندارم، و تو پادشاه محتشمي و در خدمت تو وحوش و سباع بسيارند، كه هم قوت و كفايت دارند و هم حرص و شره اعمال اينجهاني.

اگر در باب ايشان اصطناعي فرمايي دل تو فارغ گرداند، و بمنال و اصابت كه از اشغال يابند شادمان و مستظهر شوند.

شير گفت: در اين مدافعت چه فايده؟ كه البته ترا معاف نخواهيم فرمود. شگال گفت: كار سلطان بابت دو كس باشد: يكي مكاري مقتحم كه غرض خويش به اقتحام حاصل كند و

بمكر و شعوذه مسلم ماند، و ديگر غافلي ضعيف كه
برخواري كشيدن خو دارد و بهيچ تاويل منظور و محترم و
مطاع و مكرم نگردد. كه در معرض حسد و عداوت افتد. و
بباید دانست كه عاقل هميشه محروم باشد و محسود. و من از
اطن هر دو طبقه نيستم، نه آزي غالب است كه خيانت كنم.
و نه طبع خسيس كه مذلت كشم.
و هركه بنلاد خدمت سلطان بنصيحت و امانت و عفت و
ديانت موكد گرداند واطراف آن را از ريا و سمعه و ريب و
خيانت مصون و منزه دارد كار او را استقامتي صورت نبندد
و مدت عمل او را دوامي و ثباتي ممكن نگردد. هم دوستان
سپر معادات و مناقشت در روي كشند و هم دشمنان از جان
او نشانه تير بلا سازند: دوستان از روي حسد در منزلت،
مخاصمت انديشند، و دشمنان از جهت يكدلي و مناصحت
مناقشت كنند، و هرگاه كه مطابقت دوستان و دشمنان بهم
پيوست وا جماع بر عداوت او منعقد گشت البته ايمن نتواند
زيست، و اگرچه پاي بر فرق كيوان نهاده ست جان بسلامت
نبرد. و خائن باري از جانب دشمنان پادشاه فارغ باشد،
اگرچه از دوستان بترسد.
شير فرمود كه: قصد نزديكان ما اين محل ندارد چون
رضاي ما ترا حاصل آمد، خود را به وهم بيمار مكن كه
حسن راي ما رد كيد وبدسگالي دشمنان را تمام است بيك
تعريك راه مكايد ايشان را بسته گردانيم و ترا بنهايت همت و
غايت امنيت برسانيم. شگال گفت: اگر غرض ملك از اين
تربيت و تقويت احساني است كه در باب من ميفرمايد
بعاطفت و رحمت و انصاف و معدلت آن لايق تر كه بگذارد
تا در اين صحرا ايمن و بي غم ميگردم، و از نعيم دنيا بآب

و گياه قانع شوم، و از معادات و محاسدت جملگي اهل عالم فارغ. و مقرر است كه عمر اندك در امن و راحت و فراغ و دعت بهتر كه بسيار در خوف و خشيت. شير گفت: اين فصل معلوم گشت. ترا ترس از ضمير و هراس ازد ل بيرون مي‌بايد كرد، كه هراينه بما نزديك خواهي گشت.
شگال گفت: اگر حال بر اين جملت است مرا اماني بايد داد كه چون ياران قصدي پيوندند، زيردستان باميد منزلت من و زبردستان از بيم منزلت خويش، باغراي ايشان بر من متغير نگردي و دران تامل و تثبت وزي و شرايط احتياط هرچه تمام تر بجاي آري
تا با تو چنان زيم كه راي دل تست
شير با او وثيقتي موكد بجاي آورد و اموال و خزاين خود بدو سپرد، و از همه اتباع او را منزلت و مزيد كرامت مخصوص گردانيد و ابواب مشاورت و رايها در انواع مهمات بر وي مقصور شد، و اعجاب شير هر روز در باب وي زيادت مي‌گشت.
و قربت و مكانت او بر نزديكان شير گران آمد، در مخاصمت او با يك ديگر مطابقت كردند و روزها در آن تدبير بودند الي ان رموه بثالثه الاثافي. يكي را پيش كردند تا قدري گوشت كه شير از براي چاشت خويش را بنهاده بود بدزديد و در حجره شگال پنهان كرد. ديگر روز كه وقت چاشت شير فراز آمد بخواست، گفتند: نمي يابيم، و شگال غايب بود و خصمان وقاصدان حاضر، چون بديدند كه آتش گرسنگي و آتش خشم هر دو بهم پيوست و تنور گرم ايستاد فطير خويش در بستند. و يكي از ايشان گفت: چاره نيست از آنچه ملك را بياگاهانيم از هرچه از منافع و مضارا او

بشناسيم، اگرچه بعضي را موافق نيفتد. و بمن چنان رسانيدند كه شگال آن گوشت سوي وثاق خويش برد.
ديگري گفت: اگرترا اين باور نمي آيد درين احتياط بايد كرد، كه معرفت خلايق دشوار است، و راست گفته‌اند كه:
لاتحمدن امرءا حتي تجربه
ديگري گفت: همچنين است، وقوف بر اسرار و اطلاع بر ضماير صورت نبندد، لكن اگر اين گوشت در منزل او يافته شود هراينه هرچه در افواهست از خيانت او راست باشد.
ديگري گفت: بدانش خويش مغرور نشايد بود، كه غدار هرگز نجهد، چه خيانت بهيچ تاويل پنهان نماند.
وياتيك بالاخبار من لم تزود.
ديگري گفت: اميني ازو بمن هرچيزي مي‌رسانيد و در تصديق آن تردد مي‌داشتم تا اين سخن از شما بشنودم، و نيكو مثلي است « اخبر تقله. » ديگري گفت: مكر و خديعت او هرگز بر من پوشيده نبوده است، و خبث وكيد او را نهايت نيست، و من كار او را بشناخته ام و فلان را گواه گرفته كه كار اين زاهد عابد بفضيحت كشد و از وي خطايي عظيم و گناهي فاحش ظاهر گردد. ديگري گفت: اگر اين زاهد متقي كه تقلد اعمال ملك را در ظاهر بلا و مصيبت مي‌شمرد اين خيانت بكرده است عجب كاري است. ديگري گفت: اگر اين حوالت راست است، موقع اختزال اندران بكفران نعمت و، دليري بر سبك داشت مخدوم بدان، مقرون است، و هيچ خردمند آن را بر مجرد خيانت حمل نكند. ديگري گفت: شما همه اهل امانتيد و تكذيب شما از رسم خرد دور افتد، اگر اين ساعت ملك بفرمايد تا اين گوشت در منزل او بجويند برهان اين سخن ظاهر شود و گمانهاي خاص و عام اندران

يقين گردد. ديگري گفت: اگر احتياطي خواهد رفت تعجيل بايد كرد، كه جاسوسان او از همه جوانب بما محيط باشند و هيچ موضع ازان خالي نگذارند. ديگري گفت: در اين تفتيش چه فايده؟ كه اگر جرم او معلوم گردد او بزرق و بوالعجبي بر راي ملك پوشانيده گرداند.

از اين نمط در حال خشم شير مي‌گفتند تا كراهيتي بدل او راه يافت، و باحضار شگال مثال داد و از وي سوال كرد كه: گوشت چه كردي؟ جواب داد كه: بمطبخي سپردم تا بوقت چاشت پيش ملك آرد. مطبخي هم از جمله اصحاب بيعت بود، منكر شد و گفت: البته خبر ندارم. شير طايفه اي را از امينان بفرستاد تا گپوشت در منزل شگال بجستند، لابد بيافتند و بنزديك شير آوردند. پس گرگي كه تا آن ساعت سخن نمي گفت، و چنان فرا مي‌نمود كه «من از عدولم و بي تحقيق و اتقان قدر در كاري ننهم، و نيز با شگال دوستي دارم و فرصت عنايت مي‌جويم. » پيشتر رفت و گفت:چون ملك را از زلت اين نابكار روشن گشت زود بحكم سياست تقديم فرمايد، كه اگر اين باب را مهمل گذارد بيش گناه كاران از فضيحت نترسند.

شير بفرمود تا شگال را موقوف كردند. آنگاه يكي از حاضران گفت:من از راي روشن ملك كه آفتاب در اوج خويش چون سايه پس و پيش او دود و مانند ذره در حمايت او پرواز كند.

اي قدر توشمس و آسمان ذره

واي راي تو شمع و شمس پروانه

در شگفت بمانده ام كه كار اين غدار بر وي چگونه پوشيده شده است و از خبث ضمير و مكر طبع او چرا غافل بود.

ديگري گفت:عجب تر آنست كه تدارك اين كار در مطاولت افگند. شير بدو پيغام داد كه: اگر اين سهو را عذري داري بازنماي. جواني درشت بي علم شگال برسانيدند. آتش خشم بالا گرفت و زبانه آن عقل شير را پوزبند كرد تا عهود و مواثيق را زير پاي آورد و دست خصمان را در كشتن شگال مطلق گردانيد. و خبر آن بمادر شير رسيد، دانست كه تعجيل كرده ست و جانب تملك و تماسك را بي رعايت گذاشته، با خود انديشيد كه زودتر بروم و فرزند خود را از وسوسه ديو لعين برهانم، چه گاهي خشم بر ملك مستولي شود شيطان فتان نيز مسلط گردد. قال النبي صلي الله عليه و سلم اذا استشاط السلطان تسلط الشيطان.

نخست بدان جماعت كه بكشتن او مثال يافته بودند پيغام داد كه در كشتن او توقفي بايد كرد، پس بنزديك شير آمد و گفت: گناه شگال چه بوده ست؟ شير صورت حال بازنمود، گفت: اي پسر، خويشتن در حيرت و حسرت متفكر مگردان و از فضيلت عفو و احسان بي نصيب مباش، فان العفو لايزيد الرجل الا عزا و التواضع الا رفعة. و هيچ كس بتامل و تثبت از ملوك سزاوارتر نيست.

و پوشيده نماند كه حرمت زن بشوي متعلق است و عزت فرزند بپدر و، دانش شاگرد باستاد، و قوت سپاه بلشكر كشان قاهر، و كرامت زاهدان بدين و، امن رعيت بپادشاه و، نظام كار مملكت بتقوي و عقل و ثبات و عدل؛ و عمده حزم شناختن اتباع است و هريك در محل و منزلت او اصطناع فرمودن و، برمقدار هنر و كفايت ايشان تربيت كردن و، متهم شمردن ايشان در باب يك ديگر، چه اگر سعايت اين در حق آن و ازان او در حق اين مسموع باشد هرگاه كه خواهند

مخلصي را در معرض تهمت تواندد آورد و خائني را در لباس امانت جلوه كرد، و محاسن ملك را در صيغت مقابح بخلق نمود، و هريكچندي حاسدي فاضلي را محروم گرداند و خائني اميني را متهم ميكند، و هرلحظه بي گناهي را در گرداب هلاك مياندازد، و لاشك باستمرار اين رسم همه را استيلا افتد، حاضران از قبول اعمال امتناع بر دست گيرند و غايبان از خدمت تقاعد نمايند، و نفاذ فرمانها براطلاق در توقف افتد.

و نشايد كه پادشاه تغير مزاج خويش بي يقيني صادق با اهل و امانت روا دارد، وليكن بايد كه در مجال حلم و بسطت علم او همه چيز گنجان باشد و سوابق خدمتگاران، نيكو پيش چشم دارد و مساعي و مآثر ايشان بر صحيفه دل بنگارد و آن را ضايع و بي ثمرت نگرداند واهمال جانب و توهين منزلت ايشان جايز نشمرد. و هرگناه كه از عمد و قصد منزه باشد ذات هوا و اخلاص را مجروح نگرداند، و در عقوبت آن مبالغت نشايد. و سخن بي هنران ناآزموده در بدگفت هنرمند كافي نشنود، و عقل و راي خويش را در همه معاني حكمي عدل و مميزي بحق بشناسد.

و شگال در دولت تو بمحلي بلند و منزلتي مشهور رسيده بود. بر وي ثناها ميگفتي و در خلوات عز مفاوضت، وي را ارزاني ميداشتي. و اكنون بر تو آنست كه عزيمت ابطال او را فسخ كني و خود را و او را از شماتت دشمنان و سعايت ساعيان صيانت واجب بيني، تا چنانكه فراخور ثابت و وقار تو باشد در تفحص و استكشاف حال او لوازم احتياط و استقصا بجاي آري و بنزديك عقل خويش و تمامي لشكر و رعيت معذور گردي، كه اين تهمت ازان حقيرتر است كه

چنو بنده اي سداد و امانت خود را بدان معيوب گرداند، يا حرص و شره آن خرد او را محجوب كند.
وتو مي‌داني كه در مدت خدمت تو و پيش ازان گوشت نخورده ست؛ مسارعت در توقف دار تا صحت اين حديث روشن گردد، كه چشم و گوش بظن و تخمين بسيار حكمهاي خطا كند، چنانكه كسي در تاريكي شب، يراعه اي بيند، پندارد كه آتش است و بر وي مشتبه گردد، چون در دست گرفت مقرر شود كه باد پيموده ست و پيش از تيقن در حكم تعجيل كرده. و حسد جاهل از عالم، و بدكردار از نيكو فعل، و بددل از شجاع مشهور است.
و غالب ظن آنست كه قاصدان،آن گوشت در منزل شگال نهاده باشند، و اين قدر در جنب كيد حاسدان و مكر دشمنان اندك نمايد. و محاسدت اهل بغي پوشيده نيست خاصه جايي كه اغراض معتبر در ميان آمد. و مرغ در اوج هوا و ماهي در قعر دريا وسباع در صحن دشت از قصد بدسگالان ايمن نتواند بود، و شكره اگر صيدي كند هم آن مرغان كه در پرواز از وي بلندتر باشند و هم آن كه از وي پستتر باشند در آن قدر گرد مغالبت و مجاذبت برآيند؛ و سگان براي استخواني كه در راه يابند با يك ديگر همين معاملت بكنند؛ و خدمتگاران تو در منزلهايي كه كم از رتبت شگال است حسد را مي‌دارند، اگر در آن درجه منظور مناقشتي رود بديع نيايد. در اين كار تاملي شافي فرماي و تدارك آن از نوعي انديش كه لايق بزرگي تو باشد، كه چون حقيقت حال شناخته گشت كشتن او بس تعذري ندارد.
شير سخن مادر نيكو استمالت كرد و آن را بر خرد خويش باز انداخت و شگال را پيش خواند و گفت: ميل ما، بحكم

آزمایش سابق، بقبول عذر تو زیادت ازان است که بتصدیق حوالت خصمان. شگال گفت:من از موونت این تهمت بیرون نیایم تا ملك حیلتي نسازد که صحت حال و روشني کار بدان بشناسد، با آنکه بیراءت ساحت و کمال دیانت خوطش ثقتي تمام دارم و متیقنم که هرچند احتیاط بیشتر فرموده شود و مزیت و رجحان من در اخلاص و مناصحت برکافه حشم و خدم ظاهرتر گردد.

من آن ترازوم اخلاص و دوستي ترا
که هیچ گنج نتابد سرزبانه من
بعشق و مهر تو آن بحر دور پایانم
که در نیابد چرخ و هوا کرانه من

شیر گفت:وجه تفحص چیست؟ گفت: جماعتي را که این افترا کرده‌اند حاضر آرند و باسقصا ازیشان پرسیده شود که تخصیص من بدین حوالت و فروگذاشتن کساني که گوشت خورند، و دران مناقشت روا دارند چه معني داشت، که روشن شدن این باب بي از این معني ممکن نتواند بو، و امید آنست که اگر ملك این بفرماید، و چون خواهند که بستیهند بانگي برزند، و تاکیدي رود که هرگاه که راستي حال بازنمایند جرم ایشان بعفو مقابله کرده آید، هراینه نقاب ظن کاذب از چهره یقین صادق برداشته، شود و نزاهت جانب من مقرر گردد.

شیر گفت: چگونه عفو را مجال بود در باب کسي که بقصد در حق من و اهل مملکت من معترف گشت؟ گفت: بقا باد ملك را، هر عفو که از کمال استیلا و بسطت و وفور استعلا و قدرت ارزاني باشد سراسر هنر است، وبدین دقیقه که بر لفظ ملك رفت دران تفاوتي صورت نبندد، خاصه که گناه

کار، آن را بتوبت و انابت دریافت و ببندگي و طاعت پیش آن باز رفت، البته بیش مجال انتقام نماند و هراینه مستحق اغماض و تجاوز گردد. و علما گویند: طلب مخرج از بدکرداري بابي معتبر است در احسان و نیکوکاري. شیر چون سخن او بشنود و آثار صدق و صواب بر صفحات آن بدید طایفه اي را که آن فتنه انگیخته بودند از هم جدا کرد، و در استکشاف غوامض و استنباط بواطن آن کار غلو مبالغه واجب داشت و اماني موکد داد اگر راستي حال نپوشانند. پس بعضي ازیشان اعتراف نمودند و تمامي مواضعت و مبایعت خویش مقرر گردانیدند، و دیگران بضرورت اقتدا کردند، و براءت ساحت شگال ظاهر گشت.

مادر شیر چون بدانست که صدق شگال از غبار شبهت بیرون آمد و حجاب ریبت از جمال اخلاص برداشته شد شیر را گفت: این جماعت را اماني داده شد و رجوع ازان ممکن نیست. لکن در این واقعه او را تجربتي افتاد بزرگ، بدان عبرت گیرد و بدگماني بطایفه اي که ببدگفت ناصحان و تقبیح حال ایشان تقرب ميکنند مضاعف گرداند، و از هیچ خائن سماع سعایتي جایز نشمرد مگر آن را برهاني بیند که دران از تردد استغنا افتد؛ و بي خطر شناسد ترهات اصحاب اغراض که در نزدیکان و محارم گویند اگر چه موجز و مختصر باشد، که آن بتدریج مایه گیرد و بجایي رسد که تدارك صورت نبندد.

از نیل و فرات و دجله جویي زاید

پس موج زند که پیل را برباید

و گیاه تر چون فراهم ميآرند ازان رسنها ميتابند که پیل آن را نمي تواند گسست و از پاره کردن آن عاجز ميآید. در

جمله خرد و بزرگ آن را كه رسانند تاويل بايد طلبيد و گرد رخصت و دفع گشت.
*و از تقريب هشت كس حذر واجب است: اول آنكه نعمت منعمان را سبك دارد و كفران آن سبك دست دهد. و دوم آنكه بي موجبي در خشم شود. سوم آنكه بعمر دراز مغرور باشد و خود را از رعايت حقوق بي نياز پندارد. چهارم آنكه راه قطيعت و غدر پيش او گشاده و سهل نمايد. و پنجم آنكه بناي كارهاي خود برعداوت نهد و نه بر راستي و ديانت. و ششم آنكه در ابواب سهو رشته با خويشتن فراخ گيرد و قبله دل هوا را سازد. و هفتم آنكه بي سببي در مردمان بدگمان گردد و بي دليل روشن اهل ثقت را متهم گرداند. هشتم آنكه بقلت حيا مذكور باشد و بشوخي و وقاحت مشهور.
و برهشت كس اقبال فرمودن فرض است: اول آنكه شكر احسان لازم شمرد. و دوم آنكه عقده عهد او بحوادث روزگار وهني نپذيرد. و سوم آنكه تعظيم ارباب تربيت و مكرمت واجب بيند. و چهارم آنكه از غدر و فجور بپرهيزد. پنجم آنكه در حال خشم برخويشتن قادر باشد. ششم آنكه بهنگام طمع سخاوت ورزد. هفتم آنكه به اذيال شرم و صلاح تمسك نمايد. هشتم آنكه از مجالست اهل فسق و فحش پهلو تهي كند.
و چون شير موقع اهتمام مادر و شفقت او در تلافي اين حادثه بديد شكرو عذر بسيار وي را لازم شناخت و گفت: ببركات و ميامن هدايت تو راه تاريك مانده روشن شد و كار دشوار بوده آسان گشت، و به براءت ساحت اميني واقف و كارداني كافي علم افتاد و بي گناهي صادق از تهمت بيرون آمد.

پس ثقت او بامانت شگال بیفروزد و زیادت اکرام و تربیت و معذرت و ملاطفت ارزاني داشت، و شگال را پیش خواند و گفت: این تهمت را موجب مزید ثقت و مزیت اعتماد باید پنداشت و تیمار کارها که بتو مفوض بوده ست برقرار معهود ميداشت. شگال گفت:این چنین راست نیاید. ملك سوابق عهود را فروگذاشت و محال دشمنان را در ضمیر، مجال تمکن داد.

آني که ز دل وفا برانداخته اي،
با دشمن من تمام در ساخته اي؛
دل را زوفا چرا بپرداخته اي؟
مانا که مرا هنوز نشناخته اي!

شیر گفت: از این معاني هیچ پیش خاطر نشاید آورد که نه در طاعت و مناصحت تو تقصیري بود و نه در عنایت و تربیت ما.

قوي دل باش و روي بخدمت آر. شگال جواب داد که:

هر روز مرا سري و دستاري نیست

این کرت خلاص یافتم، اما جهان از حاسد و بدگوي پاك نتوان کرد، و تا اقبال ملك بر من باقي است حسد یاران برقرار باشد. و بدین استماع که ملك سخن ساعیان را فرمود ملك را سهل الماخذ شمرند و هر روز تضریبي تازه رسانند و هرساعت ریبتي نو در میان آرند. و هر ملك که چربك ساعي فتنه انگیز را در گوش جاي داد و بزرق و شعوذه نمام التفات نمود خدمت او جان بازي باشد و ازان احتراز نمودن فریضه گردد. و مثلي مشهور است که

«خل سبیل من وهي سقاوه»

و يك سخن بخواهم گفت اگر راي ملك استماع آن صواب
بيند كه،: سزاوارتر كس بقبول حجت و سماع مظلمت ملوك
و حكام‌اند. و ملك اگر در اين حادثه بر من رحمت فرمود
واعتمادي تازه گردانيد از وجه تفضلي بود كه آن را نعمتي
وصنيعتي توان خواند، اما بدين تعجيل كه رفت من در مكارم
او بدگمان گشتم و از عواطف ملكانه نوميد شد، چه سوابق
تربيت خويش و سوالف خدمت مرا بيهوده در معرض
تضييع و حيز ابطال آورد بتهمتي حقير، كه اگر ثابت شدي
هم خطري نداشت. و مخدوم چنان بايد كه بسطت دل او
چون دريا بي نهايت و مركز حلم او چون كوه باثبات باشد،
نه سعايت اين را در موج تواند آورد نه فورت خشم آن در
حركت.
شير گفت: سخن تو نيكو و آراسته است، لكن بقوت و
درشت. جواب داد كه:دل ملك در امضاي باطل قوي تر، و
درشت تر از سخن منست در تقرير حق، و چون تزوير و
بهتان سبك استماع افتاد واجب كند كه شنودن صدق و
صواب گران نيايد، و زينهار تا اين حديث را بر دليري و بي
حرمتي فرموده نيايد، كه دو مصلحت ظاهر را متضمن
است: يكي آنكه مظلومان را بقصاص، خرسندي حاصل آيد
و ضماير ايشان از غل و استزادت پاك شود، و چنان نيكوتر
كه آنچه در دل من است ظاهر كنم تا حضور و غيبت من
ملك را يكسان گردد، و چيزي باقي نماند كه سبب عداوت و
موجب غصه تواند بود؛ و ديگر آنكه خواستم كه حاكم اين
حادثه عقل رهنماي و عدل جهان آراي ملك باشد؛ و امضاي
حكم پس از شنودن سخن متظلم نيكوتر آيد.

شير گفت: همچنين است، لاجرم تثبت در كار تو بجاي آورديم و در استخلاص تو از اين غرقاب عنايت فرمود.
جواب گفت: اگر مخرج به راي و رافت ملك اتفاق افتاد تعجيل بكشتن هم بفرمان او بود. شير فرمود كه: تو نداني كه طلب مخلص از ورطه هلاك اگر چه قصدي رفته باشد شايع تر احساني و فاضل تر امتناني است؟ شگال گفت: همچنين است، و من بعمرهاي دراز شكر كرامات و عواطف نتوانم گزارد، و اين عفو و رحمت پس از وعده انكار و عقوبت بر همه نعمتها راجح است.
و پيش ازين ملك را مخلص و مطيع و يك دل و ناصح بودم و جان و بينايي فداي رضاي او مي‌داشتم.
چون دست بكردم آنچه فرمودي تو
چون ديده بديدم آنچه بنمودي تو
و آنچه مي‌گويم نه از براي آن مي‌گويم تا بر راي ملك در حادثه خويش خطايي ثابت كنم يا عيبي و وصمتي بجانب او منسوب گردانم، اما حسد جاهلان در حق ارباب هنر و كفايت رسمي مالوف و عادتي مستمر است و بسته گردانيدن آن طريق متعذر،
لكن از اينها چه فايده؟ بيچارگان ياران گيرند و مذلتها كشند و مكرها انديشند و مخدوم را مداهننت كنند و در تخريب ولايت و ناحيت كوشند و بعشوه جهاني را مستظهر گردانند و همه جوانب را بوعدهاي دروغ بدست آرند و حاصل جز حسرت و ندامت نباشد. چه هميشه حق منصور بوده است و باطل مقهور، و ايزد تعالي خاتمت محمود و عاقبت مرضي و اصحاب صلاح و ديانت و ارباب سداد و امانت را ارزاني داشته است و يابي الله الا ان يتم نوره و لوكره الكافرون.

و با این همه مي‌ترسم که عیاذاباللہ خصمان میان من و ملك مجال مداخلت دیگر یاوند و الا بودیم ترا بنده همینیم ترا
شیر پرسید که: کدام موضع است که ازان مدخل توان؟ گفت: گویند «در دل بنده تو وحشتي حادث شده است بدانچه در حق او فرمودي و امروز مستزید و آزرده ست، »، و این جایگاه بدگماني است خاصه ملك را در باب کساني که عقوبت و جفا دیده باشند یا از منزلت خویش بیفتاده یا بعزلي مبتلا گشته یا خصمي را که در رتبت کم ازو بوده باشد برو تقدمي افتاده، هرچند این خود هرگز نتواند بود، و بر خردمند پوشیده نماند که پس چنین حوادث اعتقادها از جانبین صافي تر گردد، چه اگر در ضمیر مخدوم بسبب تقصیري و اهمالي که از جهت خدمتگار رسانند کراهیتي باشد چون خشم خود براند و تعریکي فراخور حال آن کس بفرماید لاشك اثر آن زایل شود و اندك و بسیار چیزي باقي نماند، و مغمز تمویهات قاصدان هم بشناسد و بیش میل بترهات اصحاب اغواض ننماید و فرط اخلاص ومناصحت و کمال هنر و کفایت این کس بهتر مقرر گردد، که تابنده اي کافي مخلص نباشد در معرض حسد و عداوت نیفتد و یاران در حق او بتزویر نگرایند. و راست گفته‌اند که:
دارنده مباش وز بلاها رستي.
وا گر در دل خدمتگار خوفي و هراسي باشد چون مالش یافت هم ایمن گردد و از انتظار بلا فارغ آید. و استزادت چاکر از سه روي بیرون نتوان بود: جاهي که دارد باهمال مخدوم نقصاني پذیرد، یا خصمان بر وي بیرون آیند، یا نعمتي که الفغده باشد از دست بشود. و هرگاه رضاي مخدوم حاصل آورد اعتماد پادشاه بر وي تازه ماند و خصم بمالد و

مال کسب کند، که جز جان همه چیز را عوض ممکن است.
خاصه در خدمت ملوك و اعيان روزگار، و چون اين معاني
را تدارك بود آزار از چه وجه باقي تواند بود؟ و قدر اين
نعمتها اول و آخر که بهم پيوندد کساني توانند شناخت که
بصلاح اسلاف مذکور باشند و بنزاهت جانب و عفت ذات
مشهور.
و با اين همه اميد دارم که ملك معذور فرمايند و بار ديگر
در دام آفت نکشد، و بگذارد تا در اين بيابان ايمن ومرفه
ميگردم. شير گفت: اين فصل معلوم شد، الحق آراسته و
معقول بود، دل قوي دار و بر سر خدمت خويش باش، که تو
از آن بندگان نيستي که چنين تهمتها را در حق مجال تواند
بود؛ اگر چيزي رسانند آن را قبولي و رواجي صورت نبندد.
ما ترا شناخته ايم و بحقيقت بدانسته که در جفا صبور باشي
و در نعمت شاکر، و اين هر دوسيرت را در احکام خرد و
شرايع اخلاص فرضي متعين شمري، و عدول نمودن ازان
در مذهب عبوديت و دين حفاظ و فتوت محظور مطلق داني،
و هرچه بخلاف مروت و ديانت و سداد و امانت باشد آنرا
مستنکر و محال و و مستبدع و باطل شناسي. بي موجبي
خويشتن را هراسان مدار و متفکر مباش و بعنايت و
رعاطت ماثقت افزاي، که ظن ما در راستي و امانت تو
امرز بتحقيق پيوست و گمان که در خرد و حصافت تو
ميداشتيم پس از اين حادثه بيقين کشيد، و بهيچ وجه از
وجوه بيش سخن خصم را مجال و محل استماع نخواهد بود،
و هر رنگ که آميزند برقصد صريح حمل خواهد افتاد.

در جمله، دل او گرم کرد و بر سرکار فرستاد و هرروز در اکرام او مي‌افزود، و به وفور صلاح و سداد او واثق تر مي‌گشت.
اینست داستان ملوك در آنچه میان ایشان و اتباع حادث شود پس از اظهار سخط و کراهیت. و برعاقل مشتبه نگردد که غرض از وضع این حکایات و مراد از بیان و ایراد این مثال چه بوده ست، و هرکه بتایید آسماني مخصوص باشدو بسعادت این سري مقید گشته همت برتفهیم این اشارات مقصور گرداند و نهمت بر استشکاف رموز علما مصروف. والله اعلم و هو الهادي الي سواء السبیل.

باب النابل و اللبوة
راي گفت: شنودم مثل ملوك در آنچه میان ایشان و خدم تازه گردد از خلاف و خیانت و جفا و عقوبت، و مراجعت بتجدید اعتماد؛ که بر ملوك لازم است براي نظام ممالك و رعایت مصالح بر مقتضاي این سخن رفتن که الرجوع الي الحق اولي من التمادي في الباطل. اکنون بیان کند از جهت من داستان آن کس که براي صیانت نفس و رعایت مصالح خویش از ایذاي دیگران و رسانیدن مضرت بجانوران باز باشد، و پند خردمندان را در گوش گذارد تا بامثال آن در نماند. برهمن جواب داد که: بر تعذیب حیوان اقدام روا ندارند مگر جاهلان که میان خیر و شر و نفع و ضر فرق نتوانند کرد، و بحکم حمق خویش از عواقب اعمال غافل باشند، و نظر بصیرت ایشان بخواتم کارها کم تواند رسید، که علم اصحاب ضلالت از ادراك مصالح بر اطلاق قاصر

است و حجاب جهل، احراز سعادت را مانعي ظاهر. و خردمند هرچه برخود نپسندد در باب همچو خودي چگونه روا دارد؟ قال النبي صلي الله عليه: كيف تبصر القذاة في عين اخيك و لاتبصر الجذل في عينك؟
بد مي‌كني و نيك طمع مي‌داري؟
هم بد باشد سزاي بدكرداي!
و ببايد دانست كه هر كرداري پاداشي است كه هراينه بارباب آن برسد و بتاخيري كه در ميان افتد مغرور نشايد بود، كه آنچه آمد نيست نزديك باشد اگرچه مدت گيرد. اگر كسي خواهد كه بدكرداري خود را بتمويه و تلبيس پوشيده گرداند و به زرق و شعوذه خود را در لباس نيكوكاري جلوه دهد چنانكه مردمان بر وي ثنا گويند و بدورو نزديك ذكر آن ساير شود، بدين وسيلت هرگز نتايج افعال ناپسنديده از وي مصروف نگردد و ثمره آن خبث باطن هرچه مهنا تر بيابد؛ آنگاه پند پذيرد و باخلاق ستوده گرايد. و نظير اين نشانه افسانه شير است و آن مرد تيرانداز. راي پرسيد كه:
چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه شيري ماده با دو بچه در بيشه اي وطن داشت. روزي بطلب صيد از بيشه بيرون رفت تيراندازي بيامد و هردو بچه او را بكشت و پوست بكشيد. چون شير بازآمد و بچگان را از آن گونه بر زمين افگنده ديد فرياد و نفير بآسمان رسانيد. و در همسايگي او شگالي پير بود، چون آواز او بشنود بنزديك او رفت و گفت: موجب ضجرت چيست؟ شير صورت حال باز راند و بچگان را بدو نمود. شگال گفت: بدان كه هر ابتدايي را انتهايي است، و هر گاه كه مدت عمر سپري شد و هنگام اجل فراز رسيد لحظتي

مهلت صورت نبندد، فاذا جاء اجلهم لايستاخرون ساعة و لايستقدمون. و نيز بناي كارهاي اين عالم فاني برين نهاده شده ست،بر اثر هر شادي غمي چشم مي‌بايد داشت، و بر اثر هر غم شاديي توقع مي‌بايد كرد، و در همه احوال بقضاي آسماني راضي مي‌بود كه پيرايه مردان در حوادث صبر است.

تا بود چنين بده ست كار عالم
شادي پس اندهست و راحت پس غم

جزع در توقف دار و انصاف از نفس خود بده، و ما اصابك من سيئة فمن نفسك. و در امثال آمده ست كه «يداك او كتا وفوك نفخ. » آنچه تيرانداز با تو كرده ست اضعاف آن از جهت تو بر ديگران رفته است، و ايشان همين جزع در ميان آورده‌اند و اضطراب بيهوده كرده و باز بضرورت صبور گشته. بر رنج ديگران صبركن چنان كه بر رنج تو صبر كردند، و نشنوده اي «كما تدين تدان؟» هرچه كرده شود مكافات آن از نيكي و بدي براندازه كردار خويش چشم مي‌بايد داشت، چه هركه تخمي پراگند ريع آن بي شك بردارد. واگر همين سيرت را ملازم خواهي بود از اينها بسي مي‌بايد ديد؛ اخلاق خود را برفق و كم آزاري آراسته گردان و خلق را مترسان تا ايمن تواني زيست.
شير گفت: اين سخن را بي محاباتر بران، و ببراهين و حجتها موكد گردان، گفت: عمر تو چند است؟ گفت: صد سال. گفت: دراين مدت قوت تو از چه بوده است؟ گفت: از گوشت جانوران - وحوش و مردم - كه شكار كردمي. گفت: پس آن جانوران كه چندين سال بگوش ايشان غدا مي‌يافتي مادر و پدر نداشتند و عزيزان ايشان را سوز مفارقت در قلق

و جزع نياورد؟ اگر آن روز عاقبت آن كار بديده بودي و از خون ريختن تحرز نموده، بهيچ حال اين پيش نيامدي.
چون شير اين سخن بشنود حقيقت آن بشناخت و متيقن گشت كه آن ناكامي او را از خودكامي بروي آمده ست. بترك ناشايست بگفت و از خوردن گوشت باز بود وبميوها قانع گشت. و راست گفته اند:

ذوالجهل يفعل ماذوالعقل فاعله
في النائبات ولكن بعد ما افتضحا

چون شگال اقبال شير بر ميوه كه قوت او بود بديد رنجور شد واو را گفت:
آسان روزي خود گرفتي و از قوت ديگران كه ترا دران ناقه و جملي نيست خوردن گرفتي ! درخت خود بقوت تو وفا نكند، و اين درخت و ميوه و كساني كه قوت ايشان بدان تعلق دارد سخت زود هلاك شوند، چه ارزاق ايشان فرا خصمي بزرگ و شريكي عظيم افتاد. اثر ظلم تو در جانها ظاهر ميگشت، امروز نتيجه زهد تو در نانها ظاهر ميگردد. در هر دو حالت، عالميان را از جور تو خلاص ممكن نيست، خواهي در معرض تهور و فساد باش، خواه در لباس عفت و صلاح !

گر توي پس مكش زما رگ و پي
ور خدايست شرم دار از وي

چون شير اين فصل بشنود از خوردن ميوه اعراض كرد و روزگار در عبادت مستغرق گردانيد و با خود انديشيد:

چند از اين باد خاك و آتش و آب
وز دي و تير وز تموز و بهار؟
بس كه نامرد و خشك مغزت كرد

رنگ کافور و مشك ليل و نهار!
برگذر زين سراي غرچه فريب
درگذر زين رباط مردم خوار!
اينست داستان متهور بدكردار كه جهانيان را مسخر عذاب خود دارد و از وخامت عواقب آن نينديشد تا بمانند آن مبتلا گردد، آنگاه وجه صواب و طريق رشاد اندران بشناسد، چنانكه شير دل از خون خوردن و خون ريختن بر نداشت تا هر دو جگر گوشه خود را بيك صفقه بر روي زمين پوست باز كرده نديد، و چون اين تجربت حاصل آمد از اين عالم غدار اعراض نمود و بيش بنمايش بي اصل او التفات جايز نشمرد و گفت:
هرانك او در تو دل بندد همي بر خويشتن خندد
كه جز همچون تو نااهلي چو تو دلدار نپسندد
اگر نو كيسه عشقي را بدست آري تو، از شوخي
قباها كز تو بردوزد كمرها كز تو بربندد !
و گر خود تو نه اي، جاني، چنان بستانم از تو دل
كه يك چشمت همي گريد دگر چشمت همي خندد
و خردمندان سزاوارند بدانچه اين اشارت را در فهم آرند و اين تجارت را مقتداي عقل و طبع گردانند، و بناي كارهاي ديني و دنياوي بر قضيت آن نهند، و هرچه خود را و فرزندان خود را نپسندند در باب ديگران روا ندارند، تا فواتح و خواتم كارهاي ايشان بنام نيكو و ذكر باقي متحلي باشد، و در دنيا و آخرت از تبعات بدكرداري مسلم ماند.
والله يهدي من يشاء الي صراط مستقيم للذين احسنوا الحسني وزيادة

باب الزاهد والضعيف
راي گفت برهمن را: شنودم مثل بدكردار متهور كه درايذا غلو نمايد، و چون بمثل آن مبتلا شود در پناه توبت و انابت گريزد. اكنون بازگويد مثل آنكه پيشه خود بگذارد و حرفي ديگر اختيار كند، و چون از ضبط آن عاجز آيد رجوع او بكار خود ميسر نگردد و متحير و متاسف فروماند.
برهمن جواب داد كه: لكل عمل رجال؛ هر كه از سمت موروث و هنر مكتسب اعراض نمايد و خود را در كاري افگند كه لايق حال او نباشد و موافق اصل او، لاشك در مقام تردد و تحير افتد و تلهف و تحسر بيند و سودش ندارد و بازگشتن بكار او تيسير نپذيرد، هرچند گفته‌اند كه: الحرفة لاتنسي ولكن دقائقها تنسي. مرد بايد كه بر عرصه عمل خويش ثبات قدم برزد و بهر آرزو دست در شاخ تازه نزند و بجمال شكوفه و طراوت برگ آن فريفته نشود، چون بحلاوت ثمرت و يمن عاقبت واثق نتواند بود. قال النبي عليه الصلوة و السلم. من رزق من شيء فليلزمه. و از امثال اين مقدمه حكايت آن زاهد است. راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه در زمين كنوج مردي مصلح و متعفف بود؛ در دين اجتهادي تمام و بر طاعت و عبادت مواظبت بشرط، نهمت براحياي رسوم حكما مصروف داشت و روزگار بر امضاي خيرات مقصور، و از دوستي دنيا و كسب حرام معصوم و از وصمت ريا و غيبت و نفاق مسلم.
روزي مسافري بزاويه او مهمان افتاد. زاهد تازگي وافر، واجب داشت و باهتزاز و استبشار پيش او باز رفت. چون پاي افزار بگشاد پرسيد كه: از كجا مي‌آيي و مقصد كدام

جانب است؟ مهمان جواب داد كه: بر حال عاشقان و
صادقان بسماع ظاهر بي عيان باطن وقوف نتواني يافت. و
هركه بي دل وار قدم در راه عشق نهاد و مقصد او رضاي
دوست باشد لاشك سرگردان در باديه فراق مي‌پويد و
مقامات متفاوت پس پشت مي‌كند تا نظر برقبله دل افگند، و
چندانكه اين سعادت يافت جان از براي قربان در ميان نهد،
و اگر از جان، عزيزتر جاناني دارد هم فدا كند. يا بني اني
اري في المنام اني اري في المنام اني اذبحك. در جمله قصه
من دراز است و سفر مرا بدايت و نهايت ني.
چون ازين مفاوضت بپرداختند زاهد بفرمود تا قدري خرما
آوردند و هردو ازان بكار مي‌بردند. مهمان گفت: لذيذ ميوه
اي است، و اگر در ولايت ما يافته شدي نيكو بودي، هرچند
ثقلي دارد و نفس آدمي را موافق نيست. و در آن بلاد انواع
فواكه و الوان ثمار كه هر يك را لذتي تمام و حلاوتي بكمال
است. بحمدالله يافته مي‌شود و رجحان آن بر خرما ظاهر
است. زاهد گفت: با اين همه، هرچند كه هرچه طبع را بدو
ميلي تواند بود وجود او بر عدم راجح است. نيك بخت
نشمرند آن را كه آرزوي چيزي برد كه بدان نرسد، چه تعذر
مراد و ادراك سعادت پشت بر پشت‌اند؛، و اگر فرانموده
شود كه قناعت با آن سابق است هم مقبول خرد نگردد، چه
قناعت از موجود ستوده ست و از معدوم قانع بودن دليل
وفور دناءت و قصور همت باشد.
و اين زاهد سخن عبري نيكو گفتي و دمدمه اي گرم و
محاورتي لطيف داشت. مهمان را سخن او خوش آمد و
خواست كه آن لغت بياموزد. نخست بر وي ثنا كرد و گفت:

جشم بد دور باد! نه فصاحت ازين كامل تر ديده ام ونه بلاغت ازين بارع تر شنوده.

بگداخت حسود تر چو در آب شكر زانك
در كام سخن به ز زبانت شكري نيست

اين التماس را چنانكه از مروت تو سزد باجابت مقرون گرداني، چه بي سابقه معرفت در اكرام مقدم من ملاطفت واجب ديدي ودر ضيافت ابواب تكلف تكفل كردي؛ امروز كه وسيلت مودت و دالت صحبت حاصل آمد اگر شفقتي كني و اقتراح مرا باهتزاز تلقي نمايي سوالف مكرمت بدو آراسته گردد و محل شكر و منت اندران هرچه مشكورتر باشد.

زاهد گفت: فرمان بردارم و بدين مباسطت مباهات نمايم، و اگر اين رغبت صادق است و عزيمت در امضاي آن مصمم آنچه ميسر گردد از نصيحت بجاي آورده شود، و اندر تعليم و تلقين مبالغت واجب ديده آيد.

مهمان روي بدان آورد و مدتي نفس را دران رياضت داد. آخر روزي زاهد گفت: كاري دشوار و رنجي عظيم پيش گرفته اي.

خواهي كه چو من باشي و نباشي
خواهي كه چو من داني و نداني

و هر كه زبان خويش بگذارد و اسلاف را در لغت و حرفت و غير آن خلاف روا بيند كار او را استقامتي صورت نبندد.

مهمان جواب داد كه: اقتدا بآبا و اجداد در جهالت و ضلالت از نتايج ناداني و حماقت است. و كسب هنر و تحصيل فضايل ذات نشان خرد و حصافت ودليل عقل و كياست.

همچو احرار سوي دولت پوي
همچو بدبخت زاد و بود مجوي

زاهد گفت: من شرايط نصيحت بجاي آوردم و مي‌ترسم از آنچه عواقب اين مجاهدت بندامت كشد چنانكه آن زاغ مي‌خواست كه تبختر كبگ بياموزد. مهمان پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه زاغي كبگي را ديد كه مي‌رفت. خراميدن او در چشم او خوش آمد و از تناسب حركات و چستي اطراف او آرزو برد، چه طباع را بابواب محاسن التفاتي تمام باشد و هراينه آن را جويان باشند.
در جمله خواست كه آن را بياموزد، يكچندي كوشيد و بر اثر كبگ پوييد، آن را نياموخت و رفتار خويش فراموش كرد چنانكه بهيچ تاويل بدان رجوع ممكن نگشت.
و اين مثل بدان آوردم تا بداني كه سعي باطل و رنجي ضايع پيش گرفته اي و زبان اسلاف مي‌بگذاري و زبا نعبري نتواني آموخت. و گفته‌اند كه: جاهل تر خلايق اوست كه خويشتن در كاري اندازد كه ملايم پيشه و موافق نسب او نباشد.
و اين باب بحزم و احتياط ملوك متعلق است. و هر والي كه او را بضبط ممالك و ترفيه و رعايا و ترتيب دوستان و قمع خصمان ميلي باشد در اين معاني تحفظ و تيقظ لازم شمرد، و نگذارد كه نااهل بدگوهر خويشتن را در وزان احرار آرد و با كساني كه كفاءت ايشان ندارد خود را هم تگ و هم عنان سازد، چه اصطناع بندگان و نگاه داشتن مراتب در كارهاي ملك و قوانين سياست اصلي معتبر است، و ميان پادشاهي و دهقاني برعايت ناموس فرق توان كرد، و اگر تفاوت منزلتها از ميان برخيزد و اراذل مردمان در موازنه اوساط آيند، و اوساط در مقابله اكابر،حشمت ملك و هيبت

جهان داري بجانبي ماند و، خلل و اضطراب آن بسيار باشد، و غايلت و تبعت آن فراوان. مآثر ملوك و اعيان روزگار بر بتسانيدن اين طريق مقصور بوده ست.
زيرا كه باستمرار اين رسم جهانيان متحير گردند و ارباب حرفت در معرض اصحاب صناعت آيند و اصحاب صناعت كار ارباب حرفت نتوانند كرد و لابد مضرت آن شايع و مستفيض گردد، و اسباب معيشت كار ارباب حرفت نتوانند كرد و لابد مضرت آن شايع و مستفيض گردد، و اسباب معيشت خواص و عوام مردمان براطلاق خلل پذيرد و نسبت اين معاني باهمال سايس روزگار افتد و اثر آن بمدت ظاهر گردد.
اينست داستان كسي كه حرفت خويش فروگذارد و كاري جويد كه دران وجه ارث و طريق اكتساب مجالي ندارد. و خردمند بايد كه اين ابواب از جهت تفهم برخواند نه براي تفكه، تا از فوايد آن انتفاع تواند گرفت؛ و اخلاق و عادات خويش از عيب و غفلت و وصمت مصون دارد. والله ولي التوفيق.

باب الملك و البراهمة
راي گفت: شنودم داستان آنكه از پيشه آباء و اجداد خويش اعراض نمايد و نخوتي در دماغ كند كه اسباب آن مهيا نباشد تا از ادراك مطلوب محجوب گردد و رجوع بسمت اصل بيش ممكن نگردد. اكنون بازگويد كه از خصلتهاي پادشاهان كدام ستوده تر است و بمصلحت ملك و ثبات دولت و تالف اهوا و استمالت دلها نزديك تر. حلم يا سخاوت يا شجاعت؟ برهمن جواب داد كه: نيكوتر سيرتي و پسنديده تر طريقتي

ملوك را، كه هم نفس ايشان مهيب و مكرم گردد، و هم لشگر و رعيت خشنود و شاكر باشند و، هم ملك و دولت ثابت و پاي دار، حلم است: قال الله تعالي: لوكنت فظا غليظ القلب لانفضوا من حولك؛ و قال النبي عليه السلام: من سعادة المرء حسن الخلق. زيرا كه بفوايد سخاوت يك طايفه مخصوص توانند بود و بشجاعت در عمرها وقتي كار افتد، اما بحلم خرد و بزرگ را حاجت است و منافع آن خاص و عام و لشكر و رعيت را شامل؛ و در سخنان معاويه آورده‌اند كه: لو كان بيني و بين الناس شعرة ماقطعوها لانهم اذا ارسلوها جذبتها و ان جاذبوها ارسلتها؛ معني چنين باشد كه: اگر ميان من و مردمان يك مويستي در مجاذبت هرگز نتوانندي گسست، كه اگر ايشان بگذراند بكشم و اگر نيك بكشند بگذاردم، يعني بسطت دل و كمال حلم من تااين حد است كه با همه اهل عالم بدانم زيست و بتوانم ساخت، و هيچ كس رشته من در نتواند يافت. لاجرم درچنان روزگاري كه جماعتي انبوه از كبار رضي الله عنهم در حيات بودند امارت امت در ضبط آورد و ملك روي زمين او را مسلم گشت.

و هركرا اين همت باشد بايد كه اين ابواب را قبله دل و كعبه جان سازد، كه ثبات و وقار پادشاهان را زيباتر حليتي و تابان تر زينتي است، چه فرمانهاي ملوك در دما و فروج و املاك و اموال جهانيان روا باشد، و جواز احكام و نفاذ مثالهاي ايشان براطلاق بي حجاب، اگر اخلاق خود را بحلم و ديانت آراسته نگردانند بيك درشت خويي جهاني خراب شود و خلقي آزرده و نفور گردند، و بسي جانها و مالها در معرض هلاك و تفرقه افتد.

و اصل حلم مشاورت است با اهل خرد و حصافت و تجربت و ممارست، و محالست حكيمي مخلص و عاقلي مشفق، وتجنب از خائن غافل و جاهل موذي، كه هيچيز را آن اثر نيست در مردم كه هم نشين را. قال عليه السلام: مثل الجليس الصالح مثل الداري ان لم يجدك من عطره علقك من ريحه، و مثل الجليس السوء مثل الكيران ان لم يحرفك بناره علقك من نتنه.

تا نباشي حريف بي خردان
كه نكو كار بد شود زبدان
باد كز لطف اوست جان بركار
زهر گردد همي زصحبت مار

واگر پادشاهي بسخاوت جهان زرين كند، يا بشجاعت ده مصاف بشكند، چون از حلم بي بهره بود بيك عربده همه را باطل گرداند و تمامي لشكر و رعيت را نفرت دهد؛ و اگر در آن هر دو قصوري باشد برفق همه جهان را شاكر تواند داشت و به راي و قعبره دشمنان را بماليد. و باز حلم بي ثبات هم از عيبي خالي نماند، كه اگر بسيار موونتها تحمل كرده شود و براظهار آهستگي مبالغت نمايد چون عاقبت آن بتهتك كشد ضايع و بي ثمرت ماند. قال النبي عليه السلام: لايكون الحليم لعانا.

و هر پادشاه را كه همه ادوات ملك مجتمع باشد، چنانكه نه در هنگام عفو و حلم متابعت هوا جايز شمرد و نه در عقوبت و خشم مطاوعت شيطان روا بيند، و بناي اوامر و نواهي او بر بنلاد تامل و مشاورت آراميده باشد ملك او از استيلاي دشمنان مصون ماند و از تسلط خصم مسلم.

كوه گفت: از شرم حلمش عاشقم بر ماه دي

زانكه باد ماه دي در سر كشد چادر مرا
چه اگر در ملازمت اين سيرت غفلتي رود حظي كه از مساعدت روزگار يافته باشد و بدان بر ضبط كار و نظام ملك استعانتي كرده، باندك فحشي و خشمي مفرق شود و عواقب آن از هلاك و ندامت خالي نماند.
و مقرر است كه سرمايه همه سعادتها تقدير آن سري است اما بقا و نماي آن بخرد و حصافت پادشاه و باخلاص و مناصحت وزير متعلق باشد، كه چون پادشاه حليم و عالم باشد. و راي زن حكيم و خردمند داشت كه بسداد و غنا و نفاذ و مضا مذكور باشد و بتجربت و ممارست و نيك بندگي و شفقت مشهور، در همه كارها مظفر و منصور شود. و بهرجانب كه روي نهد فتح و نصرت و اقبال و دولت در قفاي او مي‌رود، و هميشه گوش بآواز موكب او مي‌دارند و دشمنان را مقهور و منهزم بدو مي‌سپارند، و اگر برحسب هوا دركاري مثال دهد و جانب مصلحتي را بي رعايت گذارد به راي وزرا و معينان، و لطف و رفق ايشان، آن مهم نيز مكفي گردد و تدارك آن در حيز تعذر نماند، چنانكه در خصومت شاه هند و قوم او. راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه در بلاد هند هبلار نام ملكي بود. شبي بهفت كرت هفت خواب هايل ديد كه بهريك از خواب درآمد. چون از خواب باز پسين درآمد از آن خوابها بهراسيد و همه شب در غم آن مي‌ناليد و چون مار دم بريده ومردم كژدم گزيده مي‌طپيد. چندانكه نقاب ظلمت از جمال صبح جهان آراي بگشاد، و شاه سيارگان عروس وار در جلوه گاه مشرق پيدا آمد، برخاست و براهمه را بخواند و تمامي آنچه ديده بود با

ایشان بگفت. چون نیکو بشنودند و اثر خوف و هراس در ناصیه او مشاهده كردند گفتند: سهمناك خوابي است؛ ازين هایل تر خوابي نشان نداده‌اند؛ اگر اجازت فرماید ساعتي خالي بنشینیم و بكتب رجوع كنیم و باستقصاي هرچه تمامتر دران تاملي كنیم، آنگه تعبیر آن باتقان و بصیرت بگوییم و دفع آن را وجهي اندیشیم. ملك گفت: روا باشد.
از پیش او برفتند و بطرفي خالي بنشستند و با يك دیگر گفتند: در این عهد نزديك دوازده هزار كس از ما بكشته است و امروز بر سر او وقوف یافتیم و سر رشته اي بدست ما آمد كه بدان كینه خود بتوانیم خواست. و بدانید كه او بضرورت ما را درین محرم داشت، و اگر در همه ممالك معبري یافتي هرگز این اعتماد نفرمودي و با این اضطرار اثر عداوت و دشمنایگي بي شبهت در ناصیه او دیده مي‌آراید.
در این كار تعجیل باید كرد تا فرصت فوت نشود، فان الفرص تمر مرالسحاب. طریق آنست كه در این باب سخن هرچه درشت تر و بي محاباتر رانیم واو را چنان بترسانیم كه هر اشارت كه كنیم ازان نتواند گذشت، پس گوییم كه آن خون كه شخص تو رنگین كرد شر آن بدان دفع شود كه طایفه اي را از نزدیكان خویش بفرمایي تا بحضور ما بدان شمشیر خاصه بكشتند، و اگر تفصیل اسامي ایشان پرسد گوییم جوبر پسر. و ایران دخت مادر پسر، و بلار وزیر، و كاك دبیر، و آن پیل سپید كه مركب خاصه است، و آن دو پیل دیگر كه خاطر او بدیشان نگرانست، و آن اشتر بختي كه در شبي اقلیمي ببرد، جمله را بشمشیر بگذارند و شمشیر را نیز بشكنند و با ایشان در زیر خاك كنند، و خونهاي

ايشان در آب زني ريزند و ملك را ساعتي دران بنشانيم، و چون بيرون آيد چهار كس از ما از چهار جانب او درآييم و افسوني بخوانيم و بر وي دميم و از آن خون بر كتف چپ او بماليم، پس اندام او را پاك كنيم و بشوييم و چرب كنيم و ايمن و فارغ بمجلس ملك بريم. اگر برين صبر كرده آيد ودل از اين جماعت برداشته شود شر اين خواب مدفوع گردد، و اگر اطن باب ميسر نيست بلاي عظيم را انتظار بايد كرد، با زوال پادشاهي وسپري شدن زندگاني.
اگر اشارت ما را پاس دارد بدين جماعت از وي انتقامي سره بكشيم، و چون تنها ماند و ضعيف و بي آلت شد چنانكه ما را بايد كار او را نيز بپردازيم.
بر اين غدر و كفان نعمت اتفاق كردند و پيش شاه رفتند. خالي فرمود و سخن ايشان بشنود. از جاي بشد و گفت:
مرگ از اين تدبير بهر كه شما ميگوييد، و چون اين طايفه را كه عديل نفس منند بكشم مرا از حيات چه راحت و از زندگاني چه فايده؟ و بهيچ حال در دنيا جاويد نخواهم گشت، و هرآينه كار آدمي بزرگ است و ملك بي زوال و انتقال صورت نبندد، حيلتي بايستي به ازين، كه ميان مرگ من و مرگ عزيزان فرقي نيست،خاصه طايفه اي كه فوايد عمر و منافع بقاي ايشان عام و شايع است.
براهمه گفتند: بقا باد ملك را، اخوك من صدقك؛ سخن حق تلخ باشد و نصيحت بي ريا و خيانت درشت، چگونه كسي ديگران را بر نفس و ذات خود برابر دارد و جان و ملك فداي ايشان گرداند؟ نصيحت مشفقان را ببايد شنود و آن را معتبر شناخت؛ و مثلي مشهور است كه: امر مبكياتك لاامر مضحكاتك. شاه بايد كه نفس و ملك را از همه فوايت عوض

شمرد و در این کار که دران امیدي بزرگ و فرجي تمام
است بي تردد و تحیر شرع فرماید. و بداند که آدمي همگنان
را براي خویش خواهد، و مردم پس رنج بسیار بدرجه
استقلال رسد، و ملك بکوشش بي نهایت بدست آید، و بترك
این هردو بگفتن از وفور حصافت و علو همت دور افتد، و
بوقتي پشیماني آرد که تلهف و تاسف دست گیر نباشد. و تا
ذات ملك باقي است زن و فرزند کم نیاید، و تا ملك برقرار
است خدمتگار و تجمل متعذر ننماید.
چون ملك این فصل بشنود و جرات و گستاخي ایشان
درگزارد سخن بدید عظیم رنجور گشت، و از میان ایشان
برخاست و به بیت الحزان رفت و روي بر خاك نهاد، و
جیحون از فواره دیده مي‌راند و چون ماهي بر خشکي
مي‌طپید، و با خود مي‌گفت: اگر آسان عزیزان گیرم از فایده
ملك و راحت عمر بي نصیب مانم؛ و پیداست که خود چند
خواهم زیست؛ و فرجام کار آدمي فناست و ملك پاي دار
نخواهد بود. و مرا بي پسر که روشنایي چشم و میوه دل من
است و در حال حیات و از پس وفات بدو مستظهر باشم
پادشاهي چکار آید؟ و چون بدست خصمان خواهد افتاد در
تقدیم و تاخیر آن چه تفاوت باشد؟ خاصه فرزندي که دلایل
رشد و نجابت وي لایح است و مخایل اقبال و سعادت وي
واضح، و اقتداي او در کسب شرف و تمهید جهان داري
بسلف کریم که ملوك دنیا و اعلام و اعیان عالم بوده‌اند ظاهر
و بي ایران دخت که زهاب چشمه خرشید تابان از چاه
زنخدان اوست و منبع نور ماه دوهفته از عکس بناگوش او،
رخساري چون ایام دولت و دل خواه و زلفي چون شبهاي
نکبت درهم و دور پایان، در ملاطفت بي تعذر و در

معاشرت بي تحرز، اذا خلعت ردءها خلعت حياءها،
صلاحي شامل و عفافي كامل.
مجالستي دل رباي، محاورتي مهرافزاي، حركاتي متناسب،
اخلاقي مهذب، اطرافي پاكيزه، اندامي نعيم.
بهاري كز دو رخسارش همي شمس و قمر خيزد
نگاري كز دو ياقوتش همه شهد و شكر ريزد
از زندگاني چه برخورداري يابم؟
و بي بلار وزير كه بقيت كفات عالم و دهات بني آدم است،
وهم او از راز زمانه غدار بياگاهاند و فراست او بر اسرار
سپهر دوار اطلاع دهد، نظام ممالك و رونق اعمال و
حصول اموال و اقامت اخراجات و آباداني خزاين چگونه
دست دهد؟
در ملك برو هيچ كس نيست برابر
سودا چه پزي بيهده؟ طوبي و سپيدار!
و بي كمال دبير كه نقش بند فلك شاگرد بنان اوست و دبير
آسمان چاكر بيان او، و هر كلمه اي ازان او دري هرچه
ثمين تر و سحري هرچه مبين تر، صدهزار سوار وا زو
نامه اي، و صدهزار نيزه و ازو خامه اي،
هر خط كه او نويسد شيرين ازان بود
كان هست صورت سخونان چو شكرش
مصالح اطراف و حوادث نواحي چگونه معلوم شود، و بر
احوال اعدا و عوازم خصمان بچه تاويل وقوف افتد؟ و
هرگاه كه اين دو بنده كافي و اين دو ناصح واقف كه هر يك
بمحل دست گيرا و چشم بينااند.
باطل گرداند و فوايد مناصحت و آثار كفايت ايشان از ملك
من منقطع شود رونق كارها و نظام مهمات چگونه صورت

بندد؟ و بي پيل سپيد كه شخص او چو خرمن ماه، خرم و تابان و چون هيكل چرخ آراسته و گردان است، مهد او هم كاخي دل گشاي، و منظري نزه است، و هم قلعتي حصين و پناهي منيع.
پيش دشمن چگونه روم؟ و آن دو پيل ديگر كه صاعقه صنعت ابر صورت باد حركتند، دو خرطوم ايشان چون اژدها كه از بالاي كوه معلق باشد، و مانند نهنگ كه از ميان دريا خويشتن درآويزد، در حمله چون گردباد مردم ربايند، و در جنگ بسان سيل دمان خصم را فروگيرند، و در روز نورد بيني.
دندان يكي سخت شده در دل مرطخ
خرطوم يكي حلقه شده گرد ثريا
مصاف خصمان چگونه شكنم؟ و بي جمازه بختي كه در تگ دست صبا خلخالش نپسايد و جرم شمال گرد پايش نشكافد.
هايل هيوني تيزرو
اندك خور بسيار دو
ا زآهوان برده گرو
درپويه و در تاختن
هامون گذار كوه وش
دل برتحمل كرده خوش
تا روز هر شب باركش
هر روز تا شب خاركن
سياره در آهنگ او
خيره زبس نيرنگ او
در تاختن فرسنگ او
از حد طايفت تاختن

گردون پلاسش بافته
اختر مهارش تافته
وزدست و پایش یافته
روي زمين شكل مجن
چگونه بر اخبار وقوف يابم و نامهاي بشارت وديگر مهمات باطراف رسانم؟ و بي شمشير بران كه گوهر در صفحه آن چون ستاره است در گذر كاه كشان و ماننده مورچه اي بر روي جوي آب در سبزه روان، آب شكلي كه آتش فتنه از هيبت آن مرده است، آتش زخمي كه آب روي ملك از وي بجاي مانده
نعوذ بالله از آن آب رنگ آتش فعل
در جنگها چگونه اثري نمايم؟ و هرگاه كه از اين اسباب بي بهره شدم و عزيزان و معينان را باطل كردم از ملك و زندگاني چه لذت يابم؟ كه فراق عزيزان كاري دشوار و شربتي بدگوار است، و كفايت مهمات و تمشيت اشغال بي يار و خدمتگار سعيي باطل و نهمتي متعذر است.
در جمله، ذكر فكرت ملك شايع شد. بلار وزير انديشيد كه اگر در استكشاف آن ابتدا كنم از رسم بندگي دور افتد، و اگر اهمالي ورزم ملايم اخلاص نباشد. پس بنزديك ايران دخت رفت و گفت: چنين حالي افتاده است و از آن روز كه من در خدمت ملك آمده ام تا اين غايت هيچيز از من مطوي نداشته است، و در خرد و بزرگ اعمال بي مشاورت من خوض كردن جايز نشمرده ست، و يك دو كرت براهمه را طلبيده ست و مفاوضتي پيوسته و اكنون خلوتي كرده ست و متفكر و رنجور نشسته، و تو امروز ملكه روزگاري و پناه لشكر و رعيت، و پس از رحمت و عاطفت ملك عنايت و شفقت تو

باشد؛ مي‌ترسم از آنچه آن طراران او را بر كاري تحريض كنند كه اواخر آن بحسرت و ندامت كشد. ترا پيش بايد رفت و واقعه معلوم گردانيد و مرا اعلام داد تا تدبيري كنم.
ايران دخت گفت: ميان من و ملك عتابي رفته است. بلار گفت: پوشيده نماندكه چون ملك متفكر باشد خدمتگاران بستاخي نيارند كرد؛ جز كار تو نيست، و من بارها از ملك شنوده ام كه هرگاه ايران دخت پيش من آيد اگرچه در اندوهي باشم شاد گردم. برو اين كار بكن و منت بزرگ بركافه خدم و حشم متوجه گردان و نعمتي عظيم خلق را ارزاني دار.
ايران دخت پيش ملك رفت و شرط خدمت بجاي آورد و گفت: موجب فكرت چيست؟ و آنچه ازيرا همه ملعون شنوده اي بندگان را اعلام فرماي تا موافقت نمايند، كه يكي از شرايط بندگي آنست كه در همه معاني مشاركت طلبيده شود، و ميان غم و شادي و محبوب و مكروه فرق كرده نيايد. ملك فرمود كه: نشايد پرسيد از چيزي كه اگر بيان كنند رنجور گرد ي. لاتسالوا عن اشياء ان تبد لكم تسوكم.
ايران دخت گفت: مباد كه شاه باضطرار بايد بود، و اگر، والعياذ بالله، غمي حادث گردد عزيمت مردان در ملازمت سيرت ثبات و محافظت سنت صبر تقديم فرمايد، چه راي روشن او را مقرر است كه جزع رنج را زيادت كند، كه المصيبة للصابر واحدة و للجازع اثنان. و نيز از اسباب امكان و مقدرت چيزي قاصر نيست كه بدان تاويل غمگين شايد بود: هر آفت و هر مشغولي كه تازه شود دفع آن ساخته است و مهيا.
هم گنج داري هم خدم بيرون از جه از كتم عدم.

برفرق فرقد نه قدم بر بام عالم زن علم
انجم فرو روب از فلك عصمت فروشوي از ملك
بر زن سما را بر سمك انداز در كتم عدم
و پادشاه موفق آنست كه چون مهمي حادث گردد و جه تدارك آن بر كمال خرد و حصافت او پوشيده نگردد و طريق تلافي آن پيش رائد فكرت او مشتبه نماند، و المرء يعجز لا المحالة. و تفصي از چنين حوادث و دفع آن جز بعقل و ثبات و خرد و وقار ممكن نشود.
ملك گفت: اگر آنچه براهمه ميگويند بركوه گويند و آن بشارت بگوش روزگار رسانند اطراف كوه از هم جدا گردد و روي روز روشن سياه شود.
و تو نيز در تفحص الحاح منماي كه رنجور گردي اگر بشنوي. آن ملاعين صواب است ديده‌اند كه ترا و پسر را و تمامي بندگان مخلص را و پيل سپيد و ديگر پيلان را و جمازه بختي را جمله: ببايد كشت تا شر خوابي كه ديده ام دفع شود.
ايران دخت از آنجا كه زيركي او بود، چون اين فصل بشنود خود را از جاي نبرد و گفت: هون عليك و لا تشفق. تاذات بزرگوار بر جاي است زن و فرزند كم نيايد و تا ملك مستقيم باشد بخدمتگار و تجمل فروماندگي نباشد.
اما چون شر اين خواب مدفوع گردد و خاطر پادشاه از اين فكرت فارغ آيد بيش بر آن جماعت اعتماد نبايد كرد، خاصه در آنچه جانوري باطل خواهد شد، چه خون ريختن كاري صعب است و بي تامل در آن شرع پيوستن عاقبتي وخيم دارد، و پشيماني و حسرت دران مفيد نباشد، چه گذشته را بازنتوان آورد و كشته را زنده نتوان كرد.

و ملك را اين ياد مي‌بايد داشت كه همه براهمه او را دوست ندارند، و اگر چه درعلم خوضي پيوسته‌اند بدان دالت هرگز سزاوار امانت نگردند و شايان تدبير و مشورت نشوند، كه بدگوهر لئيم بهيچ پيرايه جمال نگيرد و علم و مال او را بزينت وفا و كرم آراسته نگرداند. اگر در ترشيح او سعي رود همچنان باشد كه سگ را طوق مرصع فرمايند و خسته خرما را در زر گيرند. قال النبي صلي الله عليه و سلم:
واضع العلم في غير اهله كمعلق الجوهر واللوءلو علي الخنازير.
هر عصايي نه اژدها باشد
هرگياهي نه كيميا باشد
و غرض اين مخاذيل در اين تعبير آنست كه فرصت ايشان فايت نگردد، و بدين اشارت دردهايي را كه از سياست ملكانه در دل ايشان متمكن است شفا طلبند، و اول پسر را كه نظير نفس و عوض ذات ملك است - و مباد كه از وي بعوض قانع بايد گشت - هلاك كنند، وانگاه پسري با چندان نجابت و رشد و خرد و كياست.
و پس بندگان مشفق را كه بقاي ملك بكفايت ايشان باز بسته است باطل گردانند، و ديگر اسباب جهان داري از پيل و اشتر و سلاح بربايند، و من بنده خود محلي ندارم و امثال من در خدمت، بسيارند. و چون ملك تنها ماند، و استيلاي ايشان بر ملك و اهل مملكت مقرر شد كامي هرچه تمامتر برانند. تحرز ايشان تا اين غايت از روي عجز و اضطرار بوده ست، و چون اسباب امكان و مقدرت ملك هرچه ممهدتر مي‌ديده اند، و يك دلي و مظاهرت بندگان او هرچه ظاهرتر مشاهده مي‌كرده زهره اقدام نداشته‌اند.

و اگر دران، اندك و بسيار، نقصاني صورت كردندي و از ضماير و عقايد بندگان، ايشان را آزاري و استزادتي معلوم گشتي ديرستي تا ملك ميان خويش چنانكه معهود بوده است باز برده اندي، كه هيچ موجب دليري خصم را و استعلاي دشمن را چون نفرت مخلصان و تفرق كلمه لشكر و رعيت نيست؛ اخبار متقدمان بذكر اين باب ناطق است و تواريخ گذشتگان بر تفصيل آن مشتمل.
در جمله، اگر در آنچه صواب ديده‌اند تفرج است البته تاخير نشايد كرد و زودتر عزيمت را بامضا بايد رسانيد، و اگر توقف را مجالي هست يك احتياط ديگر باقي است و بفرمان توان نمود. ملك مثال داد كه: ببايد گفت، مقبول و مسموع باشد، و دواعي ريبت و شوائب شبهت را در حوالي آن گذاشته نيايد. گفت: كارايدون حكيم برجاي است، هرچند اصل او ببراهمه نزديك است اما در صدق و ديانت بريشان راجح است و حوادث عالم بيشتر پيش چشم دارد. و در عواقب كارها نظر او نافذتر است و علم و حلم او را جمع شده ست؛ و كدام فضيلت است ازين دو منقبت فراتر؟ قال النبي صلي الله عليه: ما جمع شيء الي شيء افضل من حلم الي علم. اگر راي او را كرامت محرميت ارزاني دارد و كيفيت خواب و تعبير براهمه بر وي كشف فرمايد، از حقايق آن ملك را خبر دهد، اگر تاويل هم بر آن مزاج گويد كه ايشان، شبهت زايل گردد و امضا و تنفيذ آن لازم آيد، و اگر بخلاف آن اشارتي كند راي ثاقب ملك ميان حق و باطل مميز باشد و نصيحت از خيانت نيكو شناسد و نفاذ فرمان او را مانعي و حايلي نيست، و هر وقت كه اين مثال دهد چرخ و دهر را بدان استدراك ممكن نگردد.

نهاده گوش بفرمان او قضا و قدر
ملك را اين سخن موافق آمد و بفرمود تا زين كردند.
سبك تگي كه نگردد زسم او بيدار
اگرش باشد بر پشت چشم خفته گذر
و مستور بنزديك كارايدون حكيم رفت. و چون بدو پيوست در تواضع افراط فرمود. حكيم شرط بزرگ داشت بجاي آورد و گفت: موجب تجشم ركاب ميمون چيست؟ و اگر فرماني رسانيدندي من بدرگاه حاضر آمدمي، و بصواب آن لايق تر كه خادمان بخدمت آيند.
تو رنجه مشو برون ميا از در خويش
من خود چو قلم همي دوم بر سر خويش
و نيز اثر تغير بر بشره مبارك ميتوان شناخت و نشان غم بر غرت همايون ميتوان ديد. ملك گفت: روزي باستراحتي پرداخته بودم، در اثناي خواب هفت آواز هايل شنودم چنانكه بهريك از خواب بيدار شدم، و برعقب آن چون بخفتم هفت خواب هايل ديدم كه براثر هريك انتباهي ميبود، و باز خواب غلبه ميكرد و ديگري ديده ميشد. جماعت براهمه را بخواندم و با ايشان باز گفتم، تعبيري سهمناك كردند و موجب اين حيرت و ضجرت گشت كه مشاهدت ميافتد.
حكيم از چگونگي خواب استكشافي كرد، چون تمام بشنود. گفت: ملك را سهو افتاد، و آن سر با آن طايفه كشف نمي بايست كرد.
كه پديده است در جهان باري
كار هر مرد و مرد هر كاري
و راي ملك را مقرر باشد كه آن ملاعين را اهليت اين نتواند بود، كه نه عقل رهنماي دارند و نه ديني دامن گير. و ملك

را بدين خواب شادمانگي مي‌بايد افزود و صدقات مي‌بايد داد و هدايا فرمود، كه سراسر دلايل سعادت و مخايل دولت ديده مي‌شود. و من اين ساعت تاويل آن مستوفي بازگويم و پيش مكيدت آن مدبران سپري استوار بدارم، و لاشك هواخواهان مخلص و خدمتگاران يك دل براي اين كار باشند تاپيش قصد دشمن بازشوند و در دفع غدر خصمان سعي نمايند.

گر خصم تو آتش است من آب شوم
ور مرغ شود حلقه مضراب شوم
ور عقل شود طبع مي‌ناب شوم
در ديده حزم و دولتش خواب شوم

تعبير خوابها آنست كه آن دو ماهي سرخ كه ايشان را بر دم راست ايستاده ديده است رسولي باشد از شاه همايون كه بنزديك ملك آيد، و دو پيل آرد بران چهارصد رطل ياقوت، و در پيش پادشاه بيستانند؛ و آن كه از پس ملك بخاستند و پيش او فرود آمدند دو اسپ باشد كه از جهت شاه بلنجر هديه آرند؛ و آن ماري كه بر پاي ملك مي‌دويد شاه همجين شمشيري فرستد.

ازان آبي كه بر آتش سوار است؛

و آن خون كه ملك خود را بدان بيالود يك دست جامه باشد كه آنرا ارجوان خوانند مكلل بجواهر از ولايت كاسرون بر سبيل هديه و خدمت بجامه خانه فرستند؛ و آن اشتر سپيد كه ملك بران نشسته بود پيل سپيد (باشد كه رسول)شاه كديون برساند؛ و آنچه بر سر مبارك پادشاه، چون آتش، چيزي مي‌درفشيد تاجي باشد كه شاه جاد پيش خدمت فرستد؛ و مرغي كه نوك بر سر ملك مي‌زد دران توهم مكروهي است، هرچند آن را خدمت فرستند، و مرغي كه نوك بر سر ملك

زد دران توهم مكروهي است؛ هرچند آن را اثري و آن را ضرري بيشتر نتواند بود، آلا آنكه از عزيزي اعراض نموده آيد.
اينست كه تاويل خوابهاي ملك، و آنچه بهفت كرت ديده آمد آن باشد كه رسولا بهفت كرت با هدايا بدرگاه رسند، و ملك را بحضور ايشان و حصول اين نعمتها و ثبات دولت و دوام عمر شادكامي و خرمي بود. و مباد كه زينت عدل و رافت او از اين روزگار بربايند و حليت ملك و دولت او از اين زمانه بگشايند.
هميشه باد سر و ديده بد انديشان
يكي بريده بتيغ و يكي خليده به تير
و در مستقبل باطد كه پادشاه نااهلان را محرم اسرار ندارد و تا خردمندي آزموده نباشد در مهمي با او مشورت نفرمايد، و از مجالست بي باك و بدگوهر براطلاق پرهيز كردن فرض شناسد.
آب را بين كه چون همي نالد
يك دم از هم نشين ناهموار
چون ملك اين باب شنود تازه ايستاد و شكر گزارد، و از حكيم عذرها خواست و انواع كرامت ارزاني داشت، و شادمان گشت؛ و هفت روز قدوم رسولان را انتظار نمود، روز هفتم بر آن جمله كه حكيم اشارت كرده بود هدايا پيش آوردند. ملك شادمان شد و گفت: محظي بودم در آنچه خواب بريشان عرضه كردم، وا گر رحمت آسماني و شفقت ايران دخت نبودي عاقبت اشارت آن ملاعين بهلاك من و جمله عزيزان و اتباع كشيدي. و هركرا سعادت ازلي يار باشد مناصحت مخلصان و موعظت مشفقان را عزيز دار و در

کارها پیش از تامل و تدبر خوض نکند و موضع حزم و احتیاط را ضایع نگذارد.
پس روي بوزير و دبير و پسر و ایران دخت آورد و گفت: نیکو نیاید که این هدایا در خزاین ما برند، و آن اولي تر که میان شما قسمت فرموده آید که، همه در معرض خطر بزرگ افتاده بودید، خاصه ایران دخت که در تدارك این حادثه صعي تمام نمود. بلار گفت: بندگان از براي آن باشند تا در حوادث خویشتن را سپر گردانند و آن را فایده عمر و ثمره دولت شمرند، هرچند نفاذ کار باقبال مخدومان متعلق باشد؛ و بندگان را آن محل نتواند بود که پیش کفایت مهمي بي وسیلت همت مخدومان باز شوند، که شرط اینست که اگر در هنگام وقات فدا مقبول باشد خویشتن در میان نهند.
و اگر کسي را بخت یاري کند و ملازمت این سیرت دست دهد بران محمدت و صلت چشم نتوان داشت، اما ملکه زمانه را در این کار اثري بزرگ بود، تاج و کسوت بابت اوست و البته دیگر بندگان را نشاید. ملك او را فرمود: هردو بسراي باید رسانید؛ و خود برخاست.
در وقت ایران دخت و قومي دیگر که در موازنه او بود حاضر شدند. ملك فرمود که هر دو پیش ایران دخت باید نهاد تا اویکي را اختیار کند. تاج در چشم وي بهتر نمود، در بلار نگریست تا آنچه بردارد باستصواب او باشد، او بجامه اشارت کرد؛ در این میان ملك بسوي ایشان التفاتي فرمود. چون مستوره بشناخت که ملك را آن مفاوضت مشاهده افتاد تاج برگرفت تا ملك وقوف نیابد که میان ایشان مشاورتي رفت. و بلار چشم خود را همچنان بگذاشت تا شاه نداند که بچشم اشارت کرد. و پس ازان چهل سال بزیست هربار که

پيش ملك رفتي چشم بر آن صفت گرفتي تا آن ظن بتحقيق نپيوندد. و اگر نه عقل وزير و زيركي زن بودي هر دو جان نبردندي.
و ملك يك شب بنزديك ايران دخت رفتي و يك بنزديك قوم ديگر. شبي كه نوبت حجره ايران دخت بود بحكم ميعاد آنجا خراميد، مستوره تاج برسرنهاده پيش آمد و طبق زرين پر برنج بر دست و پيش ملك بيستاد.
صد روح درآويخته از دامن قرطه
صد روز برانگيخته از گوشه شب پوش
و ملك ازان تناول ميفرمود و بمحاورت او موانستي مييافت و بجمال او چشم روشن ميگردانيد. قال عليه السلام: النظر الي المراة الحسناء يزيد في البصر.
در اين ميان انباغ او آن جامه ارغوان پوشيده بريشان گذشت.
چون آب همه زره زره زلف
وز زلف همه گره گره دوش
ملك او را بديد حيران بماند و دست از طعام بكشيد، و قوت شهوت و صدق رغبت عنان تمالك از وي بستد و بروي ثناي وافر كرد، وانگاه ايران دخت را گفت: تو مصيب نبودي در اختيار تاج. چون حيرت ملك در جمال انباغ بديد فرط غيرت او را برانگيخت تا طبق برنج بر سر شاه نگوسار كرد چنانكه بروي و موي او فرو دويد، و آن تعبير كه حكيم دران تعريض كرده بود هم محقق گشت.
ملك بلار را فرمود تا بخواندند و او را گفت: بنگر استخفاف اين نادان بر پادشاه وقت و اين راعي روزگار؛ او را پيش ما بيكسو بر و گردن او بزن، تا بداند كه او را و امثال او را

این وزن نباشد که بر چنین دلیریها اقدام کنند و ما بران اغضا فرماییم و از سر آن در گذریم.
بلار او را بیرون آورد با خود اندیشید که: در این مکار مسارعت شرط نیست، که این زني بي نظیر است و ملك از وي نشکیبد، و ببرکت نفس و یمن راي او چندین کس از ورطه هلاك خلاص یافتند، و ایمن نیستم که ملك بر این تعجیل انکاري فرماید؛ توقفي باید کرد تا قراي پیدا آید؛ اگر پشیماني آرد زن برجاي بود و مرا بران احماد حاصل آید، و اگر اصراري و استبدادي فرماید کشتن متعذر نخواهد بود. و در این تاخیر بر سه منفعت پیروز شوم: اول برکات و مثوبات ابقاي جانوري؛ دوم تحري مسرت ملك ببقاي او؛ و سوم منفعتي بر اهل مملکت که چنو ملکه اي را باقي گذارم که خیرات او شامل است.
پس او را با طایفه اي از محارم که خدمت سراي ملك کردندي بخانه برد و فرمود که باحتیاط نگاه دارند و در تعظیم و اکرام مبالغت لازم شمرند. و شمشیري بخون بیالود و پیش ملك چون غمناکي متفکر درآمد و گفت: فرمان ملك بجاي آوردم. چندانکه این سخن بسمع او رسید -و خشم تسکیني یافته بود - و از خرد و جمال و عقل و صلاح او براندیشید رنجور گشت وشرم داشت که اثر تردد ظاهر گردد و نقض و ابرامي بیك دیگر متصل از خود فرانماید، و بتاني او واثق بود که تاخیري بجاي آورده باشد، و بي مراجعت و استقصا کاري نگزارده که نازکي این حادثه برهیچ دانا و نادان پوشیده نماند. چون وزیر علامت ندامت بر ناصیت ملك مشاهده کرد گفت: ملك را غمناك نباید بود، که گذشته را در نتوان یافت و رفته را باز نتوان آورد؛ و غم

و اندیشه تن را نزار کند و راي راست را در نقصان افگند؛ و حاصل اندوه جز رنج دوستان و شادي دشمنان نباشد؛ و هرکه این باب بشنود در ثبات و وقار ملك بدگمان گردد، که از این نوع مثالي برفور بدهد و، چون بامضا پیوست پشیماني اظهار فرماید، خاصه کاري که دست تدارك ازان قاصر است. و اگر فرمان باشد افسانه اي که لایق این حال باشد بگویم. گفت: بگو. وزیر گفت:
آوردهاند که جفتي کبوتر دانه فراهم آوردند تا خانه پرکنند. نر گفت: تابستان است و در دشت علف فراخ، این دانه نگاه داریم تا زمستان که در صحراها بیش چیزي نیابیم بدین روزگار گذرانیم. ماده هم برین اتفاق کرد و بپراگندند. و دانه آنگاه که بنهاده بودن نم داشت، آوند پر شد. چون تابستان آمد و گرمي دران اثر کرد دانه خشك شد و آوند تهي نمود، و نر غایب بود، چون باز رسید و دانه اندکتر دید گفت: این در وجه نفقه زمستاني بود. چرا خوردي؟ ماده هرچند گفت «نخورده ام » سود نداشت. ميزدش تا سپري شد.
در فصل زمستان که بارانها متواتر شد دانه نم کشید و بقرار اصل باز رفت. نر وقوف یافت که موجب نقصان چیست، جزع و زاري بر دست گرفت و ميناليد و ميگفت:
دشوارتر آنکه پشیماني سود نخواهد داشت.
و حکیم عاقل باید که در نکایت تعجیل روا نبیند تا همچون کبوتر بسوز هجر مبتلا نگردد. و فایده حذق و کیاست آنست که عواقب کارها دیده آید و در مصالح حال و مآل غفلت برزیده نشود، چه اگر کسي همه ادوات بزرگي فراهم آرد چون استمالت بوقت و در محل دست ندهد از منافع آن بي بهره ماند. و پادشاه موفق آنست که تامل او از خواتم کارها

قاصر نيايد. و نظر بصيرت او باواخر اعمال محيط گردد، و نهمت باختيار كم آزاري و ايثار نكوكاري مصروف دارد و، سخن بندگان ناصح را استماع نمايد.

بدكاستن و نيك فزودن بايد
زيرا كه همي كشت درودن بايد

و معلومست كه ملك به راي صايب و فكرت ثاقب خويش مستقل است و از شنودن اين ترهات مستغني، و هر مثال كه دهد جز بتلقين دولت و الهام سعادت نتواند بود. و بدست بندگان همين است كه در تقرير نصايح اطناب لازم شمرند. مگر بعضي از حقوق اولياي نعم بادا رسد. و بنده اين قدر مقرر ميگرداند كه: اگر راي ملك بيند كه زبانهاي خاص و عام ثناي او را گويان باشد و دلهاي او را جويان.

هركجا فرياد خيزد مقصد فرياد باش
سايه بر مظلوم گستر آفتاب داد باش

و شاه ازين موعظت مستغني است، و اين غلو بدان رفت تا براي يك زن چندين فكرت بضمير مبارك راه ندهد، كه از تمتع دوازده هزار زن كه در خدمت سراياند بازماند و ازان فايده اي حاصل نيايد.

چون ملك اين فصل بشنود از هلاك زن بترسيد، گفت: بيك كلمه كه در حال خشم بر زبان ما رفت تعلق كردي و نفس بي نظير را باطل گردانيدي، و دران چنانكه لايق حال ناصحان تواند بود تاملي و تثبتي بجاي نياوردي؟ در اثناي اين عبارت بر لفظ راند كه: سخت اندوهناك شدم بهلاك ايران دخت. وزير گفت: دو تن هميشه اسير اندوه و بسته غم باشند: يكي آنكه نهمت ببد كرداري مصروف دارد؛ و ديگر آنكه در حال قدرت، نيكويي كردن فرض نشمرد، مدت دولت

و تمتع نعمت بدنيا ايشان را اندك دست دهد و غم و حسرت در آخرت بسيار.
ملك گفت: از تو دور و درست. گفت: *از دو تن دوري بايد گزيد: يكي آنكه نيكي و بدي يكسان پندارد و عقاب عقبي را انكار آرد، و ديگر آنكه چشم را از نظر حرام و گوش را از سماع و فحش و غيبت و فرج را از ناشايست، و دل را از انديشه حرص و حسد و ايذا باز تواند داشت.
ملك گفت: حاضر جواب مردي، اي بلار!گفت: سه تن بر اين سيرت نتوانند بود: پادشاهي كه در ذخاير خويش لكشر و رعيت را شركت دهد. و زن كه براي جفت خويش ساخته و آماده آيد، و عالمي كه اعمال او بتوفيق آراسته باشد.
ملك گفت: رنجور گردانيد تعزيت تو مرا، اي بلار! گفت: صفت رنجوري بر دو تن درست آيد. سوار اسپ نيكو منظر زشت مخبر؛ و شوي زن با جمال كه دست اكرام، و انعام و تعهد او ندارد، پيوسته از وي ناسزا شنود.
ملك گفت: ملكه را هلاك كردي بسعي ضايع بي حق متوجه. گفت: سعي سه تن ضايع باشد: آنكه جامه اي سپيد پوشد و شيشه گري كند؛ و گازري كه همت جامه مرتفع دارد و همه روز در آب ايستد؛ و بازرگاني كه زن نيكو وكودك گزيند و عمر در سفر گذارد.
ملك گفت: سزاواري كه در تعذيب تو مبالغت رود. گفت: دو تن شايان اين معاملت توانند بودن: يكي آنكه بي گناه را عقوبت فرمايد؛ ديگر آنكه در سوال با مردمان الحاح كند و اگر عذري گويند نشنود.
ملك گفت: صفت سفاهت بر تو درست مي‌آيد و كسوت وقاحت بر تو چست. گفت: سه تن بابت اين سمت باشند:

درودگري كه چوب تراشد و تراشه در خانه ميگذارد تا خانه بر وي تنگ شود؛ و حلافي كه در كار خويش مهارتي ندارد، سر مردمان مجروح ميگرداند و از اجرت محروم ماند؛ و توانگري كه در غربت مقام كند و مال او بدست دشمن افتد و باهل و فرزند نرسد.

ملك گفت:آرزوي ديدار ايران دخت ميباشد. گفت: سه تن آرزوي چيزي برند و نيابند: مفسدي كه ثواب مصلحان چشم دارد؛ و بخيلي كه ثناي اصحاب مروت توقع كند؛ و جاهلي كه از سرشهوت و غضب و حرص و حسد برنخيزد و تمني آنش باشد كه جاي او با جاي نيك مردان برابر بود.

ملك گفت: من خود را در اين رنج افگنده ام. گفت: سه تن خود را در رنج دارند: آنكه در مصاف خود را فروگذارد تا زخمي گران يابد؛ و بازرگان حريص بي وارث كه مال از وجه ربا و حرام گرد ميكند؛ ناگاه بقصد حاسدي سپري شود، وبال باقي ماند؛ و پيري كه زن نابكار خواهد، هر روز وي سردي ميشنود و از سوز او نهمت بر تمني مرگ مقصور ميگرداند و آخر هلاك او دران باشد.

ملك گفت: ما در چشم تو نيك حقير مينماييم كه گزارد اين سخن جايز ميشمري!گفت: مخدوم در چشم سه طايفه سبك نمايد: بنده فراخ سخن كه ادب مفاوضت مخدومان نداند و گاه و بيگاه در خاست و نشست و چاشت و شام با ايشان برابر باشد، و مخدوم هم مزاح دوست و فحاش، و از رفعت منزلت و نخوت سياست بي بهر. و بنده خائن مستلي بر اموال مخدوم، چنانكه بمدت مال او از مال مخدوم درگذرد، و خود را رجحاني صورت كند؛ و بنده اي كه در حرم

مخدوم بي استحقاق، منزلت اعتماد بايد و بمخالطت ايشان بر اسرار واقف گردد و بدان مغرور شود.
ملك گفت: ترا باد دستي مضيع و سبك سري مسرف يافتم، اي بلار! گفت: سه تن بدين معاتب، توانند بود. آنكه جاهل سفيه را براه راست خواند و بر طلب علم تحريض نمايد، چندانكه جاهل مستظهر گشت از وي بسي ناسزا شنود و ندامت فايده ندهد؛ و آنكه احمقي بي عاقبت را بتالف نه در محل بر خويشتن مستولي گرداند و در اسرار محرم دارد. هر ساعت از وي دروغي روايت ميكند و منكري بوي حوالت ميشود و انگشت گزيدن دست نگيرد، و آنكه سر با كسي گويد كه در كتمان راز خويش بتمالك و تيقظ مذكور نباشد.
ملك گفت: بدين كار بر تهتك تو دليل گرفتم. گفت:جهل و خفت سه تن بحركات و سكنات ايشان ظاهر گردد: آنكه مال خود را بدست اجنبي وديعت نهد و ناشناخته را ميان خود و خصم حكم سازد؛ و آنكه دعوي شجاعت و صبر و كسب مال و تالف دوستان و ضبط اعمال كند و آن را روز جنگ و هنگام نكبت و ميان توانگران و وقت قهر دشمنان و بفرصت استيلا بر پادشاهان برهاني نتواند آورد، و آنكه گويد «من از آرزوهاي جسماني فارغ ام و اقبال من بر لذت روحاني مقصور است. » و در همه احوال سخره هوا باشد و قبله احكام خشم و شهوت را شناسد.
ملك گفت:مي خواهي تا مارا ملك تلقين كني و كفايت مموه ومزور خود بر مردمان عرض دهي؟ گفت: سه تن بر خود گمان مهارت دارند و هنوز در مقام جهالت باشند: مطربي نوآموز كه هرچند كوشد زخمه او باساز و الحان يآران

نسازد و نیامیزد، و تمزیج زیر و بم، برابر، در صعود و نزول نشناسد، و نقاش بي تجربت که دعوي صورت گري پیوندد و رنگ آمیزي نداند؛ و شوخي بي مایه که در محافل لاف کارگزاري زند و چون در معرض مهمي آید از زیر دستان در چند و چگونه سفته خواهد.
ملك گفت: بناحق کشتي ایران دخت را، اي بلار! گفت: سه تن بناحق در کارها شرع کنند: آنکه تصلف دروغ بسیار کند، و فعل و قول را بتحقیق نرساند، و کاهلي که برخشم قادر نباشد؛ و پادشاهي که هرکسي را بر عزایم خاصه در کارهاي بزرگ اطلاع دهد. ملك گفت:ما از تو ترسانیم. اي بلار! گفت: غلبه هراس بي موجبي بر چهارکس معهود است: آن مرغي خرد که بر شاخ باریك نشسته باشد و مي‌ترسد از آنچه آسمان بر وي افتد، و از براي دفع آن پاي در هوا مي‌دارد، و کلنگ که هردو پاي از براي گراني جسم خود بر زمین ننهد، و کرمي که غذاي او خاك است و او ترسان از آنچه نماند، و خفاش که روز بیرون نیاید تا مردمان بجمال او مفتون نگردند و همچون دیگر مرغان اسیر دام و محبوس قفص نشود.
ملك گفت: راحت دل و خرمي عیش را پدرود باید کرد بفقد ایران دخت. گفت: دو تن همیشه از شادکامي بي نصیب باشند: عاقلي که بصحبت جاهلان مبتلا گردد، و بدخویي که از اخلاق ناپسندیده خود بهیچ تاویل خلاص نیابد.
ملك گفت: مزد از بزه و نیك از بد نمي شناسي، اي بلار! گفت: چهارکس بدین معاني محیط نگردند: آنکه بدردي دایم و علتي هایل مبتلا باشد و باندیشه اي دیگر نپردازد، و بنده خائن گناه کار که در مواجهه مخدوم کامگار افتد؛ و آنکه با

دشمن شجاع در كارزار آيد و ذهن او از تمامي كار منقطع شود؛ و ستم گاري بي باك كه در دست ظالمي از خود قوي تر درماند و در انتظار بلاهاي بزرگ بنشيند.
ملك گفت: همه نيكيها را گم كردي! گفت: اين وصف چهار تن را زيبا نمايد: آنكه جور و تهور را فضيلت شمرد؛ و آنكه به راي خويش معجب باشد؛ و آنكه با دزدان الف گيرد، و آنكه زود در خشم و دير رضا گرايد.
ملك گفت: بتو واثق نشايد بود، اي بلار ! گفت: ثقت خردمندان بچهاركس مستحكم نگردد: ماري آشفته؛ و ددي گرسنه؛ و پادشاهي بي رحمت، و حاكمي بي ديانت.
ملك گفت: مخالطت تو بر ما حرام است. گفت: مخالطت چهارچيز متعذر است: مصلح و مفسد و خير و شير؛ نور و ظلمت؛ روز و شب.
ملك گفت: اعتماد ما از تو برخاست. گفت: چهاركس را اهليت اعتماد نتواند بود: دزدي مقتحم؛ حشم ستنبه؛ فحاش آزرده؛ اندك عقلي نادان.
ملك گفت: رنج من بدان بي نهايتست كه درمان ديگر دردهاي من ديدار ايران دخت بودي و درد فراق ايران دخت را شفا نمي بينم. گفت: از جهت پنج نوع زنان غم خوردن مباح است: آنكه اصلي كريم و ذات شريف دارد و جمالي رايق و عفافي شايع؛ و آنكه دانا وبردبار و مخلص و يكدل باشد؛ و آنكه در همه ابواب نصيحت برزد و حضور و غيبت جفت بي رعايت نگذارد؛ و آنكه در نيك و بد و خير و شر موافقت و انقياد را شعار سازد؛ و آنكه منفعت بسيار در صحبت او مشاهدت افتد.

ملك گفت: اگر كسي ايران دخت را بما بازرساند زيادت از تمني او را مال دهيم. گفت: مال نزديك چهار تن از جان عزيزتر است: آنكه جنگ براي اجرت كند؛ و آنكه زير ديوارهاي گران براي دانگانه سمج گيرد؛ و آنكه بازارگاني دريا كند؛ و آنكه در معادن مزدور ايستد.
ملك گفت: در دل ما از تو جراحتي متمكن شد كه برفق چرخ و لطف دهر آن را مرهم نتوان كرد. گفت: عداوت ميان چهاركس بر اين طريق متصور است: گرگ و ميش و؛ گربه و موش و؛ باز و دراج و؛ بوم و زاغ.
ملك گفت: بدين ارتكاب، خدمت همه عمر تباه كردي. گفت: هفت تن بدين عيب موسوم اند: آنكه احسان و مروت خود را بمنت واذيت باطل كند؛ و پادشاهي كه بنده كاهل و دروغ زن را تربيت كند؛ و مهتري درشت خوي كه عقوبت او بر مبرت او بچربد؛ و مادري مشفق كه در تعهد فرزند عاق مبالغت نمايد؛ و آزاد مردي سخي كه بدعهد مكار را بروديعت خويش معتمد پندارد؛ و آنكه ببد گفت دوستان فخر كند؛ و آنكه زاهدان را از عقيدت اجلال لازم نشمرد و ظاهر وباطن در حق ايشان يكسان بدارد. ملك گفت: باطل گردانيدي جمال ايران دخت را بكشتن او. گفت: پنج چيز همه اوصاف ستوده را باطل گرداند: خشم حلم مرد را در لباس تهتك عرضه دهد و علم او را در صيغت جهل فرا نمايد؛ غم عقل را بپوشاند و تن را نزار كند؛ كارزار دايم در مصافها نفس را بفنا سپارد؛ گرسنگي و تشنگي جانوران را ناچيز كند.
ملك گفت:ما را با تو پس ازين كاري نماند، اي بلار!گفت:خردمندان را با شش كس آشنايي نتواند بود: يكي

آنكه مشورت با كسي كند كه از پيرايه علم عاطل است؛ و خرد حوصله اي كه از كارهاي شايگاني تنگ آيد؛ و دروغ زني كه به راي خود اعجاب نمايد، و حريصي كه مال را برنفس ترجيح نهد؛ و ضعيفي كه سفر دور دست اختيار كند؛ و خويشتن بيني كه استاد و مخدوم سيرت او نپسندد.
گفت: تو ناآزموده به بودي، اي بلار!گفت: ده تن را بشايد آزموده: يكي شجاع را درجنگ، و يكي برزگر را در كشاورزي؛ و مخدوم را در ضجرت، و بازرگان را در حساب؛ و دوست را در وقت حاجت و اهل را در ايام نكبت، زاهد را در احراز ثواب؛ فاقه زده را در درويشي بصلاح عزيمت؛ و كسي را كه بترك مال و زنان گفت از سر قدرت در خويشتن داري.
چون سخن به اينجا رسيد و اثر تغير در بشره ملك بديد بلار خاموش شد و با خود انديشيد:
وقت است اگر نوبت غم در گذرد.
وقت است كه ملك را بديدار ايران دخت شادمان گردانم، كه اشتياق بكمال رسيده است؛ و نيز عظيم اغماضي فرمود بر چندين ژاژ و سفساف كه من ايراد كردم. وانگاه گفت:
زندگاني ملك دراز باد! در روي زمين او را نظيري نمي دانم و در آنچه بما رسيده است از تواريخ نشان نداده است، و تا آخر عمر عالم هم نخواهد بود، كه با حقارت قدر و خست منزلت خويش بر آن جمله سخن فراخ مي‌راندم و قدم از اندازه خويش بيرون مي‌نهادم، البته خشمي بر ملك غالب نگشت. ذات بزرگوار او چنان بجمال حلم و سكينت آراسته است و بزينت صبر و وقار متحلي، و جمال حلم و بسطت علم او بي نهايت و، جانب عفو او بندگان را ممهد و، خيرات

او جملگي مردمان را شامل؛ و آثار كم آزاري و رافت او شايع. واگر از گردش چرخ بلايي نازل گردد و از تصرف دهر حادثه اي واقع شود كه بعضي نعمتهاي آسماني را منغص گرداند دران هيچ كس ملك را غمناك نتواند ديد، و جناب او از وصمت جزع و قلق منزه باشد و، نفس كريم را در همه شدايد رياضت دهد و، رضا را بقضا از فرايض شناسد، با آنكه كمال استيلا و استعلا حاصل است و اسباب امكان و مقدرت، ظاهر تجاوز و اغماض ملكانه در حق بندگان مخلص بر اين سياقت است، و باز جماعتي كه خويشتن در محل لدات دارند اگر اندك نخوتي و تمردي اظهار كنند، و بتلويح و تصريح چيزي فرانمايند كه بمعارضه و موازنه مانند شود، در تقديم وتعريك ايشان آن مبالغت رود كه عزت و هيبت پادشاهي اقتضا كند. و خاص و عام و لشكر و رعيت را از عجز و انقياد آن مشاهدت كند.

گرچرخ فلك خصم تو باشد تو بحجت

با چرخ بكوشي بهمه حال و برآيي

و چون اين قدرت بديدند و سر بخط آوردند در اكرام و انعام فراخور علو همت و فرط سيادت، آن افراط فرموده مي‌آيد كه تاريخ مفاخر جهان و فهرست مآثر ملوك، بدان آراسته گردد و ذكر آن بر روي روزگار باقي ماند.

با آن كامگاري و اقتدار كه تقرير افتاد سخنان بي محابا را كه بر لفظ من رفت استماع ارزاني فرمود، كدام بنده اين عاطفت را شكر تواند گزارد؟ شمشير بران حاضر و بنده در مقام تبسط، اقامت رسم سياست را جز حلم و كرم ملك چه حجاب صورت توان كرد؟ و من بنده بگناه خويش اعتراف مي‌آرم و اگر عقوبتي فرمايد محق و مصيب باشد، كه

خطايي كرده ام و در امضاي فرمان، تاخير جايز شمرده ام، و از بيم اين مقام و هول اين خطاب بازانديشيده، و باز مي‌نمايم كه ملكه جهان برجاي است.
چندانكه ملك اين كلمه بشنود شادي و نشاط بر وي غالب گشت، و دلايل فرح و ابتهاج و مخايل مسرت و ارتياح در ناصيه مبارك او ظاهر گشت.
اين منم يافته مقصود و مراد دل خويش
از حوادث شده بيگانه و با دولت، خويش؟
و پس فرمود كه: مانع سخط و حايل سياست آن بود كه صدق اخلاص و مناصحت تو مي‌شناختم و مي‌دانستم كه در امضاي آن مثال، توقفي كني و پس از مراجعت و استطاع دران شرعي بپيوندي، كه سهو ايران دخت اگرچه بزرگ بود عذاب آن تااين حد هم نشايست، و بر تو اي بلار، در اين مفاوضت تاوان نيست چه مي‌خواستي كه قرار عزيمت ما در تقديم و تاخير آن عرض بشناسي و باتقاني تمام قدم در كار نهي، بدين حزم خرد و حصافت تو آزموده تر گشت و اعتماد بر نيك بندگي و طاعت تو بيفزود و خدمت تو دران موقعي هرچه پسنديده تر يافت و ثمرت آن هرچه مهناتر ارزاني داريم، و خدمتگار بايد كه بزيور وقار و حزم متحلي باشد تا استخدام او متضمن فايده گردد، و راست گفته‌اند كه:
زاحم بعود او دع.
پيش حصار حزم تو كان حصن دولتست
بحر محيط سنگ نيارد بخندقي
اين ساعت ببايد رفت و پرسش ما با فراوان آرزومندي و معذرت بايران دخت رسانيد و گفت:
بي طلعت تو مجلس بي ماه بود گردون

بي قامت تو ميدان، بي سرو بود بستان
و تعجيل بايد نمود تا زودتر بيايد و بهجت و اعتداد ما كه بحيات او تازه گشته است تمام گرداند، و مانيز از حجره مفارقت بحجله مواصلت خراميم و مثال دهيم تا مجلس خرم بيارايند و بيارند.
زان مي‌كه چو آه عاشقان از تف
انگشت كند بر آب زورق را
بلار گفت: صواب همينست و در امضاي اين عزيمت تردد نيست.
مي كش كه غمها مي‌كشد،
اندوه مردان وي كشد،
در راه رستم كي كشد
جز رخش بار روستم؟
پس بيرون آمد و بنزديك ايران دخت رفت و گفت:
روز مبارك، شد و مراد برآمد
باز چو اقبال روزگار درآمد
و بشارت خلاص و مثال حضور بهم برسانيد. مستوره برفور ساخته و پسيجيده بخدمت، شتافت و هر دو بهم پيش ملك درآمدند. پس ايران دخت زمين ببوسيد و گفت: شكر پادشاه را بر اين بخشايش كه فرمود چگونه توانم گزارد؟ و اگر بلار بكمال حلم و رافت و فرط كرم و رحمت ملكانه ثقت مستحكم نداشتي هرگز آن تاني و تامل نيارستي كرد.
ملك بلار را گفت: بزرگ منتي متوجه گردانيدي، و من هميشه بمناصحت تو واثق بوده ام لكن امروز زيادت گشت.
قوي دل باش كه دست تو در مملكت ما گشاده است و فرمان تو بر فرمان برداران نافذ است، و بر استصواب تو در حل

و عقد وصرف و تقرير اعتراضي نخواهد رفت. بلارد گفت:
دولت ملك در مزيد بسطت و دوام قدرت دايم و پاينده باد !
بر بندگان تقديم لوازم عبوديت و اداي فرايض طاعت، واجب
است، وا گر توفيقي يابند بران محمدت چشم ندارند، با آنكه
سوابق كرامات و سوالف عواطف پادشاهانه برخدمت بندگان
رجحان پيدا و روشن دارد، و اگر هزار سال عمر باشد و
در طلب رضا و تحري فراغ، مستغرق گردانند هزار يك آن
را شكر نتوانند گزارد. اما حاجت ببنده نوازي ملك آنست كه
پس ازين در كارها تعجيل نفرمايد تا عواقب آن از ندامت و
حسرت مسلم ماند.
ملك گفت اين مناصحت را بسمع قبول اصغا فرموديم و در
مستقبل بي تامل و مشاورت و تدبر و استخاره مثالي ندهيم.
و صلتي گران ايران دخت را و بلار را ارزاني داشت.
هر دو شرط خدمت بجاي آوردند و در معني كشتن آن طايفه
از براهمه كه خوابها را بران نمط تعبير كرده بودن بران
راي قرار دادند، و ملك مثالي داد تاايشان رانكال كردند، و
بعضي را بردار كشيدند. و كار ايدون حكيم را حاضر
خواست و بمواهب خطير مستغني گردانيد، و مثال داد تا
براهمه را بران حال بدو نمودند، گفت: جزاي خائنان و
سزاي غادران اينست. روي بپادشاه آورد و آفرينها كرد و بر
لفظ راند:
رضا ندادي جز صبح در جهان نمام
رها نكردي جز مشك بر زمين غماز
او برفت. ملك بلار را فرمودكه: باز بايد گشت و آسايشي داد
تا ماهم بمجلس انس خراميم، كه راست نيايد چنين.
در جهان شاهدي و ما فارغ

در قدح جرعه اي و ما هشيار
خيز تا زاب روي بنشانيم
باد اين خاك، توده غدار
ترك تازي كنيم و برشكنيم
نفس، زنگي مزاج را بازار
اينست داستان فضيلت حلم و ترجيح آن برديگر اخلاق ملوك و عادات پادشاهان، بر خردمندان پوشيده نماند كه فايده بيان اين مثال اعتبار خوانندگان و انتباه مستعمان است. و هر كه بعنايت ازلي مخصوص گشت نمودار او تجارب متقدمان و اشارت حكيمان باشد و بناي كارهاي حال و استقبال و مصالح امروز و فردا بر قاعده حكمت و بنلاد حصافت نهد. والله الموفق لما ينفع في العاجل و الآجل.

باب الصائغ و السياح
راي گفت: شنودم مثل حلم و تفضيل آن بر ديگر محاسن اخلاق ملوك و مناقب عادات جهان داران. اكنون بازگويد داستان ملوك در معني اصطناع بخدمتگاران و ترجيح جانب صواب در استخدام ايشان، تا مقرر گردد كه كدام طايفه قدر تربيت نيكوتر شناسند و شكر آن بسزاتر گزارند. برهمن جواب داد كه:
ان الصنيعة لاتكون صنيعة
و قوي تر ركني در اين معني شناختن موضع اصطناع و محل اصطفاست، چه پادشاه بايد كه صنايع خود را به انواع امتحان بر سنگ زند و عيار راي و رويت و اخلاص و مناصحت هر يك معلوم گرداند؛ و معول دران تصون و

عفاف و تورع و صلاح را داند، که مایه خدمت ملوك سداد است، و عمده سداد خداي ترسي و دیانت، و آدمي را هیچ فضیلت ازان قوي تر نیست، که پیغمبر صلي الله علیه و سلم: کلکم بنو آدم طف الصاع بالصاع، لیس لاحد علي احد فضل الا بالتقوي.
و صفت ورع آنگاه جمال گیرد که اسلاف بنزاهت و تعفف مذکور باشند و بصیانت و تقشف مشهور؛ و هرگاه که سلف را این شرف حاصل آمد و صحت انتماي خلف بدیشان از وجه عفت والده ثابت گشت، و هنر ذات و محاسن صفات، این مفاخر را بیار است. استحقاق سعادت و استقلال ترشیح و تربیت روشن شود. و اگر در این شرایط شبهتي ثابت شود البته نشاید که در معرض محرمیت افتد، و در اسرار ملك مجال مداخلت یابد، که ازان خللها زاید و اثر آن بمدت پیدا آمد، و مضرت بسیار بهروقت در راه باشد و بهیچ تاویل منفعتي صورت نبندد.
جگرت گر زآتش است کباب
تا زماهي نگر نجویي آب
و چون در این طریق که اصل و عمده است احتیاطي بلیغ رفت صدق خدمتگار واحتراز او از تحریف و تزویز و تفاوت و تناقض باید که هم تقریر پذیرد، و راستي و امانت در قول و فعل بتحقیق پیوندد، چه وصمت دروغ عظیم است و نزدیکان پادشاه را تحرز و تجنب ازان لازم و فریضه باشد. و اگر کسي رااین فضیلت فراهم آید تا به حق گزاري و وفاداري شهرتي تمام نیابد و اخلاص او در حق دیگران آزموده نشود ثقت پادشاهان با حزم و هرگز بدو مستحکم نگردد، که سست بروت دون همت قدر انعام و کرامت

بواجبي نداند و بهرجانب كه باران بيند پوستين بگرداند، و كافي خردمند و داهي هنرمند جان دادن از اين سمت كريه دوستر دارد.
التفات راي پادشاهان آن نيكوتر كه بمحاسن ذات چاكران افتد نه بتجمل و استظهار و تمول بسيار. چه تجمل خدمتگذار بنزديك پادشاه عقل و كياست واستظهار علم و كفايت؛ والذين العلم درجات. و اسباب ظاهر در چشم اصحاب بصيرت و دل ارباب بصارت وزني نيارد.
زن مرد نگردد بنكو بستن دستار.
و در بعضي از طباع اين باشد كه نزديكان تخت را بكارام و اعزاز و مخصوص بايد گردانيد و مرد ا زخاندانهاي قديم طلبيد ونهمت باختيار اشراف و مهتران مصروف داشت. اين همه گفتند، اما عاقلان دانند كه خاندان مرد خرد و دانش است و شرف او كوتاه دستي و پرهيزگاري. و شريف و گزيده آن كس تواند بود كه پادشاه وقت و خسرو زمانه او را برگزيند و مشرف گرداند. قال بعض اللموك الاكابر: نحن الزمان، من رفعناه ارتفع و من وضعناه اتضع. و از عادات روزگار مالش اكابر و پرورش راذل، معهود است، و هيچ زيرك آن را محال و مستنكر نشمرد، و هرگاه كه لئيمي در معرض وجاهت افتساد نكبت كريمي توقع بايد كرد.
و ملوك را آن نيز اين همت باشد كه پروردگار خود را كار فرمايند و اعتماد بر ابناي دولت خويش مقصور دارند، و آن هم از فايده اي خالي نيست، كه چون خدمتگزار از حقارت ذات خويش باز انديشد شكر ايثار و اختيار لازم تر شناسد، زيرا كه در يافتن آن تربيت، خود را دالتي صورت نتواند كرد. اما اين باب آنگاه ممكن تواند بود كه عفاف موروث و

مکتسب جمع باشد و حليت فضل و براعت حاصل، چه بي اين مقدمات نه نام نيك بندگي درست آيد و نه لباس حق گزاري چست.
و چون کسي بدين اوصاف پسنديده متحلي بود و از بوته امتحان بدين نسق که تقرير افتاد مخلص بيرون آمد و اهليت درجات از همه وجوه محقق گشت در تربيت هم نگاه بايد داشت، و بآهستگي در مراتب ترشيح و مدارج تقريب برمي کشيد، تا در چشمها درايد و حرمت او بمدت، در دلها جاي گيرد، و بيك تگ بطوس نرود، که بگسلد و طاعنان مجال وقيعت يابند.
و پوشيده نماند که اگر طبيب بنظر اول بيماي را علاج فرمايد زود کالبد بپردازد، و همانا که بشريت دوم حاجت نيفتد؛ لکن طبيب حاذق آنست که از حال ناتوان و مدت بيماري و کيفيت علت استکشافي کند و نبض بنگرد و دليل بخواهد، و پس از وقوف برکليات و جزويات مرض در معالجت شرع پيوندد، و دران ترتيب نگاه دارد و از تفاوت هر روز بر حسب تراجع و تزايد ناتواني غافل نباشد، تا يمن نفس او ظاهر گردد و شفا و صحت روي نمايد.
و در جمله بر پادشاه تعرف حال خدمتگزاران و شناخت اندازه کفايت هر يك فرض است، تا بربديهه بر کسي اعتماد فرموده نشود، که موجب حسرت و ندامت گردد. و از نظاير اين تشبيب حکايت آن مرد زرگر است، راي گفت: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند که جماعتي از صيادان در بياباني از براي دد، چاهي فروبردند، ببري و بوزنه اي و ماري دران افتادند. و بر اثر ايشان زرگري هم بدان مضبوط گشت؛ و ايشان از

رنج خود بايذاي او نرسيدند. و روزها بر آن قرار بماندند تا يكروز سياحي بريشان گذشت و آن حال مشاهدت كرد و با خود گفت: اين مرد را از اين محنت خلاصي طلبم و ثواب آن ذخيره آخرت گردانم. رشته فرو گذاشت، بوزنه دران آويخت، بار ديگر مار مسابقت كرد، بار سوم ببر. چون هرسه بهامون رسيدند او را گفتند: ترا بر هريك از ما نعمتي تمام متوجه شد. در اين وقت، مجازات ميسر نمي گردد- بوزنه گفت:وطن من در كوهست پيوسته شهر بوراخور؛ و ببر گفت: در آن حوالي بيشه اي است، من آنجا باشم؛ و مار گفت: من درباره آن شهر خانه دارم -اگر آنجا گذري افتد و توفيق مساعدت نمايد بقدر امكان عذر اين احسان بخواهيم، و حالي نصيحتي د اريم: آن مرد را بيرون ميار، كه آدمي بدعهد باشد و پاداش نيكي بدي لازم پندارد، بجمال ظاهر ايشان فريفته نبايد شد، كه قبح باطن بران راجع است.

خوب رويان زشت پيوندند
همه گريان كنان خوش خندند

علي الخصوص اين مرد، كه روزها با ما رفيق بود، اخلاق او را شناختيم؛ البته مرد وفا نيست و هراينه روزي پشيمان گردي. قول ايشان باور نداشت و نصيحت ايشان را بسمع قبول استماع نيآورد.

و كم آمر بالرشد غير مطاع.

رشته فروگذاشت تا زرگر بسر جاه آمد. سياح را خدمتها كرد و عذرها خواست و وصايت نمود كه وقتي بروگذرد و او را بطلبد، تا خدمتي ومكافاتي واجب دارد. بر اين ملاطفت يك ديگر وداع كردند، و هركس بجانبي رفت. يكچندي بود، سياح را بدان شهر گذر افتاد. بوزنه او را در راه بديد

تبصبصي و تواضعي تمام آورد و گفت: بوزنگان را محلي نباشد و از من خدمتي نيايد، اما ساعتي توقف كن تا قدري ميوه آرم. و برفور بازگشت و ميوه بسيار آورد. سياح بقدر حاجت بخورد و روان شد. از دور نظر بر ببر افگند، بترسيد، خواست كه تحرزي نمايد. گفت: ايمن باش، كه اگر خدمت ما ترا فراموش شده ست ما را حق نعمت تو ياد است هنوز.
پيش آمد و در تقرير شكر و عذر افراط نمود و گفت: يك لحظه آمدن مرا انتظار واجب بين. سياح توقفي كرد و ببر در باغي رفت و دختر امير را بكشت وپيرايه او بنزديك سياح آورد. سياح آن برداشت و ملاطفت او را بمعذرت مقابله كرد و روي بشهر آورد. در اين ميان از آن زرگر ياد كرد و گفت: در بهايم اين حسن عهد بود و معرفت ايشان چندين ثمرت داد، اگر او از وصول من خبر ياود ابواب تلطف و تكلف لازم شمرد، و بقدوم من اهتزازي تمام نمايد و بمعونت و ارشاد و مظاهرت او اين پيرايه بنرخي نيك خرج شود.
در جمله، چندانكه بشهر رسيد او را طلب كرد. چون بدو رسيد زرگر استبشاري تمام فرمود و او را باعزاز وا جلال فرود آورد، و ساعتي غم و شادي گفتند و از مجاري احوال يك ديگر استعلامي كردند. در اثناي مفاوضت سياح ذكر پيرايه بازگردانيد وعين آن بدو نمود. تازگي كرد و گفت: انا ابن بجدتها، كار من است، بيك لحظه دل ازين فارغ گردانم. و آن بي مروت خدمت دختر امير بودي، پيرايه را بشناخت، با خود گفت: فرصتي يافتم، اگر اهمال ورزم و آن را ضايع كنم از فوايد حزم و حذاقت و منافع عقل و كياست بي بهره

گردم، وپس ازان بسي باد پيمايم ودر گرد آن نرسم. عزيمت بر اين غدر قرار داد وبدرگاه رفت و خبر داد كه: كشنده دختر را با پيرايه بگرفته ام حاضر كرده. بيچاره چون مزاج كار بشناخت زرگر را گفت:

كشتي مرا بدوستي و كس نكشته بود
زين زارتر كسي، را هرگز بدشمني

ملك گمان برد كه او گناه كار است، و جواهر مصداق آن آمد؛ بفرمود تا او را گرد شهر بگردانند وبركشند. در اثناي اين حال آن مار كه ذكر او در تشبيب بيامده ست او را بديد، بشناخت و در حرس بنزديك او رفت، و چون صورت واقعه بشنود رنجور شد و گفت: ترا گفته بوديم كه «آدمي بدگوهر و بي وفا باشد و مكافات نيكي بدي پندارد و مقابله احسان به اساءت لازم شمرد قال عليه السلام: اتق شر من احسنت اليه عند من لا اصل له. و هركه از لئيم بي اصل و خسيس بي عقل مردي چشم دارد و در دفع حوادث بدو استعانتي كند همچنان باشد كه آن عربي گفته است «مثقل استعان بذقنه. » من اين محنت را درماني انديشيده ام و پسر امير را زخمي زده ام، و همه شهر در معالجت آن عاجز آمده‌اند. اين گياه را نگاه دار، اگر با تو مشاورتي رود، پس ازانكه كيفيت حادثه خويش مقرر گردانيده باشي بدو ده تا بخورد و شفا يابد. مگر بدين حيلت خلاص و نجات دست دهد، كه آن وجهي ديگر نمي شناسم. سياح عذرها خواست و گفت: خطا كردم در آنچه در راز خود ناجوانمردي را محرم داشتم. مار جواب داد كه: از سر معذرت درگذر، كه مكارم تو سابق است و سوابق تو راجح.

پس بر بالايي شد و آواز داد كه همه اهل گوشك بشنودند و كس او را نديد كه: «داوري مارگزيده نزديك سياح محبوس است». زود او را آنجا آوردند و پيش امير بردند. نخست حال خود بازنمود، وانگاه پسر را علاج كرد و اثر صحبت پديد آمد و براءت ساحت و نزاهت جانب او از آن حوالت راي امير را معلوم شد. صلتي گران فرمود و مثال داد تا بعوض او زرگر را بردار كردند.
و حد دروغ در آن زمانه آن بودي كه اگر نمامي كسي را در بلايي افگندي چون افتراي او اندران ظاهر گشتي همان عقوبت كه متهم مظلوم را خواستندي كرد در حق آن كذاب لئيم تقديم افتادي.
و نيكوكاري هرگز ضايع نشود و جزاي بدكرداران بهيچ تاويل در توقف نماند. و عاقل بايد كه از ايذا و ظلم بپرهيزد و اسباب مقام دنيا و توشه آخرت بصلاح و كم آزاري بسازد.
اينست مثل پادشاهان، در اختيار صنايع و تعرف حال اتباع و تحرز از آنچه بر بديهه اعتمادي فرمايند، كه بر اين جمله ازان خللها زايد. والله يعصمنا و جميع المسلمين علما يوردنا شرائع الهلكة و الشقاء بمنه و رحمته.

باب ابن الملك و اصحابه
راي گفت: شنودم مثل اصطناع ملوك و احتياط واجب ديدن در آنچه تا بدگوهر نادان را استيلا نيفتد، كه قدر تربيت نداند و شكر اصطناع نگزارد. اكنون بازگويد كه چون كريم عاقل و زيرك واقف بسته بند بلا و خسته زخم عنا مي‌باشد. و لئيم غافل و ابله جاهل در ظل نعمت و پناه غبطت روزگار

مي‌گذارد، نه اين را عقل و كياست دست گيرد و نه آن را حماقت و جهل درآرد.

زنحسش منزوي مانده دو صد دانا بيك منزل
ز دورش مقتدا گشته دوصد ابله بيك برزن

پس وجه حيلت در جذب منفعت و دفع مضرت چيست؟
برهمن جواب داد كه: عقل عمده سعادت و مفتاح نهمت است و هركه بدان فضيلت متحلي بود و جمال حلم و ثبات بدان پيوست سزاوار دولت و شايان عز و رفعت گشت. اما ثمرات آن بتقدير ازلي متعلق است. و پادشاه زاده اي بر در منظور نبشته بود كه «اصل سعادت قضاي آسماني است و كلي اسباب و وسايل ضايع و باطل است »؛ و آن سخن را داستاني گويند. راي پرسيد كه: چگونه است آن؟ گفت:
آورده‌اند كه چهار كس در راهي يك جا افتادند: اول پادشاه زاده اي كه آثار طهارت عرق و شرف منصب در حركات و سكنات وي ظاهر بود و علامات اقبال و امارات دولت عرق و شرف منصب در حركات و سكنات وي ظاهر بود و علامات اقبال و امارات دولت در افعال و اخلاق وي واضح، و استحقاق وي منزلت مملكت و رتبت سلطنت را معلوم عالمي در يك قبا و لشكري در يك بدن.
دوم توانگر بچه اي نوخط كه حوربهشت پيش جمالش سجده بردي و شير سوار فلك پيش رخسارش پيشاده شدي، طراوتي با لطافت، لباقتي بي نهايت.

من غلام آن خط مشكين كه گويي مورچه
پاي مشك آلود بر برگ گل و نسرين نهاد

و سوم بازرگان بچه اي هشيار كاردان وافر حزم كامل خرد صايب راي ثاقب فكرت.

و چهارم برزيگر بچه اي توانا، با زور، و در ابواب زراعت، بصارتي شامل و در اصناف حرائت هدايتي تمام، در عمارت دستي چون ابر نيسان مبارك و در كسب قدمي مانند كوه ثهلان ثابت.
و همگنان در رنج غربت افتاده و فاقه و محنت ديده. روزي بر لفظ ملك زاده رفت كه كارهاي اين سري بمقادير آن سري منوط است و بكوشش و جهد آدمي تفاوتي بيشتر ممكن نشود، و آن لوي تر كه خردمند در طلب آن خوض ننمايد و نفس خطير و عمر عزيز را فداي مرداري بسيار خصم نگرداند.
چه بحرص مردم، در روزي زيادت و نقصان صورت نبندد.
شريف زاده گفت: جمال شرطي معتبر و سببي موكد است ادراك سعادت را و حصول عز و نعمت را؛ و اماني جز بدان دالت تيسير نپذيرد. پسر بازرگان گفت: منافع راي راست و فوايد تدبير درست بر همه اسباب، سابق است، و هركرا پاي در سنگ آيد انتعاش او جز بنتايج عقل در امكان نيايد. برزگر گفت: والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا، بركات كسب و ميامن مجاهدت، مردم را در معرض دوستكامي و مسرت آرد و بشادكامي و بهجت آراسته گرداند و هركه عزيمت بر طلب چيزي مصمم گردانيد هراينه برسد.
چون بشهر منظور نزديك رسيدند بطرفي براي آسايش توقف كردند و برزگر بچه را گفتند: اطري فانك ناعلة، ما همه از كار بمانده ايم و از ثمره اجتهاد تو نصيبي طمع مي‌داريم، تدبير قوت ما بكن تا فردا كه ماندگي ما گم شده باشد ما نيز بنوبت گرد كسي برآييم. سوي قصبه رفت و پرسيد كه: در

این شهر کدام کار بهتر رود؟ گفتند: هیزم را عزتي است. در حال بکوه رفت و پشت واره اي بست و بشهر رسانید و بفروخت و طعام خرید، و بر در شهر بنبشت که «ثمرت اجتهاد یك روزه قوت چهار کس است. »

دیگر روز شریف زاده را گفتند: که امروز بجمال خویش کسي اندیش که ما را فراغي باشد. اندیشید که: اگر بي غرض بازگردم یاران ضایع مانند. در این فکرت بشهر درآمد، رنجور و متاسف پشت بدرختي بازنهاد. ناگهان زن توانگري بر وي گذشت و او را بدید، مفتون گشت و گفت: ما هذا بشرا ان هذا الا ملك کریم. و کنیزك را گفت: تدبیري اندیش.

نگارخانه چینست و ناف آهو چین

درون چین دوزلف و برون چین قباش

کنیزك بنزدیك او آمد و گفت: کدبانو ميگوید که:

وقف الهوي بي حیث انت فلیس لي.

اگر بجمال خود ساعتي میزباني کني من عمر جاوید یابم و ترا زیان ندارد. جواب داد: فرمان بردارم، هیچ عذري نیست. در جمله برخاست و بخانه او رفت.

اندر برم و بریزم اي طرفه ري

درخانه ترا و در قدح پیش تو مي

بیرون کشم و پاك کنم اندر پي

از پاي تو موزه وز بناگوش تو خري

و روزي در راحت و نعمت بگذرانید، و بوقت بازگشتن پانصد درم صلتي یافت، برگ یاران بساخت و بر در شهر بنبشت که «قیمت یك روزه جمال پانصد درم است. » دیگر روز بازرگان بچه را گفتند: امروز مامهمان عقل و کیاست

تو خواهیم بود. خواست كه بشهر رود، در آن نزديكي كشتي مشحون به انواع نفايس بكران آب رسيده بود، اما اهل شهر در خريدن آن توقفي مي‌كردند تا كسادي پذيرد. او تمامي آن برخود غلا كرد، و هم در روز بنقد بفروخت و صدهزار درم سود برداشت. اسباب ياران بساخت و بر در شهر بنبشت كه «حاصل يك روزه خرد صدهزار درم است. »
ديگر روز پادشاه زاده را گفتند كه: اگر توكل ترا ثمرتي است تيمار ما بايد داشت. او در اين فكرت روي بشهر آورد. از قضا را امير آن شهر را وفات رسيده بود، و مردم شهر بتعزيت مشغول بودند. او بر سبيل نظاره بسراي ملك رفت و بطرفي بنشست. چون در جزع با ديگران موافقت نمي نمود دربان او را جفاها گفت. چون جنازه بيرون بردند و سراي خالي ماند او همانجا باز آمد بيستاد. كرت ديگر نظر دربان برملك زاده افتاد در سفاهت بيفزود و او را ببرد و حبس كرد.
ديگر روز اعيان آن شهر فراهم آمدند تاكار امارت بر كسي قرار دهند، كه ملك ايشان را وارثي نبود. در اين مفاوضت خوضي مي‌داشتند، دربان ايشان را گفت: اين كار مستورتر گزاريد، كه من جاسوسي گرفته ام، تا از مجادله شما وقوفي نيابد؛ و حكايت ملك زاده و جفاهاي خويش همه باز راند. صواب ديدند كه او را بخوانند و از حال او استكشافي كنند. كس رفت و ملك زاده را از حبس بيرون آورد. پرسيدند كه: موجب قدوم چه بوده است و منشاء و مولد كدام شهر است؟ جواب نيكو و بوجه گفت و از نسب خويش ايشان را اعلام داد و مقرر گردانيد كه: چون پدر از ملك دنيا بنعيم آخرت انتقال كرد و برادر بر ملك مستولي شد من براي صيانت

ذات بترك شهر و وطن بگفتم و از نزاع بي فايده احتراز لازم شمردم، و با خود گفتم: اذا نزل بك الشر فاقعد.
ظايفه اي از بازرگانان او را بشناختند. حال بزرگي خاندان و بسطت ملك اسلاف او باز گفتند. اعيان شهر را حضور او موافق نمود و گفتند: شايسته امارت اين خطه اوست، چه ذات شريف و عرق كريم دارد، و بي شك در ابواب عدل و عاطفت اقتدا و تقيل بسلف خويش فرمايد، و رسوم ستوده و آثار پسنديده ايشان تازه و زنده گرداند. در حال بيعت كردند و ملكي بدين سان آسان بدست او افتاد، و توكل وي ثمرتي بدين بزرگي حاصل آورد.
و هركه در مقام توكل ثبات قدم ورزد و آن را بصدق نيت قرين گرداند ثمرات آن در دين و دنيا هرچه مهناتر بيابد.
و در آن شهر سنتي بود كه ملوك روز اول بر پيل سپيد گرد شهر برآمدندي. او همان سنت نگاه داشت؛ چون بدروازه رسيد و خطوط ياران بديد بفرمود تا پيوسته آن بنبشتند كه «اجتهاد و جمال و عقل آنگاه بثمرت دهد كه قضاي آسماني آن را موافقت نمايد، و عبرت همه جهان يك روزه جال من تمامست. »
پس بسراي ملك باز آمد و بر تخت ملك بنشست و ملك بر وي قرار گرفت. و ياران را بخواند، و صاحب عقل را با وزرا شريك گردانيد؛ و صاحب جمال را صلتي گران فرمود و مثال داد كه: از اين ديار ببايد رفت تا زنان بتو مفتون نگردند و ازان فسادي نزايد. وانگاه علما و بزرگان حضرت را حاضر خواست و گفت: در ميان شما بسيار كس بعقل و شجاعت و هنر و كفايت بر من راجح است اما ملك بعنايت ازلي و مساعدت روزگار توان يافت؛ و هم راهان من در

كسب مي‌كوشيدند و هركس را دست آويزي حاصل بود، من نه بر كسب و دانش خويش اعتماد مي‌داشتم و نه بمعونت و مظاهرت كسي استظهاري فرامي نمودم. و از آن تاريخ كه برادرم از مملكت موروث براند هرگز اين درجت چشم نداشتم. و نيكو گفته‌اند كه:

برعكس شود هرچه بغايت برسيد

شادي كن چون غم بنهايت برسيد

از ميان حاضران مردي سياح برخاست و گفت: آنچه برلفظ ملك مي‌رود سخني سخته است بشاهين خرد و تجربت وذكا و فطنت، و هيچ اهليت جهان داري را چون علم و حكمت نيست؛ و استحقاق پادشاه بدين اشارت چون افتاب، جهان داري را چون علم و حكمت نيست؛ و استحقاق پادشاه بدين اشارت چون آفتاب تابان گشت، و بر جهان آفرين خود موضع ترشيح و استقلال پوشيده نماند. الله اعلم حيث يجعل رسالته. و سعادت اهل اين ناحيت ترا بدين منزلت رسانيد ونور عدل و ظل رافت تو بريشان گسترد. چون او فارغ شد ديگري برخاست و گتف: فصل در توقف خواهم داشت و بر اين بيت اقتصار نمود:

يگانه عالمي شاها، چه گويم بيش ازين؟ زيرا

همان آبست اگر كوبي هزاران بار در هاون

اگر فرمان باشد سرگذشتي بازگويم كه بشگفتي پيوندد. مثال داد: بيار تا چه داري.

گفت:

من در خدمت يكي از بزرگان بودم. چون بي وفايي دنيا بشناختم و بدانستم كه اين عروس زال بسيار شاهان جوان را خورد و بسي عاشقان سرانداز از پاي درآورد با خود گفتم:

اي ابله، تو دل در كسي مي‌بندي كه دست رد بر سينه هزار پادشاه كامگار و شهريار جبار نهاده ست، خويشتن را درياب، كه وقت تنگ است و عمر كوتاه و راه دراز در پيش. نفس من بدين موعظت انتباهي يافت و بنشاط و رغبت روي بكار آخرت آورد.
روزي در بازاري مي‌گذشتم صيادي جفتي طوطي مي‌گردانيد؛ خواستم كه از براي نجات آخرت ايشان را از بند برهانم. صياد بدو درم بها كرد و من در ملك همان داشتم. متردد بماندم، چه از دل مخرج دوگانه رخصت نمي يافتم و خاطر بدان مرغان نگران بود؛ آخر توكل كردم و بخريدم وايشان را از شهر بيرون آوردم و در بيشه بگذاشتم. چندانكه بر بالاي درختي بنشستند مرا آواز دادند و عذرها خواستند و گفتند: حالي دست ما بمجازاتي نيم رسد، اما در زبر اين درخت گنجي است، زمين بشكاف و بردار. گفتم: اي عجب، گنج در زير زمين مي‌بتوانيد ديد، واز مكر صياد غافل بوديد ! جواب دادند كه: چون قضا نازل گشت بحيلت آن را دفع نتوان كرد؛ كه از عاقل بصيرت بربايد و از غافل بصر بستاند، تا نفاذ حكم در ضمن آن حاصل آيد. من زمين بشكافتم و گنج د ضبط آورد. و باز مي‌نمايم تا مثال دهد كه بخزانه آرند، و اگر راي اقتضا كند مرا ازان نصيبي كند.
ملك گفت:تخم نيكي تو پراگنده اي ريع آن ترا باشد، مزاحمت شرط نيست.
چون برهمن بدينجا رسيد واين فصول بپرداخت راي خاموش ايستاد و بيش سوال نكرد. برهمن گفت: آنچه در وسع و امكان بود در جواب و سوال با ملك تقديم نمودم و شرط خدمت اندران بجاي آوردم. اميدوار يك كرامت باشم،

که ملك خاطر را در اين ابواب کار فرمايد که محاسن فکرت و حکمت جمال دهد؛ و فايده تجارب تنبيه است. و بدين کتاب فضيلت راي و رويت ملکانه بر پادشاهان گذشته ظاهر گشت، و در عمر ملك هزار سال بيفزود، و فرط خرد و کمال دانش او جهانيان را معلوم شد، و ذکر ملك و دولت او بر روي روزگار باقي ماند و بهمه اقاليم عالم و آفاق گيتي برسيد. وگفت:

تا کمر صحبت ميان طلبد
کمر ملك بر ميان تو باد

خاتمه مترجم

اگر بدين کتاب دابشليم را، که عرصه ملك او حصني دو سه ويران و جنگلي پنج شش پرخار بوده ست - بندگان اين دولت را که پاينده باد اضعاف آن ملك هست - ذکري باقي توانست شد که بر امتداد روزگار مدروس نمي گردد، و در امتها و ملتها تازه و زنده مي‌ماند، چون ديباجه آن بفر و جمال القاب ميمون و زيب و بهاي نام مبارك خداوند،

فخر الملوك وارث سلطان نامدار
بهرامشاه قبله شاهان نامور
شاهي کزوست دوده محمود را شرف
شاهي کزوست گوهر مسعود را خطر

مزين گشت و شمتي از مناقب ذات بي همال - که غرت محاسن ايام است و واسطه قلاده روزگار- در تشبيب آن تقرير افتاد؛ و نبذي از آثار راي و شمشير پادشاهانه، که مفاخر دين و دولت بدان آراسته گشته است و فضايل ملك و ملت بجمال آن کمال پذيرفته، در ضمن آن ايراد کرده آمد، و

رمزي از مآثر خاندان بزرگ شاهنشاهي و مساعي حميده خداوندان، ملوك اسلاف انارالله براهينهم كه گردن و گوش فلك سبك سير بطوق منت و خدمت عبوديت ايشان گران بار است، و صدر و منكب زمانه برداي احسان و وشاح انعام ايشان متحلي -بدان مقرون گردانيده شد؛ توان دانست كه رغبت مردمان در مطالعت اين كتاب چگونه صادق گردد، و بسبب قبولي كه از مجلس عالي، ضاعف الله اشراقه، آن را ارزاني داشته است جهانيان را از چه نوع اقبالها باشد و ذكر آن بتبع اسم و دولت قاهره، لاقالت ثابتة الاركان، سمت تخليد و تابيد يابد و تا آخر عمر (عالم)هر روز زيادت نظام و طراوت پذيرد، و البته دور چرخ و قصد دهر تيرگي را بصفوت آن راه ندهد.
واگر بيدپاي برهمن بدانستي كه تصنيف او اين شرف خواهد يافت بدان بسي تعزز و مباهات نمودي، و در تمني آن روزگار گذاشتي كه اين سعادت را دريابد و اين تشرف و تفاخر خود را حاصل آرد، و چون ادراك اين مراد دست ندادي معذرت در اين عبارت كردي كه بونواس كرده است:
اگر بنام كسي گفت بايدم شعري
بپيش طبع تو باشي همه بهانه من
و بحمدالله و منه ذكر معالي اين دولت، ثبتهاالله، شايع است و مستفيض، و اسم آن ساير و منتشر، و ديوانهاي مداحان بدان ناطق، و تواريخ بندگان متقدم بر تفصيل آن مشتمل، و بر خصوص خواجه بوالفضل بيهقي، رحمة الله، در آن باب خدمتي پسنديده كرده ست و يادگاري نفيس گذاشته؛ و فقيه بوالقاسم نيسابوري، رحمه الله، تاريخ نوبت همايون شاهنشاهي، مدها الله، پرداخته است و دران براندازه وقوف

خويش، نه فراخور مآثر پادشاهانه، قدمي گزارده، و ديگر بندگان بنظم و نثر آنچه ممكن شده است بجاي آورده‌اند و دران برقضيت اخلاص خود مبالغتها نموده؛ اما آن كتب هواخواهان مخلص و بندگان يك دل خوانند، و اين مجموع بنزديك دوست ودشمن و مسلمان و مشرك و معاهد و ذمي مقبول باشد؛ و تا زبان پارسي ميان مردمان متداول است بهيچ تاويل مهجور نگردد، و بتقلب احوال و تجدد حوادث دران نقصاني و تفاوتي صورت نبندد، چه در اصل وضع كان حكمت و گنج حصافت است، و بدين لباس زيبا كه بنده دران پوشانيد جمالي گرفت كه عالميان را بخود مفتون گرداند و در مدتي اندك اقاليم روي زمين بگيرد.
و اين اشارت صبغت تصلف دارد، لكن چون تاملي رود و برديگر كتب فارسي كه اعيان و اكابر اين حضرت عاليه، مد الله ظلالها و بسط جلالها، كرده‌اند مقابله فرموده آيد شناخته گردد كه اين ترجمه چگونه پرداخته آمده است و در انواع سخن قدرت تا چه حد بوده است.
و اگر اين بنده يك كتاب، از تازي بپارسي برد بدان تسوفي نمي جويد، چه ذكر براعت او ازان سايرتر است كه بدين معاني حاجت افتد، و خاص و عام را مواظبت او بر استفادت و تعلم مقرر گشته است، و كمال همت او در فراهم آوردن اسباب سعادت و اكتساب انواع هنر معلوم شده.
زمانه ندارد زمن به پسر
نهانم چه دارد چو بد دختري؟
در جمله اين بنده و بنده زاده را شرفي بزرگ حاصل آمد و ذكر آن بر روي روزگار مخلد گشت، و فرط اخلاص در نيك بندگي او جهانيان را روشن شد. ايزد تعالي خداوند عالم

را در دین و دنیا بنهایت همت برساناد، و تمامي بلاد شرق و غرب را بسایه رایت منصور و ظل چتر میمون شاهنشاهي منور گرداناد، و تشنگان امید را در آفاق جهان که منتظر احسان و عاطفت ملکانه بمانده‌اند از جام عدل و رافت سیراب کناد،

انه القادر علیه و المتطول به. والحمدلله رب العالمین والصلوة علي رسوله محمد و آله اجمعین و فرغ من انتساخه محمود بن عثمان بن ابي نصر الطبري غفر الله له و لوالدیه ولجمیع المومنین و لمن قال آمین ضحوة یوم الخمیس لثلاث لیال بقین من المحرم سنة احدي و خمسین و خمس مائة.

پایان.